

E-Democratie in Vlaanderen.

Stakeholdersanalyse

Studie in opdracht van het
viWTA – Samenleving en technologie

© 2007 door het Vlaams Instituut voor Wetenschappelijk en Technologisch Aspectenonderzoek (viWTA), Vlaams Parlement, 1011 Brussel

Rechten m.b.t. het gebruik van deze studie

Alle rechten berusten bij het Vlaams Instituut voor Wetenschappelijk en Technologisch Aspectenonderzoek (viWTA) te Brussel.

Het verslag is publiek raadpleegbaar via de website van het viWTA. Kopie van gedeelten of het geheel van het rapport mag worden genomen mits kennisgeving aan het viWTA. Verwijzingen naar, citaten of gedeeltes uit deze studie mogen vrij worden gebruikt zonder toestemming van het viWTA of de auteurs mits in acht name van de gebruikelijke verwijzingen, daarin begrepen de titel van de studie, de auteurs, de vermelding "studie in opdracht van het viWTA", het jaartal van publicatie (en eventueel de paginanummers).

Voor deze studie wordt volgende verwijzing aangeraden:

"Van Gompel R., Steyaert J., Kerschot H., (2006), E-democratie in Vlaanderen, Stakeholderanalyse, studie in opdracht van het viWTA, Brussel"

of

"Van Gompel, Roland, Steyaert, Jo, Kerschot, Hugo, E-democratie in Vlaanderen, Stakeholderanalyse, studie in opdracht van het viWTA, Brussel, 2006."

E-democratie in Vlaanderen Stakeholderanalyse

Studie in opdracht van het viWTA – Samenleving
en technologie

indigov

Roland Van Gompel – Indigov

Jo Steyaert – Indigov

Hugo Kerschot – Indigov

INHOUDSTAFEL

INLEIDING	8
DEEL 1: LITERATUURONDERZOEK	10
1. <i>Inleiding</i>	10
1.1 Doelstelling	10
1.2 Begrippenkader	10
2 <i>Democratie en participatie</i>	13
2.1 Representatieve en participatieve democratie	13
2.1.1 Democratie, vrije verkiezingen en liberale vrijheden	13
2.1.2 Representatieve, directe en participatieve democratie	13
2.1.2.1 Representatieve democratie en de delegatie van macht	13
2.1.2.2 Representatieve democratie en de “checks and balances”	15
2.1.2.3 Representatieve democratie en directe democratie	16
2.1.2.4 Representatieve democratie en participatie	17
2.1.2.5 Consensusdemocratie en meerderheidsdemocratie	20
2.1.2.6 Juridische en institutionele context.	21
2.1.3 Recente evoluties in de representatieve en participatieve democratie in Vlaanderen	22
2.2 Sociaal kapitaal en burgerparticipatie	24
2.2.1 De 'sociaal kapitaal'-benadering	24
2.2.2 Het debat over sociaal kapitaal en politieke participatie	25
2.2.2.1 De (vermeende) afname van sociaal kapitaal en politieke participatie	25
2.2.2.2 Nieuwe vormen van burgerparticipatie als tegengewicht	27
2.2.2.3 Burgerparticipatie en de gevolgen voor de democratie	27
2.2.3 Sociaal kapitaal en politieke participatie in Vlaanderen	28
3 <i>E-democratie en participatie</i>	32
3.1 E-democratie: participatieniveaus en -instrumenten	32
3.1.1 Niveaus van e-democratie	32
3.1.2 Instrumenten van e-democratie	34
3.2 E-democratie: mogelijkheden, knelpunten en gevolgen	38
3.2.1 Mogelijkheden van e-democratie	38
3.2.2 Uitdagingen voor e-democratie	40
3.2.2.1 De digitale kloof en de toegang tot e-democratie	40
3.2.2.2 Gebruiksvriendelijkheid en de toegankelijkheid van e-democratie	42
3.2.2.3 Veiligheid en de bescherming van de privacy	42
3.2.2.4 Democratische vrijheden en politieke controle	43
3.2.2.5 Schaal en representativiteit van e-democratie processen	44
3.2.2.6 Responsiviteit en participatie van beleidsmakers	45
3.2.2.7 Communicatie en inbedding in beleidsprocessen	48
3.2.2.8 Institutionele capaciteit	48
3.2.2.9 Percepties en attitudes van stakeholders	49
3.2.3 Gevolgen van e-democratie	50
DEEL 2: STAKEHOLDERSONDERZOEK NAAR DE HOUDING T.O.V. E-DEMOCRATIE	54
1 <i>Inleiding</i>	54
1.1 Doelstelling en onderzoeksvragen	55
1.2 Methodologie	56
1.2.1 Keuze van de onderzoeksmethodologie	56
1.2.2 Steekproeftrekking kwantitatief onderzoek	60
1.2.2.1 Toelichting bij de omvang en samenstelling van de steekproef burgers	60
1.2.2.2 Toelichting bij de omvang en samenstelling van de steekproef online onderzoeken	63
1.3 De vragenlijst	66
2 <i>Burgers</i>	68
2.1 Socio-demografische kenmerken en participatie in het verenigingsleven	68
2.1.1 Socio-demografische kenmerken	68

2.1.2	Lidmaatschap van verenigingen-----	73
2.2	Bezit en gebruik van ICT en houding t.o.v. technologie-----	77
2.2.1	Bezit van ICT-----	77
2.2.2	Gewenste toegang tot ICT -----	79
2.2.3	Gebruik van ICT -----	80
2.2.4	Gebruiksfrequentie en -ervaring m.b.t. ICT -----	82
2.2.5	Houding t.o.v. ICT-----	83
2.3	Participatieniveaus en houding t.o.v. de representatieve en participatieve democratie -----	85
2.3.1	Houding t.o.v. de representatieve en participatieve democratie-----	85
2.3.2	Gewenste en huidige niveaus van politieke participatie -----	89
2.4	Interesse, gebruik en tevredenheid t.o.v. participatieve instrumenten-----	103
2.4.1	Interesse voor participatieve instrumenten-----	103
2.4.2	Klassieke, niet-elektronische instrumenten-----	103
2.4.3	Nieuwe, elektronische instrumenten-----	106
2.5	Gebruik en tevredenheid m.b.t. participatieve instrumenten -----	113
2.5.1	Klassieke, niet-elektronische instrumenten-----	113
2.5.2	Nieuwe, elektronische instrumenten-----	114
2.6	Percepties van e-democratie en de voor- en nadelen van ICT voor beleidsparticipatie-----	117
2.6.1	Geschiktheid van ICT voor beleidsparticipatie-----	117
2.6.2	Voor- en nadelen van ICT voor beleidsparticipatie-----	121
2.7	Typologie van de participatieve burger -----	130
2.8	Besluit -----	134
3	<i>Politici</i> -----	137
3.1	Politiek en socio-demografisch profiel-----	137
3.1.1	Politiek profiel-----	137
3.1.2	Socio-demografisch profiel-----	140
3.2	Gebruik van ICT en houding t.o.v. technologie-----	143
3.2.1	Gebruik van ICT -----	143
3.2.2	Houding t.o.v. ICT-----	146
3.3	Participatieniveaus en houding t.o.v. de representatieve en participatieve democratie -----	147
3.3.1	Houding t.o.v. de representatieve en participatieve democratie-----	147
3.3.2	Gewenste en huidige niveaus van politieke participatie -----	149
3.4	Interesse, gebruik en tevredenheid t.o.v. instrumenten voor beleidsparticipatie-----	155
3.4.1	Interesse voor participatieve instrumenten-----	155
3.4.1.1	Klassieke, niet-elektronische instrumenten-----	156
3.4.1.2	Nieuwe, elektronische instrumenten-----	157
3.4.2	Gebruik en tevredenheid m.b.t. participatieve instrumenten -----	159
3.4.2.1	Klassieke, niet-elektronische instrumenten-----	159
3.4.2.2	Nieuwe, elektronische instrumenten-----	161
3.5	Percepties van e-democratie en de voor- en nadelen van ICT voor beleidsparticipatie-----	163
3.5.1	Geschiktheid van ICT voor beleidsparticipatie-----	163
3.5.2	Voor- en nadelen van ICT voor beleidsparticipatie-----	167
3.5.3	Percepties van de rol en de effecten van e-democratie-----	172
3.6	Besluit -----	184
4	<i>Middenveld</i> -----	189
4.1	Profiel van de middenveldorganisaties in de steekproef-----	189
4.2	Participatieniveaus en houding t.o.v. de representatieve en participatieve democratie -----	195
4.2.1	Houding t.o.v. de representatieve en participatieve democratie-----	195
4.2.2	Gewenste en huidige niveaus van politieke participatie -----	198
4.3	Interesse, gebruik en tevredenheid t.o.v. instrumenten voor beleidsparticipatie-----	201
4.3.1	Interesse voor participatieve instrumenten-----	201
4.3.1.1	Klassieke, niet-elektronische instrumenten-----	201
4.3.1.2	Nieuwe, elektronische instrumenten-----	202
4.3.2	Gebruik en tevredenheid m.b.t. participatieve instrumenten -----	204
4.3.2.1	Klassieke, niet-elektronische instrumenten-----	204
4.3.2.2	Nieuwe, elektronische instrumenten-----	205
4.3.3	Gebruik en tevredenheid m.b.t. inspraakmogelijkheden van het Vlaams Parlement-----	206
4.4	Percepties van e-democratie en de voor- en nadelen van ICT voor beleidsparticipatie-----	207
4.4.1	Geschiktheid van ICT voor beleidsparticipatie-----	207
4.4.2	Voor- en nadelen van ICT voor beleidsparticipatie-----	208
4.4.3	Percepties van de rol en de effecten van e-democratie-----	211
4.5	Besluit -----	215
5	<i>Media</i> -----	218
5.1	Informatie-----	218

5.2	Consultatie	218
5.3	Actieve participatie	218
5.4	Directe democratie	219
5.5	Besluit	219
<i>ALGEMEEN BESLUIT EN BELEIDSADVIEZEN</i>		220
OVERZICHT VAN GERAADPLEEGDE LITERATUUR		234
OVERZICHT VAN DE TABELLEN		237
OVERZICHT VAN DE FIGUREN		239
BIJLAGEN		240
	Bijlage 1 : SOCIALE KAART	240
	Bijlage 2 : Technische bijlage: schaalconstructies	244

INLEIDING

Er gaat in Vlaanderen zowel als in het buitenland toenemende aandacht uit naar het fenomeen "e-democratie". Zoals ook de studie "E-democratie voor Vlaanderen: Stand van zaken" in opdracht van het viWTA¹ aangeeft, heeft dit veel te maken met de hoop dat de digitale democratie de al dan niet vermeende "crisis" van de representatieve democratie zal kunnen oplossen en de "kloof" tussen politiek en burger gedeeltelijk zal kunnen dichten. Hoopvolle verwachtingen stellend in de mogelijkheden van ICT en van het elektronische bestuur ("e-governance"), beschouwt men processen en instrumenten van elektronische democratie vaak als de platformen bij uitstek om het geïnformeerde publieke debat aan te zwengelen en de politieke inspraak en participatie van de burger te doen (her)leven.

Vanuit theoretisch oogpunt is er al heel wat gereflecteerd over de precieze mogelijkheden, beperkingen en gevaren van e-democratie op diverse vlakken (technologisch, politiek-sociaal, juridisch, ...), zoals de mogelijkheden van directe democratie, de problemen verbonden aan de digitale kloof, privacygebonden aspecten, enz. Concrete ervaringen en empirische onderzoeksdata blijken echter, zo concludeert de vermelde studie althans voor Vlaanderen, nog onvoldoende geaccumuleerd om daadwerkelijk de proef op de som te kunnen nemen.

De hierboven vermelde studie zelf bracht hier enig soelaas door op een explorerende wijze een eerste stand van zaken m.b.t. e-democratie in Vlaanderen op te maken. Aandacht werd besteed aan het relevante begrippenkader, een overzicht van instrumenten en toepassingen van e-democratie (met buitenlandse voorbeelden), concrete Vlaamse initiatieven, en afsluitend richtinggevende toelichtingen bij de mogelijke gevolgen, mogelijkheden en knelpunten van e-democratie. Naar de percepties en attitudes t.a.v. processen van e-democratie bij burgers, belangenorganisaties en politieke actoren werd in de studie nog niet diepgaand (kwalitatief) gegraven noch op een brede representatieve basis (kwantitatief) gepeild. Wel werd de positie, de perceptie en de houding van het georganiseerde middenveld in Vlaanderen t.o.v. e-democratie opgeworpen als een belangrijke suggestie voor verder onderzoek, aangezien deze van grote invloed zouden kunnen zijn op de ontwikkeling en het gebruik van bepaalde processen en vormen van e-democratie.

Daarop inhakend wenste het viWTA een stakeholderanalyse naar e-democratie in Vlaanderen uit te voeren, waarin niet alleen gepeild wordt naar de positie van het georganiseerde middenveld, maar ook naar de houding van de traditionele politieke actoren (partijen en politici), de media en uiteraard de individuele (of eventueel ad hoc gegroepeerde) burger.

De centrale onderzoeksvraag voor deze stakeholderanalyse luidt dan ook: Hoe staat de "civil society" in Vlaanderen – reële en potentiële stakeholders: burgers, politieke actoren, middenveldorganisaties en media – tegenover huidige en potentiële processen, vormen en instrumenten van e-democratie (in het bijzonder van e-consultatie en e-participatie)?

Deze centrale onderzoeksvraag omvat verschillende kernvragen, die het onderwerp vormen van deze studie. Zo is het van belang te weten wie de stakeholders zijn en wat hun belang is bij de (elektronische) democratie,

¹ Van Audenhove, L., Lievens, B., Cammaerts, B., 2005, E-democratie voor Vlaanderen, Stand van zaken, studie in opdracht van het viWTA, Brussel. Raadpleegbaar op <http://www.viwwa.be>.

alsook inzicht te krijgen in de praktijkervaring van deze stakeholders met de (elektronische) democratie. Om vast te stellen of en in welke mate er een draagvlak is voor e-democratie in de bestuurlijke en politieke praktijk in Vlaanderen moet vooral deze vraag worden beantwoord: Wat zijn, vanuit het oogpunt van de verschillende stakeholders, de mogelijkheden, de verwachtingen, de grenzen en weerstanden, de drempels en aansporingen die aan consultatieve en participatieve democratieprocessen kunnen worden verbonden, zowel in het kader van e-democratie als in het kader van meer traditionele democratische processen van politieke burgerparticipatie, en dit specifiek binnen de Vlaamse context?

Antwoorden op deze vragen worden in dit rapport gebracht op basis van een uitgebreide literatuurstudie en via een combinatie van kwalitatief en kwantitatief onderzoek bij representatieve stalen van de verschillende stakeholdersgroepen (burgers, politiek, middenveld en media).

Het eerste deel vormt een verslag van de literatuurstudie, die erop gericht is het fenomeen e-democratie in Vlaanderen op een inzichtelijke manier te kaderen door de lopende discussie in kaart te brengen in termen van heersende normen en waarden (paradigma's) en een beschrijving te geven van gerelateerde politieke en sociale aspecten en van standpunten hieromtrent. Concreet wordt ingegaan op de betekenis van en visies op de representatieve en de participatieve democratie, op de “sociaal kapitaal”-benadering m.b.t. de politieke en maatschappelijke participatie van de burger, en op de mogelijkheden, beperkingen en drempels die in de literatuur m.b.t. e-democratie of het gebruik van ICT in participatieprocessen worden beschreven.

Het tweede deel van dit onderzoeksrapport brengt verslag uit van de resultaten van het kwalitatieve en kwantitatieve onderzoek bij de verschillende stakeholdersgroepen.

Op basis van de onderzoeksresultaten en -conclusies worden beleidsaanbevelingen geformuleerd met betrekking tot het mogelijke gebruik van e-democratie in Vlaanderen.

DEEL I: LITERATUURONDERZOEK

I. Begrippenkader

I.1 Begrippenkader

Voorafgaand aan de theoretische discussie in dit rapport is het noodzakelijk de gehanteerde concepten vooraf duidelijk te definiëren. Om consequent verder te bouwen op de inzichten uit het rapport “E-democratie voor Vlaanderen: Stand van zaken” in opdracht van het viWTA (Van Audenhove et al., 2005) grijpen we hiervoor terug op het begrippenkader uit deze studie (p. 4-15).

Democratie wordt in deze studie opgevat "als een politiek systeem dat een samenleving organiseert en sociale conflicten, ondermeer geïnstigeerd door de ongelijke verdeling van macht en middelen, pacificeert. Essentieel hierbij is het bestaan van een democratische of civiele cultuur die een formeel systeem van machtsdelegatie onderbouwt en legitimeert (Dahlgren, 2000)." Voor de verduidelijking van het fundamentele onderscheid tussen **representatieve en participatieve democratische modellen** verwijzen we naar de theoretische discussie verder in dit rapport.

Het begrip **participatie** wordt gebruikt in een veelheid van maatschappelijke contexten (b.v. onderwijs, ondernemingsraden, enz.). In onderhavige studie concentreren we ons op participatie in politieke processen van beleid- en besluitvorming. Andere vormen van burgerparticipatie komen wel aan bod in de mate dat ze relevant zijn om de ruimere discussie rond democratie en samenleving te beschrijven (in het bijzonder participatie van burgers in het verenigingsleven). Een belangrijk onderscheid kan gemaakt worden tussen **partiële participatie** "als een proces waarbij verschillende actoren elkaar kunnen beïnvloeden, maar waar de uiteindelijk macht om een beslissing door te drukken bij één speler ligt" en **volledige participatie** "als een proces waarbij elke speler een gelijkwaardige macht heeft om de uitkomst van een beslissing te bepalen (Pateman, 1972)."

Om **e-democratie** in een ruimere context te plaatsen en de relatie ervan met e-government te verduidelijken, wordt vertrokken van het overkoepelende concept e-governance. Het begrip **governance** heeft betrekking op "de tradities, instituties en processen die bepalen hoe macht wordt uitgevoerd, hoe burgers een stem krijgen en hoe beslissingen genomen worden die de bevolking aanbelangen." Zo gedefinieerd overstijgt het concept governance zowel het concept **government** of overheid, d.w.z. "de instellingen die beleid maken en uitvoeren", als het concept **democracy** anderzijds, d.w.z. "een specifiek staatsmodel waarbij burgers, middenveldorganisaties en de privé-sector deelnemen in het beleid." Het toevoegen van het prefix e- aan deze triade van termen impliceert het gebruik van ICT binnen elk van deze domeinen.

E-governance slaat dus op overkoepelende wijze op het gebruik van ICT doorheen de bestuurlijk-administratieve én politiek-democratische praktijk.

E-government refereert aan de processen waardoor een publieke administratie "[is] transforming its internal and external relationships with the use of modern information and communication technology (ICT) (United

Nations, 2003)." Het appelleert dus niet enkel aan elektronische informatie en dienstverlening door de overheid (front-office), maar ook aan fundamentele hervormingen van bestuur en administratie door de introductie van ICT (back-office).

Hoewel e-democratie vaak wordt gezien als een onderdeel van e-government, volgen we de genoemde viWTA-studie (Van Audenhove et al., 2005) in de scheiding die tussen beide begrippen wordt gemaakt, o.a. als gevolg van een verschillende finaliteit: "e-government streeft in grote mate efficiëntie en kostenreductie na. E-democratie echter streeft participatie van burgers in beleidsprocessen na." Dit betekent niet dat er geen raakvlakken en relaties bestaan tussen beide concepten, die vooral tot uiting komen op het niveau van de informatievoorziening van de overheid aan de burger.

E-democracy kan dan gedefinieerd worden als "all electronic means of communication that enable/empower citizens in their efforts to hold rulers/politicians accountable for their actions in the public realm. Depending on the aspects of democracy being promoted, e-democracy can employ different techniques: (1) for increasing the transparency of the political process; (2) for enhancing the direct involvement and participation of citizens; (3) improving the quality of opinion formation by opening new spaces of information and deliberation. (Kies et al., 2003)."

E-democratie behelst bijgevolg **het gebruik van ICT voor de participatie van burgers in processen van beleids- en besluitvorming**. Door nieuwe technologieën in te zetten beoogt e-democratie de betrokkenheid en de deelname van de burger aan het beleid van de overheid te bevorderen.

Bij burgerparticipatie aan het beleid wordt doorgaans een onderscheid gemaakt tussen verschillende niveaus van betrokkenheid van burgers bij het politieke, democratische proces. Uitgaande van de voorgaande viWTA-studie rond e-democratie (Van Audenhove et al., 2005) en van de zogenaamde participatieladders die in de literatuur worden beschreven (zie o.a. OESO, 2001), wordt in dit onderzoeksrapport stelselmatig de volgende indeling gehanteerd naargelang het niveau van deelname van de burger aan het beleid:

- **Informereren:** de burger wordt door de overheid geïnformeerd en op de hoogte gehouden van het beleid.
- **Consulteren:** de burger wordt door de overheid geconsulteerd en om feedback gevraagd over het beleid.
- **Actief deelnemen:** de burger denkt en werkt actief mee met de overheid aan de formulering van beleidsproblemen en -oplossingen.
- **Meebeslissen:** de burger kan rechtstreeks mee beslissen over het beleid van de overheid.

Voor meer toelichting bij deze participatieladder en andere relevante indelingen van processen van democratische participatie (b.v. volgens de fasen in de beleidscyclus) verwijzen we naar de uiteenzetting verder in dit rapport. Het is echter duidelijk dat nieuwe technologieën - niet alleen computers en het internet, maar ook o.a. GSM, SMS en interactieve digitale televisie (IDTV) – op elk van deze vier niveaus kunnen worden ingezet om de burger te laten deelnemen aan het beleid van de overheid. E-democratie omvat bijgevolg zowel processen van e-informatie, e-consultatie en e-participatie als e-voting en "vormen van **directe democratie** waarbij burgers via elektronisch overleg en elektronisch stemmen rechtstreekse beslissingen nemen".

Een centraal begrip doorheen de studie is tot slot nog **representativiteit**. Het is belangrijk de lezer vooraf te wijzen op het feit dat deze term in twee verschillende betekenissen wordt gebruikt, namelijk:

- representativiteit als politieke vertegenwoordiging door machtsdelegatie, zoals b.v. in de representatieve democratie als politiek systeem;
- representativiteit als statistische eigenschap of vereiste, verwijzend naar de getrouwe afspiegeling van de kenmerken van een populatie (b.v. de Vlaamse bevolking) in een bepaalde groep (b.v. de deelnemers aan een online survey).

Als in deze studie wordt verwezen naar de representatieve democratie is het in de eerste betekenis van het woord representativiteit, waarbij de tweede betekenis geen noodzakelijke voorwaarde is.

2 Democratie en participatie

2.1 Representatieve en participatieve democratie

2.1.1 Democratie, vrije verkiezingen en liberale vrijheden

Onder politicologen is er wel min of meer consensus wat onder democratie moet verstaan worden maar toch zijn er ‘dunne’ en ‘dikke’ invullingen van democratie. De meest bekende minimalistische invulling is die van Joseph Schumpeter (1950). Democratie is een regimevorm die steunt op de organisatie van **vrije verkiezingen**: “competitive struggle for power and office”. In zijn invloedrijk boek “Polyarchy: participation and opposition” uit 1971 en ook in zijn latere werken gaf Robert Dahl een meer substantiële invulling aan het begrip democratie. Die is momenteel zonder twijfel het meest algemeen aanvaard (Dahl, 1971). Naast vrije verkiezingen met algemeen stemrecht die de besluitvormers aanduiden moet er ook **vrijheid van meningsuiting** zijn, evenals **vrijheid van informatietoegang** en **vrijheid van vereniging** om van een democratie (polyarchie) te kunnen spreken. Die drie vrijheden worden algemeen beschouwd als de basistrekken van de liberale democratie. Er is soms discussie over het feit of de verkiezingscomponent en de liberale component van de democratie compatibel zijn of niet: ze hebben beide een andere normatieve basis en hebben ook andere historische wortels. Na vrije verkiezingen zouden die vrijheden door de democratisch verkozen vertegenwoordigers immers kunnen worden beknot of afgeschaft. Maar dan zouden de daaropvolgende verkiezingen natuurlijk niet meer ‘vrij’ zijn. Daarom wordt er aan de democratie vaak nog een andere component aan toegevoegd: een democratie is een rechtsstaat. Dat wil zeggen dat er een “rule of law” bestaat die het functioneren van de machtshebbers aan banden legt; bepaalde rechten en vrijheden zijn onaantastbaar en kunnen onder geen enkele conditie door de heersers worden ingeperkt (universele mensenrechten). Sommigen gaan verder en definiëren democratie nog ‘dikker’, dus met meer kenmerken dan die twee (drie). Schmitter en Karl (1991), bijvoorbeeld, zeggen dat het bestaan van een autonoom maatschappelijk middenveld een condition sine qua non voor een democratie is.

De verschillende concepties van democratie – met een verkiezingscomponent en een liberale vrijhedencomponent – liggen aan de basis van de bespreking van de verschillende vormen van democratie hieronder. De **representatieve en directe democratie** hebben te maken met de **verkiezingscomponent**; de **participatieve democratie** is geworteld in de idee van de **liberale vrijheden**.

2.1.2 Representatieve, directe en participatieve democratie

2.1.2.1 Representatieve democratie en de delegatie van macht

Wereldwijd zijn vrijwel alle nationale democratieën in essentie representatieve democratieën. Dat wil zeggen dat **de burgers niet rechtstreeks zelf het beleid bepalen en uitvoeren maar dat door hun vertegenwoordigers (representanten) laten doen**. Om de paar jaren kiest de bevolking in vrije verkiezingen een aantal vertegenwoordigers die de wil van het volk belichamen en moeten uitvoeren. Die volksvergadering is de miniweergave van het volk en stelt die voor, maakt ze zichtbaar en tastbaar. Is het volk ontevreden over de manier waarop haar representanten hun vertegenwoordigingswerk vervullen, dan kiest het andere vertegenwoordigers. Zoals hierboven gesteld zijn vrije verkiezingen van volksvertegenwoordigers niet de enige voorwaarde om van een democratie te kunnen spreken, maar het is in ieder geval een criterium

dat in de gehele democratieliteratuur telkens opnieuw opduikt als absolute minimum (Dahl, 1998). Toch zijn er ook afwijkende stemmen. Przeworski (1999), bijvoorbeeld, stelt dat de gewenste representatie niet alleen via verkiezingen kan verkregen worden. Een alternatieve manier om tot een belichaming van de volkswil in een kleine gemeenschap te komen, is bijvoorbeeld het organiseren van een loterij zoals dat ook in het oude Griekenland werd toegepast.

In ons moderne spreken over de democratie behoort **representatie** dus tot de kern ervan. Manin toont aan dat dat echter niet de oorspronkelijke bedoeling was van de ontwerpers van de 18de en 19de- eeuwse ‘democratische’ republieken. De uitvinders van de Amerikaanse (Madison) en Franse (Si  y  s) republiek beschouwden hun representatieve regimes niet als een vorm van democratie zoals wij nu, maar als een alternatief voor democratie (Manin, 1997). Ze beschouwden een representatief systeem als iets anders dan een democratie (de Griekse directe democratie). Het doel van het representatieve systeem volgens Madison was niet in de eerste plaats om de burgers te vertegenwoordigen, maar om meer kwaliteit in het bestuur te brengen – met minder eenzijdige en emotionele besluitvorming. Voor Si  y  s kwam het er op aan om voor taakverdeling te zorgen en het beroep van politicus te creëren, die politiek niet als hobby maar als voltijdse taak zou gaan uitoefenen. Ook nu nog zijn dat de belangrijkste redenen die voor de indirecte vorm van democratie worden aangehaald. Door de schaal van de meeste moderne staten en de efficiëntie van het bestuursproces was het immers praktisch onhaalbaar alle burgers constant bij het beleid te betrekken. ‘Het’ volk bestaat ook niet en kan dus ook niet bijeenkomen of gehoord worden (Manin, 1997). In een afspiegelende minigemeenschap is dat wel mogelijk. Daarnaast is er ook het argument dat niet alle burgers voldoende geïnformeerd zijn en/of niet steeds de tijd hebben om juiste, rationele en vooral consistente besluiten te nemen.

De essentie van de representatieve democratie zoals die op dit moment wordt begrepen, is de **delegatie van macht** van het soevereine volk naar zijn vertegenwoordigers. Niet in elk land gebeurt dat op dezelfde manier. Een cruciaal eerste verschil is of alleen de wetgevende macht rechtstreeks wordt verkozen, dat is dan de **parlementaire democratie** waarin het parlement de uitvoerende macht aanwijst, of dat ook de uitvoerende macht rechtstreeks electoraal wordt geselecteerd, dat is dan in de meeste gevallen een **presidentieel systeem** waarbij zowel parlement en president de (soms tegenstrijdige) volkswil rechtstreeks belichamen. Verder speelt ook de aard van het kiesstelsel hier een cruciale rol. In **meerderheidskiesstelsels** wordt er maar   n vertegenwoordiger per kiesdistrict verkozen wat er voor zorgt dat de band tussen burgers en hun vertegenwoordigers meer direct is: burgers hebben ‘hun’ parlamentslid dat de belangen van ‘hun’ regio (wijk, dorp, stad, streek...) verdedigt. Het Engelse kiesstelsel met zijn 646 kleine kieskringen (“constituencies”) is er het meest bekende voorbeeld van. In de meeste landen, ook in België, is er echter sprake van een **proportioneel kiesstelsel**: in relatief grote kiesdistricten (16 tot 23 verkozenen per kiesdistrict in Vlaanderen) worden een hele reeks volksvertegenwoordigers gekozen. Die zijn geen vertegenwoordigers van hun kieskring maar ze vertegenwoordigen ‘de natie’. Voordeel van het meerderheidsstelsel is meer aansprakelijkheid en verantwoording (“accountability”), het is relatief gemakkelijk na te gaan of ze hun regio voldoende hebben verdedigd; er is dus meer representatie (in politiek-democratisch opzicht als systeem). Nadeel is dat er vaak een groot verschil is tussen het aantal stemmen en het aantal zetels in het parlement; het systeem is dus minder representatief (in statistisch opzicht ten overstaan van alle burgers).

Recent hebben politieke wetenschappers zich opnieuw met grote ijver op de studie van de representatie in de representatieve democratie geworpen. De meest bekende benadering is de zogenaamde ‘**principal-agent**’-theorie (Bergman et al., 2003; Str  m, 2000). Het idee is dat **kiezers, de “principals”, macht delegeren aan**

de parlementsleden, hun “agents”. Dan zet de ketting van delegatie zich verder naar de regering (eerste minister), zo naar individuele ministers en tot slot naar de administratie. De reden voor delegatie is dat de uitvoerders bepaalde informatie of kwaliteiten hebben waarover de opdrachtgevers niet beschikken (b.v. tijd en expertise). Er wordt ook niet zomaar gedelegeerd: de “principal” stemt in met een contract, bijvoorbeeld het regeerakkoord of het verkiezingsprogramma van een partij, waarin gespecificeerd wordt wat de “agent” zal doen in zijn naam en onder welke voorwaarden. De “agent” moet verantwoording afleggen aan de “principal” en kan door hem beloond of gestraft worden. Natuurlijk is zo’n mandaat nooit helemaal compleet en kan de “principal” niet alles voorschrijven. De “agent” heeft dus wel enige speelruimte waarbinnen hij zijn mandaat vorm kan geven, hij is meer dan een loutere stemmachine. In sommige democratische systemen is het ‘wantrouwen’ in de “agent” zelfs geïnstitutionaliseerd: op gelijk welk moment kan de kiezer (de “principal”) mits voldoende stemmen zijn “agent” ter discussie stellen en nieuwe verkiezingen afdwingen. Het is na zulke “recall” dat Arnold Schwarzenegger in 2004 gouverneur werd van de Amerikaanse staat Californië.

In elke schakel in de delegatieketting is er sprake van “agency loss”, verlies van controle op de uitvoerder. De daden en belangen van uitvoerders zijn immers vaak niet waarneembaar. Een andere reden is dat de bevolking als oorspronkelijk opdrachtgever met enorme coördinatieproblemen zit: het is niet mogelijk met z’n allen te overleggen om tot eenduidige preferenties te komen; en dus worden preferenties simpelweg geaggregeerd (verkiezingen) waardoor het bevolkingsoordeel over de kwaliteit van de representatie achteraf ook diffuus en heterogeen is. De representatieve democratie werkt pas naar behoren als het verlies van controle relatief beperkt blijft en de kwaliteit van uitvoering op niveau zodat aan het uiteinde van de ketting nog steeds wordt gedaan wat de oorspronkelijke “principal” aan het begin van de ketting eigenlijk wilde. De essentie van de representatieve democratie is dus dat er mechanismen bestaan waardoor burgers macht kunnen **delegeren** aan hun vertegenwoordigers en dat er mechanismen zijn waarmee burgers hun vertegenwoordigers kunnen selecteren en, meestal a posteriori, kunnen **controleren**.

Typisch eigen aan de zuivere parlementaire democratie, daarin verschillen parlementaire systemen van presidentiële, is dat het principe van delegatie en aansprakelijkheid in een parlementaire democratie ‘singulair’ is: één enkele “principal” delegeert aan en sanctioneert één enkele “agent”. Kiezers delegeren aan parlementairen en zij alleen delegeren aan de regering die op zijn beurt alleen aan individuele ministers delegeert, enz. Dit wil zeggen dat de regering - in principe want in de feiten loopt het vaak anders - alleen verantwoording verschuldigd is aan het parlement en niet rechtstreeks aan de burgers, aangezien de regering niet door de burgers is verkozen maar door het parlement (dat op zijn beurt aan de burgers verantwoording is verschuldigd).

2.1.2.2 Representatieve democratie en de “checks and balances”

De representatieve democratie werkt niet alleen indirect, via vertegenwoordigers en niet door het volk zelf, maar meestal gaat met de representatieve democratie ook een hele reeks van **correctiemechanismen** gepaard die er voor moeten zorgen dat de volksvertegenwoordigers dubbel goed nadenken vooraleer ze een politiek besluit nemen. Het gaat hier om de zogenaamde “checks and balances” waarin het Amerikaanse systeem uitblinkt en die zorgen voor verspreiding van macht en vertraging van de besluitvorming: wachtprocedures, adviesrondes, stemmingen in rondes, twee gelijkwaardige kamers (bicameralisme), toetsing van wetgeving aan de grondwettelijkheid, bijzondere meerderheden voor grondwetten en bijzonder wetten, enz. Al deze democratisch geïnstalleerde procedures en afspraken zorgen er voor dat het aantal ‘vetospelers’,

vertegenwoordigers van de volkswil die besluiten kunnen tegenhouden, toeneemt evenals de afstand tussen de volkswil- en de politieke besluitvorming (Tsebelis, 2002). Met andere woorden: er zijn in de meest democratieën heel wat buffers ingebouwd tussen wat het volk wil en wat wet wordt. We komen hier later nog op terug als we het over de consensusdemocratie hebben.

In zekere zin kan men **populisme**, als men het tenminste als een ideologie definieert en niet in de negatieve betekenis die men er dikwijls aan hecht, beschouwen als **een visie op democratie die juist die “checks and balances” verwerpt** (Jagers, 2006). In een populistische democratie is het volk volledig soeverein en mag haar wil niet aan banden worden gelegd door controlemechanismen. Het volk is homogeen en alles wat het volk wil, moet wet worden (Taguieff, 2002). Populisten zijn niet per definitie tegen representatieve democratie maar ze wantrouwen het wel, omdat ze weinig vertrouwen hebben in de loyaliteit van de representanten ten aanzien aan de volkswil. Populisten keren zich vooral tegen filters en buffers, omdat die filters bediend worden door politieke elites. En politieke elites worden fundamenteel gewantrouwd. Dat alles maakt dat het moeilijk is om populistten als niet-democraten af te doen. Populisten omhelzen immers het allerbelangrijkste in een democratie, verkiezingen, maar ze snijden die verkiezingscomponent los van de andere componenten: liberale vrijheden en “checks and balances”. Hun visie op democratie is dus zeer ‘dun’ en draait louter om de volkswil die door verkiezingen tot uiting komt. Vandaar dat populistten, ook de Vlaamse varianten ervan, groot voorstander zijn van directe democratie waarin het volk zich rechtstreeks en ongemiddeld kan uitspreken.

Meer algemeen gaat het in de **“two strands theory”** om de spanning tussen de **constitutionalistische visie** op democratie en de populaire visie (Meny en Surel, 2002). Democratie houdt een voortdurende spanning tussen beide in. In het constitutionalisme dat past binnen de liberale traditie en het idee van de rechtsstaat wordt de wil van het volk ingebed in een hele reeks principes en procedures, die moeten voorkomen dat een losgeslagen volk de dictatuur zou instellen: scheiding der machten, rechterlijke onafhankelijkheid, constitutionele controle, enz. De **populaire visie** wil het volk van dat juk bevrijden en installeren als enige toets van wat juist is: democratie wil zeggen dat de wil van het volk regeert. De opkomst van het moderne populisme zou volgens sommigen een tegenreactie zijn tegen de te zeer in de constitutionalistische richting doorgeslagen moderne democratieën (Jagers, 2006).

Uit reactie tegen de populaire visie op democratie, die ze als gevaarlijk en populistisch beschouwen, zijn sommige politieke wetenschappers zoals William Riker zelfs zo ver gegaan dat ze het idee van de delegatie fundamenteel in vraag stellen. Democratie, zegt Riker in zijn invloedrijk boek “Liberalism against populism” (1982), is niet zozeer een kwestie van **delegatie** maar vooral van **aansprakelijkheid**. Kiezers vormen geen collectiviteit met duidelijke preferenties en dus kunnen ze niet als “principal” handelen die duidelijke instructies meegeeft. Als kiezers hun vertegenwoordigers kiezen kunnen/mogen ze dus geen strikt afgebakend contract met precieze doelstellingen voorleggen; ze kunnen/mogen de daden van hun vertegenwoordigers niet te fel aan banden leggen (“delegation”). Wat ze vooral moeten doen is hun vertegenwoordigers achteraf afrekenen op hun daden en ze daarvoor electoraal sanctioneren (“accountability”).

2.1.2.3 Representatieve democratie en directe democratie

De belangrijkste institutionele tegenspeler van de representatieve democratie is de directe democratie die in sommige landen samen met de representatieve democratie bestaat. Onder de **directe democratie** nemen

burgers onmiddellijk deel aan het besluitvormingsproces. Ze doen dat door, via verkiezingen, thema's aan de politieke agenda op te dringen (volksinitiatief), wetgeving al dan niet bindend goed of af te keuren (volksraadplegingen of referenda), gestemde wetgeving via veto's tegen te houden (correctieve referenda), enz.. Het is duidelijk dat de directe democratie op andere principes is gebaseerd dan de representatieve democratie. Het volk overlegt en beslist niet doorheen zijn verkozenen maar doet dit zelf.

Direct democratische praktijken die aan de representatieve democratie worden toegevoegd compliceren de eenvoudige ketting van delegatie en aansprakelijkheid van de representatieve democratie in belangrijke mate: ze zorgen er in wezen voor dat de "agent" van de uitvoerende macht (regering) niet alleen rekening moeten houden met zijn eigen "principal" (parlement) maar ook met de ultieme "principal" die aan het begin van de ketting staat, zijnde de bevolking. Regeringen ("agents") krijgen zo dubbele loyaliteiten en dat kan de ketting van delegatie en aansprakelijkheid verzwakken: in plaats van over hun rug naar het parlement te kijken om te zien of dat nog volgt, kijken regeringen verder terug, naar de kiezer die daarachter staat en proberen ze aan de verlangens van die verdere "principal" te voldoen. Het parlement verliest zo controle op de regering. Dus, in wezen en bekeken vanuit de ketting van delegatie en aansprakelijkheid, vertrekken de representatieve en de directe democratie van tegengestelde visies en zijn ze moeilijk met elkaar te verzoenen. In de realiteit gaan ze in vele landen samen.

Het belangrijkste voordeel van de directe democratie is dat het betere en meer zuivere informatie over de voorkeuren van de burgers in het politieke proces inbrengt. In de praktijk verloopt de representatieve democratie immers niet van burgers rechtstreeks naar parlement, maar via een intermediërende instantie: politieke partijen. Deze partijen bundelen al hun preferenties in een partijprogramma en vragen de bevolking om hun "agents" te kiezen om die beleidsvoorkeuren in de praktijk te brengen. Maar partijprogramma's zijn meestal vaag, breed en onvolledig. Vaak weet de kiezer eigenlijk niet wat de door hem verkozen partijdige "agent" in de praktijk zal doen. Die onduidelijkheid kan via direct democratische mechanismen worden gecorrigeerd door **kiezers zelf rechtstreeks hun precieze preferenties te laten meedelen.**

Ondanks die onmiskenbare voordelen is het aantal landen met een direct democratische praktijk beperkt. In steden, gemeenten en deelstaten worden referenda meer toegepast, maar op nationaal niveau zijn ze eerder uitzonderlijk. In België werd slechts eenmaal een nationaal referendum gehouden. In 1950 stemde een meerderheid van de bevolking in met de terugkeer van Leopold III aan het hoofd van het land. Maar uiteindelijk werd hij, onder meer door de complexe uitslag in de verschillende landsdelen, gedwongen ontslag te nemen. Dat geeft aan dat beslissen bij eenvoudige meerderheid, wat referenda in essentie doen, soms grote problemen kan opleveren. Het idee van de consensusdemocratie versus de meerderheidsdemocratie dat later nog aan bod komt, gaat dieper in op de spanning tussen meerderheid en minderheid.

2.1.2.4 Representatieve democratie en participatie

Soms wordt naast de representatieve en de directe democratie ook wel eens gesproken over de participatieve democratie. De **participatieve democratie** is niet - zoals de representatieve democratie en de directe democratie - een bepaalde institutionele vorm die de democratie aanneemt. Met de participatieve democratie wordt meestal meer connotatief bedoeld dat het hier gaat om een democratie die veel participatiemogelijkheden biedt en waarin de burgers ook van die participatievormen gebruik maken. Participatiedemocratie wil zeggen dat burgers meer doen dan op geregelde tijdstippen hun stem uitbrengen - zij het om vertegenwoordigers aan te duiden of om zelf een inhoudelijke politieke knoop door te hakken -

maar dat ze ook op andere manieren aan het politieke leven participeren. Aan politieke participatie worden op dit moment, in tegenstelling tot vroeger, erg veel deugden toegeschreven; het zorgt voor sociaal kapitaal bijvoorbeeld, waarop in de volgende sectie wordt teruggekomen.

Dat burgers buiten verkiezingen nog op andere manieren participeren aan de politiek en hun preferenties laten blijken, heeft te maken met de liberale vrijheden die in democratieën heilig zijn. Vrijheid van vereniging impliceert dat burgers ook politieke verenigingen kunnen oprichten die de bestuurders voortdurend hun voorkeuren kenbaar maken. Vrijheid van meningsuiting betekent dat burgers op gelijk welk moment en gelijk hoe hun voorkeur of afkeur over beleid en politiek kunnen laten blijken. Vrijheid van informatie houdt in dat burgers afwijkende en tegendraadse informatie kunnen produceren en verspreiden en ook op die manier hun preferenties aan de besluitvormers kunnen doorspelen. Het is dus dankzij de liberale vrijhedenc component dat we van een participatieve democratie kunnen spreken.

Er zijn veel verschillende vormen van participatie buiten de deelname aan de electorale basisinstelling van de representatieve (en directe) democratie. Participatie kan spontaan van onderuit ontstaan (b.v. lidmaatschap van verenigingen) of het kan door de overheid zelf georganiseerd worden (b.v. openbaar onderzoek). Het kan formeel zijn (b.v. rechtszaak aanspannen) of informeel (b.v. brieven naar pers); conventioneel (b.v. militeren in een partij) of onconventioneel (b.v. betogingen). Participatie kan door ongeorganiseerde burgers en dus dispaaraat gebeuren (b.v. een politicus aanschrijven) of het kan in groepsverband door organisaties (b.v. adviesraden). Participatie kan bestaan uit het louter doorgeven van informatie of uit echte deliberatie waarbij burgers/verenigingen deelnemen aan het besluitvormingsproces (Arnstein, 1969). Dat laatste onderscheid is waarschijnlijk het belangrijkste: **in welke mate is politieke participatie geïncorporeerd in de eigenlijke besluitvorming?** De diepgaande hervorming van de armatuur aan advies- en overlegorganen die onder de voorgaande Vlaamse regering werd aangevat, heeft daarmee te maken: waar eindigt het advies en begint het overleg?; wie mag er in naam van wie standpunten overmaken aan de overheid?; in welke mate zijn die standpunten, of het resultaat van multilateraal overleg, bindend voor de overheid? In Vlaanderen wordt de discussie gevoerd aan de hand van het idee van “het primaat van de politiek”. In essentie komt die discussie er op neer dat de participatieve democratie en de representatieve democratie tegenover elkaar komen te staan. Is het enkel aan de direct verkozen representanten van de gehele volkswil om bindende besluiten te nemen of kunnen via participatieve processen ook deelgroepen van de bevolking politieke besluiten nemen (die op hen betrekking hebben)?

De verschillende vormen van participatie hebben verschillende doelstellingen en gevolgen, maar in alle gevallen is het belangrijkste effect en de functie van participatie: **politieke preferenties van de bevolking aan de politieke besluitvormers overmaken** (Verba et al., 1995). Naast verkiezingen is politieke participatie dus dé manier waarop de maatschappij en het politieke systeem op elkaar worden afgestemd. In een representatieve democratie met weinig directe democratische mechanismen, zoals de Belgische en zoals de meeste andere democratieën in de landen om ons heen, zijn de signalen die door verkiezingen van de bevolking uitgaan bijzonder vaag en algemeen. Kiezers stemmen voor een pakket van voorstellen, soms zelfs eerder voor de achterliggende visie of ideologie, en spreken zich niet uit over individuele beleidsintenties. Bovendien houden kiezers niet alleen rekening met inhoudelijke argumenten maar ook met gewoonte en traditie, stijl en imago van de partij, uitstraling en charisma van de kandidaat. Een verkiezingsuitslag kan gelezen worden als een uiting van de preferenties van de bevolking, maar concrete inhoudelijke aanwijzingen voor specifieke beleidsdossiers zijn er moeilijk uit af te leiden. In een representatieve democratie is politieke participatie een onmisbare aanvulling op de electorale informatie. Door te participeren geven burgers meer

precieze indicaties van hun preferenties. Zonder participatie zou de inhoudelijke afstand tussen de bevolking en zijn vertegenwoordigers welhaast onoverbrugbaar zijn.

Het grootste probleem met politieke participatie is – en dat is ook de reden waarom volgens sommigen de ruimte tussen de burgers en de staat best zo leeg mogelijk zou zijn en we ons best zoveel mogelijk op de representatieve en de directe democratie zouden verlaten – dat de preferenties die via participatie worden doorgespeeld niet representatief (in de statistische betekenis van het woord) zijn voor de mening van de bevolking. Heel vaak gaat het om partiële belangen die via participatie hun weg vinden naar het politieke systeem. Schattschneider (1960) heeft het in dat verband over de “mobilization of bias”. De reden voor die “bias” is, ten eerste, dat niet iedereen een bepaald thema belangrijk genoeg acht om er aandacht aan te besteden. Mensen hebben soms wel een mening over een thema, maar het interesseert hen eigenlijk niet en ze zijn niet bereid enige inspanning te doen om die mening ook politiek hard te maken. De intensiteit van hun preferentie is zo laag dat ze niet politiek willen participeren rond het thema. Anderen liggen wel echt wakker van het thema, vinden het belangrijk en proberen op alle mogelijke manieren hun preferentie duidelijk te maken aan de politiek. Participatie zorgt er dus voor dat **de preferenties van de sterk gemotiveerde minderheid vaak zwaarder gaan wegen dan de preferenties van de minder geïnteresseerde meerderheid** (Baumgartner en Jones, 1993). In de mate dat politieke besluitvorming op het algemene belang zou moeten gericht zijn, plaatst dit de besluitvormers voor een dilemma.

De tweede reden voor de vervorming van de participatie is, heel eenvoudig, dat **zwakkere groepen – laaggeschoold, werkloos, zeer jong/oud, vrouwen, enz. – systematisch minder participeren dan sterkere maatschappelijke groepen**. In zekere zin kan men zeggen dat participatie vaak de bestaande ongelijkheden nog versterkt. Participatiestudies geven wel aan dat de grootste ongelijkheid geleidelijk wegebt, en dat er dus een soort normalisering van de participatie optreedt, maar de harde kern van de ongelijkheid, vooral de lagere participatie van lager geschoolden, blijft wel degelijk overeind (Almond en Verba, 1963; Verba et al., 1995). Ook de meer recente onderzoeksliteratuur bevestigt dat de participatie van laaggeschoolden relatief beperkt blijft. Geslachtsverschillen ebben weg maar de scholingsongelijkheid blijft bestaan (Dalton, 1996; Topf, 1995; Dalton en Van Sickle, 2005). Zwakkere groepen hangen voor het overmaken van hun preferenties dan ook meer af van het representatieve kanaal dan sterkere groepen. Dat is het belangrijkste argument voor het behouden van de stemplicht in ons land: het dwingt zwakkere groepen tot minstens electorale participatie. Een manier waarop de structurele participatieachterstand van zwakkere groepen gedeeltelijk wordt opgevangen is de participatie groepsgewijs te organiseren om de kracht van de massa ten volle te laten spelen. Zwakke bevolkingsgroepen hebben grote en gestructureerde massaorganisaties zoals vakbonden nodig om hun preferenties sterk te maken; sterkere groepen kunnen meer individueel en op eigen kracht hun preferenties verdedigen. Merk op dat een groepsgewijze en collectieve participatie via verenigingen eigenlijk opnieuw tot een ketting van representatie gebaseerd op de principes van delegatie en aansprakelijkheid leidt.

Participatie is vitaal in een representatieve democratie, vandaar ook de hevigheid van de discussie die onder politieke en sociale wetenschappers woedt over de vraag of de politieke participatie in de Westerse democratieën daalt of niet (Norris, 2002; zie ook volgend hoofdstuk). Sommigen spreken over de teloorgang van de conventionele vormen van participatie, lidmaatschap van politieke partijen en verenigingen bijvoorbeeld (Putnam, 2000). Anderen stellen dan weer dat het zo’n vaart niet loopt en dat het misschien wel zo mag zijn dat de meer traditionele vormen van participatie aan belang inboeten, maar dat die geleidelijk worden vervangen door andere, meer losse en flexibele vormen van politieke participatie, die ook belangrijk

zijn voor het overmaken van preferenties aan de overheid en die evenzeer democratische effecten hebben (Norris, 2002; Stolle en Hooghe, 2005).

2.1.2.5 Consensusdemocratie en meerderheidsdemocratie

Naast de representatieve en de directe democratie, beide algemene concepten met een duidelijke betekenis, en naast de participatieve democratie, die al wat vager omschreven werd, wordt er in de politieke wetenschappen ook vaak gesproken van consensusdemocratie en meerderheidsdemocratie. Die beide politicologische begrippen werden geduid door de Nederlands-Amerikaanse politieke wetenschapper Arend Lijphart. In een hele reeks boekwerken sinds 1968 heeft Lijphart geprobeerd om een typologie van twee soorten democratieën op te stellen. Dat mondde in 1999 uit in zijn magnum opus “Patterns of Democracy” uit 1999, dat op dit moment één van de meest invloedrijke werken in de politieke wetenschappen is. Omdat Lijpharts benadering een mengeling van de verschillende reeds besproken vormen van democratie inhoudt en omdat hijzelf vond dat België als hét typevoorbeeld van één van zijn beide types kan beschouwd worden, gaan we hier even op in.

Lijpharts basisidee is eenvoudig. **In een consensusdemocratie is de macht gespreid en probeert men steeds de minderheid bij de te nemen besluiten te betrekken. In de meerderheidsdemocratie beslist de meerderheid gewoon tegen de minderheid in.** De meerderheidsdemocratie is een zuivere vorm van representatieve democratie waarbij de parlementaire meerderheid, als belichaming van de wil van de meerderheid van de bevolking, eigenlijk gelijk welke beslissing kan nemen. De beslissingsmacht van de parlementaire meerderheid wordt niet aan banden gelegd, ingeperkt en geketend in een hele reeks procedures, controlemechanismen en tegengewichten. Lijpharts typevoorbeeld is het Westminster-model in Groot-Brittannië. Er zijn nauwelijks beperkingen op wat de meerderheid in het Lagerhuis kan doen. Er is zelfs geen geschreven grondwet die dus ook niet alleen met bijzondere meerderheden, en dus vaak met vetomacht voor de minderheid, kan worden gewijzigd. België, zegt Lijphart, is een voorbeeld van het omgekeerde: de consensusdemocratie. De macht is zo verspreid dat de meerderheid wel voortdurend rekening moet houden met de minderheid: er is een geschreven grondwet met minderheidsveto, het kiesstelsel is proportioneel waardoor ook minderheidsgroepen het tot in het parlement schoppen, er zijn twee parlementaire kamers die elkaar in evenwicht houden, regeringen zijn coalitieregeringen met verschillende partijen, middenveldorganisaties zijn sterk uitgebouwd en vormen een tegenmacht, de staatsmacht is gedecentraliseerd naar regio's die ook vaak een tegenmacht vormen, enz.

Het politieke systeem in een consensusdemocratie is daardoor minder zuiver representatief, er zijn minder duidelijke lijnen van delegatie en aansprakelijkheid, ook de transparantie is vaak zoek (wie is verantwoordelijk?). Men zou kunnen zeggen dat de representatieve consensusdemocratie voor een stukje is ingekapseld in procedures en evenwichten. Wat we hierboven het constitutionalisme hebben genoemd, is duidelijk aan de winnende hand. Het grote voordeel, zegt Lijphart, is dat zulke verdeelde democratieën veel beter geschikt zijn om sterk verdeelde samenlevingen te besturen. Als er grote meningsverschillen bestaan in de samenleving, als er diepe politieke breuklijnen zijn, is een consensusdemocratie de beste manier van staatsorganisatie. In verdeelde samenlevingen de principes van de zuivere representatieve meerderheidsdemocratie toepassen, leidt tot polarisatie, opstand en instabiliteit.

2.1.2.6 Juridische en institutionele context.

Het principe van de representatieve democratie wordt in de meeste landen verankerd in de Grondwet. Initiatieven die de participatie van de bevolking willen versterken of vorm geven, willen nog al eens botsen op deze bepalingen.

Tekenend is b.v. het advies van de Raad van State² over het Voorstel van Decreet van Vlaams volksvertegenwoordiger Steve Stevaert houdende invoering van een nieuwe wettelijke bepaling genaamd “overweging van decreet”³. De indiener stelde in zijn toelichting dat “van effectieve participatie in het beleid vanwege de burger [is dus] weinig sprake”. Overwegende dat het referendum als participatiemiddel in België niet wordt aanvaard en het petitierecht om allerlei redenen in onbruik is geraakt, stelde de indiener voor een nieuwe bepaling in te voegen in het Reglement van het Vlaams Parlement: de “overweging van decreet”. Indien ingediend door minstens 5.000 personen, zou het parlement, mits in acht neming van een aantal filters en de gebruikelijke parlementaire procedures, deze overweging behandelen waarbij dergelijk initiatief zou kunnen uitmonden in een decreet. De Raad van State heeft in zijn advies echter brandhout gemaakt van dit voorstel omdat het volgens de Raad indruiste tegen de bepalingen van de Grondwet. De Raad merkte in dit verband ‘expressis verbis’ op dat het strijdig is met de principes van het representatieve stelsel zoals dat door de Belgische Grondwetgever is opgevat. In het bijzonder oordeelde de Raad van State dat het voorstel van decreet strijdig was met de artikelen 33 en 132 van de Belgische Grondwet en met artikel 8 van de Bijzondere Wet van 8 augustus 1980 tot hervorming der instellingen (BHWI).

De Raad van State merkte ook op dat de Gewest- en Gemeenschapsparlementen gebonden zijn aan de betreffende Grondwetsbepalingen en de BWHI en dat zelfs de zogenaamde “constitutieve autonomie” van de Gewesten en Gemeenschappen daar bijgevolg geen ruimte voor laat.

Terloops wees de Raad er in hetzelfde advies ook op dat zij eerder reeds een gelijksoortige opmerking maakte m.b.t. het al dan niet bindend referendum. In de Grondwet is enkel bij artikel 41 het principe van de volksraadpleging van gemeentelijk en provinciaal belang voorzien.

Er is van oudsher wel een vorm van participatie in de parlementaire werking door de bevolking voorzien. Het zogenaamde petitierecht of recht om verzoekschriften in te dienen, is Grondwettelijk geregeld en aanwezig in vele landen en deelstaten⁴. Onder meer het Vlaamse Parlement heeft in het afgelopen decennium dit recht gevoelig uitgebreid en verbeterd en andere instrumentele wijzigingen aangebracht om de relatie parlement - bevolking te verbeteren.

Het zal evenwel duidelijk zijn dat de politieke processen en instrumenten van participatie – en deze van de e-democratie – rekening moeten houden met de **wettelijke, juridische en institutionele beperkingen**, of deze beperkingen eerst moeten opruimen. Zoals blijkt uit de regels en de praxis van een Grondwetsherziening ligt dit niet altijd voor de hand.

² Advies Raad van State L. 28.898/8 van 21 januari 1997 Vlaams Parlement stuk nr. 470 nummer 2 van 12 februari 1997, zittingsjaar 1996-1997.

³ Vlaams Parlement, stuk nr. 470 nr. 1 van 4 november 1996, zittingsjaar 1996-1997.

⁴ Norbert De Batselier, red., Levende Democratie, De kracht van een parlement in de 21ste eeuw, Lannoo, Tielt, 2004.

2.1.3 Recente evoluties in de representatieve en participatieve democratie in Vlaanderen

Het beeld dat we totnogtoe van de representatieve en participatieve democratie schetsten, was eerder statisch en algemeen. Laat ons tot slot kort een aantal recente evoluties aanhalen, sommige typisch voor België/Vlaanderen, andere meer algemeen, die dat statische beeld wat kunnen bijsturen en problematiseren.

Misschien wel de belangrijkste evolutie is dat **de bevolking minder vertrouwen heeft in de representatieve democratie** dan dat dit vroeger het geval was (zie o.a. Elchardus en Smits, 2002). Die vertrouwensdaling geldt voor ons land net zoals voor de meeste andere Westerse landen, maar ze is bij ons nog meer uitgesproken. Merkwaardig genoeg is het vertrouwen in de democratie als systeem niet gedaald. Het gaat om het beginsel van de representatie en vooral om de instellingen die deze representatie gestalte moeten geven – partijen, parlement en regering – die met afkalvende steun hebben af te rekenen (Elchardus en Smits 2002). Men zou met een boutade kunnen zeggen dat mensen nog wel vertrouwen hebben in iets abstracts zoals ‘de’ democratie maar niet meer in de instellingen die de representatieve democratie doen functioneren.

Een tweede evolutie die we ook aan de kant van de bevolking vaststellen en die gevolgen heeft voor de representatieve democratie, is **de sterk toegenomen volatiliteit van het kiezersgedrag**. Veel meer dan vroeger wisselen kiezers van partij en stemmen ze niet meer uit traditie of door hun basissocialisatie steeds weer op dezelfde partij. Van een goede 15% in de jaren ‘80 kiest bij de laatste stembusgangen bijna 33% van de kiezers voor een andere partij dan de keer ervoor (Swyngedouw, Billiet en Carton, 1992; FET, 2000). Gevolg is dat de representatieve democratie onder druk staat: de banden tussen partijen en hun kiezers zijn veel losser geworden. Burgers zijn toenemend kritisch over de prestaties van hun vertegenwoordigers en laten dat in het stemhokje ook blijken. Politici krijgen een zeer voorwaardelijk mandaat dat hen niet toelaat op lange termijn te plannen. In termen van delegatie en aansprakelijkheid betekent dit dat de delegatie minder in vertrouwen gebeurt. Politici met een uitvoerend mandaat kijken daardoor ook niet meer op de eerste plaats naar de tegenstand die eventueel in het parlement aanwezig is, zoals de “principal-agent”-benadering voorstaat, maar voeren een politiek die rechtstreeks aan de bevolking refereert.

Wat collectieve politieke participatie via verenigingen, partijen en organisaties betreft, vinden we vier andere recente ontwikkelingen die vooral consequenties hebben voor de participatieve democratie: **ontzuiling, de opkomst van nieuwe bewegingen, het dalende ledenaantal van politieke partijen en het ontstaan van nieuwe vormen van politieke participatie**. Ontzuiling betekent dat het doorgeven van preferenties die door verenigingen geaggregeerd worden, niet meer gebeurt door politieke partijen die formeel, duurzaam en vooral exclusief gelinkt zijn met die verenigingen (Walgrave, 1995). Door ontzuiling zijn partijen en sociale organisaties niet meer getrouwd met elkaar maar ontstaan er meer losse en wisselende relaties, waarbij organisaties en partijen tijdelijk en strategisch van elkaars ‘diensten’ gebruik maken. Vanaf het einde van de jaren ‘60 waren de meeste Westerse landen getuige van de opkomst van de nieuwe sociale bewegingen zoals de milieu-, vrouwen-, vrede-, en derde wereldbeweging. Ze verdedigden vaak meer universele belangen en schakelden zich maar node in de normale interactie tussen overheid en middenveld in. Sinds een aantal jaren zijn ze, net zoals de oude sociale bewegingen, wel beter geïntegreerd in de advies- en overlegorganen. In de jaren ‘90 zien we in verschillende landen, en ook in België, nog een nieuwere generatie van sociale bewegingen ontstaan die helemaal draaien rond slachtofferschap en emoties en die, in quasi vulkanische uitbarstingen van ongenoegen, tijdelijk massaal mobiliseren maar die helemaal niet meer in dialoog met de overheid treden (Walgrave en Verhulst, 2006). Ondertussen kalft het aantal leden van politieke partijen af. Dat is een internationale evolutie (Dalton en Wattenberg, 2000) die ook bij ons in België/Vlaanderen sterk

speelt (Noppe, 2005). Partijen zijn daardoor minder verankerd in de samenleving en dus ook minder geschikt om te intermedieën. Via het verlies van hun leden verliezen ze ook greep op hun electoraat. Partijen zijn minder ledenbeweging en schuiven voor een stuk op naar de staat die hen, ondermeer financieel, voedt (Mair, 1994). Daarbij komt nog dat burgers steeds nieuwe manieren vinden om hun politieke preferenties duidelijk te maken en politiek te participeren. Ze wijzen dikwijls de bestaande formele participatiemogelijkheden af en verkiezen een meer losse en flexibele omgang met politiek. Een van die instrumenten is bijvoorbeeld het toenemende belang van ethisch consumeren waarbij burgers ook bij iets in wezen privaat als het doen van de gezinsinkopen politieke overwegingen laten meespelen (Baetens en Hooghe, 2004).

Tot slot is het belangrijk te vermelden dat er voor het doorgeven van preferenties van onderuit naar boven toe steeds meer alternatieven lijken te bestaan buiten de regelmatige aanduiding van representanten via verkiezingen en buiten allerlei vormen van politieke participatie. Niet alleen door verkiezingen en participerende burgers ontstaat er ‘intermediatie’ tussen samenleving en politiek en bereiken preferenties van de bevolking het politieke systeem. In moderne democratieën **wordt de samenleving ook gemedieerd en vertegenwoordigd door de media**. Vele nieuwsmedia hebben de ambitie om mee de politieke agenda te bepalen, dus om politieke aandacht te trekken voor bepaalde thema’s. Massamedia spelen de rol van luisterend oor die gevoelens, eisen, verlangens en voorkeuren bij de bevolking oppikken en die via het publieke forum naar de politiek doorsturen. Naarmate de media commerciëler zijn geworden, hebben ze er ook meer belang bij om dicht bij de bevolking te staan en die mediatie-opdracht ter harte te nemen. Het is echter zo dat de kwaliteit van de intermediatie door de media soms te wensen over laat en verbleekt bij vele vormen van politieke participatie. De expertise en het oplossingsgericht karakter van mediaberichtgeving is vaak niet erg hoog. De duurzaamheid van de mediaberichtgeving is dat ook niet: media ‘hopen’ een bepaald nieuwsfeit gedurende korte tijd om dan al snel een ander thema onder de spots te nemen. Ze functioneren dus eerder als een soort van knipperlicht dan als een betrouwbare barometer zoals vele vormen van politieke participatie dat wel kunnen zijn.

Ondanks alle recente evoluties blijven de traditionele structuren van representatie en verkiezingen, gecombineerd met allerlei vormen van politieke participatie, de belangrijkste mechanismen voor het doorgeven van preferenties van de bevolking naar de overheid. Het is door verkiezingen en participatie dat de maatschappij en de politiek op elkaar zijn afgestemd en dat de democratie kan functioneren. Het is binnen dat kader dat de zogenaamde e-democratie eventueel een steen kan bijdragen.

2.2 Sociaal kapitaal en burgerparticipatie

2.2.1 De 'sociaal kapitaal'-benadering

Een concept dat in de hedendaagse sociologische literatuur een prominente rol is gaan spelen om de graad en de evolutie van maatschappelijke en politieke burgerparticipatie en de functies en implicaties ervan voor de sociale cohesie en het democratisch bestel te beschrijven, is de hoeveelheid **'sociaal kapitaal'** die in de samenleving aanwezig is.

De theoretische basis voor de 'sociaal kapitaal'-benadering werd vooral gelegd door het werk van Bourdieu (1986, 1992), Coleman (1988, 1990) en Putnam (1993, 1995). Bourdieu onderscheidt drie vormen van kapitaal (economisch, cultureel en sociaal) en definieert het concept 'sociaal kapitaal' als een hulpbron waarover een individu beschikt om zijn positie binnen de hiërarchische sociale structuur te behouden of te veranderen. Voor Bourdieu (1992, gecit. in Stolle, 1999, p.257) is sociaal kapitaal de "sum of the resources, ... that accrue to an individual or a group by virtue of possessing a durable network of more or less institutionalized relationships of mutual acquaintance and recognition." Het centrale concept voor Bourdieu is 'kapitaal' en binnen zijn maatschappijkritische visie is economisch kapitaal sterk bepalend voor het beschikbare cultureel en sociaal kapitaal. Hoewel Coleman het belang van maatschappelijke normen en attitudes (b.v. "trust") voor de opbouw van sociaal kapitaal erkent, legt deze auteur evenzeer de nadruk op sociale relaties en netwerken (binnen gezin, school, buurt, vriendenkring, werkomgeving, ...) als bron van sociaal kapitaal. Vanuit deze netwerkbenadering ziet Coleman, zoals Bourdieu, sociaal kapitaal in eerste instantie als een individuele hulpbron. Sociaal-structurele kenmerken worden opgevat als een capaciteit of verworvenheid die het individu kan aanwenden in functie van b.v. carrièrekansen en arbeidsmobiliteit. Toch onderschrijft Coleman ook de visie van sociaal kapitaal als een publiek goed of "community resource". Het is echter Putnam die sociaal kapitaal voluit is gaan zien als eigenschap van een collectiviteit, een hulpbron voor de samenleving in haar geheel: "als een hulpbron waarover een gemeenschap al dan niet beschikt, en waardoor burgers met elkaar verbonden worden en in staat gesteld worden hun gemeenschappelijke doelstellingen op een meer effectieve wijze te realiseren." (Stolle, 1999, p.247) De gevolgen van sociaal kapitaal (de afhankelijke variabelen, of datgene wat men met het concept wenst te verklaren) worden daarmee gesitueerd op het vlak van de collectieve actie van burgers ten voordele van de economische ontwikkeling, de sociale cohesie of de politieke cultuur in een samenleving. Als bronnen van sociaal kapitaal schuift Putnam twee attitudinale componenten en één sociaal-structureel element naar voren: **de mate van veralgemeend vertrouwen ("generalised trust")**, **de aanwezigheid van normen van wederkerigheid in de samenleving**, en **de aanwezigheid van netwerken van maatschappelijk engagement**. Putnam gaf het debat over sociaal kapitaal midden jaren '90 een ware stroomstoot door zich vernietigend uit te spreken over de evolutie van het potentieel aan sociaal kapitaal dat aanwezig is in de Amerikaanse samenleving.

In weerwil van de omvangrijke literatuur die deze benadering van sociale en politieke processen van integratie en participatie heeft voortgebracht, bestaat er echter heel wat conceptuele verwarring en blijven er nog vele vragen onbeantwoord over de precieze totstandkoming, ontwikkeling en gevolgen van het sociaal kapitaal in de hedendaagse samenleving. Het is in elk geval duidelijk geworden dat het gaat om een complex en multidimensioneel begrip, een tijds- en ruimtegebonden amalgaam van zowel structurele componenten en gedragspatronen (zoals engagement en participatie in verenigingen, groepen en netwerken) als culturele en

attitudinale componenten (zoals vertrouwen in medeburgers en instellingen en normen van wederkerigheid) (Hooghe, 1999; Stolle, 1999).

Op maatschappelijk vlak behelzen de klassieke bouwstenen van sociaal kapitaal onder meer een veralgemeend vertrouwen (in anderen), lidmaatschap van en participatie in verenigingen, diverse vormen van sociaal engagement zoals vrijwilligerswerk, actieve deelname aan het gemeenschapsleven en cultuurparticipatie, een breed amalgaam van sociale contacten, interacties en netwerken (in het bijzonder binnen de familie en de buurt), en maatschappelijk georiënteerde attitudes en waardepatronen (b.v. tolerantie). Als traditionele indicatoren van **politieke participatie** gelden voornamelijk het geloof in democratische normen en waarden, het algemene vertrouwen in de overheid en de politieke instellingen, het lidmaatschap van politieke partijen en vakbonden, de (ideologische) identificatie met politieke partijen en de graad van “voter volatility”, “voter turnout” en a-politiek (stem)gedrag.

Vooraf de mate van **lidmaatschap van verenigingen** en het bestaan van een rijk, actief verenigingsleven zijn hierbij in de wetenschappelijke literatuur verworden tot een soort lakmoestest voor het sociaal kapitaal dat in een samenleving wordt opgebouwd (Stolle en Hooghe, 2004). Dit heeft enerzijds te maken met de interne, socialiserende werking van verenigingen en middenveldorganisaties, die de sociale verantwoordelijkheid of -in politiek opzicht - het democratische bewustzijn van burgers kan aanscherpen. Anderzijds houdt het verband met hun externe functies als mobiliserende en representatieve kracht, op basis van hun aggregatie van individuele belangen en hun intermediaire positie en rol tussen burger en politiek.

Het concept “sociaal kapitaal” is een rekbaar, alomvattend en daardoor wat wazig begrip geworden in het onderzoeksveld, waarbij de uitbreiding van de indicatoren voor het voorkomen van sociaal kapitaal enerzijds en het feit dat het empirisch onderzoek zich sterk op correlaties maar weinig op causale verbanden heeft gefixeerd anderzijds, het soms moeilijk maken om oorzaken en gevolgen te onderscheiden (Stolle, 1999). Zo is het nog steeds onduidelijk of de performantie van democratische, politieke instellingen wordt versterkt door de aanwezigheid van sociaal kapitaal, of integendeel juist moet worden beschouwd als een belangrijke factor in de opbouw ervan. Desondanks reikt het concept sociaal kapitaal, in het licht van de opzet en doelen van dit onderzoek, een globaal denkkader aan, waarbij de politieke participatie en betrokkenheid van burgers ten aanzien van het beleid van de overheid kan worden geplaatst in een ruimere context en gelinkt aan het bredere perspectief van de maatschappelijke participatie en betrokkenheid van burgers.

2.2.2 Het debat over sociaal kapitaal en politieke participatie

2.2.2.1 De (vermeende) afname van sociaal kapitaal en politieke participatie

De existentiële vraag die zich stelt ten aanzien van het sociaal kapitaal en het politieke engagement van de burger in de hedendaagse Westerse samenleving is kort en bondig: **“stijgt het of daalt het?”**. Of nog anders gesteld: “Worden de westerse samenlevingen inderdaad bedreigd door een teloorgang van het sociaal kapitaal, omwille van een toenemende individualisering en het wegwijnen van het maatschappelijke engagement?” (Hooghe, 1999, p.234) De bezorgdheid over deze evolutie is inherent aan de normatieve grondslag van sociaal kapitaal als instrumentele basis voor maatschappelijke cohesie. In een recent overzichtsartikel schetsen

Stolle en Hooghe (2004) de contouren van het debat dat hierover reeds geruime tijd woedt en dat vooral is geïnitieerd door het baanbrekende werk van Putnam (1993, 1995).

Deze Amerikaanse politicoloog en heel wat andere auteurs in zijn zog wijzen op het groeiende utilitarisme en individualisme, de erosie van traditionele sociale en politieke relaties in de moderne Westerse samenleving, de tanende rol van en het afkalvende vertrouwen in gevestigde maatschappelijke en politieke instituties en de verminderde participatie van burgers in het gemeenschapsleven en in de politiek. Ze maken zich zorgen over de afbrokkeling van de maatschappelijke cohesie en de crisis van de politieke democratie, die het gevolg zouden zijn van deze “alleged decline of social capital and civic engagement” (Stolle en Hooghe, 2004).

De politieke gevolgen van het afnemend sociaal kapitaal worden hierbij beoordeeld vanuit de vrij algemeen aanvaarde assumptie dat een levendig gemeenschapsleven en -gevoel, of een florissante “civic culture”, bijdraagt tot de stabiliteit en de vitaliteit van democratische politieke systemen (Almond en Verba, 1963). In een samenleving die rijk is aan sociaal kapitaal, opgebouwd op basis van participatie en vertrouwen, zullen volgens de visie van Putnam ook de democratische politieke instellingen beter functioneren en zullen burgers beter tot samenwerking en collectieve acties komen.

Stolle en Hooghe (2004) ontleden in hun literatuuroverzicht verschillende invalshoeken van waaruit deze stelling over de afname van het sociaal kapitaal en de burgerparticipatie – de “bowling alone”-these van Putnam (1995) – echter wordt bekritiseerd.

Terwijl sommigen in de aangevoerde argumenten een nostalgische, traditionalistische reflex bespeuren (zie verder), vermelden Stolle en Hooghe (2004) diverse studies waarin wordt geargumenteed dat de gepercipieerde trends en negatieve veranderingen in de niveaus van participatie niet worden ondersteund door de beschikbare onderzoeksgegevens, en waarin de geldigheid van de onderzoeksmethoden en -data waarop de visie van Putnam steunt, in vraag wordt gesteld. Andere onderzoekers trekken de universele geldigheid van de stelling voor de gehele Westerse gemoderniseerde wereld in twijfel en argumenteren dat verschillen in bestaande sociale en politieke structuren en culturen verantwoordelijk zijn voor gradaties in het sociaal kapitaal en de politieke participatie in de hedendaagse Westerse samenlevingen.

Aldus is een genuanceerde visie tot rijpheid gekomen die benadrukt dat sociaal kapitaal en politieke participatie variëren in tijd en ruimte en dat zich ook binnen een samenleving verschillen en zelfs contradicties kunnen voordoen in de ontwikkeling en trends die de diverse indicatoren van sociaal kapitaal en participatie vertonen.

Toch staft empirisch onderzoek over het algemeen het feit dat er **zich in de meeste Westerse democratieën een dalende trend aftekent op het vlak van traditionele vormen en indicatoren van politieke participatie** (Norris, 1999, 2002; Putnam, 2002; zie ook vorig hoofdstuk). Dit geldt in het bijzonder voor het afkalvende lidmaatschap van politieke partijen en vakbonden, maar ook voor de verzwakkende (ideologische) identificatie met politieke partijen, en, gedeeltelijk als gevolg hiervan, het groeiende aantal vlottende kiezers en de dalende opkomst bij verkiezingen. Internationaal onderzoek bevestigt ook de politieke vertrouwenscrisis die maakt dat (de meeste) Europese landen, net als de VS, geplaagd worden door toenemend cynisme en politieke vervreemding. De bewijslast met betrekking tot de achteruitgang in minder expliciet politieke vormen van participatie, zoals lidmaatschap van niet-politieke verenigingen, is echter minder overtuigend: “Whereas most democratic countries struggle with a decline in

conventional political participation, such as voting, party membership and even political trust, social relations are not threatened to the same extent.” (Stolle en Hooghe, 2004, p.159)

2.2.2.2 Nieuwe vormen van burgerparticipatie als tegengewicht

Heel wat auteurs beamen dat traditionele vormen van sociale interactie en politiek engagement in het gedrang zijn gekomen, maar benadrukken tegelijkertijd dat nieuwe, alternatieve vormen van participatie, grotendeels op basis van meer informele contacten en netwerken, hun rol hebben overgenomen. **Eerder dan van een afname van de participatiebereidheid van burgers, is er sprake van een verschuiving in participatievormen.** Participatie uit zich niet meer zo sterk als vroeger in lidmaatschap van traditionele middenveld- en politieke organisaties. Zeker bij de jongere generatie uit het zich veeleer in betrokkenheid en deelname in een grote verscheidenheid aan minder hiërarchische, duurzame en formele netwerken, groepen en acties zoals het ondertekenen en doorsturen van petitie's per e-mail. Structurele banden en identificaties hebben plaatsgemaakt voor lossere, meer ad hoc en themagebonden vormen en kanalen van politiek engagement en voor meer spontane, emotionele of persoonlijke motivaties, die daarom niet minder politiek mobiliserend of effectief kunnen zijn.

Stolle en Hooghe (2004) ontwaren in de enorme diversiteit van deze **nieuwe, alternatieve participatievormen** een aantal gemeenschappelijke kenmerken op de volgende vlakken:

- een structurele verschuiving van formele, hiërarchische en bureaucratische organisatiestructuren naar meer informele, horizontale en flexibele associaties, samenwerkingsverbanden en netwerkstructuren, “beter adapted to the needs of information-driven societies” (p.160).
- een thematische heroriëntatie van institutionele, partijpolitieke aspecten en denkkaders naar vormen van “life-style politics” en “political consumerism”, waarbij politieke interesse en actiebereidheid zich concentreren rond thema's die betrokken zijn op de eigen, directe leefwereld, levensfase en private sfeer.
- meer spontane, emotiegedreven, onregelmatige en flexibele vormen van mobilisatie, waarbij Stolle en Hooghe (2004) echter opmerken dat de opkomst van het politiek “cheque-book” activisme in wezen een passieve vorm van betrokkenheid en engagement inhoudt.
- een potentieel minder collectieve en groepsgerichte aard van participatie, ook al kadert deze in collectieve acties, doeleinden en bezorgdheden: “the actual act of participation is often individualized in character ... [performed] alone, at home before a computer screen” (p.162).

Wat deze benaderingen ons vooral leren is dat de verschuiving van relatief vaste, formele participatiestructuren naar meer losse, informele interactierepertoires, groepsstructuren en actiepatronen, en sowieso het bestaan van deze laatste, impliceert dat onderzoek naar en evaluaties van de politieke participatiegraad in een samenleving zich niet uitsluitend mogen concentreren op de klassieke bronnen van sociaal kapitaal, maatschappelijke cohesie en politiek activisme.

2.2.2.3 Burgerparticipatie en de gevolgen voor de democratie

Het debat over sociaal kapitaal en burgerparticipatie heeft, zoals Stolle en Hooghe (2004) met een verwijzing naar het werk van vooral Inglehart (1997) en Norris (1999) aangeven, ook in toenemende mate de vorm aangenomen van een clash tussen modernisten, die de visie van Putnam bijtreden, en postmoderne stromingen. Deze laatste betwisten evenmin de bewijsvoering over de teloorgang van klassieke vormen van burgerparticipatie als bron van sociaal kapitaal, maar ze delen niet de normatieve, traditionalistische

interpretaties en pessimistische visies over de maatschappelijke en politieke gevolgen van deze evolutie. Postmoderne perspectieven zien de afname van klassieke vormen van sociaal kapitaal en participatie, en zelfs het afkalvende vertrouwen in de overheid en de politieke instellingen, niet als een bedreiging voor de vitaliteit en stabiliteit van democratische politieke systemen. Volgens auteurs als Pippa Norris (1999) **schuilen in het reveil van de autonome, mondige en kritische burger nieuwe, verrijkende kansen en mogelijkheden voor de democratie**. Ze zien dit zelfs een indicatie van de maturiteit van onze politieke systemen.

Binnen deze visie wordt de teloorgang van traditionele participatievormen gezien als een onderdeel van een ruimere, structurele verandering in maatschappelijke waardepatronen. De adoptie door de jongere (hoger opgeleide) generatie van postmaterialistische waarden zoals individuele vrijheid impliceert een kritisch wantrouwen ten aanzien van autoriteit en traditionele, hiërarchische instellingen, zonder dat dit echter afbreuk doet aan het dieperliggende geloof in democratische waarden: “Postmodernization erodes respect for authority, but increases support for democracy” (Inglehart, 1999). Klassieke, routinematige vormen van politieke (massa)participatie hebben aldus aan relevantie ingeboet als indicatoren van burgerschap en democratische betrokkenheid, ten voordele van nieuwe kanalen waarvan kritische, activistische burgers gebruik maken om hun stem te laten horen in de publieke sfeer.

Gegeven het meer informeel, ad hoc en minder georganiseerd karakter van deze nieuwe vormen van participatie, kan bij dit alles wel de vraag rijzen of deze even functioneel en effectief zijn als bijvoorbeeld het klassieke middenveld om burgers toegang te verschaffen tot geïnstitutionaliseerde processen van politieke besluitvorming en om hun collectieve belangen te laten wegen op de beleidsvorming. Meerdere onderzoeken hebben al aangetoond dat digitale media een belangrijke rol hebben gespeeld in de organisatie van transnationale bewegingen en in de mobilisatie voor en coördinatie van acties – rond b.v. mensenrechten, milieu of andersglobalisme (zie o.a. Van Audenhove en Cammaerts, 2004) – waarmee druk kan worden uitgeoefend op internationale politieke instellingen of (in mindere mate) multinationale bedrijven. En in Vlaanderen zal de affaire Dutroux en het volksprotest tegen de lethargie van het juridische systeem, omgedoopt tot de Witte Mars en de Witte Beweging, wellicht nog vaak worden aangehaald als typisch voorbeeld van de macht van de kritische burger om de politieke agenda te bepalen. Vraag is echter of dit potentieel ook in de meest reguliere processen van beleids- en besluitvorming voldoende sterk aanwezig is: “How are long-term institutionalized decision-making processes affected given the absence of an ingrained organizational structure that aggregates citizens' opinion?”, zo vragen Stolle en Hooghe (2004, p.167) zich af.

Daarnaast blijft er discussie over de algemene vraag of het optimisme van Norris (1999) e.a. gewettigd is. Wordt de democratie inderdaad versterkt door “critical citizens” die hun politieke vertegenwoordigers continu verplichten tot responsiviteit, verantwoording en legitimering. Of is integendeel de angst gerechtvaardigd dat de democratie wegzinkt in een zware legitimiteitscrisis, wanneer democratische politieke instellingen niet langer de steun en het nodige vertrouwen van de burger genieten om goed te kunnen functioneren? (Hooghe, 1999)

2.2.3 Sociaal kapitaal en politieke participatie in Vlaanderen

Uiteindelijk, zo moeten ook Stolle en Hooghe (2004) besluiten, heeft empirisch onderzoek zeker nog geen definitief uitsluitsel kunnen geven over de vraag of het sociaal kapitaal en burgerengagement in de moderne samenleving tanend is of enkel van aard is veranderd, en over de gevolgen van deze of gene evolutie.

Dit geldt ook voor Vlaanderen, waar het politiek sociologisch participatieonderzoek pas in de loop van de jaren '90 tot ontwikkeling is gekomen, in beginsel met studies die zich overwegend concentreerden op de rol van verenigingen en (nieuwe) sociale bewegingen (Hooghe, 2004). In de context van de verzuiling en het institutionele overlegmodel van de Vlaamse/Belgische samenleving was er in de jaren '60 - '70 volgens Huyse bijzonder weinig ruimte voor participatieve democratie. Huyse (1969, 1970) wees op een zeer lage graad van politieke belangstelling, participatie en kennis bij de Vlaamse bevolking en een hoge mate van passieve loyaliteit t.o.v. de zuilelites die het politieke spel beheersten (Hooghe, 2000, 2004). De vervlechting tussen de zuilgebonden organisaties en politieke partijen bleef bovendien in de jaren '80 sterk, ondanks de voortschrijdende ontkerkelijking en het groeiend interne pluralisme binnen de zuilen. Het leek Huyse (1987) te sterken in zijn pessimistische visie over de door politieke concerns gedomineerde pacificatiedemocratie (Billiet, 2004). Terugkijkend op de situatie eind jaren '80 voegde Hooghe (2004, p.163) hier nog aan toe dat in de Belgische politieke cultuur “trends als postmaterialisme of een meer kritische participatie nauwelijks een voet aan de grond kregen, ondanks het hoge economische ontwikkelingsniveau en het bijzonder hoge gemiddeld onderwijsniveau”.

De studies die in het begin van de jaren '90 verschenen over de ontwikkeling van de nieuwe sociale bewegingen in Vlaanderen (Hellemans, 1990; Stouthuysen, 1992; Walgrave, 1995; Hooghe, 1997; Hellemans en Hooghe (1995)) leken daartegenover te zorgen voor een injectie van gematigd optimisme over “de mogelijkheden van nieuwe vormen van participatie en van een steeds verder gaande democratisering van de participatiepatronen” (Hooghe, 2004, p.163). Gedragen door een geëngageerde, kritische achterban slaagden deze ‘issue’-gerichte bewegingen erin een aantal maatschappelijke thema's (zoals de zorg om het leefmilieu) voorgoed op de politieke agenda te plaatsen. Toch kwam in deze studies ook een duidelijk spanningsveld aan de oppervlakte. Niet alleen door hun alternatief gedachtegoed, maar zeker ook door de lossere band met hun kritische, meer diffuse en onafhankelijke achterban, waren de nieuwe sociale bewegingen kwetsbaar. Ze hadden het moeilijk om een krachtige stem te verwerven en “door te dringen tot de kern van politieke besluitvorming”. Het proces van institutionalisering en professionalisering dat resulteerde in een grotere politieke vertegenwoordiging bracht hier soelaas, zo toonde Hooghe (1997; 2004, p.161) voor de milieu- en de vrouwenbeweging aan, maar “juist hierdoor kwam de relatie met de achterban echter steeds meer onder druk te staan.”

Intussen kwamen in de jaren '90 de veranderingen in het politieke landschap en - door processen van (gedeeltelijke) ontzuiling - ook in de media en het middenveld in een stroomversnelling terecht. Na Zwarte Zondag was het discours over de kloof tussen politiek en burger alom hoorbaar, inclusief de vingerwijzing naar de “verwerpelijke verzuiling” (Billiet, 2004). De relaties binnen de traditionele zuilen tussen organisaties in het middenveld en de politieke partijen veranderden van exclusieve, duurzame en formele banden tussen bevoorrechte partners in selectieve, wisselende en informele relaties, zoals die ook kenmerkend waren voor de nieuwe sociale bewegingen (Walgrave, 1995). Tegelijkertijd werd ook de relatie tussen de politieke partijen en het electoraat in toenemende mate en groeiende tempo hertekend. Het fenomeen van de vlottende kiezer, de afname van partijtrouw en de verzwakte band tussen lidmaatschap van sociale organisaties en partijvoorkeur zijn manifestaties van het wisselende en versnipperde stemgedrag dat zich bij opeenvolgende stembusgangen steeds weer etaleerde (Billiet, 2004).

In die context werd het onderzoek rond het participatievraagstuk in Vlaanderen vanaf het einde van de jaren '90 in groeiende mate geïnspireerd door de benadering over sociaal kapitaal (Hooghe, 1999, 2004; Billiet,

2004). Deze inspiratie volgde vooral uit de bezorgdheid over de mogelijke teloorgang van de politieke betrokkenheid en de sociale cohesie in het algemeen en van de participatie in het verenigingsleven in het bijzonder, mede als gevolg van een toenemende individualisering en vervreemding. De klemtoon werd in deze studies vooral gelegd op de ontwikkeling van participatie in traditionele sociale organisaties en het bredere verenigingsleven en op de rol en gevolgen van participatie voor de opbouw van veralgemeend vertrouwen, sociaal kapitaal en een democratische politieke cultuur. Tegelijkertijd werd lidmaatschap van en participatie in verenigingen, samen met andere sociaal-culturele kenmerken en invloeden, geïntegreerd in een ruimere onderzoeksinteresse rond politieke en maatschappelijke houdingen, waarden en gedragspatronen (b.v. beeldvorming over migranten en stemgedrag).

Uit enkele van deze studies, in 1999 verzameld in een themanummer van het Tijdschrift voor Sociologie over sociaal kapitaal, blijken er in Vlaanderen, evenmin als in Nederland, weinig aanwijzingen te zijn voor een globale daling in de participatie van burgers in verenigingen en vrijwilligerswerk. Eerder wordt de bovengenoemde stelling bevestigd dat er een verschuiving is opgetreden in participatiepatronen, weg van het engagement in traditionele, partijpolitiek en zuilgebonden organisatievormen. Hooghe (1999b) vond in zijn analyse overigens weinig tot geen significante verbanden terug tussen participatie enerzijds en diverse culturele achtergrondkenmerken anderzijds, ook niet met leeftijd en televisiekijkgedrag. Grote uitzondering hierop was levensbeschouwelijke betrokkenheid, dat duidelijk een motiverende factor bleek voor verenigingsparticipatie. Het gegeven dat de levensbeschouwelijke betrokkenheid de afgelopen decennia systematisch is gedaald, vormt dan ook reden tot bezorgdheid. Op basis van zijn onderzoek suggereert Hooghe (1999b, p.359) echter dat ook hier een verschuiving optreedt, namelijk een compensatie van een lagere participatie in het traditionele christelijke verenigingsleven door een sterkere participatie in andere organisatievormen. Wel stelt hij zich hierbij de pertinente vraag “of deze nieuwe organisatievormen de functies van het meer traditionele verenigingsleven, zowel wat betreft socialisatie als betrokkenheid, kunnen overnemen”? Hoe dan ook is het besluit bij deze verzameling bijdragen dat er nauwelijks aanwijzingen zijn voor een veralgemeende daling van het niveau van participatie in verenigingen en sociale organisaties.

Ook wat betreft de politieke en maatschappelijke gevolgen van (verenigings)participatie en sociaal kapitaal, zijn de bovenvermelde studies eerder optimistisch van toon, zoals blijkt uit de synthese van Hooghe (1999, p.241): “Er blijkt inderdaad een belangrijk verband te bestaan tussen participatie en indicatoren voor sociale integratie, politieke toegang en economische ontwikkeling.” Ook Elchardus et al. (2000) en Billiet (2004) stellen dat actieve deelname in het middenveld en het verenigingsleven gunstig is voor het ontwikkelen van burgerschapswaarden en de integratie in de samenleving. Op basis van de beschikbare onderzoeksliteratuur voegt Billiet hier wel aan toe dat deze invloed van de sociale participatie van een burger niet bijzonder groot is en beduidend kleiner is dan de invloed van het genoten onderwijs (tenzij het gaat om geaccumuleerde participatie die ook rekening houdt met vroegere lidmaatschappen of engagementen van een burger); bovendien is daarmee volgens Billiet nog niets gezegd over de causale relatie tussen participatie en vertrouwen. Toch lijkt de visie te worden beaamd dat participatie in het verenigingsleven een democratiserend effect heeft, zowel door interne socialisatie als door de externe werking van verenigingen, die grotere politieke invloed verwerven door de bundeling van individuele belangen. Door bij te dragen tot de vorming van het sociaal kapitaal speelt (participatie in) het verenigingsleven een rol in het functioneren van het democratisch politiek systeem. Ook de omgekeerde relatie is echter mogelijk, in die zin dat de performantie van de overheid, haar instellingen en het gevoerde beleid een belangrijke, positieve invloed kan hebben op de opbouw van sociaal kapitaal.

In zijn bilan van 30 jaar onderzoek rond verzuiling, participatie in het middenveld en de invloed ervan op democratische waardepatronen, belandt Billiet (2004) uiteindelijk ook bij de discussie over de rol van de media en van televisie(kijken) in dit geheel. In het algemeen brengt recent mediasociologisch onderzoek in Vlaanderen argumenten aan voor (beperkte) negatieve effecten van televisie – lees: commerciële televisie en de voorkeur voor populaire entertainment formats – op de vorming van sociaal kapitaal (Hooghe, 2002). Vooral Elchardus (2002) heeft met zijn betoog over de politieke rol van de media in de “dramademocratie” en de constructie van culturele ruimten die zich enten op specifieke mediavorkeuren, grote vraagtekens geplaatst bij de impact van de media en televisie op de ontwikkeling van constructieve maatschappelijke en democratische waarden en attitudes. Sluitend is de bewijsvoering over negatieve media-effecten echter allerminst. De media zijn niet alleen naar vorm en inhoud ontzettend heterogeen, men kan ook argumenteren dat de pers en de media, ontkoppeld van hun vroegere (partij)politieke bevoogding, hun archetypische democratische rol als politieke waakhond en forum voor publiek debat (tussen burger, middenveld en politiek) meer dan ooit (kunnen) opnemen.

In weerwil van de **gematigd positieve balans** die uit het onderzoek in Vlaanderen naar voren komt **vande evolutie van de participatie van de burgers in het verenigingsleven en het middenveld, en van de effecten van dit sociaal kapitaal voor de democratie**, blijven er nog vele vragen open. Zo blijven de **sociale ongelijkheden** in termen van o.a. geslacht, opleiding en leeftijd, de **politieke participatiekloof** tussen maatschappelijk zwakkere en sterkere groepen en de kans dat deze door participatieve processen nog wordt versterkt, zorgen baren, zeker wanneer door het gebruik van ICT ook de zogenaamde **digitale kloof** hierin een rol gaat spelen (Loyens en Van de Walle, 2006). In dat licht alsook in de context van de afnemende politieke participatie in zijn traditionele vormen en van de vertrouwenscrisis van de representatieve democratie, haar instellingen en de politieke klasse, is de hoofdvraag in dit onderzoek **of de verwachtingen gerechtvaardigd zijn, die soms gesteld worden in het potentieel van e-democratie - of het gebruik van ICT voor burgerparticipatie in beleidsprocessen - om deze trends (gedeeltelijk) te keren, en in welke mate deze verwachtingen door de verschillende betrokken actoren of “stakeholders” worden gedeeld.**

3 E-democratie en participatie

3.1 E-democratie: participatieniveaus en -instrumenten

Alvorens de mogelijkheden, de voor- en nadelen, de knelpunten en de mogelijke effecten van e-democratie te belichten, is het noodzakelijk te verduidelijken wat er in de praktijk precies met e-democratie wordt bedoeld.

Het doel van dit hoofdstuk bestaat er bijgevolg in:

- De toepassingsgebieden van e-democratie te beschrijven aan de hand van vaak gebruikte indelingen volgens verschillende niveaus van participatie en betrokkenheid van de burger en volgens de diverse fasen in de beleidscyclus.
- Een kort overzicht te geven van de belangrijkste technologische instrumenten voor e-democratie en hun toepassingsmogelijkheden naargelang participatieniveau en beleidsfase.

3.1.1 Niveaus van e-democratie

In het begrippenkader dat aan de theoretische discussie in dit rapport voorafging, werd e-democratie gedefinieerd als het gebruik van ICT voor de participatie van de burger in processen van beleids- en besluitvorming. Het begrip werd in nauwe relatie met het concept e-government gesitueerd binnen een ruimere “e-governance” context, d.i. het gebruik van nieuwe technologieën doorheen de bestuurlijk-administratieve én politiek-democratische praktijk. De finaliteit van e-democratie is het versterken van de betrokkenheid en de participatie van de burger bij het beleid van de overheid.

Tegelijkertijd werd het begrip participatie scherper gesteld door een onderscheid te maken tussen verschillende niveaus of trappen van participatie, conform in de literatuur gebruikte ‘participatieladders’. Er is sprake van een ‘hiërarchisch’ onderscheid in die zin dat de opeenvolgende treden van deze participatieladders een toenemende mate van actieve inbreng en betrokkenheid van de burger veronderstellen. Dit gaat van geïnformeerd worden door de overheid tot een soort ‘partnership’ met de overheid, dat van de al dan niet georganiseerde burger een actief engagement in deliberatieve processen vraagt (input geven, adviseren, mee het beleid ontwerpen, ...).

In de e-democratie literatuur valt men vaak terug op de participatieladder die in het OESO rapport “Citizens as partners” (2001) is voorgesteld om e-democratie projecten te categoriseren (zie ook Coleman et al., 2005):

- **Information:** a one-way relation in which government produces and delivers information for use by citizens. It covers both 'passive' access to information upon demand by citizens and 'active' measures by government to disseminate information to citizens.
- **Consultation:** a two-way relation in which citizens provide feedback to government. It is based on the prior definition by government of the issue on which citizens' views are being sought and requires the provision of information.
- **Active participation:** a relation based on partnership with government, in which citizens actively engage in the decision and policymaking processes. It acknowledges a role for citizens in proposing policy options and shaping the policy dialogue - although the responsibility for the final decision or policy formation rests with government.

Deze driedeling die in een e-democratie context vertaald kan worden als e-informatie, e-consultatie respectievelijk e-participatie, vormde ook het conceptueel uitgangspunt in de studie “E-democratie voor Vlaanderen: Stand van zaken” in opdracht van het viWTA (Van Audenhove et al., 2005). Meteen werd er echter nog een vierde niveau aan toegevoegd, namelijk e-voting en "vormen van **directe democratie** waarbij burgers via elektronisch overleg en elektronisch stemmen rechtstreekse beslissingen nemen". Op dit niveau krijgt de burger beslissingsmacht en ligt “the responsibility for the final decision or policy formation” niet (enkel) bij de overheid.

Ook in andere participatieladders in de literatuur wordt dit laatste niveau geïntegreerd. In het kader van het project “Participatie van de burger aan het beleid” in opdracht van het Federaal Wetenschapsbeleid⁵ verlaten Loyens en Van de Walle (2006) zich op de participatieladder van Edelenbos en Monnikhof (2001) om een typologie op te stellen van methoden en technieken voor burgerparticipatie en interactieve beleidsvorming (zie Figuur 1). In deze participatieladder worden naargelang de toenemende betrokkenheid van de burgers vijf niveaus onderscheiden. Binnen het niveau van de ‘actieve participatie’ wordt door hen een onderscheid gemaakt volgens de verbindende rol van de input van burgers in het besluitvormingsproces tussen ‘adviseren’ en ‘coproduceren’.

Informereren	Consulteren	Adviseren	Coproduceren	Meebeslissen
Politiek en bestuur houden burgers op de hoogte van genomen beslissingen. Burgers leveren geen input.	Politiek en bestuur bepalen beleidsrichting. Burger is gesprekspartner. Resultaten zijn niet-verbindende bouwstenen voor beleid.	Politiek en bestuur laten burgers problemen en oplossingen formuleren. Ideeën hebben volwaardige rol in beleidsontwikkeling.	Politiek, bestuur en betrokkenen komen samen probleemagenda en oplossingen overeen. Politiek verbindt zich aan oplossingen bij de uiteindelijke besluitvorming.	Politiek en bestuur laten de besluitvorming over aan de burgers. Politiek neemt resultaten over, na toetsing aan specifieke randvoorwaarden.

Figuur 1 Participatieladder (Edelenbos en Monnikhof)

Voor de operationalisering van de onderzoeksvraag betreffende de mate waarin burgers (wensen te) participeren en hun oordeel over de meerwaarden van ICT in dat verband, werd deze indeling als inspiratiebron gebruikt (zie Deel II). In navolging van de voorgaande viWTA-studie over e-democratie in Vlaanderen (Van Audenhove et al., 2005) en de klassieke indeling van de OESO die ook de rode draad vormt voor het onderzoek in het kader van het Local e-Democracy National Project⁶ in Groot-Brittannië, werd er niettemin voor geopteerd trouw te blijven aan de classificatie met volgende vier niveaus van burgerparticipatie aan het beleid:

- Informeren
- Consulteren/raadplegen
- Actief participeren/deelnemen
- Meebeslissen

⁵ <http://soc.kuleuven.be/io/participatie/ned/>

⁶ <http://www.edemocracy.gov.uk>

Behalve het onderscheid naar niveaus van betrokkenheid van de burger bij het beleid, is het ook relevant, zo stellen onder meer ook Van Audenhove et al. (2005) en Macintosh et al. (2005), om bij het categoriseren van elektronische zowel als niet-elektronische instrumenten van beleidsparticipatie rekening houden met de verschillende fasen in de beleidscyclus. In navolging van het OESO rapport “Promise and problems of e-democracy” (2003) worden deze fasen waarin telkens al dan niet ICT-ondersteunde participatie van de burger mogelijk is, in de viWTA-studie over e-democratie in Vlaanderen (Van Audenhove et al., 2005) als volgt omschreven:

- **Agendering** (“agenda setting”): in deze fase wordt een maatschappelijk probleem als dusdanig gedefinieerd en op de politieke agenda geplaatst. Dit proces is de eerste stap in de start van een formeel beleidsproces.
- **Analyse** (“analysis”): in deze fase wordt het probleem verder gedefinieerd en gekaderd, worden verschillende uitdagingen en mogelijkheden op een rijtje gezet in functie van een draft beleidsconcept.
- **Beleidsontwerp** (“creating the policy”): in deze fase wordt een beleidsdocument effectief geformuleerd. Dit kan gebeuren via tal van mechanismen, waaronder formele consultatie.
- **Implementatie** (“implementing the policy”): in deze fase wordt het beleid in de praktijk omgezet. Dit kan het in kracht treden van wetgeving inhouden of het uitwerken van regulerende instellingen. Vaak neemt implementatie ook veel complexere vormen aan waarbij een (of meerdere) administraties concrete handelingen stellen voor het leveren van diensten.
- **Toezicht en evaluatie** (“monitoring the policy”): houdt het toezicht op de voortgang van implementatie in, de evaluatie van uiteindelijke impact en de evaluatie van de kosten versus baten in.

3.1.2 Instrumenten van e-democratie

Handleidingen of “toolkits” van niet-digitale participatieve methoden en technieken zijn in relatief ruime mate beschikbaar. We vermelden hier in het bijzonder de toolkit van het viWTA en de Koning Boudewijnstichting, “Participatieve methoden: een gids voor gebruikers” (2006)⁷; de “Participatiewijzer”, een online raadpleegbare catalogus van participatieve werkwijzen, gemaakt voor en door gemeenteambtenaren in Nederland, het Expertisebureau voor Innovatieve Beleidsvorming XPIN en het Instituut voor Publiek en Politiek (IPP)⁸; en de internationaal georiënteerde “Toolkit Citizen Participation” voor burgerparticipatie in lokaal bestuur⁹. Voor een recent overzicht van toolkits, technieken en strategieën voor burgerparticipatie en interactieve beleidsvoering kan verwezen worden naar het onderzoekswerk van Loyens en Van de Walle (2006)¹⁰. De selectie van methoden en technieken van burgerparticipatie die deze onderzoekers voorstellen, omvat zowel klassieke als alternatieve, elektronische én niet-elektronische instrumenten, ingedeeld volgens doelstelling, grootte van de doelgroep, participatieniveaus en kostprijs.

Gelijkaardige gebruikersgidsen of toolkits voor e-democratie, specifiek en extensief gericht op het instrumentarium dat door nieuwe technologieën ter beschikking wordt gesteld, zijn helaas weinig

⁷ Elliott et al. (2006) Participatory Methods Toolkit. A practitioners manual. Brussels, viWTA & Koning Boudewijnstichting. Elektronisch beschikbaar in Nederlandstalige versie. Raadpleegbaar op <http://www.viwa.be>.

⁸ <http://www.participatiewijzer.nl>. Zie ook: <http://www.xpin.nl>.

⁹ <http://www.toolkitparticipation.com>

¹⁰ <http://soc.kuleuven.be/io/participatie/ned/>

voorhanden. Van Audenhove et al. (2005, p.16-26) ondernamen in die zin dan ook een zeer verdienstelijke poging om de technologische instrumenten in kaart te brengen en met casussen te illustreren, die in de e-democratie praktijk het meeste voorkomen (zie Figuur 2). Daarbij werd een onderscheid gemaakt tussen (1) internetgebaseerde instrumenten, d.i. “bestaande ICT-gebaseerde toepassingen die ingezet kunnen worden voor e-democratie processen”; (2) vertaalde instrumenten, d.i. “klassieke vormen van politieke inspraak die vertaald worden naar ICT-gebaseerde platformen”; en (3) instrumenten voor besluitvorming, d.i. “instrumenten die specifiek ontwikkeld werden - vaak in een offline context - ter ondersteuning van besluitvormingsprocessen. Deze instrumenten worden toenemend vertaald naar en gebruikt in een online context.” In Figuur 4 werden deze en enkele verwante instrumenten op basis van Kubicek et al. (2003) door de genoemde auteurs ingedeeld volgens de niveaus van participatie en de fasen in de beleidscyclus.

<p>Internetgebaseerde instrumenten</p> <ul style="list-style-type: none"> • Website • Chat • Online discussiefora en -groepen • Weblogs • Streaming en webcasting • FAQ <p>Vertaalde instrumenten</p> <ul style="list-style-type: none"> • Nieuwsbrief • E-surveys • E-poll • E-petitie • E-referenda <p>Instrumenten voor besluitvorming</p> <p>Bijvoorbeeld: mindmapping, simulaties en virtuele decision-making games</p>
--

Figuur 2 Instrumenten voor ICT-ondersteunde beleidsparticipatie (Van Audenhove et al., 2005)

Voor een systematische beschrijving van instrumenten voor e-democratie kunnen we echter vooral terugvallen op de “e-Methods landscape” uit het “e-Methods for public engagement” rapport van de Bristol City Council, dat in het kader van het Britse Local e-Democracy National Project in 2005 werd opgesteld door Ann Macintosh, Stephen Coleman en Mansur Lalljee. In dit rapport wordt eveneens een typologie van e-democratie instrumenten aangereikt waarbij enerzijds een onderscheid wordt gemaakt volgens de verschillende niveaus van politieke betrokkenheid en participatie - e-informatie (“e-enabling”), e-consultatie en e-participatie - en anderzijds volgens de verschillende fasen in de beleidscyclus waarin e-democratie processen en instrumenten kunnen worden ingezet.

Voor een meer gedetailleerde beschrijving van de in Figuur 3 geschematiseerde e-democratie instrumenten kunnen we verwijzen naar dit zeer overzichtelijke en bevattelijke rapport, waarin voor elk instrument een fiche beschikbaar is waarop het instrument wordt beschreven aan de hand van de volgende dimensies:

- Niveau van betrokkenheid en engagement

- Fase in de beleids- en besluitvorming
- Vereiste resources en capaciteit
- Doelgroep
- Spelregels
- Toegankelijkheid
- Duurtijd
- Technische aspecten
- Implicaties voor verwerking en evaluatie

Type of e-Engagement / Stage in policy-making cycle	e-Enabling	e-Consultation	e-Participation
Agenda-setting	Webcasts; FAQ; Blogs; Alerts; Decision-making Game	Quick Poll; Survey; Chat Room; Decision-making Game; Discussion Forum; e-Panel; e-Deliberative Polling	Discussion Forum; e-Panel; e-Petition; Virtual Community
Analysis	Webcasts; FAQ; Blogs; Alerts; Decision-making Game	Survey; Chat Room; Decision-making Game; Discussion Forum; e-Panel; e-Deliberative Polling	Discussion Forum; e-Panel; e-Petition; Virtual Community
Formation	FAQ; Alerts	Discussion Forum; e-Panel; e-Deliberative Polling	Discussion Forum; e-Panel; e-Petition; Virtual Community
Implementation	Alerts	e-Deliberative Polling;	e-Petition; Virtual Community
Monitoring	FAQ; Blogs	Quick Poll; Survey; e-Deliberative Polling;	Discussion Forum; e-Petition; Virtual Community

Figuur 3 e-Methods for public engagement (Macintosh et al., 2005)

Wanneer men over e-democratie spreekt, zo blijkt ook uit deze schema's van instrumenten, besteedt men vaak uitsluitend aandacht aan het internet. Het is belangrijk te beklemtonen dat ook andere technologieën mogelijkheden bieden om burgers te laten participeren aan het beleid. Vooral mobiele telefonie (GSM/SMS) en interactieve digitale televisie (IDTV) – een jong, maar snel groeiend medium – mogen in deze discussie allerm minst worden vergeten.

Niveau van participatie en gebruikte instrumenten																			
	Informatieve website	Nieuwsbrief	Zoekfunctie	Samenvatting	FAQ	Videokonferentie	Instant Messaging	Kenb management systemen	Klachtenbeheer	E-petitie	Nieuwsgroep	E-poll	Forum	Chat	Webformulieren	Online protest	E-voting	E-referenda	CSCW
	Informatie								Consultatie							Participatie			
Agendering	■	■					■			■	■		■	■		■			
Analyse			■	■		■		■											■
Beleidsontwerp	■	■	■	■	■	■		■			■	■	■	■	■		■	■	■
Implementatie	■	■		■	■		■		■		■					■			
Toezicht & evaluatie	■	■						■			■								

Op basis van Kubicek, et al., 2003

Figuur 4 Instrumenten voor ICT-ondersteunde beleidsparticipatie volgens participatieniveau en beleidsfase (Van Audenhove et al., 2005)

3.2 E-democratie: mogelijkheden, knelpunten en gevolgen

3.2.1 Mogelijkheden van e-democratie

In de context van de afnemende politieke participatie in zijn traditionele vormen en van de vertrouwenscrisis van de representatieve democratie, haar instellingen en de politieke klasse, worden hoge verwachtingen gesteld in het potentieel van e-democratie, of het gebruik van ICT voor burgerparticipatie in processen van beleidsvorming, om deze trend te keren. Onder meer Coleman en Macintosh, twee van de meest vooraanstaande auteurs over dit onderwerp, plaatsen e-democratie nadrukkelijk in de context van toenemende 'political disengagement' zoals deze o.a. blijkt uit 'decreasing voter turnouts, a decline in party loyalty and a growing contempt for the political class.' (Coleman et al., 2005, p.9)

Van de inzet van ICT's wordt verwacht dat ze de democratische politieke participatie opkrikken, wat volgens Macintosh (2003, in Coleman et al., 2005, p.13) de levering impliceert van 'the means to be informed, the mechanisms to take part in the decision-making process and the ability to contribute and influence the political agenda.' In de eerder vermelde definitie van Kies et al. (2003) wordt, eveneens refererend aan de pijlers informatie, consultatie en participatie (OECD, 2001), het potentieel verwoord dat het gebruik van ICT's heeft voor een grotere transparantie van het politieke proces; een grotere directe betrokkenheid en participatie van burgers; en een grotere kwaliteit van de opinievorming door het scheppen van nieuwe ruimten voor informatie en deliberatie. ICT's en het Internet in het bijzonder krijgen zo een faciliterende rol toebedeeld in de publieke sfeer, die doet denken aan deze die klassieke liberaal-democratische theorieën steeds hebben toegeschreven aan de klassieke massamedia (Curran, 1990).

De belangrijkste hoop en verwachting is dat door de inzet van e-instrumenten de betrokkenheid en participatie van burgers in het democratisch proces wordt versterkt én verbreed, en dat vooral de participatie van de minst politiek geëngageerde burgers en achtergestelde groepen in de samenleving wordt bevorderd. Gegeven de adoptie en integratie van nieuwe media in hun leefwereld en cultuur, worden in het bijzonder ook de mogelijkheden benadrukt die elektronische instrumenten hebben om de participatie van jongeren te stimuleren (o.a. Kearns et al., 2002; Howland et al., 2002). Daarnaast ziet men in ICT's en vooral het Internet ook belangrijke democratische tools met het oog op meer kwalitatieve effecten, in termen van een verdieping van het publieke debat en een verrijking van de beleidsvorming.

Deze verwachtingen steunen ten dele op de vernieuwende, technologische troeven die ICT's bieden, met name het overbruggen en comprimeren van tijd en ruimte enerzijds en hun interactiviteit anderzijds (Van Audenhove et al., 2005). Dit betekent dat deelname in politieke participatieprocessen onafhankelijk van tijd – asynchroon – en plaats kan gebeuren. Vormen van e-democratie lijken zich daarmee beter in te passen in het flexibele en geografisch mobiele leven van vele mensen in de huidige informatiesamenleving: 'De anonimiteit van het Internet, het participeren vanuit de eigen leefomgeving en de relatief lage communicatiekosten maken dat ICT's drempelverlagend kunnen werken in termen van participatie.' (ibid., p.70); Witschge (2002) vult dit drempelverlagend effect aan met de stelling dat 'The internet is often praised for its possibility to liberate us from the social hierarchies and power relations that exist offline.' Daarnaast bieden ICT's gedecentraliseerde,

interactieve platformen die multi-point-to-multi-point communicatie en deliberatie mogelijk maken op grote schaal, tussen grote groepen mensen en ongebonden door tijd en ruimte (Coleman en Gotze, 2001)

Daarbovenop is al vaak gewezen op de belangrijke, ondersteunende rol die ICT's spelen in de verspreiding van overheidsinformatie (zo ook in OECD, 2003 en Van Audenhove et al., 2005). Het openbaar en toegankelijk maken van bestuursdocumenten en beleidsinformatie is een essentiële voorwaarde voor de participatie van de burger in het democratische proces. Het Internet en andere ICT's bieden nooit eerder geziene mogelijkheden voor het ontsluiten (zoeken, selecteren, verwerken en presenteren) van de enorme hoeveelheden informatie die de overheid aanbiedt, met het perspectief om dit op termijn op een steeds meer vraaggerichte, gepersonaliseerde en pro-actieve wijze te doen. Dit alles uiteraard wel binnen het bestaande bestuurlijke (organisatorisch, financieel, ...) en juridische kader (vnl. wetgeving inzake openbaarheid van bestuur en de bescherming van de persoonlijke levenssfeer, zie Janssen et al., 2003).

Andere voordelen die in de viWTA-studie "E-democratie voor Vlaanderen" (Van Audenhove et al., 2005) worden vermeld, zijn:

Genuanceerde visie op politiek

Een aantal auteurs gelooft dat deliberatieve e-democratie processen de kijk van burgers op politiek kan veranderen. Ze brengen burgers in contact met nieuwe ideeën, bronnen van alternatieve informatie, andere manieren van denken over het thema. Zeker ook daar het taalgebruik in de discussies veel dichterbij het taalgebruik van de gewone mens ligt (Blumler & Coleman, 2001). Door het deelnemen aan deliberatieve e-democratie processen leert de burger dat binnen de samenleving verschillende visies bestaan en dat politiek de moeilijke afweging moet maken tussen deze visies. De literatuur hierover is voorlopig verdeeld, te meer daar bij onderzoek een onderscheid gemaakt zou moeten worden tussen de gebruikte e-instrumenten en het doorgevoerde proces.

Inzicht in leefwereld participanten

Uit een Nederlandse evaluatie van e-democratie projecten blijkt dat deelnemers aan discussiefora hun bijdragen vaak kaderen in hun eigen perceptie en belevingswereld. De grote meerderheid van de bevolking vormt percepties over het burger-zijn, de burgerzin en de gemeenschapszin in de private of persoonlijke levenssfeer. Vreemd is wel dat hieraan weinig aandacht wordt besteed in de literatuur rond e-democratie. Bovendien lijkt dit informatie te zijn die vaak verdwijnt tijdens de verwerking van online discussies tot rapporten als input voor beleid. Een interessante en alsnog weinig beproefde benadering om deze vormen van gemediatiseerde interactie te bestuderen en beschrijven, is de zogenaamde virtuele etnografie (zie bvb. Hine, 2003). Door gebruik van moderatie en online participatie kan een beter inzicht verkregen worden in de logica, redeneringen, denkwijzen, mens- en maatschappijbeelden die mensen hanteren om bepaalde problemen te kaderen. Het meenemen van deze inzichten in (de discussie rond) beleid kan verrijkend zijn.

Een beter beleid

De doelstellingen van e-democratie kunnen zeer uiteenlopend zijn (zie 4.5.1). In zekere zin hebben ze allemaal eenzelfde finaliteit, namelijk bijdragen tot een kwalitatief beter beleid en bestuur. Volgens Snellen combineert interactieve beleidsvorming 'het denken in samenhangen en het systeemkarakter van de moderne maatschappij én probeert tegelijkertijd recht te doen aan de wensen en de voorkeuren van de verschillende betrokken partijen' (Snellen, 2003). Door een meer laagdrempelige toegang tot inspraak voor burgers, door

het vergaren van expertise en ervaring bij grote lagen van de bevolking of een specifieke doelgroep, door het stimuleren van meningsvorming kunnen processen van e-democratie bijdragen tot een beter beleid.

3.2.2 Uitdagingen voor e-democratie

3.2.2.1 De digitale kloof en de toegang tot e-democratie

De in de literatuur meest benadrukte drempel voor de ontwikkeling van e-democratie is de digitale kloof, de ongelijkheid inzake de toegang tot en de vaardigheden in het gebruik van ICT, die essentieel zijn om de interactieve en participatieve mogelijkheden van ICT in te zetten in het democratische politieke proces.

De internetpenetratie of -toegang in België (d.i. het percentage huishoudens met toegang tot het internet in huis) bedroeg in het eerste kwartaal van 2005 50% van de huishoudens (Bron: Eurostat). In Vlaanderen zou het gaan om een penetratie van 56% (Bron: NIS - statbel.fgov.be). 60% van de bevolking ouder dan 15 jaar maakte in de referentieperiode van 1 jaar voor het tijdstip van bevraging (begin 2004 - begin 2005) gebruik van het internet en 56% maakte in die periode regelmatig (d.i. minstens één keer per maand) gebruik van het internet (Bron: Eurostat). Het regelmatig internetgebruik in Vlaanderen bedroeg 59% (Bron: NIS - statbel.fgov.be). Er zijn duidelijke aanwijzingen dat de toegang tot en het gebruik van het internet toeneemt en medio 2006 dus hoger ligt. Zo wijst internet marktonderzoek van Insites Consulting en ISPA, de vereniging van internet service providers in België (www.ispa.be), op een gestage groei van het aantal particuliere internetverbindingen in ons land en wordt gesproken van 9% als groeipercentage van het internetgebruik in België tijdens het afgelopen jaar (juni 2005 – juni 2006) (Bron: Insites - Belgian Internet Mapping). Desondanks blijft nog een groot deel van de bevolking verstoken van toegang tot het internet. Bovendien, zo wordt in het viWTA-rapport over e-democratie (Van Audenhove et al., 2005) met verwijzing naar verschillende onderzoeken binnen het SMIT (VUB) aangegeven, is (1) het gebruik van het medium gerelateerd aan leeftijd, opleiding en inkomen, naast andere factoren zoals het financiële en tijdsbudget van gezinnen voor mediagebruik, en (2) zijn ook de technologische, sociale en communicatieve vaardigheden om met computers, internet en andere nieuwe media om te gaan, maatschappelijk ongelijk verdeeld. Zowel in Vlaanderen als in het buitenland werden/worden strategische beleidsmaatregelen genomen om de digitale kloof te helpen dichten, zoals het 'Internet-voor-iedereen'-pakket van de federale overheid, het verzekeren van publieke toegang tot het internet via kiosken en aansluitingen op publieke plaatsen zoals bibliotheken, of, zoals her en der op lokaal niveau gebeur(t)de, het beschikbaar stellen aan burgers van een gratis e-mailadres. Hoewel daarmee een deel van de have-nots kan worden bereikt, dient opgemerkt te worden dat publieke toegangspunten vooral zijn gericht op informatieverstrekking en dienstverlening door de overheid en dat minder duidelijk is in welke mate ze ook dienstbaar (kunnen) zijn voor democratische participatie (Coleman et al., 2005).

Een alternatief kanaal is iDTV, waarvan de ontwikkeling binnen het project Vlaanderen Interactief ook mede vanuit de digitale kloof-problematiek werd gestimuleerd. Televisie heeft als ingeburgerd en alomtegenwoordig medium groot potentieel, maar (interactieve) digitale televisie schiet in Vlaanderen nog maar net uit de startblokken. Enerzijds wijst onderzoek in landen zoals het Verenigd Koninkrijk waar digitale televisie reeds sterk is ontwikkeld, op een deels verschillend gebruikersprofiel dan Internet, met ook een grotere penetratie bij ouderen en lagere socio-economische groepen. Anderzijds blijken de adoptie en het gebruik vooral gericht te zijn op de extensie van klassieke televisie, d.w.z. het uitgebreider aanbod van televisiekanalen en aan het

televisiekijken gelinkte toepassingen als EPG en video-on-demand, en veel minder op andere interactieve applicaties zoals e-mail of surfen op het Internet (Coleman et al., 2005). Recent onderzoek van Indigov en iVOX in Vlaanderen wijst wel op een duidelijke interesse voor (lokale) overheidsinformatie en diverse interactieve eGovernment toepassingen (Steyaert et al., 2005). De evolutie van dit medium is echter nog erg onzeker, niet alleen qua gebruiksgemak, inhoud, diensten en toepassingen, maar ook qua kostprijs, waarbij niet onterecht opgemerkt wordt dat 'de traditionele socio-economische kloof opnieuw de kop opsteekt' (volgens Van den Broeck et al., in Van Audenhove et al., 2005, p.39). Ook de geschiktheid en flexibiliteit van iDTV als platform voor meer discussiegerichte toepassingen van e-democratie zullen nog moeten blijken.

Mobiele telefonie (en SMS) heeft reeds een zeer hoge penetratie en populariteit bereikt, in het bijzonder binnen de jongere generatie, en leent zich in de eerste plaats goed tot diverse televoting en e-consultatie mogelijkheden (e-petities, online peilingen, enz.). Met de toepassing van systemen die een meer complexe interactie toelaten (WAP, GPRS, ...) liggen ook andere, meer complexe vormen van "m-government" en "m-democracy" binnen de mogelijkheden. Vele watertjes moeten hier nog worden doorzwommen (b.v. beveiliging van draadloos Internet). De vraag is vooral of de adoptie van deze mobiele technologieën en het gebruik ervan voor democratische doeleinden de groep van burgers die al toegang hebben, zal overstijgen.

De ongelijke maatschappelijke verdeling van de toegang tot de technologieën waarop e-democratie steunt, werpt een aantal zeer fundamentele vragen op. Wanneer men de participatie in de politieke beleids- en besluitvorming wil versterken en verbreden tot achtergestelde groepen, maar net deze groepen systematisch worden uitgesloten van ICT-ondersteunde processen, schiet e-democratie haar doel ten dele voorbij. Als het inderdaad zo is dat 'the people most likely to take advantage of e-democracy initiatives are those who are already involved in the democratic processes' (Coleman et al., 2005, p.12), kan men met enig cynisme zelfs argumenteren dat, naarmate het gebruik van vormen van e-democratie zich meer en meer doorzet, e-democratie de ongelijk verdeelde toegang tot het democratisch proces en de politieke besluitvorming nog versterkt (Ward, 2001).

Samengevat kan gesteld worden dat "inclusiveness" één van de cruciale uitdagingen vormt voor een participatiebeleid dat de mogelijkheden van e-democratie ten volle wil uitspelen:

To have any legitimacy in democratic terms, e-participation efforts must be as inclusive as possible and must not be allowed to solely become a channel where those who already engage politically can simply do so more easily and conveniently. Inclusive e-participation therefore requires specific attention to providing information and access to a variety of 'hard to reach' minority groups. (Kearns et al., 2002, gecit. in Coleman et al., 2005):

Vandaar het zeer sterke pleidooi doorheen de hele literatuur voor een democratische multi-kanalen strategie, waarbinnen diverse offline en online participatie-instrumenten complementaire kanalen vormen: 'e-democracy should not be seen as a substitute for other channels of democratic access but (...) a succesful strategy for democratic engagement should include traditional methods as well as e-channels.' (OECD, 2003) Ervaringen in Nederlandse pilootprojecten bevestigen trouwens dat combinaties van online en offline methoden de breedte en diepgang van participatieve processen verhogen, mits ze uiteraard voldoende op elkaar zijn afgestemd (Schippers en van Doorn, 2003, in Van Audenhove et al., 2005).

3.2.2.2 Gebruiksvriendelijkheid en de toegankelijkheid van e-democratie

Gelinkt aan de voorgaande discussie over "access" en de vaardigheden om van ICT gebruik te maken, is het belang van "accessibility". Dit heeft te maken met de gebruiksvriendelijkheid en "usability" van technologieën en technologische toepassingen (b.v. websites), vanuit het oogpunt van de doorsnee gebruiker in het algemeen en van andersvalide gebruikers in het bijzonder. Het gepercipieerde gebruiksgemak is, naast o.a. de gepercipieerde bruikbaarheid en de relatieve voordelen van een technologische toepassing, één van de centrale factoren in de klassieke modellen over de adoptie van technologieën en de diffusie van innovaties in de samenleving. Toegankelijkheid refereert daarnaast ook in sterke mate aan aspecten van vindbaarheid, begrijpelijkheid, enz. van de grote hoeveelheden informatie die met behulp van ICT worden ontsloten en die, zoals reeds gesteld, een belangrijke bouwsteen vormen voor participatie (zie Janssen et al., 2003 voor aspecten en voordelen van transparante overheidsinformatie).

Deze aspecten van de technologieën en instrumenten die worden ingezet voor e-democratie doeleinden hebben een impact op het gebruik, de mogelijkheden tot participatie, de transparantie en de efficiëntie van de processen. Ze dienen dan ook bij de inhoudelijke en vormelijke conceptualisering van e-democratie initiatieven de nodige aandacht te krijgen, in overeenstemming met de concrete doelstellingen en rekening houdend met de beoogde doelgroepen. Alleen dan kan vermeden worden dat de implementatie van technologische innovaties een doel op zich zijn i.p.v. een middel of instrument om de betrokkenheid en participatie van de burgers te versterken.

3.2.2.3 Veiligheid en de bescherming van de privacy

Cruciale factoren m.b.t. de adoptie en het gebruik van ICT in het algemeen en voor e-government en e-democratie doeleinden in het bijzonder, zijn, enerzijds, de mate van vertrouwen die men heeft in de initiator/organisator van het communicatieproces (de deelname in specifieke, ICT-ondersteunde participatievormen wordt beïnvloed door de perceptie van en het vertrouwen in de organisaties die de deze participatieprocessen organiseren), en, anderzijds, het vertrouwen in de technologische toepassingen zelf. Hiermee wordt vooral het vertrouwen bedoeld in het feit dat gegevensverstrekking, informatieverzameling en -verwerking en interactiepatronen gebeuren in een beveiligde omgeving, waarbij de bescherming van de privacy is gewaarborgd.

Vooraf in de context van e-voting en e-consultatie is digitaal identiteitsbeheer, d.w.z. de elektronische identificatie van burgers, de authenticatie of verificatie van hun identiteit, en de eventuele autorisatie (b.v. stemmen per volmacht) een belangrijke factor in het creëren van veiligheid en vertrouwen in de integriteit van het systeem (b.v. garanties voor het principe van het stemgeheim). De problematiek is echter ruimer dan dat, gezien de nooit eerder geziene mogelijkheden van ICT om overheidsinformatie – en dus ook persoonsgegevens of gevoelige informatie over b.v. politieke overtuigingen – te verzamelen, op te slaan, te verwerken, te koppelen aan andere gegevens en databanken, te verspreiden en te hergebruiken. Dit vereist maatregelen om de privacy van burgers, ook als participanten in processen van e-democratie, te vrijwaren, en duidelijkheid over wie toegang heeft tot welke informatie, wat er met de informatie gebeurt, enz.:

Privacy, and in particular a sense of freedom from surveillance and intimidation is important to democratic politics. In the digital age, privacy can be impacted by the data gathering practices of (...) authorities. Consequently, it is important that authorities both respect privacy in any e-participation

activities and communicate clearly their data gathering practices to the citizen. (Kearns et al., 2002, gecit. in Coleman et al., 2005)

3.2.2.4 Democratische vrijheden en politieke controle

De problematiek inzake privacy kan gezien worden in een ruimer spanningsveld tussen het democratisch potentieel van het Internet en andere ICT's en de mogelijkheden voor toezicht en controle. Om e-democratie initiatieven te beoordelen op hun democratische merites, formuleert Dahlberg (2001) een aantal vereisten op basis van het klassieke model van de publieke sfeer zoals dat door Habermas werd ontwikkeld. Eén van deze criteria is autonomie ten opzichte van de staat en economische macht. Dahlberg maakt zich met name zorgen om de toenemende politieke en economische kolonisatie van het Internet. De autonomie van b.v. online publieke fora, zo stelt hij, wordt er bedreigd door censuur en controle van overheidswege en een door groeiende commercialisering en privatisering van de Internet infrastructuur en inhoud: "The two-way, decentralized communications within cyberspace are seen as offering the basis by which to facilitate rational-critical discourse and hence develop public opinion that can hold state power accountable. However, this potential has largely gone unrealized. Instead, cyber-interaction is dominated by commercial activity, private conversation, and individualized forms of politics." Hiermee raakt Dahlberg onder meer actuele discussies aan over het beheer van het Internet en – en dit is ook relevant in het kader van de digitale kloof en de toegang tot en toegankelijkheid van ICT - over een "free electronic democracy" op basis van het gebruik van freeware en open source strategieën (zie o.a. www.forum-edemo.org).

Deze discussies zouden ons in het bestek van deze studie te ver leiden, maar Dahlbergs analyse legt wel een aantal fundamentele pijnpunten bloot m.b.t. de publieke en/of private organisatie en financiering van e-democratie projecten. Hoewel (directe) politieke of economische invloeden nooit weg te denken zijn, gegeven de inbedding van het Internet en ICT's in de ruimere socio-politieke context, geeft Dahlberg wel aan dat een veelvoud aan publieke discussieruimten en vormen van relatief autonome interactie op het Internet kunnen gevonden worden. Hij geeft daarbij het voorbeeld van een online publiek discussieforum in Minnesota, dat hij bestempelt als waarlijk publiek en onafhankelijk: 'a non-partisan citizen-based organization (...) It is a volunteer based, non-profit initiative and is not affiliated to any political party, interest group, or private concern. It does not accept commercial advertising or any other promotion unrelated to the forum.' Daarmee geeft hij impliciet de moeilijke positie aan van initiatieven die genomen worden door of direct gelieerd zijn met de overheid, politieke partijen of middenveldorganisaties zelf.

Eerder werd ook in de studie van Van Audenhove et al. (2005, p.73-74) al duidelijk gemaakt dat neutraliteit een heikel punt is in de ontwikkeling van e-democratie projecten. (Een perceptie of een vermoeden van) politieke sturing of controle bij de opzet, het eigenlijke verloop of de verwerking van de bijdragen tot concrete beleidsinput kan de geloofwaardigheid van e-democratie processen schaden. In dat verband wordt door vele auteurs gewezen op het grote belang van onafhankelijke en onpartijdige moderatie van online discussies en groepsinteracties. Een onafhankelijk tussenpersoon of een specifiek publiek orgaan met een intermediaire positie tussen participerende burgers enerzijds en de organiserende instanties (parlementen, executieven, enz.) anderzijds, kan deze rol op zich nemen (Coleman et al., 2005; Blumler en Coleman, 2001; zie b.v. Hansard Society):

E-participation, particularly as it relates to online group interaction rather than simply e-communications between individual citizens and their (...) authority, requires moderation.

Moderation by an independent official can ensure that e-participation stays focused and useful and that any participation rules and guidelines are observed in practice. This can maximise the value to all involved, provided the role and behaviour of moderators is explained to participating citizens. (Kearns et al., 2002, gecit. in Coleman et al., 2005).

Tot de veelzijdige rol van moderatoren behoort het toezicht op de naleving van bepaalde afgesproken spelregels en inhoudelijke richtlijnen. Duidelijkheid over deze laatste is uitermate belangrijk, zodat deelnemers in online discussiefora hun rechten en plichten kennen en precies weten wat ze kunnen verwachten van andere deelnemers en alle betrokkenen in het proces:

Published rules and guidelines: e-participation is a new form of participation and the rules of engagement are therefore not obvious. Both the citizens taking part, and those running e-participation activities on behalf of the authority, need clarity on what is involved and what is and is not allowed or expected. This is particularly true in relation to participation in e-mail discussion forums or website discussion spaces but, in all cases, the citizen is entitled to know what his or her rights are and what he or she can expect both from the local authority responsible for managing e-participation activity and from other citizens by way of online behaviour. (Kearns et al., 2002, gecit. in Coleman et al., 2005)

In het vastleggen en modereren van wat kan en wat niet kan in online publieke discours, speelt echter steeds het gevaar van censuur en beperkingen van de vrijheid van meningsuiting. Dit grondrecht vormt in Dahlbergs denkkader de ultieme verzekering voor de autonomie van online publieke plaatsen op het Internet tegenover elke mogelijke vorm van politieke controle (2001). Dat er echter ook grenzen zijn aan de vrije meningsuiting, blijkt o.a. uit de debatten die in Vlaanderen de afgelopen jaren – en vooral sinds de moordaanslagen op Pim Fortuyn en Theo Van Gogh in Nederland – worden gevoerd over politieke correctheid en racistisch discours. Ook initiatieven van edemocratie staan bijgevolg voor moeilijke evenwichtsoefeningen tussen de vrijheid van expressie en beperkingen die hieraan worden gesteld op bredere juridische gronden (b.v. laster en eeroof, racismewet, ...) of door specifieke spelregels die worden opgesteld om discussies in goede, gefocuste banen te leiden.

3.2.2.5 Schaal en representativiteit van e-democratie processen

Schaal

De schaal van individuele e-democratie projecten blijft voorlopig beperkt. Zelfs projecten die vrij groot zijn opgezet en over een langere periode lopen, bereiken slechts een fractie van de bevolking. Op dit vlak worden vooral deliberatieve e-democratie processen geconfronteerd met een zekere paradox. Enerzijds richt men deze processen vaak op de gehele bevolking in numerieke termen. Voor velen hangt de legitimiteit van een dergelijk proces dan ook af van de bereikte schaal. Anderzijds, stelt het vergroten van de schaal belangrijke uitdagingen naar het behoud van de interactie, de doelgerichtheid van het proces en het verwerken van vaak grote hoeveelheden van tekstuele bijdragen.

Representativiteit

De internetgebruiker is niet representatief voor de bevolking (representativiteit als statistische eigenschap of vereiste, verwijzend naar de getrouwe afspiegeling van de kenmerken van een populatie (b.v. de Vlaamse bevolking) in een bepaalde groep (b.v. de deelnemers aan een online survey), de e-democratie participant is

dat - naar alle waarschijnlijkheid - zelfs minder. Niet alleen heeft niet elke burger toegang tot ICT's, ook in termen van gebruik en interesse zijn er opmerkelijke verschillen. Een aantal auteurs ziet hier weinig graten in. e-democratie processen zijn een bijkomend kanaal voor het verzamelen van informatie en het bewerkstelligen van inspraak. e-democratie processen hebben geen bindend karakter. De beslissingsmacht blijft de verantwoordelijkheid van regering of parlement. Hoe dan ook, duidelijk is dat een gebrek aan representativiteit makkelijk kan aangegrepen worden om de legitimiteit van dergelijke processen in vraag te stellen. Hoewel hier geen voorbeelden van zijn, is het trouwens niet ondenkbaar dat bepaalde goed georganiseerde groepen—moedwillig of niet moedwillig—bepaalde e-democratie processen gaan overheersen. Dit geldt niet alleen voor deliberatieve e-democratie processen die gebruik maken van chat, discussiefora, etc., maar ook voor die e-surveys, online peilingen, e-referenda waarbij identificatie en authenticatie niet gegarandeerd zijn.

3.2.2.6 Responsiviteit en participatie van beleidsmakers

Een belangrijke factor met positieve impact op (de perceptie van het) e-democratie proces is de mate waarin politieke besluitvormers reageren op communicatie van de burger (b.v. e-mail respons), zich responsief opstellen ten aanzien van bijdragen en discussies in deliberatieve vormen van (elektronische) democratie, en zelf deelnemen aan dergelijke processen (b.v. bij forumgebaseerde initiatieven in de discussies zelf of via reflecties op de bijdragen uit de discussies).

Responsiveness: obviously, if no one in local government listens or responds to communications received over the internet then there would be very little point in citizens attempting to use this channel. Citizens need to know both that specific complaints and points will be responded to and that, if they take the time to participate in an online discussion or debate, that there is some chance that councillors and officers will take note of the views expressed. Consequently, commitments on responsiveness are a crucial part of good e-participation policy. (Kearns et al., 2002, in Coleman et al., 2005)

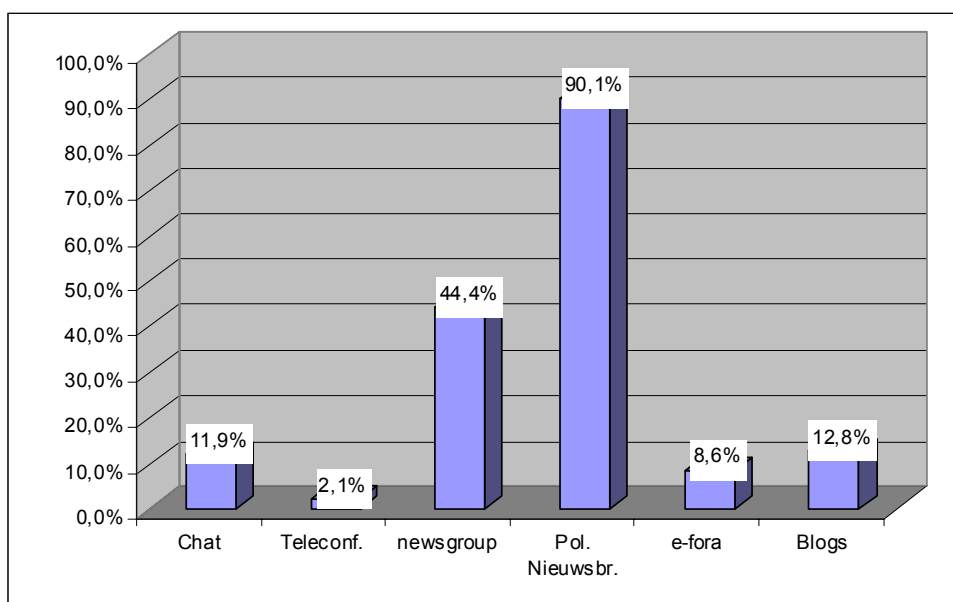
Voor de actieve deelname van politici aan e-democratie processen is zeker niet evident. Enerzijds is dit een kwestie van 'willen' en hangt het af van de bereidheid van politici en dus ook van hun perceptie van en mogelijke weerstand tegen nieuwe technologieën, de eigen directe participatie in bepaalde e-democratie vormen zoals discussiefora, en/of actieve participatie van burgers in de politiek tout court. Anderzijds is het ook een kwestie van 'kunnen', gegeven de schaarse of beperkte tijd en middelen ter beschikking van politici: "Voor politici en parlementairen vormen discussies via het Internet slechts één kanaal van politieke communicatie, dat naast andere kanalen moet wedijveren voor de belangstelling van politici en parlementairen." (Van Audenhove et al., 2005)

Qua belang als kanaal voor politieke communicatie scoren e-mail en websites overigens nog steeds beduidend lager dan het persoonlijk contact en de klassieke massamedia. Dat bleek onder meer uit een online survey bij de federale, regionale en provinciale verkozenen in België, uitgevoerd door Indigov begin 2005 (Steyaert en Van Gompel, 2005), waarin gepeild werd naar de omgang van de Belgische politici met het internet en nieuwe media in het kader van hun politieke werkzaamheden.¹¹ Uit deze peiling bleek dat politici nieuwe, op interactie

¹¹ Alle parlements- en raadsleden op federaal, regionaal en provinciaal bestuursniveau in België (N = 1251) met een e-mail adres gepubliceerd op de officiële websites van de betrokken instellingen (d.i. 86% van het totale aantal politici) werden via e-mail uitgenodigd om aan het onderzoek deel te nemen. In totaal vulden 331 politici de vragenlijst in, wat neerkomt op een responsgraad van 31% van de elektronisch contacteerbare politici (of 27% van de totale populatie). De verdeling van de steekproef volgens taalrol was 68,6% Nederlandstalige en 31,4% Franstalige politici.

en participatie gerichte media nog maar schoorvoetend omarmen en inschakelen in hun politieke werkzaamheden. Het internet en e-mail bleken een vaste plaats te hebben verworven in de praktijk van de Belgische politici, maar worden eerder gebruikt om op passieve wijze nieuws te verwerven (politieke nieuwsgroepen en nieuwsbrieven) of om gecontroleerd te communiceren via e-mail. Nieuwe media worden slechts weinig ingeschakeld in het politieke leven zelf en zeker niet inzake toepassingen die in de richting gaan van online democratie of het inschakelen van de nieuwe media in de politieke discussie en besluitvorming.

Wat het gebruik van online diensten (o.a. elektronische nieuwsbrieven, chat,...) betreft, stelden we vast dat bijna 90% van de politici geabonneerd is op één of meerdere politieke nieuwsbrieven. Dit vormt veruit de populairste toepassing. Ook het gebruik van politieke nieuwsgroepen kent een groot succes. Meer dan 40% van de politici raadpleegt deze minimaal éénmaal per maand. Het gebruik van andere nieuwe vormen van communicatie ligt echter relatief laag. Net iets meer dan 10% van de politici gebruikt chat als communicatiemiddel of raadpleegt blogs. Online discussiefora kennen binnen deze doelgroep een verwoonderlijk laag percentage.

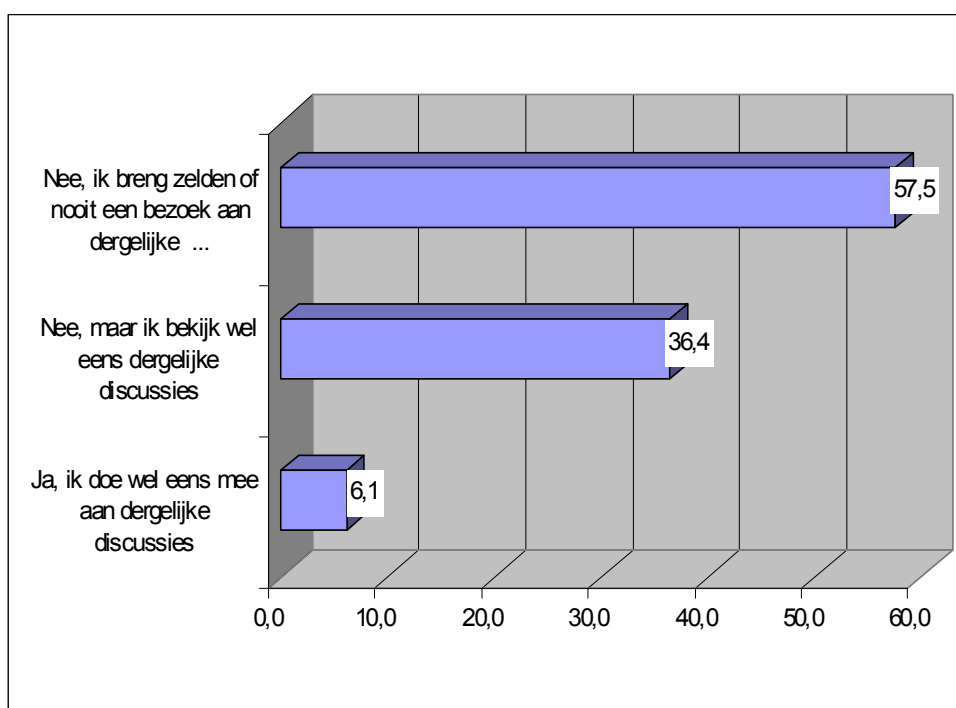
Figuur 5 Regelmatig gebruik (d.i. minstens 1 keer per maand) van online diensten, andere dan e-mail en websites, door Belgische politici in het kader van hun functie als raadslid (Bron: Indigov)

Dit maakt onder meer duidelijk dat de echte inschakeling van de nieuwe media in het politieke proces van meningsvorming, besluitvorming en discussie nog niet van start is gegaan. Verder is het verwoonderlijk dat in een wereld die beheerst wordt door een zekere vergadercultuur en vaak te kampen heeft met een constant tijdsgebrek, teleconferencing nog slechts minimaal is ingeburgerd.

In het onderzoek werd eveneens nagegaan of en in welke mate de Belgische politici gebruik maken van een eigen website of een weblog voor het voeren van hun persoonlijke of politieke communicatie. De persoonlijke website is duidelijk reeds vrij goed ingeburgerd bij de Belgische politici. Reeds 40,8% van hen beschikt over een persoonlijke website. Op het moment van de analyse (begin 2005) beschikte reeds 7,3% van de politici over een eigen weblog. Weblogs zijn dus geen rariteiten meer in het politieke landschap, al zijn ze zeker nog niet ruim verspreid.

Verder bleek uit het onderzoek dat 88% van deze websites van politici nooit een opiniepeiling organiseert om te polsen naar de reacties van mensen op bepaalde ideeën of om hun mening te kennen over bepaalde vraagstukken. Diegenen die dit wel doen, organiseren dit maximaal één maal per maand. Dit maakt ten dele duidelijk dat het medium voor de politici in de eerste plaats een middel is om over zichzelf te communiceren met de buitenwereld, veel meer dan een middel om de buitenwereld binnen te halen in de eigen menings- en besluitvorming. Dit blijkt eveneens uit het feit dat slechts 14% van deze sites een publiek discussieforum aanbiedt.

Interessant binnen het bestek van deze studie is de deelname van politici zelf aan elektronische politieke discussies. 57% van de politici neemt nooit deel aan elektronische politieke discussies op websites van (collega's uit) andere politieke partijen. Slechts 6% neemt zelf actief deel aan dergelijke discussies en 36% neemt niet zelf actief deel aan dergelijke discussies, maar volgt het verloop van deze discussies wel op. Ook al neemt dit niet weg dat politici mogelijk op andere websites of online fora (niet verbonden aan andere partijen of politici) deelnemen aan politieke discussies, geeft dit wel een indicatie van het huidige gewicht van elektronisch gevoerde discussies binnen de politieke wereld.

Figuur 6 Deelname van Belgische politici aan discussies die op de websites van (collega's uit) andere partijen worden georganiseerd (Bron: Indigov)

Ook als gepolst wordt naar de deelname aan chatsessies met burgers, stelden we vast dat slechts een minderheid dit reeds heeft gedaan. 4,7% geeft te kennen dat ze dit herhaaldelijk doen en nog eens 21% doet dit uitzonderlijk wel eens. De grote meerderheid echter (74,2%) heeft dit nog nooit gedaan.

Algemeen konden we dus stellen dat het internet nog niet echt gebruikt wordt als medium om aan politieke discussie te doen, niet onderling tussen de politici, maar ook niet echt om met de burgers over de politiek en het beleid te praten. Ook al besteedt de meerderheid van de (bovenlokaal actieve) politici, en zeker de jongere generatie, heel wat tijd aan e-mail en het internet, maken slechts weinigen echt gebruik van de gevarieerde,

interactieve mogelijkheden van het internet als publiek forum. Het internet is dus duidelijk nog geen 'Griekse agora' voor de Belgische politici.

3.2.2.7 Communicatie en inbedding in beleidsprocessen

De rode draad doorheen de studie 'E-democratie voor Vlaanderen: Stand van zaken' (Van Audenhove et al., 2005) was onmiskenbaar de stelling dat e-democratie initiatieven niet mogen worden herleid tot geïsoleerde technologische spelerei. Het besluit van de studie wees als kritische succesfactor aan dat e-instrumenten steeds deel moeten uitmaken van een ruimer participatief proces:

Daarbij moeten doelstelling en conceptualisering op elkaar afgestemd zijn en moeten opzet, doelgroepafbakening, communicatiecampagne, doorvoering, moderatie, rapportering en evaluatie van bij de aanvang degelijk overwogen en gepland worden. Processen moeten gepaard gaan met een duidelijke communicatie van doelstellingen, procedures, beperkingen en bereikte resultaten. Het gehele initiatief moet ingebed worden in effectieve beleidsprocessen en de bestuurlijke praktijk. Indien niet aan deze voorwaarden wordt voldaan dreigen e-democratie processen te leiden tot ontgoocheling en frustratie bij diegenen die men juist dichterbij beleid wou betrekken, namelijk de burger.

Vele auteurs wijzen op het primordiale belang van communicatie, die al begint met de loutere bewustmaking van opgezette e-democratie projecten:

For e-participation experiments to be a success, people need to take part and they can only do so if they are aware that the opportunity exists. One of the common reasons for failure in running e-participation activities is poor marketing. Consequently, any e-participation efforts must be publicised in an effective and targeted manner. (Kearns et al., 2002, in Coleman et al., 2005)

Communicatie is echter evenzeer gewenst ten aanzien van alle aspecten en stadia van e-democratie processen, van doelstellingen, verloop, procedures en spelregels, tot heel in het bijzonder de verwerking en rapportering, de mogelijke impact en de integratie in het verdere verloop van het beleidsproces: 'Dit verhoogt niet enkel de betrokkenheid, het verhoogt ook het inzicht in het beleidsproces op zich, in de beperktheden van beleid, in de vaak moeilijke afwegingen die politiek moet maken.' (Van Audenhove et al., 2005, p.28) Minstens even belangrijk, zoniet nog fundamenteler, is de effectieve inbedding en koppeling van e-democratie in het beleidsproces, in zoverre dat 'de formele inbedding van het e-democratie proces in de beleidsvorming – en de communicatie ervan – als één van de belangrijkste succesfactoren kan worden beschouwd, met name in functie van actieve deelname (Schipers en van Doorn, 2003).' (ibid., p.29).

3.2.2.8 Institutionele capaciteit

Communicatie en effectieve inbedding van de elektronische instrumenten in de beleids- en besluitvorming zijn van primordiaal belang voor de effectiviteit van processen van e-democratie. Tegelijkertijd is het ook noodzakelijk dat de nodige institutionele capaciteit voorhanden is of wordt opgebouwd. Afhankelijk van de gebruikte instrumenten is vaak een aanzienlijke capaciteit en inspanning in termen van tijd, mensen en middelen vereist om e-democratie processen – op regelmatige, continue basis – te ontwikkelen, te organiseren, te begeleiden, te verwerken en te evalueren. Reeds van bij de opzet moet met deze beschikbare

capaciteit – inclusief het kostenplaatje – rekening worden gehouden. Dit geldt zeker ook voor de tijd die politici ter beschikking hebben en/of bereid zijn te investeren (zie eerder: responsiviteit en participatie van beleidsmakers). Een gebrek aan integratie van e-democratie toepassingen in het beleidsvormingsproces kan leiden tot frustraties, wanneer (potentiele) participanten het gevoel hebben dat aan hun bijdragen geen gevolg wordt gegeven en ze tot niets leiden. Maar ook een gebrek aan capaciteit kan op termijn contraproductief werken en de geloofwaardigheid en legitimiteit van (elektronische) processen van democratische participatie ondermijnen, wanneer burgers ontgoocheld worden in hun verwachtingen (Van Audenhove et al., 2005).

3.2.2.9 Percepties en attitudes van stakeholders

Een cruciale factor voor toekomstig effectief en succesvol gebruik van ICT voor burgerparticipatie zijn ongetwijfeld de visies, percepties en attitudes van de diverse stakeholders t.a.v. processen van elektronische democratische participatie. In het rapport "E-democratie voor Vlaanderen: stand van zaken" (Van Audenhove et al., 2005) werd vastgesteld dat er voorlopig weinig gekend is over de ervaringen en de percepties van participanten aan e-democratie projecten: "Hoewel in de evaluaties van een aantal pilootprojecten aandacht is besteed aan de perceptie van e-democratie processen (...), is consistent onderzoek op dit vlak noodzakelijk." (Van Audenhove et al., 2005, p.30) Hoewel deze vaststelling in eerste instantie de burgers betref, geldt ze evenzeer voor de politiek – waar nog weinig aandacht zou uitgaan naar e-democratie – en het maatschappelijke middenveld.

Op basis van een beperkt aantal exploratieve interviews bij middenveldorganisaties wordt in dit rapport wel gesignaleerd dat niet alleen de politieke partijen, maar ook het merendeel van de middenveldorganisaties in Vlaanderen niet wakker lijkt te liggen van e-democratie processen:

Beleidsvorming in Vlaanderen is reeds in grote mate geënt op de deliberatieve democratie. Middenveldorganisaties, vakbonden, drukkingsgroepen en experts worden nu reeds sterk betrokken bij de beleidsvorming. Bovendien zijn deze processen sterk geïnstitutionaliseerd en verweven met de politieke cultuur in Vlaanderen. Het standpunt lijkt te zijn dat e-democratie processen die lijnrecht ingaan tegen deze belangen weinig kans maken. (Van Audenhove et al., 2005, p.59)

De meeste middenveldorganisaties zouden e-democratie processen vooral zien als bijkomende kanalen voor vnl. informatie en consultatie, daar waar ze hun eigen rol vooral gesitueerd zien op het vlak van participatie, agenda setting en beleidsvorming.

In de mate dat de bovenstaande benadering vanuit het middenveld algemeen opgaat, lijkt dit het belang te onderstrepen van de integratie en de institutionalisering van e-democratie processen binnen de bestaande politieke cultuur en structuren van inspraak, overleg en besluitvorming in Vlaanderen. Het zou ook impliceren dat de betrokkenheid van en de samenwerking met het middenveld een kritische successfactor is in de uitrol van e-democratie processen. Deze piste van 'working in partnership' is ook terug te vinden in de aanbevelingen van Britse onderzoekers op basis van concrete ervaringen met e-democratie projecten van lokale besturen:

given the levels of current disengagement, local authorities cannot simply expect that building e-participation spaces on the internet will result in major increases in political involvement. Instead, they must work in partnership with NGOs and voluntary groups in their areas to develop e-

participation spaces which address the needs and interests of the groups of citizens involved, and also assist those community groups to get online and begin using the internet for enhanced engagement in their own right. (Kearns et al., 2002, gecit. in Coleman et al., 2005)

Het is de expliciete doelstelling van onderhavige studie om de visies, percepties en attitudes van het middenveld en de andere stakeholders (burgers, politiek en media) ruimer en diepergaand in kaart te brengen, en aldus na te gaan welk draagvlak er in Vlaanderen aanwezig is voor e-democratie. In het bijzonder de percepties t.a.v. de gevolgen van e-democratie processen voor politieke burgerparticipatie, voor het representatieve democratische systeem en voor de rol en onderlinge verhoudingen tussen de verschillende stakeholders in het democratische proces zijn daarbij van doorslaggevend belang.

3.2.3 Gevolgen van e-democratie

De impact en betekenis van e-democratie is uiteraard in eerste instantie afhankelijk van het effectieve gebruik dat participanten maken van de elektronische instrumenten die in democratische processen worden ingezet. Daarbij kunnen meer kwantitatieve effecten – de draagvlakvergroting of de verbreding van de participatie in het beleidsproces tot een groter deel van de burgers – worden onderscheiden van mogelijke kwalitatieve effecten zoals de diepgang van het publieke debat en de verrijking van de beleidsvorming.

De bestaande wetenschappelijke onderzoeksliteratuur en evaluaties van concrete e-democratie projecten zijn nog beperkt en fragmentarisch en geven geen eenduidige antwoorden op de vraag in hoeverre deze doelstellingen worden gerealiseerd. Over wie nu effectief (en met regelmaat) deelneemt aan e-democratie processen, op welke wijze en via welke instrumenten ontbreekt veelal de nodige informatie, en dat geldt zeker m.b.t. de dieperliggende motivaties enerzijds en de gebruikservaringen anderzijds. De mate en de aard van gebruik, maar ook de inhoudelijke kwaliteit van de input en de discussie, hangen natuurlijk ook samen met de e-democratie instrumenten en projecten in kwestie, inclusief eerder genoemde factoren zoals de communicatieve ondersteuning.

In de viWTA-studie van Van Audenhove et al. (2005) wordt op basis van de schaarse literatuur aangegeven dat meer gesloten vormen van consultatie zoals online peilingen en -surveys een aanzienlijke respons kunnen genereren, maar dat bij open, 'deliberatieve' instrumenten zoals discussiefora de participatiegraad meestal vrij ontvankelijk is. Daartegenover staat, enerzijds, dat experimenten met vormen van directe democratie en met name van e-voting (elektronisch stemmen op afstand) geen onverdeeld succes blijken als het erop aankomt de participatie van burgers aan het kiesproces te stimuleren (zie o.a. lokale verkiezingen in Groot-Brittannië en recente e-voting in Estland). Anderzijds werd op basis van ervaringen met deliberatieve e-democratie projecten in Nederland (Schippers en van Doorn (2003), in Van Audenhove et al., 2005) vastgesteld dat: (1) ICT-ondersteunde participatieve beleidsprocessen doorgaans meer burgers betrekken dan klassieke offline instrumenten; (2) de participerende groepen geen representatieve staal vormen van de bevolking, maar dat toch burgers worden betrokken die anders niet zouden deelnemen aan het beleidproces (zie ook Coleman, 2004); (3) het merendeel van de participanten tevreden is over het proces en verdere deelname in de toekomst zeker zou overwegen; en (4) de bijdragen en de discussies een hoge kwaliteit en diepgang kunnen bereiken, die het niveau van oppervlakkige gedachtewisselingen tussen gelijkgestemden overstijgen.

Deze evaluaties zijn gebaseerd op slechts enkele praktijkervaringen. Bovendien gaan huidige evaluaties van gebruik en participatie uit van pilootprojecten, en kan nog weinig gezegd worden over de impact die e-democratie processen hebben van zodra deze meer "ingeburgerd" zijn of ingebed in meer geformaliseerde, geïnstitutionaliseerde contexten. Het is echter duidelijk dat diverse randvoorwaarden een belangrijke rol spelen, zoals "een goede conceptualisering van het initiatief, een professionele communicatie van proces en resultaat, een professionele moderatie van de discussie en de effectieve inbedding in het beleidsproces" (ibid., p.71). Beantwoorden aan deze randvoorwaarden en andere uitdagingen van e-democratie (zie eerder), verhoogt de kans dat de mogelijkheden van e-democratie ook in de praktijk worden gerealiseerd, zowel wat betreft een sterkere betrokkenheid van een grotere groep burgers bij het democratische proces als wat betreft een inhoudelijke verrijking en verdieping van dit proces. Maar zelfs indien aan alle noodzakelijke randvoorwaarden is voldaan, zal de uiteindelijke impact van het gebruik van ICT voor politieke burgerparticipatie sterk bepaald worden door de bredere politiek-maatschappelijke context waarin e-democratie wordt ingezet.

Een blik op die ruimere context is noodzakelijk om de veelal indirecte en lange termijn gevolgen van e-democratie voor de politiek en de samenleving in te schatten. Daarbij gaat het niet alleen om de impact op de graad van participatie en betrokkenheid van de burgers in politiek en bestuur, maar ook om de weerslag op de werking van het bestaande, representatieve democratische systeem, de relaties tussen de politiek, het middenveld, de media en de burger, en de machtsverschuivingen in het politieke veld. In dat verband moet vooraf worden benadrukt dat in de sociologische literatuur het technologisch relativisme als paradigma de bovenhand haalt op het technologisch deterministisch denken. Technologische ontwikkelingen leiden m.a.w. op zich niet tot radicale sociale veranderingen, de invloed ervan moet worden bekeken in een ruimere context van maatschappelijke processen en veranderingen. De voorbije decennia zijn de verhoudingen tussen de diverse stakeholders van de democratie, zoals de relaties tussen de wetgevende en de uitvoerende macht en tussen media, politiek en burger veranderd onder invloed van processen van individualisering en ontzuiling, de opkomst van de globale kennissamenleving en -economie, enz. Technologische ontwikkelingen spelen daarin zeker ook een rol, in die zin dat bepaalde evoluties door het gebruik van ICT kunnen worden gekatalyseerd, versterkt of integendeel afgeremd, maar genereren op zich geen drastische veranderingen ten goede of ten kwade, of, om het met de woorden van Alexander (1888, gecit. in Coleman et al., 2005, p.12) over e-democratie te zeggen: "It will take more than digital systems to spark the political interest of an increasingly cynical citizenry."

Zo werd ook in de vorige viWTA-studie omtrent e-democratie (Van Audenhove et al., 2005) gesteld dat de meeste auteurs (o.a. Blumler en Coleman, 2001; Coleman, 2003, 2004; Clift, 2004; Kies et al., 2003; Bekkers, 2004) er lijken van uit te gaan dat e-democratie initiatieven niet echt tot een radicale verandering of institutionele vernieuwing van het huidige democratisch systeem zullen leiden. Zij geloven niet in het ideaal van de directe elektronische democratie die alle beslissingsmacht finaal en rechtstreeks in handen zou leggen van de burger, waardoor traditionele representatieve instellingen zoals het parlement hun belang of zelfs *raison d'être* zouden verliezen. De complexiteit van maatschappelijke problemen en de nood aan bestuurlijke efficiëntie maakt een delegatie van macht door de burger noodzakelijk. Eerder dan de vrees uit te drukken dat e-democratie processen de representatieve democratie ondermijnen, zien sommigen onder hen integendeel een mogelijke versterking door een sterkere voeling met en voeding vanuit de gemeenschap, "rooting decision-making in the only legitimacy appropriate to a functioning democracy" (Blumler en Coleman, 2001, gecit. in Van Audenhove et al., 2005, p.64). Voor hen is het daarom vooral de vraag "in welke mate de representatieve democratie ruimte zal laten voor de deliberatieve democratie waarin burgers via processen van

meningsvorming en participatie een meer actieve rol toebedeeld krijgen in de representatieve democratie" (ibid., p.64)

Hierop aansluitend is het interessant de visie van van der Heijden en Schrijvers (2002) in herinnering te brengen (Van Audenhove et al., 2005). Volgens deze auteurs vormt participatieve democratie en (ICT-ondersteunde) interactieve beleidsvorming geen bedreiging voor de representatieve democratie. Wel wordt de inhoud ervan gewijzigd doordat de beleidsvorming minder vanuit algemene politieke visies, ideologieën en programma's van institutionele groepen vertrekt en meer vanuit de feitelijke context van en in interactie met de samenleving. E-democratie kan b.v. nieuwe inzichten en ervaringen aanreiken buiten degene die via de traditionele, geïnstitutionaliseerde kanalen van de representatieve democratie naar voren komen, en een bredere toetsing en/of acceptatie van beleidskeuzes in de samenleving mogelijk maken. Dit versterkt de rol en inbreng van de burger, maar heeft ook gevolgen voor de rol van de andere stakeholders in de representatieve democratie. Zo zien deze auteurs de rol van het parlement verschuiven van zuivere beleidsmaker naar een meer pragmatische functie als legitimeerder van beslissingen. Zij menen dan ook dat het parlement "mee het voortouw [moet] nemen in het uittekenen en het beheersen van de krijtlijnen voor participatieve beleidsvorming" in functie van de bewaking van de inhoud en kwaliteit van het beleid (ibid., p.65).

Bovenstaande visies sluiten aan bij de stelling dat politieke participatiemechanismen in een representatieve democratie een onmisbare aanvulling vormen op verkiezingen om de politieke preferenties van de burgers aan de politieke besluitvormers over te maken (zie eerder). Toch blijven er nog vele vragen en redenen voor bekommernis. De meest klassieke bekommernis ten aanzien van de politieke participatie van burgers in het algemeen en van e-democratie in het bijzonder betreft het representativiteitsvraagstuk. Hier luidt de vraag of e-democratie niet zal bijdragen tot een nog grotere kloof van politieke betrokkenheid tussen enerzijds politiek actieve en goed geïnformeerde burgers die wensen deel te nemen aan het beleidsproces en anderzijds achtergestelde groepen in de samenleving en burgers die nauwelijks interesse vertonen voor politiek en beleid.

Een andere vraag is de rol en de plaats van e-democratie processen in een politieke sfeer waarin de media in toenemende mate een centrale rol hebben opgeëist, en onder meer de agenda setting functie van middenveldorganisaties en politieke partijen naar zich toe hebben getrokken. In de Dramademocratie gaat Elchardus (2002) uitvoerig in op de intussen alom bekende en bediscussieerde ontwikkelingen in het hedendaagse media-politieke klimaat en de mogelijke gevolgen ervan voor de democratie: de politieke concurrentiestrijd voor publieke/media aandacht, de mediatisering en personalisering van de politiek, de invloed van de media op de politieke en publieke agenda, de almacht van de publieke opinie(peilingen), de gevaren van oversimplificatie, populisme en politiek korte-termijn denken die eruit volgen, enz. Hier is er bekommernis om het feit dat e-democratie instrumenten deze processen nog versterken, b.v. door een nog sterkere impact van - niet per definitie representatieve - opiniepeilingen in het politieke leven die participatie verengen tot passieve registratie van dichotome, ongenueanceerde standpunten. De vraag is hier ook of meer deliberatieve e-democratie processen, die voldoende ruimte laten voor argumentatie, inspraak en discussie voldoende tegengewicht kunnen bieden voor deze media-evoluties.

Essentieel is tot slot de vraag welke mogelijke machtsverschuivingen het gebruik van ICT in het politieke veld en in de verhoudingen tussen de verschillende stakeholders kan bewerkstelligen. Uit het voorgaande blijkt immers dat de rol en het belang van de intermediaire spelers in de klassieke representatieve consensusdemocratie zoals politieke partijen, middenveldorganisaties en adviesraden door toepassing van e-

democratie processen onder druk kan komen te staan. Dreigen zij gepasseerd te worden, mogelijk zelfs bewust door politici die e-democratie initiatieven gebruiken om de rol van intermediaire organisaties en representatieve instellingen te omzeilen? Welke verschuivingen brengt e-democratie teweeg in de klassieke rolpatronen van politieke partijen en organisaties uit het middenveld, zoals de aggregatie van individuele belangen, de vertegenwoordiging van collectieve belangen en de katalysatie van de meningen, inzichten en ervaringen in de samenleving. Leidt het gebruik van ICT voor de participatie van burgers in de beleidsvorming tot nieuwe functieverdelingen, op het niveau van de politieke betrokkenheid (informatie, consultatie, adviserende en directe participatie) en/of in de verschillende fasen van de beleidsvorming (agenda setting, beleidsanalyse en –ontwerp, implementatie en evaluatie)? En wat kunnen intermediaire actoren zelf doen met behulp van e-democratie instrumenten, b.v. op het vlak van de communicatie, mobilisatie en inspraak van de achterban/burger en de eigen legitimiteit en slagkracht ten aanzien van de overheid? De antwoorden op deze vragen en vooral de percepties hierover van de betrokken organisaties zelf, zijn van wezenlijk belang met het oog op de vorming van een breed maatschappelijke draagvlak voor e-democratie.

DEEL 2: STAKEHOLDERSONDERZOEK NAAR DE HOUDING T.O.V. E-DEMOCRATIE

I Inleiding

Nadat in deel 1 van dit onderzoeksrapport duidelijk het terrein van e-democratie is afgebakend en de geeigende terminologie is toegelicht kunnen we in dit tweede deel verslag uitbrengen van het onderzoek aangaande de houding van de respectievelijke stakeholders van het e-democratieproces.

De aanpak en de draagwijdte van dit onderzoek is uniek in Vlaanderen en zelfs op Europees niveau bestaat weinig onderzoek dat zo diep de positionering in kaart tracht te brengen van de verschillende stakeholders op het terrein van e-democratie.

Het onderzoek peilt naar de houding van de individuele (of eventueel ad hoc gegroepeerde) burger, de traditionele politieke actoren (partijen en politici), het georganiseerde middenveld en de media t.o.v. e-democratie, om op die wijze na te gaan in welke mate er een draagvlak bestaat voor e-democratie in Vlaanderen.

De centrale onderzoeksvraag voor deze stakeholderanalyse luidt dan ook: Hoe staat de “civil society” in Vlaanderen – reële en potentiële stakeholders: burgers, middenveldorganisaties, media en politieke actoren – tegenover huidige en potentiële processen, vormen en instrumenten van e-democratie (in het bijzonder van e-consultatie en e-participatie)?

Om een omvattende, representatieve studie rond de houding van de Vlaamse 'civil society' t.o.v. e-democratie uit te voeren, wordt het dan in de eerste plaats zaak om de betrokken actoren uit die 'civil society' - de stakeholders in dit debat - in kaart te brengen. Dit impliceert een antwoord op minstens 2 kernvragen:

(1) wie zijn deze stakeholders en wat is hun belang bij de (elektronische) democratie?

Het gaat hier het dus om vragen betreffende de organisaties zelf: uit welke sectoren komen ze, welke groepen of belangen vertegenwoordigen ze, welke politieke of maatschappelijke rol vervullen ze, enz...

(2) Wat is hun concrete ervaring met processen van e-democratie? Hier gaat het dus om vragen betreffende de praktijk van e-democratie bij deze organisaties: welke instrumenten gebruiken ze voor publieksconsultatie of -participatie, hoe gaan ze met e-democratie om, enz...

Vervolgens is het de bedoeling van dit onderzoek om via een combinatie en integratie van kwalitatieve en kwantitatieve analysemethoden bij representatieve stalen van deze verschillende groepen van stakeholders te peilen naar hun percepties en houdingen ten aanzien van e-democratie, d.i. "de mogelijkheden, de verwachtingen, de grenzen en weerstanden, de drempels en aansporingen die aan consultatieve en participatieve democratieprocessen kunnen worden verbonden" en dus ook hun motieven om (bepaalde vormen van) e-democratie te verkiezen of af te wijzen.

Tegelijk worden de vragen naar de houding t.a.v. e-democratie en heel concrete participatietechnologieën in een ruimer kader geplaatst door eveneens te peilen naar percepties en attitudes t.a.v. de klassieke representatieve democratie en traditionele processen van publieksconsultatie en politieke participatie. Dit is zonder meer noodzakelijk om inzicht te krijgen in de wensen en verzuchtingen die er leven met het oog op potentiële veranderingen en verbeteringen van bestaande politiek-democratische processen. Deze stralen

immers onvermijdelijk af op de visies en verwachtingen die men heeft t.a.v. e-democratie en haar mogelijkheden.

I.1 Doelstelling en onderzoeksvragen

Hoofddoel van deze stakeholderanalyse m.b.t. e-democratie in Vlaanderen is inzicht te verkrijgen in de percepties en de attitudes van de 'civil society', of de reële en potentiële 'stakeholders' (de burgers, het middenveld, de politiek en de media), ten aanzien van elektronische processen en instrumenten van consultatie en participatie.

E-democratie wordt opgevat als het gebruik van nieuwe elektronische media voor de participatie van de individuele en/of de georganiseerde burger in het democratisch proces van politieke beleids- en besluitvorming. Dit omvat zowel elektronische informatie, consultatie en (actieve) participatie als directe democratie (e-voting).

Het onderzoek dient antwoorden te formuleren op de volgende onderzoeksvragen, met de bedoeling deze vervolgens voor het Vlaams Parlement te vertalen naar concrete beleidsaanbevelingen voor de uitwerking van e-democratie in Vlaanderen:

- 1 Is er in Vlaanderen een draagvlak aanwezig voor e-democratie, en is dit draagvlak voldoende groot bij elk van de verschillende stakeholders?
 - de burgers
 - het middenveld
 - de media
 - de politiek

- 2 Wat is het gebruik van e-democratie instrumenten bij de diverse stakeholders en wat zijn hun praktijkervaringen met e-consultatie en e-participatie?

- 3 Wat is de visie van de stakeholders over de situatie van en de ontwikkelingen in de representatieve democratie en de politieke burgerparticipatie in Vlaanderen? Hoe zien zij in dit verband de rol van de participatieve democratie en van (al dan niet door ICT ondersteunde) vormen van interactieve beleidsvorming?

- 4 Wat zijn de percepties, attitudes en verwachtingen van de verschillende stakeholders t.a.v. e-democratie, d.w.z. wat zijn volgens hen de mogelijkheden, de grenzen en weerstanden, de drempels en aansporingen, en de gevolgen die aan e-democratie processen kunnen worden verbonden?
 - Welke mogelijkheden bieden e-instrumenten die klassieke participatie-instrumenten niet bieden? Wat zijn de troeven van e-democratie?
 - Kunnen de politiek minst geëngageerde (groepen van) burgers in het politieke proces worden betrokken d.m.v. e-instrumenten? Onder welke voorwaarden?
 - Op welke manier kan het debat in de publieke sfeer meer diepgang krijgen door de inzet van e-instrumenten? Aan welke voorwaarden moet hiervoor worden voldaan?

- Wat zijn vanuit het perspectief van de diverse stakeholders de grootste drempels voor de ontwikkeling van e-democratie? Hoe kunnen deze ondervangen worden?
 - Welke gevaren zijn naar het oordeel van de verschillende stakeholders verbonden aan het inzetten van e-instrumenten?
 - Welke implicaties hebben e-democratie vormen en instrumenten voor de (representatieve) democratie en het politieke besluitvormingsproces?
- 5 Tot op welk niveau van betrokkenheid en engagement moet volgens de diverse stakeholders de - al dan niet ICT-ondersteunde - participatie van burgers in de politieke besluitvorming worden doorgetrokken?
- informatie
 - consultatie
 - deliberatieve participatie
 - directe democratie
- 6 Hoe zien de verschillende stakeholders hun eigen rol, de functies van en de verhoudingen met de andere stakeholders in het democratische proces?
- 7 Welke verschuivingen zien zij hierin optreden als gevolg van het gebruik van ICT voor participatieve beleidsvorming?

1.2 Methodologie

1.2.1 Keuze van de onderzoeksmethodologie

Om op de hoger gestelde onderzoeksvragen een adequaat antwoord te kunnen geven is gekozen voor een gecombineerde onderzoeksapproach waarbij kwalitatieve en kwantitatieve onderzoeksmethoden zijn gehanteerd. Het onderzoek heeft de volgende stappen doorlopen:

1. Kwalitatief & participatief onderzoek:
 - a. Diepte-interviews met pers, politici en middenveld
 - b. Focusgroepen met burgers
2. Kwantitatief onderzoek bij de 4 stakeholders (burgers, middenveld, pers en politiek)
 - a. Burgers via postale enquête bij een representatief staal van de Vlaamse bevolking
 - b. Politiek: online enquête bij politici actief op nationaal, regionaal, provinciaal of lokaal vlak
 - c. Online enquête bij vertegenwoordigers van het middenveld
 - d. Online enquête bij politieke journalisten in Vlaanderen geaccrediteerd bij het Vlaams Parlement

Om te komen tot een duidelijke inventarisatie van de meningen en opinies binnen de diverse doelgroepen betreffende participatieve, representatieve democratie en e-democratie in Vlaanderen is gekozen voor een **kwalitatieve onderzoeksfase** in dit project. Deze kwalitatieve onderzoeksfase dient als input voor het eindrapport in het algemeen en voor de kwantitatieve fase (constructie van de vragenlijsten) in het bijzonder. Voor de doelgroepen politici, middenveld en pers is daarbij geopteerd voor diepte-interviews als meest

aangewezen methode. Wat betreft het onderzoek bij de burgers is geopteerd voor de aanpak via focusgroepen.

Doel van het onderzoek was niet alleen om te komen tot een overzicht of inventaris van de verschillende percepties en de attitudes van de 'civil society', of de reële en potentiële 'stakeholders' (de burgers, het middenveld, de politiek en de media), ten aanzien van (elektronische) processen en instrumenten van consultatie en participatie. Het onderzoek diende dit ook te vertalen naar het gewicht van deze elementen bij de verschillende stakeholders, evenals een stand van zaken op te maken inzake het huidig en potentieel gebruik van (nieuwe) participatieve methoden, met inbegrip van stimulansen en remmingen. Om dit te doen is gekozen voor een **kwantitatieve bevraging** bij representatieve stalen van de vier stakeholders.

Voor de burgers is daarbij geopteerd om te werken via een postale enquête op basis van een steekproef uit het RijksRegister (zie ook verder). De keuze voor een postale enquête is ingegeven vanuit budgettaire overwegingen enerzijds (in vergelijking met een face-to-face of een telefonische bevraging is een postale enquête veel goedkoper om uit te voeren) alsook vanuit inhoudelijke redenen (de ideale duurtijd van een telefonische bevraging bedraagt ongeveer 15 minuten, wat te kort was voor dit onderzoek). Verder liet een postale aanpak eveneens toe om te werken op basis van een steekproef uit het Rijksregister.

Voor de onderzoeken bij de politici, middenveldorganisaties en politieke geaccrediteerde journalisten is geopteerd om gebruik te maken van een online enquête. Uit de voorbereidingen van het onderzoek beek dat er binnen deze professionele doelgroepen een bijna 100% penetratie is van e-mail en internet en dat deze dus "gemeen goed" zijn geworden als communicatiemiddel. De keuze voor een online enquête is verder eveneens ingegeven vanuit budgettaire overwegingen. In vergelijking met een face-to-face, telefonische bevraging of postale bevraging is een online enquête immers veel goedkoper om uit te voeren. Gezien het onderwerp van de studie (participatie en eDemocratie in Vlaanderen) is het echter mogelijk dat de manier van bevragen een invloed heeft gehad op de resultaten van het onderzoek. Immers internet enquêtes zouden een oververtegenwoordiging van mensen kunnen bevatten die positiever dan gemiddeld staan tegenover nieuwe technologieën. Ook binnen deze professionele doelgroepen kan dit het geval kan zijn. Hoewel de lezer met deze vertekening dient rekening te houden, blijkt uit de analyse van de gegevens dat we niet kunnen stellen dat het onderzoek enkel en alleen door de zogenaamde heavy internet users is ingevuld (zie verder).

1.2.2 Uitleg bij het gebruik van kwalitatieve onderzoeksmethoden

1.2.2.1 Toelichting bij de focusgroepen

De keuze voor focusgroepen bij burgers is ingegeven vanuit de volgende overwegingen: de focusgroep is een sociaal wetenschappelijke onderzoekstechniek die toelaat om (1) een relatief kleine groep mensen (2) die samenkomen op een neutrale, niet-bedreigende locatie (3) deel te laten nemen aan een intensieve en zorgvuldig geplande discussie, (4) geleid door een ervaren facilitator (5) die de interactie focust op de discussie over een beperkt aantal, vooraf opgestelde vragen rond een bepaald topic.

Doelstellingen van de focusgroepen met burgers zijn:

- Via een kwalitatieve methode peilen bij een toevallig gekozen groep burgers naar hun percepties en houdingen ten aanzien van e-democratie.
- Het verkennen samen met hen van "de mogelijkheden, de verwachtingen, de grenzen en weerstanden, de drempels en aansporingen die aan consultatieve en participatieve democratieprocessen kunnen worden verbonden" en dus ook hun motieven om (bepaalde vormen van) e-democratie te verkiezen of af te wijzen.
- Tegelijk is gepeild naar de percepties en attitudes t.a.v. de klassieke representatieve democratie en traditionele processen van publieksconsultatie en politieke participatie. Dit is nodig om inzicht te krijgen in de wensen en verzuchtingen die er leven met het oog op potentiële veranderingen en verbeteringen van bestaande politiek-democratische processen. Deze stralen immers onvermijdelijk af op de visies en verwachtingen die men heeft t.a.v. e-democratie en haar mogelijkheden.

Om het onderwerp zelf zo reëel mogelijk aanwezig te laten zijn tijdens deze dialoog, is ervoor gekozen om te werken met (dummy-) cases van verschillende e-democratische initiatieven die aan de burgers zijn voorgelegd. Deze werkwijze was, volgens ons, noodzakelijk om te voorkomen dat de discussie zou verzanden in een al te filosofische discussie over democratie in het algemeen bij gebrek aan kennis van e-democratische instrumenten en voorbeelden. Het werken cases maakt het onderwerp concreet tastbaar voor de deelnemers die zich er anders misschien weinig kunnen bij voorstellen.

In totaal werden twee focusgroepen georganiseerd. De focusgroepen zijn doorgegaan midden februari 2006 in de gebouwen van het Vlaams parlement. De respondenten werden gerekruteerd via een oproep in de krant Metro, via een oproep op een online panel van de firma iVOX en via de bezoekers van het Vlaams parlement. Bij de samenstelling van de focusgroepen werd gestreefd naar een gezonde mix naar leeftijd, geslacht en beroepsactiviteit. In totaal namen 25 respondenten deel aan deze focusgroepen.

De focusgroepen kenden een volgend verloop:

Stappen		Timing
1	Onthaal van de deelnemers	17.30 – 18.00
		Maaltijd 18.00 – 19.00
2	Introductie en eerste verkenning:	18.00 – 19.00
-	Deelnemers begrijpen de context en de doelstelling van de bijeenkomst	
-	Deelnemers maken contact met het onderwerp en geven hun eerste reacties op het thema	
3	Toelichting van basisbegrippen inzake participatie en e-democratie	18.00 – 19.00
4	Verkennen van de houding t.a.v. niveaus van participatie:	19.00 – 20.00
-	De burgers geven aan in welke mate en op welke manier ze de representatieve democratie aangevuld willen zien met (andere) participatieve methoden	
		Pauze 20.00 – 20.15

5	Grasduinen in reële e-democratie instrumenten	20.15 – 20.45
-	Deelnemers maken kennis met enkele e-democratie instrumenten. Dit geeft hen een gemeenschappelijk vertrekpunt om over dergelijke instrumenten van gedachten te wisselen.	
6	Verkennen van houding t.a.v. e-democratie instrumenten	20.45 – 21.45
7	Afsluiten	21.45 – 22.00

De volgende cases werden in het onderzoek weerhouden:

E-DEMOCRATIE CASES

Webcast + koppeling aan beleidsdocumenten

Kamer van Volksvertegenwoordiging

<http://www.dekamer.be/kvocr/index.cfm?language=nl>

Weblog

sp.a

<http://www.spablogt.be>

senaatsfractie CD&V

<http://www.cdenvsenaat.be>

E-poll

Gemeente Zemst

<http://www.zemst.be>

Online discussieforum

Interculturele Dialoog

<http://www.intercultureledialoog.be/nl/>

Politics.be

<http://www.politics.be>

Simulatie (decision-making game) + forum & chat

Virtuele stad (NL)

<http://virtuocity.kenniswijk.nl>

1.2.2.2 Toelichting bij de persoonlijke interviews

Voor het bevragen van de andere stakeholders is gekozen voor een aanpak via persoonlijke interviews. Wat de politieke journalisten en de vertegenwoordigers van de middenveldorganisaties betreft is deze keuze grotendeels ingegeven uit praktische overwegingen: het bleek in de praktijk van het onderzoek makkelijker om deze individueel te interviewen dan wel binnen deze groepen van mensen te gaan zoeken naar een gemeenschappelijk vrij moment in hun vrij drukke agenda.

In de periode maart-april 2006 vonden in totaal 22 interviews plaats met vertegenwoordigers van de drie stakeholders: politici, middenveld en pers.

Volksvertegenwoordigers

Jan Verfaillie (CD&V)
 Patricia Ceysens (VLD)
 Caroline Genez (sp.a)
 Jurgen Verstrepen (Vlaams Belang)
 Bart Caron (Spirit)
 Jan Peumans (N-VA)

Partijmedewerkers

Koenraad Van Coppenolle (CD&V)
 Johan Hanssens (VLD)
 Koen Pelleriaux (sp.a)
 Randal Neiryck (Vlaams Belang)
 Angelo Callant (Spirit)
 Piet de Zaeger (N-VA)

Middenveldorganisaties

Danny Jacobs (BBL)
 Michel Debruyne (ACW)
 Gerard Hautekeur (Samenlevingsopbouw Vlaanderen)
 Geert Lambrechts (StRaten-Generaal)

Politieke journalisten

Mark Deweert (De Tijd)
 Guy Tegenbosch (De Standaard)
 Bart Eeckhout (De Morgen)
 Luc Standaert (Het Belang van Limburg)
 Guy Janssens (VRT – TV)
 Marc Vandelooverbosch (VRT – Radio)

Figuur 7 Lijst van interviews

Wat de politici betreft is daar nog een inhoudelijk element bijgekomen, nl. het feit dat we geen politici van verschillende partijen met elkaar over dit onderwerp wouden confronteren om in het onderzoek niet te zeer te vervallen in standpunten die eerder ingegeven zijn door de onderlinge partijpolitieke tegenstellingen concurrentie dan wel door de persoonlijke visie op de mogelijkheden en beperkingen van e-democratie.

Voor de selectie van politici is er gekozen om één Vlaams parlements lid per partij uit te nodigen alsook en één partijmedewerker (niet zetelend in het Vlaams of federale Parlement) per partij. Rekrutering is gedaan door het viWTA via een brief aan de fractiesecretariaten. viWTA bezorgde de finale shortlist aan Indigov die op zijn beurt iedereen contacteerde voor het vinden van een geschikte datum. Er is een interview afgenomen met alle partijleden die zich binnen de beschikbare tijd konden vrijmaken.

Als topiclijst voor de persoonlijke interviews werd gebruik gemaakt van de lijst met centrale onderzoeksvragen (zie eerder).

1.2.3 Steekproeftrekking kwantitatief onderzoek

1.2.3.1 Toelichting bij de omvang en samenstelling van de steekproef burgers

Om de representativiteit en betrouwbaarheid van het onderzoek te garanderen, is gewerkt met een steekproef van 2.508 respondenten tussen 18 en 75 jaar, representatief verdeeld volgens geslacht en leeftijd over de Vlaamse bevolking. Om de kostprijs voor het verzamelen van de gegevens te reduceren, is niet gewerkt met een enkelvoudige toevalssteekproef op basis van het Rijksregister, maar is gebruik gemaakt van een **gestratificeerde tweetrapssteekproef** die een "gemeentelijke" clustering toelaat. In plaats van de toevalssteekproef rechtstreeks uit de totale populatie te nemen, wordt een toevallige steekproef genomen in twee trappen. In de eerste trap wordt een selectie van gemeenten gemaakt en in de tweede trap van inwoners (de eigenlijke eenheden in de steekproef). Gemeenten met meer inwoners hebben daarbij een grotere kans om opgenomen te worden in de steekproef (voor meer informatie over deze procedure zie Billiet J. & Waeghe H. (2003), p. 210).

Nadat de sets gekozen zijn, worden uit de gekozen gemeenten de eenheden (adressen, individuen) toevallig geselecteerd. De selectie van de eenheden gebeurt voor dit onderzoek uit het Rijksregister op basis van de gegevens woonplaats (conform de geselecteerde sets), leeftijd en geslacht. Daarbij gelden de volgende selectiecriteria: respondenten moeten Belg zijn, tussen 18 en 75 jaar oud zijn en gedomicilieerd in het Vlaams Gewest.

Voor dit onderzoek is gekozen voor een selectie van 76 sets van ieder 33 eenheden om een geschikte combinatie te maken tussen enerzijds de wetenschappelijke eisen inzake representativiteit en anderzijds de financiële consequenties.¹² Dit resulteerde in een selectie van 61 gemeenten.

Steekproeftrekking 76 sets

De volgende gemeenten werden in de steekproeftrekking weerhouden:

Gemeente	Sets	Gemeente	Sets
Aalst	1	Knesselare	1
Alken	1	Lier	2
Antwerpen	4	Lille	1
Balen	1	Lint	1
Beernem	1	Lokeren	2
Beersel	1	Londerzeel	1
Beringen	1	Machelen	1
Beveren	1	Mechelen	1
Boortmeerbeek	1	Meise	1
Bornem	1	Middelkerke	1
Borsbeek	1	Mol	1
Brakel	1	Moorslede	1
Brasschaat	1	Ninove	1
Brugge	3	Oudenaarde	1
Deinze	2	Putte	1
Dendermonde	2	Riemst	1
Diest	1	Rijkevorsel	1
Edegem	1	Schelle	1
Eeklo	1	Scherpenheuvel-	1

¹² De steekproef is getrokken uit het Rijksregister door de diensten van het Rijksregister. Het Rijksregister maakt gebruik van een tarificatiestructuur op basis van een vergoeding per gemeente en een vergoeding per geselecteerde respondent (waarbij de kostprijs per gemeente zeer zwaar doorweegt). Op basis van deze tarificatiestructuur was het voor deze opdracht niet haalbaar om een volledige toevalssteekproef uit het Rijksregister te trekken. Immers door een volledige toevalssteekproef uit de Vlaamse bevolking tussen 18 en 74 jaar te trekken werd bij simulaties steeds een veel groter aantal gemeenten geselecteerd (nl. de gemeenten waar de geselecteerde respondenten resideren), waardoor de kostprijs voor het trekken van de steekproef te hoog opliep. Daarom werd gekozen voor een steekproefdesign waarbij de kost voor de selectie van het aantal gemeenten konden controleren. Daarna werd het geschat aantal noodzakelijke respondenten gedeeld door het aantal geselecteerde gemeenten om het noodzakelijk aantal eenheden per set te kunnen bepalen.

		Zichem	
Essen	1	Schilde	1
Geetbets	1	Sint-Gillis-Waas	1
Genk	1	Sint-Niklaas	2
Gent	4	Tervuren	1
Haacht	1	Tessenderlo	1
Hamme	1	Tongeren	1
Hasselt	1	Turnhout	1
Heist-op-den-Berg	1	Vorselaar	1
Heuvelland	1	Westerlo	1
Hoogstraten	1	Zoersel	1
Ingelmunster	1	Zomergem	1
Kluisbergen	1	Zottegem	1
		Zwijndrecht	1

In de onderstaande tabel is de verdeling van de geselecteerde steden en gemeenten beschreven naar type¹³.

Typologie	N
Grootsteden (Antwerpen, Gent, Leuven, Oostende en Brugge)	3
centrumsteden	5
industrieel achtergesteld	4
kleine gemeente in Vlaams-Brabant	2
kleine landelijke gemeente	3
kleine steden	15
kustgemeente	1
landelijk	5
Residentieel hoge stand	3
Residentieel	5
semi-residentieel	6
sociaal economisch zwak	9
Totaal	61

¹³ Deze typologie is gebaseerd op de indeling die o.a. door het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap wordt gemaakt om de verschillende steden en gemeenten in Vlaanderen te differentiëren op assen inzake stedelijkheid en industrialisatie. Zie voor meer informatie op <http://binnenland.vlaanderen.be/publicaties/jaarbeeld/jaarbeeld2005/1.1.pdf>

Dataverzameling¹⁴

De eerste postzending van de enquête werd verstuurd door de diensten van het Rijksregister op 31 maart. Naar 2508 respondenten werd de vragenlijst verstuurd samen met een begeleidende brief van het Rijksregister met een boodschap die de respondenten informeert over de “privacy aspecten” van het onderzoek en een brief van het viWTA. Door het Rijksregister werden 4 meldingen van adreswijziging genoteerd, 4 zulke meldingen werden via de antwoordenveloppe gedaan aan de onderzoekers. Omwille van het feit dat het veldwerk van het onderzoek liep tijdens de Paasvakantie 2006 en doordat er een afhankelijkheid was van het Rijksregister voor de verzending van de herinnering is de tweede herinnering drie weken na de opstart van het onderzoek naar 2092 respondenten verstuurd met het vriendelijke verzoek de enquête alsnog in te vullen. Bij deze rappelbrief werd eveneens aangegeven dat een nieuw exemplaar van de vragenlijst kon worden aangevraagd.

Op basis van deze procedure werden 655 geldig ingevulde enquêteformulieren ontvangen. Dit is een respons van 26,2% (voor een bespreking van de respons en de representativiteit, zie Hoofdstuk 2: Burgers).

Bij elke schriftelijke mailing werden de respondenten erop gewezen dat ze de enquête ook konden invullen via het internet, 98 respondenten maakten hiervan gebruik.

1.2.3.2 Toelichting bij de omvang en samenstelling van de steekproef online onderzoeken

1.2.3.2.1 Politici

Voor het onderzoek bij de Vlaamse politici is gekozen om een onderzoek te doen bij alle Vlaamse politici op nationaal (federale Kamer en Senaat), regionaal (Vlaams Parlement en parlement van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest), provinciaal (de vijf provinciebesturen) en lokaal niveau. Wat betreft het lokaal niveau is gekozen om de steekproef te beperken tot de 61 gemeenten die werden geselecteerd voor het postale onderzoek bij de burgers. Op deze wijze is een voldoende rijke spreiding gerealiseerd van verschillende lokale besturen in omvang en geografie.

¹⁴ De methode van dataverzameling van het eigenlijke onderzoek is afgeweken van het oorspronkelijke opzet. Daar waar oorspronkelijk een klassiek opzet was voorzien waarbij gewerkt zou worden met eigen verzendingen (en dus controle van de hele verzending bijv. op het gebied van de lay-out van de enveloppes, controle over de inhoud van alle correspondentie, ...) en op basis van drie contactmomenten (eerste verzending, postkaart na 2 weken en een tweede herinnering met een nieuwe vragenlijst na nog eens twee weken), heeft dit project, als eerste, gebruik gemaakt van de nieuwe procedure die door het Rijksregister werd doorgevoerd omwille van issues opgeworpen door de Commissie voor de Bescherming van de Persoonlijke Levenssfeer. Deze nieuwe procedure houdt o.a. in dat de opdrachtnemer geen bestand meer ontvangt van het Rijksregister met daarin de selectie, dat het Rijksregister instaat voor de volledige verzendingen en dat het onderzoek begeleid wordt door een begeleidende brief waarin de respondenten expliciet wordt gewezen op het feit dat de respondent niet verplicht is om deel te nemen (“Ik wens er uw aandacht op te vestigen dat de deelname aan het onderzoek niet verplicht is”). Binnen het kader van deze nieuwe procedure en de eisen vanuit het project in functie van de timing en resources werd de procedure pragmatisch aangepast om de respons te maximaliseren.

De doelgroep van het onderzoek is aldus gevormd door politici die op dit moment ‘actief’ zijn op verschillende politieke niveaus:

- Vlaamse leden van wetgevende organen op verschillende niveaus:
 - o Federaal
 - o Vlaamse Gemeenschap
 - o Provincies
 - o Gemeenteraden
- Leden van uitvoerende organen op verschillende niveaus
 - o Ministers en staatssecretarissen
 - o Leden van de bestendige deputatie
 - o Burgemeesters en schepenen

Voor de politici is er dus geen gebruik gemaakt van een steekproef, gezien het volledige universum van deze politici is benaderd voor deelname aan het onderzoek., met uitzondering van het lokale niveau dat beperkt blijft tot de 61 geselecteerde gemeenten.

Raden (federaal en Vlaams niveau)	Aantal leden raad volgens niveau en taalrol
Kamer (NL)	88
Senaat (NL)	41
Brussels Hoofdstedelijk Gewest (NL)	17
Vlaams Parlement	124

Provincies	Aantal leden raad volgens niveau en taalrol
Antwerpen	84
Oost-Vlaanderen	84
West-Vlaanderen	84
Limburg	75
Vlaams-Brabant	84

Uiteindelijk werden er op 19 april 2006, 1663 e-mail uitnodigingen verstuurd met het verzoek mee te werken aan het onderzoek. De e-mails werden ondertekend in naam van viWTA.

De e-mail adressen werden verzameld via de websites van de respectievelijke raden en de geselecteerde gemeenten. Indien de e-mail adressen niet beschikbaar waren op deze websites werden de gemeentebesturen en de voorzitters van de raden gecontacteerd in naam van viWTA met het verzoek deze e-mails ter beschikking te stellen.

Het online onderzoek werd verricht met behulp van het software programma Socratos¹⁵. Alle politici kregen een gepersonaliseerde e-mail toegezonden (met als persoonlijke aanspreking Geachte “*Voornaam Naam*”) met uitleg over het onderzoek. In deze e-mail werd gebruik gemaakt van een gepersonaliseerde rechtstreekse link naar de online enquête. Aan de politici werd de mogelijkheid geboden om, bij het invullen van de vragenlijst, deze tijdelijk af te sluiten en op een later tijdstip verder in te vullen. Dit wordt technologisch door de software

¹⁵ Meer informatie zie www.socratos.be.

ondersteund. Respondenten dienden daartoe enkel hun persoonlijke link gebruiken om rechtstreeks op de plaats in de enquête te komen waar ze hem het laatst verlaten hadden.

Na drie weken werden diegenen die de enquête nog niet of nog niet volledig hadden ingevuld via een persoonlijk e-mail herinnerd en vriendelijk gevraagd alsnog mee te werken aan het onderzoek van viWTA. In de e-mail werd er eveneens op gewezen dat diegene die de enquête nog niet volledig hadden afgewerkt, door het klikken op hun persoonlijke link rechtstreeks op het punt zouden starten waar ze de laatste keer waren afgehaakt. De Vlaamse parlementsleden werden na één maand schriftelijk gerappelleerd via een gepersonaliseerde brief van viWTA.

Van de 1663 verstuurd e-mails, waren 998 e-mails gericht aan gemeentemandatarissen en 665 aan de overige politici. 57 politici kwamen tweemaal in het bestand voor (omwille van de combinatie van twee functies, bijv. gemeente- en provincieraadslid). Verder bleken 169 adressen ongeldig te zijn. Dit maakt dat er in totaal 1437 politici effectief gecontacteerd werden voor deelname aan het onderzoek.

371 respondenten vulden de vragen van het onderzoek in. De gemiddelde invultijd hiervoor bedroeg 25 minuten. Deze 371 enquêtes vormden de basis van dit onderzoek voor de stakeholdersgroep “Politici”. De respons op de enquête bedraagt dus 25,8% (voor een bespreking van de respons en de representativiteit, zie Hoofdstuk 3: Politici).

1.2.3.2.2 Middenveld

Een belangrijk punt bij de bevraging van het middenveld was de vraag of in de kwantitatieve bevraging van het middenveld organisaties, dan wel personen (leden of professionals) uit deze organisaties, de onderzoekseenheden dienden te vormen. Voor dit onderzoek is geopteerd voor het eerste (organisatie als onderzoekseenheid). Aan de basis van deze beslissing lagen zowel praktische als theoretische motieven. Ten eerste was het onmogelijk om het volledige leden- en personeelsbestand van al deze organisaties te verkrijgen en dus om deze representatief te bevragen. Ten tweede speelt er ook een meer inhoudelijk motief. Door het bevragen van personen verbonden aan de organisatie (leden en / of personeelsleden / professionals) kunnen we geen representatief beeld verkrijgen van “het middenveld” as such, maar van allerlei groepen van mensen verbonden aan het middenveld. Voor de verschillende soorten organisaties gelden immers dat er bijv. tussen de leden van deze organisaties sterke verschillen zijn met betrekking tot de relatie tot het onderzoeksobject (participatie en inspraak in het algemeen en e-democratie in het bijzonder). Een lid van een politieke vereniging of milieuactiegroep heeft niet dezelfde relatie tot democratie als b.v. pakweg een lid van een mutualiteit.

Vandaar dat er gekozen is om de bevraging te richten op de organisaties en niet op personen en hun individuele meningen. De middenveldorganisaties is steeds gevraagd naar de officiële visies en houdingen van de organisatie inzake participatie en e-democratie.

Alle organisaties uit de samengestelde sociale kaart werden gecontacteerd om deel te nemen aan het onderzoek. Voor de meeste organisaties werd dit gedaan via het officiële e-mail contactadres. Bij de grotere organisaties werden meerdere personen tegelijk op de hoogte gebracht van het onderzoek om zo de kans op deelname te vergroten. Voor zover mogelijk werd een e-mail verstuurd aan de “voorzitter” van de organisatie

en aan de “algemeen secretaris” of een gelijkaardige functie die het dagelijkse bestuur vertegenwoordigt van de organisatie.

Op 19 april 2006 werden 532 e-mail uitnodigingen verstuurd met het verzoek mee te werken aan het onderzoek. Dit betrof in totaal 457 middenveldorganisaties. De e-mails werden ondertekend in naam van viWTA.

Van de 532 verstuurde e-mails bleken 42 adressen ongeldig te zijn. Na drie weken werden diegenen die tot dusver niet antwoorden op de enquête via e-mail herinnerd en vriendelijk gevraagd alsnog mee te werken aan het onderzoek van viWTA.

369 vertegenwoordigers van middenveldorganisaties hebben deze e-mail gelezen, 177 openden de enquête en 61 respondenten vulden de vragen van het onderzoek in. De gemiddelde invultijd hiervoor bedroeg 30 minuten. Deze 84 enquêtes vormden de basis van dit onderzoek voor de stakeholdersgroep “Middenveld”. De bruto respons voor dit onderzoek bedraagt 18,3% (voor een bespreking van de respons en de representativiteit, zie Hoofdstuk 4: Middenveld).

1.2.3.2.3 Politieke journalisten

Wat betreft het onderzoek bij de politieke journalisten is gekozen voor een online onderzoek bij de geaccrediteerde journalisten bij het Vlaams Parlement. Hier werden eveneens alle in deze lijst opgenomen journalisten gecontacteerd via een online onderzoek. De onderzoekers ontvingen deze lijst van geaccrediteerde journalisten van het viWTA. Op 19 april 2006 werden er 97 e-mail uitnodigingen verstuurd met het verzoek mee te werken aan het onderzoek. De e-mails werden ondertekend in naam van viWTA.

Van de 97 verstuurde e-mails bleken 4 adressen ongeldig te zijn. Na drie weken werden diegenen die tot dusver niet antwoorden op de enquête via e-mail herinnerd en vriendelijk gevraagd alsnog mee te werken aan het onderzoek van viWTA.

65 journalisten hebben deze e-mail gelezen, 27 opende de enquête en 15 respondenten vulde “alle” vragen van het onderzoek in. De gemiddelde invultijd hiervoor bedroeg 18 minuten. Voor dit onderzoek werden aan de 15 volledig ingevulde enquêtes nog 8 bijna volledig ingevulde enquêtes toegevoegd. Deze 23 enquêtes zijn echter onvoldoende om verstrekkende conclusies te trekken aangaande te positie van de “media” in deze problematiek. Bij de bespreking in hoofdstuk 5 van dit deel wordt er dan ook hoofdzakelijk rekening gehouden met de geregistreerde diepte-interviews met de 6 eerder vermelde politieke journalisten. De online bevraging zal enkel dienen als ondersteuning van deze bespreking. De studie kan dan ook geen harde wetenschappelijke conclusies formuleren voor dit onderdeel van de analyse.

1.3 De vragenlijst

Het onderzoek heeft voor zover mogelijk gebruik gemaakt van bestaande wetenschappelijke studies en meetinstrumenten, inclusief deze gehaald uit eigen onderzoeken van Indigov over internetgebruik en eGovernment. Voor dit onderzoek werd verder eveneens gebruik gemaakt van vragenlijsten die specifiek per stakeholdersgroep werden aangemaakt, doch die vertrokken van een gezamenlijke structuur. Deze werkwijze laat toe om enerzijds sterk aan te sluiten bij iedere specifieke stakeholdersgroep en anderzijds toch de vergelijkbaarheid van de verschillende onderzoeksresultaten te garanderen.

In de vragenlijsten werd de volgende structuur aangehouden voor de stakeholdersgroepen:

	Burgers	Politici	Middenveld	Pers
1. Nieuwe media				
a. Bezit	X	X		
b. Gebruik	X	X		
c. Wens	X			
d. Houding t.o.v. nieuwe technologieën	X	X		
2. Participatie aan het beleid				
a. Belangrijkheid	X	X	X	X
b. Tevredenheid	X	X	X	X
3. Participatieve methoden				
a. Interesse in	X	X	X	X
b. Gebruik van	X	X	X	X
c. Tevredenheid met	X	X	X	X
4. Houding t.o.v. rol stakeholders inzake participatie	X	X	X	X
5. Geschiktheid van interactieve media voor verschillende niveau's van participatie	X	X	X	X
6. Kansen en bedreigingen e-democratie	X	X	X	X
7. Houding t.o.v. e-democratie		X	X	X
8. Beschrijvende variabelen				
a. Socio-demografische kenmerken	X	X		X
b. Organisatiekenmerken		X	X	X
c. Beroepskenmerken		X		X

In het gedeelte betreffende de nieuwe media wordt dieper ingegaan op het huidige gebruik, de adoptie en de frequentie van gebruik van nieuwe media (computer, internet en IDTV). Voor diegene die niet over deze media beschikken is nagegaan in welke mate ze een wens hebben om deze media in huis te halen. In combinatie met de vragen betreffende de houding t.o.v. nieuwe technologieën geven deze vragen een beeld van de respondenten inzake hun persoonlijke relatie met nieuwe technologieën. Deze variabelen zullen worden opgenomen als onafhankelijke variabelen in dit onderzoek. Andere variabelen die een belangrijke verklarende rol zullen spelen in dit onderzoek zijn de socio-demografische variabelen en het lidmaatschap van verenigingen.

De centrale vraagstelling van het onderzoek is opgenomen in de vragen betreffende het belang van de participatie aan het beleid op lokaal en bovenlokaal niveau. Deze vraagstelling is telkens gekoppeld aan de huidige tevredenheid met participatie op deze niveaus. Participatie of “deelnemen aan het beleid” is voor alle stakeholdersgroepen steeds als volgt beschreven:

Burgers kunnen op vier manieren deelnemen aan het beleid van de overheid:

1. de overheid kan de burgers informeren of op de hoogte brengen over het beleid
2. de overheid kan bij de burgers hun mening vragen over het beleid of een onderzoek uitvoeren om problemen in kaart te brengen
3. de overheid kan burgers actief betrekken bij het uitwerken van het beleid (mee voorstellen aanbrengen en mee nadenken over mogelijke oplossingen)
4. de overheid kan de burgers laten beslissen over het beleid (nl. een keuze laten maken uit verschillende oplossingen)

Verder werd op basis van een overzicht van huidige en toekomstige vormen van online en offline participatie gemeten wat de interesse is voor participatie via deze instrumenten, welke instrumenten reeds gebruikt werden en indien deze instrumenten reeds werden gebruikt wat hun evaluatie van dat gebruik is (via een meting van de tevredenheid op 10). Belangrijk is dat hier niet alleen gepeild is naar (nieuwe) e-democratische (online) instrumenten zoals e-petities of online discussies, maar eveneens een ruimschoots is ingegaan op “klassieke” instrumenten zoals bijv. inspraakavonden, wijk- of buurtcomités.

De geschiktheid van nieuwe media om inspraak en participatie te ondersteunen werd gemeten aan de hand van een tien puntenschaal waarbij per niveau van participatie de mate van geschiktheid werd bevestigd. Voor de houding t.o.v. de rol van de verschillende stakeholders in het (e-)democratische proces werd een schaal geconstrueerd met uitspraken over de verschillende rollen van de verschillende stakeholders. Deze schaal werd opgebouwd aan de hand van de analyse van het kwalitatieve onderzoek.

Het in kaart brengen van de (gepercipieerde) voor- en nadelen van het gebruik van nieuwe technologieën in participatieve processen werd gemeten aan de hand van de houding t.o.v. een reeks uitspraken. De lijst van voor- en nadelen werd opgesteld aan de hand van de literatuurstudie aangevuld met de resultaten van het kwalitatieve onderzoek. De houding ten opzichte van e-democratie in het bijzonder werd enkel bevestigd bij de politici, het middenveld en de pers. Motivatie om dit niet bij de burgers in de vragenlijst op te nemen is het feit dat het om standpunten gaat die ten dele als zeer theoretisch kunnen worden beschouwd omdat de e-democratie op dit ogenblik eerder nog een theoretische constructie is, dan wel een reële vorm van huidige participatie. De uitspraken die in deze batterij werden opgenomen zijn gebaseerd op de literatuurstudie en op de resultaten van het kwalitatieve onderzoek.

2 Burgers

2.1 Socio-demografische kenmerken en participatie in het verenigingsleven

2.1.1 Socio-demografische kenmerken

Het onderzoek werd verricht bij Vlamingen van 18 tot 74 jaar. De steekproef werd getrokken door het Rijksregister. De verzending van de vragenlijsten werd eveneens verricht door het Rijksregister. In totaal namen 655 burgers geldig deel aan het onderzoek. De gerealiseerde steekproef werd gecontroleerd voor de combinatie geslacht, leeftijd en opleiding. Op basis van deze controle werden wegingsfactoren berekend om

een correctie door te voeren voor de verschillen tussen de populatie (de Vlaamse bevolking van 18 tot 74 jaar oud) en de gerealiseerde steekproef. Onderstaande tabel geeft de vergelijking tussen de steekproef- en de populatiegegevens en de gebruikte wegingscoëfficiënten. Hieruit blijkt er alleen een sterke afwijking van de steekproef ten aanzien van de populatie te bestaan bij de moeilijk bereikbare groep van lager opgeleide mannen, in het bijzonder in de leeftijdsgroep 30-39 jaar. Alle resultaten die volgen in dit gedeelte over de burgers als stakeholders van e-democratie zijn gewogen gegevens.

			% Populatie	N Steekproef Ongewogen	% Steekproef Ongewogen	Coëfficiënt Weging
Vrouw	18-29	Hoogstens lager middelbaar	2,2%	7	1,1%	1,91
		Hoger secundair	4,4%	28	4,5%	,98
		Hobu	2,3%	17	2,7%	,83
		Universitair	,9%	6	1,0%	,88
	30-39	Hoogstens lager middelbaar	1,9%	7	1,1%	1,70
		Hoger secundair	3,8%	21	3,4%	1,11
		Hobu	3,0%	24	3,9%	,77
		Universitair	1,1%	10	1,6%	,69
	40-49	Hoogstens lager middelbaar	3,5%	12	1,9%	1,79
		Hoger secundair	3,8%	28	4,5%	,84
		Hobu	2,5%	16	2,6%	,96
		Universitair	,6%	5	,8%	,79
	50-59	Hoogstens lager middelbaar	4,6%	20	3,2%	1,43
		Hoger secundair	2,4%	16	2,6%	,94
		Hobu	1,4%	14	2,3%	,61
		Universitair	,3%	5	,8%	,38
60+	Hoogstens lager middelbaar	9,5%	37	6,0%	1,59	
	Hoger secundair	1,9%	15	2,4%	,78	
	Hobu	,7%	7	1,1%	,64	
	Universitair	,1%	1	,2%	,54	

			% Populatie	N Steekproef Ongewogen	% Steekproef Ongewogen	Coëfficiënt Weging
Man	18-29	Hoogstens lager middelbaar	2,7%	10	1,6%	1,66
		Hoger secundair	5,0%	30	4,8%	1,04
		Hobu	1,7%	7	1,1%	1,50
		Universitair	,7%	7	1,1%	,66
	30-39	Hoogstens lager middelbaar	2,3%	3	,5%	4,67
		Hoger secundair	4,4%	22	3,5%	1,24
		Hobu	2,3%	20	3,2%	,71
		Universitair	1,2%	8	1,3%	,93
	40-49	Hoogstens lager middelbaar	3,8%	9	1,5%	2,65
		Hoger secundair	3,8%	29	4,7%	,81
		Hobu	1,9%	24	3,9%	,50
		Universitair	1,2%	9	1,5%	,83
	50-59	Hoogstens lager middelbaar	4,0%	10	1,6%	2,51
		Hoger secundair	2,8%	31	5,0%	,57
		Hobu	1,3%	9	1,5%	,89
		Universitair	,9%	13	2,1%	,41
	60+	Hoogstens lager middelbaar	6,2%	31	5,0%	1,24
		Hoger secundair	1,8%	31	5,0%	,36
		Hobu	,8%	15	2,4%	,32
		Universitair	,4%	6	1,0%	,46

Tabel 1 Vergelijking tussen de steekproefgegevens en de populatiegegevens

Uit onderstaande vergelijking blijkt dat er qua samenstelling volgens geslacht en leeftijd slechts minieme verschillen bestaan tussen de getrokken steekproef (de respondenten die de vragenlijst kregen toegestuurd) en de gerealiseerde steekproef (de respondenten die de vragenlijst ingevuld terugstuurden). De samenstelling van het niet gerealiseerde deel van de steekproef beantwoordt hier dus ook aan, zodat respons en non-respons op het postale surveyonderzoek bij de Vlaamse burgers (18 - 74 jaar) naar samenstelling gelijkvormig zijn.

		Geslacht		Totaal
		vrouw	man	
Leeftijd	18-27	193	210	403
		7,7%	8,4%	16,1%
	28-39	266	284	550
		10,6%	11,3%	21,9%
	40-51	326	314	640
		13,0%	12,5%	25,5%
	52-60	204	202	406
		8,1%	8,1%	16,2%
	61-74	279	230	509
		11,1%	9,2%	20,3%
Totaal	N	1268	1240	2508
	%	50,6%	49,4%	100,0%

Tabel 2 Samenstelling van de steekproeftrekking volgens geslacht en leeftijd

		Geslacht		Totaal	
		vrouw	man		
Leeftijd	18-27	N	57	48	105
		%l	9,1%	7,6%	16,7%
	28-39	N	66	78	144
		%	10,5%	12,4%	22,9%
	40-51	N	74	79	153
		%l	11,8%	12,6%	24,4%
	52-60	N	48	54	102
		%	7,6%	8,6%	16,2%
	61-74	N	75	49	124
		%l	11,9%	7,8%	19,7%
Totaal		N	320	308	628
		%	51,0%	49,0%	100,0%

Tabel 3 Samenstelling van de gerealiseerde steekproef volgens geslacht en leeftijd¹⁶

Na weging volgens geslacht, leeftijd en opleiding is de verdeling volgens geslacht 49,1% mannen en 50,9% vrouwen en zijn de verschillende leeftijdsklassen van 10 jaar gelijkmatig verdeeld. De gemiddelde leeftijd van de respondenten is 45 jaar, 22,3% is ouder dan 60 jaar. Binnen deze laatste leeftijdscategorie zijn er 57,4% vrouwen t.o.v. 42,6% mannen.

Geslacht	N	%
Vrouw	325	50,9
Man	313	49,1
Totaal	638	100,0
Leeftijd	N	%
18-29	125	19,8
30-39	124	19,5
40-49	131	20,8
50-59	111	17,6
60+	141	22,3
Totaal	632	100,0

Tabel 4 Verdeling volgens geslacht en leeftijd

Wat het opleidingsniveau betreft (hoogst behaalde diploma), heeft 19% van de respondenten enkel lager onderwijs gevolgd en 21,7% hoogstens lager middelbaar onderwijs (totaal 40,7%). 34,3% heeft een diploma hoger secundair onderwijs. Van deze laatste groep genoot 2 op 3 van de respondenten beroeps- of technisch onderwijs. Exact 25% van de respondenten is hoger opgeleid, te weten 17,6% HOBu en 7,4% universitair (en eventueel postuniversitair).

Zowel binnen de vrouwelijke als de mannelijke groep heeft 1 op 4 hoger onderwijs gevolgd. Vrouwen volgden vaker niet-universitair, mannen relatief meer universitair onderwijs (bijna 60% van de universitair gediplomeerden is man). De hoger opgeleiden zijn naar verhouding sterk vertegenwoordigd binnen de

¹⁶ Voor deze tabel is N = 628. Van 27 respondenten uit de totale gerealiseerde steekproef (N = 655) ontbreekt informatie over geslacht en/of leeftijd.

leeftijdscategorie 30-39 jaar, waar 38% een diploma hoger onderwijs op zak heeft. Van de 60-plussers daartegenover volgde slechts 6,8% HOBu en heeft 2,4% een universitair diploma, in beide gevallen vooral mannelijke senioren. Immers, bijna de helft van de 50 tot 59-jarigen en 3 op 4 van de 60-plussers heeft hoogstens een diploma lager of lager secundair onderwijs. Bij de vrouwen gaat het om 53,7% resp. 77,6%, bij de mannen om 44,6% resp. 66,7%.

Wat is uw hoogst behaalde diploma?	N	%
Lager onderwijs/geen diploma	121	19,0
Lager middelbaar onderwijs (alle types)	139	21,7
Hoger middelbaar beroepsonderwijs	50	7,9
Hoger middelbaar technisch onderwijs	100	15,6
Hoger middelbaar onderwijs (humaniora)	69	10,8
Hoger onderwijs korte type	76	11,9
Hoger onderwijs lange type	36	5,7
Universitair onderwijs	36	5,7
Postuniversitair onderwijs	11	1,7
Totaal	639	100,0

Tabel 5 Verdeling volgens opleiding

		Opleiding				Totaal	
		Hoogstens lager middelbaar	Hoger secundair	Hobu	Universitair		
Tot.		40,7%	34,3%	17,6%	7,4%	100%	639
Leeftijd	18-29	24,4%	47,5%	20,0%	8,1%	100%	123
	30-39	21,0%	40,9%	26,5%	11,6%	100%	124
	40-49	34,5%	35,9%	20,8%	8,7%	100%	131
	50-59	49,2%	29,4%	14,8%	6,5%	100%	111
	60+	73,3%	17,5%	6,8%	2,4%	100%	137

Tabel 6 Opleiding naar leeftijd

De verhouding beroepsactief - niet beroepsactief bedraagt ongeveer 60 tegenover 40%. Binnen de beroepsactieve groep zijn de arbeiders, de bedienden en de andere beroepsklassen ongeveer gelijk vertegenwoordigd. 16% van de respondenten is (brug)gepensioneerd. Binnen de niet beroepsactieve groep onderscheiden we verder vooral huisvrouwen en -mannen (10%) en studenten (7%).

Hoe kan uw alledaagse activiteit of uw beroep het best omschreven worden?	N	%
Arbeider	121	19,0
Bediende	119	18,7
Ambtenaar	37	5,8
Onderwijzend personeel	19	2,9
Middenkader/staffunctie	26	4,1
Hoger kader/directie	5	,8

Vrij beroep (advocaat, dokter...)	5	,8
Middenstander (winkelier, kleinhandelaar)	17	2,6
Zelfstandige (landbouwer, ondernemer) zonder personeel	20	3,1
Zaakvoerder met 1 - 5 personeelsleden	7	1,1
Zaakvoerder met 6 - 50 personeelsleden	2	,3
Zaakvoerder met meer dan 50 personeelsleden	1	,1
Huisvrouw / huisman	63	9,9
Zonder beroep (invalide, ...)	20	3,1
(Brug)gepensioneerd	101	15,8
Werkzoekend	31	4,8
Student	45	7,1
Totaal	637	100,0

Tabel 7 Verdeling volgens beroep/activiteit

Bijna 16% van de respondenten woont in bij ouders of familie of verblijft in een gemeenschapshuis of op kot. 13% van de respondenten is alleenstaand, 71% getrouwd of samenwonend. Iets meer dan 60% van de respondenten heeft al dan niet nog inwonende kinderen.

Wat is uw huishoudsituatie?	N	%
Inwonend bij ouders of familie	98	15,4
Alleenstaand zonder kinderen	52	8,3
Alleenstaand met kind(eren)	28	4,4
Gemeenschapshuis/op kot	2	,4
Getrouwd/samenwonend, geen kinderen	87	13,7
Getrouwd/samenwonend, jongste kind niet ouder dan 12 jaar	122	19,3
Getrouwd/samenwonend, jongste kind ouder dan 12 jaar	131	20,7
Getrouwd/samenwonend, louter uitwonende kinderen	114	17,9
Totaal	633	100,0

Tabel 8 Verdeling volgens huishoudsituatie

2.1.2 Lidmaatschap van verenigingen

Bijna 95% van de respondenten zegt op dit moment lid te zijn van een vereniging. Wanneer abstractie wordt gemaakt van een aantal sterk op ontspanning (“leisure”) gerichte verenigingen (d.i. sport- en cultuurverenigingen, fan- en hobbyclubs, studentenverenigingen en verenigingen verbonden aan een plaatselijk café) bedraagt dit percentage nog steeds 91%. Uit onderstaand detailoverzicht blijkt echter dat dit hoge percentage in zeer grote mate wordt verklaard door het passief lidmaatschap van een ziekenfonds (68,4%) of van een vakbond of beroepsvereniging (29%).

N = 631	% Ja
Lidmaatschap (passief lid, actief lid of bestuurslid) van verenigingen	94,7%
Actief lidmaatschap (= actief lid of bestuurslid) van verenigingen	60,8%
Lidmaatschap van verenigingen buiten het domein van sport, cultuur en ontspanning	91,0%
Actief lid van verenigingen buiten het domein van sport, cultuur en ontspanning	40,2%
Lidmaatschap van politieke verenigingen, adviesraden of lokale buurtwerking	16,6%
Actief lid van politieke verenigingen, adviesraden of lokale buurtwerking	8,9%

Tabel 9 Lidmaatschap verenigingen (samenvatting)

Wanneer enkel wordt gekeken naar actief lidmaatschap (actieve deelname aan activiteiten of een bestuursfunctie) bedraagt de verenigingsparticipatie 60% op basis van alle verenigingen en 40% op basis van verenigingen buiten het domein van sport, cultuur en vrije tijd. Ook hier speelt de actieve deelname aan activiteiten van sportverenigingen (28,4%) en mutualiteiten (16,8%) een doorslaggevende rol. We merken ook op dat 18,5% van de respondenten vroeger lid was van een sportvereniging en maar liefst 45% van een jeugdbeweging.

Relevant in het kader van dit onderzoek is dat bijna 10% momenteel lid is van politieke partijen of verenigingen, 9% van lokale wijk- of buurtcomités en 3% van adviesraden. In totaliteit gaat het om 16,6% van de respondenten die lid zijn van één of meerdere van dergelijke verenigingen, 8,9% participeert er actief in.

	Geen lid	Vroeger lid	Passief lid	Actief lid	Bestuurslid	N
Een mutualiteit of ziekenfonds	12,8%	1,4%	68,4%	16,8%	,7%	592
Een sportvereniging of sportclub (wandelen, schaken, ...)	45,0%	18,5%	5,3%	28,4%	2,8%	597
Een jeugdbeweging of jeugdclub	48,9%	44,9%	1,9%	3,1%	1,2%	594
Een vakbond, beroepsvereniging of organisatie van werkgevers of zelfstandigen	59,7%	4,5%	29,0%	5,7%	1,1%	582
Een hobbyclub of -groep (koken, naaien, postzegels, wijnproeven, ...)	79,6%	6,4%	4,9%	8,6%	,6%	578
Een vereniging voor (amateur-)kunstbeoefening (koor, toneel, ...)	82,2%	7,6%	2,3%	7,0%	,9%	574
Een oudervereniging, schoolraad,..	82,9%	8,2%	1,9%	4,7%	2,2%	575
Een milieu- of natuurvereniging	83,7%	6,3%	7,2%	2,1%	,6%	579
Een vrouwenbeweging	84,2%	4,9%	3,4%	5,1%	2,5%	588
Een religieuze, kerkelijke of vrijzinnige vereniging	85,9%	3,3%	6,6%	3,6%	,6%	570
Een politieke vereniging of partij	86,4%	3,9%	7,1%	1,9%	,7%	578
Een groep of comité actief op het vlak van wijk- of buurtwerking (ook een feestvereniging, de redactie van een lokaal tijdschrift, ...)	86,4%	4,8%	1,9%	5,5%	1,5%	572
Rode Kruis, Vlaams Kruis, vrijwillige brandweer, ...	86,8%	3,7%	6,0%	3,2%	,3%	577
Een vereniging die gehandicapten, bejaarden, kansarmen, ... helpt	87,5%	2,6%	4,1%	5,2%	,6%	575
Een gezinsvereniging	88,5%	2,5%	6,1%	2,5%	,4%	574
Een socio-culturele vereniging (Vermeylenfonds, Davidsfonds, Willemsfonds,...)	90,0%	2,4%	4,4%	2,2%	1,0%	576
Studentenvereniging (*)	90,1%	,0%	8,4%	,0%	1,5%	631
Een vereniging die ijvert voor internationale vrede en de Derde Wereldlanden	91,4%	1,5%	5,5%	1,5%	,1%	568
Een fanclub	92,5%	2,6%	3,3%	1,4%	,2%	572
Vereniging of bond voor gepensioneerden	92,5%	,5%	4,1%	2,3%	,6%	574
Een groepering verbonden aan een plaatselijk café	92,6%	3,3%	1,3%	2,2%	,6%	570
Een adviesraad voor de overheid (cultuurraad, jeugdraad, ...)	94,5%	2,9%	1,3%	1,1%	,3%	566

(*) Toegevoegd op basis van antwoorden (N = 45) op open vraag naar lidmaatschap van andere verenigingen.

Tabel 10 Lidmaatschap verenigingen (detailoverzicht)

Qua profiel valt vooral op dat vrouwen (64,3%) in sterkere mate actief participeren in het verenigingsleven dan mannen (57,4%). Dit verschil is nog groter voor verenigingen buiten de vrijetijdssector (45,4% resp. 34,5%). Vrouwen zijn significant vaker actief lid van maatschappelijk geïntendeerde verenigingen dan mannen ($\chi^2=6,675$; $p=0,01$). Verder zien we dat jongere leeftijdsgroepen minder actief zijn in verenigingen buiten het domein van sport, cultuur en ontspanning. Hoe lager geschoold, hoe minder actief men blijkt te zijn in

het verenigingsleven in het algemeen ($\text{Chi}^2=12,382$; $p<0,01$), maar universitair geschoolden vormen evenmin de meest actieve groep wat betreft lidmaatschap van niet op “leisure” gerichte verenigingen. Hierbij aansluitend blijkt het grote, significante verschil qua lidmaatschap van verenigingen in het algemeen ($\text{Chi}^2=11,713$; $p<0,01$) tussen internetgebruikers (65%) en niet-internetgebruikers (50%) sterk af te nemen als het criterium verstrengd wordt tot participatie in verenigingen buiten de vrije tijdssector (41,2% resp. 37,6%). Wanneer gekeken wordt naar de participatie van de respondenten in politieke verenigingen, adviesraden en buurtgroepen, zijn er nauwelijks nog verschillen te noteren op dit vlak noch op basis van geslacht. De rollen keren integendeel zelfs om. Zo constateren we trouwens ook een relatief hogere participatiegraad voor deze verenigingen, niet alleen bij de universitair (22% lid, 13,3% actief of bestuurslid), maar ook bij de laagst geschoolden (19,8% respectievelijk 9,4%). Jongeren (18-29 jaar) zijn beduidend minder lid van of actief in dit soort verenigingen dan de oudere leeftijdsklassen ($\text{Chi}^2=12,453$ respectievelijk 10,757; $p<0,05$), bij 60-plussers komt (passief) lidmaatschap het vaakst voor (21,6%). Al bij al zijn er weinig sterke significante relaties tussen de socio-demografische kenmerken van de respondenten en de participatie in het verenigingsleven. Dat neemt niet weg dat duidelijke verschillen worden vastgesteld qua actief lidmaatschap van verenigingen volgens geslacht, opleiding en internetgebruik.

		Actief lid verenigingen	Actief lid verenigingen (niet: sport, cultuur en ontspanning)	Lid politieke verenigingen, adviesraden of lokale buurtwerking	Actief lid politieke verenigingen, adviesraden of lokale buurtwerking
Tot.		60,8%	40,2%	16,6%	8,9%
Geslacht	vrouw	64,3%	45,4%	16,0%	8,2%
	man	57,4%	34,5%	17,6%	9,6%
Leeftijd	18-29	62,7%	33,0%	6,3%	1,9%
	30-39	53,5%	36,0%	18,6%	9,3%
	40-49	68,8%	42,7%	18,7%	12,3%
	50-59	59,2%	44,2%	17,5%	10,0%
	60+	58,9%	41,9%	21,6%	10,3%
Opleiding	Hoogstens lager middelbaar	53,0%	35,6%	19,8%	9,4%
	Hoger secundair	62,6%	41,6%	14,8%	7,6%
	Hobu	71,1%	46,3%	11,2%	7,9%
	Universitair	67,0%	37,3%	22,0%	13,3%
Internetgebruik (min. 1x/maand)	Ja	65,0%	41,2%	15,7%	9,6%
	Neen	49,8%	37,6%	16,6%	6,2%

Tabel 11 Lidmaatschap verenigingen naar geslacht, leeftijd, opleiding en internetgebruik

2.2 Bezit en gebruik van ICT en houding t.o.v. technologie

2.2.1 Bezit van ICT

Een cruciale onafhankelijke variabele in dit onderzoek is de toegang tot en het gebruik van ICT in het algemeen en van het internet in het bijzonder. Uit onderstaande tabel blijkt dat 72,5% van de respondenten thuis beschikt over een vaste of draagbare computer (non-respons = 4,9%; computerpenetratie zonder “Geen antwoord” = 76%). 2 op 3 van de respondenten beschikt thuis over een aansluiting op het internet (non-respons = 4,8%; internetpenetratie zonder “Geen antwoord” = 71%).

Beschikt u, of één van de leden van uw gezin, in huis over een ...	Geen antwoord	Ja	Neen	Totaal	
een (draagbare) computer	4,9%	72,5%	22,6%	100,0%	655
een aansluiting op internet	4,8%	67,9%	27,3%	100,0%	655
Interactieve Digitale Televisie	12,3%	7,5%	80,2%	100,0%	655

Tabel 12 Bezit ICT

IDTV kent momenteel een penetratiegraad van 8%, zonder noemenswaardige verschillen naar geslacht, leeftijd, opleiding of internetgebruik, en met een even grote penetratie bij de jongste leeftijdsgroep als bij de 60-plussers.

Beschikt u, of één van de leden van uw gezin, in huis over een ...		(draagbare) computer	N	aansluiting op internet	N
Tot.		76,2%	623	71,3%	624
Geslacht	vrouw	72,3%	306	66,9%	308
	man	80,7%	306	76,1%	304
Leeftijd	18-29	87,0%	123	83,9%	123
	30-39	81,3%	120	75,8%	119
	40-49	87,3%	131	81,7%	131
	50-59	72,3%	103	67,9%	103
	60+	54,3%	128	48,9%	129
Opleiding	Hoogstens lager middelbaar	60,1%	241	55,4%	244
	Hoger secundair	81,7%	214	77,3%	212
	Hobu	92,2%	111	86,2%	111
	Universitair	98,1%	46	95,1%	46

Tabel 13 Bezit ICT naar geslacht, leeftijd en opleiding

Beschikt u, of één van de leden van uw gezin, in huis over een ...	(draagbare) computer	aansluiting op internet
Geslacht	5,882*	6,207*
Leeftijd	52,376**	49,212**
Opleiding	64,764**	59,782**

Tabel 14 Chi²-toetsen voor verschillen in bezit ICT volgens geslacht, leeftijd en opleiding (p<0,01; * p<0,05)**

Het computer- en internetbezit is gerelateerd met geslacht en vooral met leeftijd en opleiding. 80,7% van de mannelijke bevolking heeft in huis een computer tegenover 72,3% bij de vrouwen. Dit verschil kan bij nader inzien vooral worden toegeschreven aan de differentiële penetratiegraad in de leeftijdsklasse van 50 tot 59 jaar, waar slechts 65% van de vrouwen in huis een computer heeft tegenover 80% van hun mannelijke generatiegenoten, en bij de 60-plussers (49% tegenover 62%). Het bezit van een computer is in elk geval duidelijk gerelateerd aan leeftijd/generatie - 87% van de -30 jarigen tegenover nog slechts 54% van de 60-plussers – en opleiding: meer dan 90% van de hoger opgeleiden heeft in huis beschikking over een computer tegenover 60% van de mensen die hoogstens lager secundair onderwijs hebben gevolgd. Computerbezit gaat tegenwoordig bijna steeds samen met een aansluiting op het internet, zodat de cijfers inzake de toegang tot het internet in huis bovengenoemde resultaten repliceren – het is dan ook relevanter verderop te kijken naar het effectief gebruik van het medium internet – en het bestaan van de digitale kloof (althans in termen van bezit/toegang) bevestigen.

Beschikt u, of één van de leden van uw gezin, in huis over een ...		(draagbare) computer	aansluiting op internet
Vrouw	18-29	83,6%	80,0%
	30-39	84,2%	76,8%
	40-49	84,6%	82,5%
	50-59	64,6%	58,0%
	60+	49,3%	43,8%
Totaal		72,8%	67,3%
Man	18-29	90,3%	88,7%
	30-39	79,4%	74,6%
	40-49	89,6%	82,1%
	50-59	79,6%	77,4%
	60+	61,8%	57,4%
Totaal		80,7%	76,6%

Tabel 15 Bezit ICT naar geslacht en leeftijd

We merken ook nog op dat het bezit van een internetaansluiting in huis, behalve bij jonge mensen die nog thuis of op kot wonen, het grootst is bij gezinnen met inwonende kinderen (85 tot 90%). 2 op 3 van de alleenstaanden zonder kinderen hebben geen internettoegang in huis.

Beschikt u, of één van de leden van uw gezin, in huis over een ...		aansluiting op internet	N
Tot.		71,3%	624
Wat is uw	Inwonend bij ouders of familie	83,2%	98

huishoudsituatie ²			
	Alleenstaand zonder kinderen	33,2%	48
	Alleenstaand met kind(eren)	67,8%	28
	Gemeenschapshuis/op kot	100,0%	2
	Getrouwd/samenwonend, geen kinderen	63,7%	80
	Getrouwd/samenwonend, jongste kind niet ouder dan 12 jaar	85,2%	118
	Getrouwd/samenwonend, jongste kind ouder dan 12 jaar	88,5%	126
	Getrouwd/samenwonend, louter uitwonende kinderen	50,2%	106

Tabel 16 Bezit internet naar huishoudsituatie

2.2.2 Gewenste toegang tot ICT

Bijna 1 op 3 van de mensen (31,8%) die niet beschikken over een computer in huis, zegt wel over een computer in huis te willen beschikken, 2 op 3 wil dit liever niet (non-respons = 3,0%; adoptiewens zonder “Geen antwoord” = 32,8%). Een internetaansluiting in huis is gewenst door 41,2% (non-respons = 8,3%; adoptiewens zonder “Geen antwoord” = 44,9%), digitale televisie door 33,8% (non-respons = 6,6%; adoptiewens zonder “Geen antwoord” = 36,2%).

Wenst u in huis te beschikken over ...	Geen antwoord	Ja	Neen	Totaal	
een (draagbare) computer	3,0%	31,8%	65,2%	100,0%	148
een aansluiting op internet	8,3%	41,2%	50,6%	100,0%	179
Interactieve Digitale Televisie	6,6%	33,8%	59,6%	100,0%	526

Tabel 17 Adoptie interesse ICT

De wens om thuis te kunnen beschikken over deze media is duidelijk kleiner bij de oudste leeftijdsgroepen (> 50 jaar) en de laagst geschoolden. Interactieve digitale televisie blijkt voor deze laatste groep echter in dezelfde mate attractief als voor diegenen met hogere opleidingsniveaus.

Wenst u in huis te beschikken over ...		(draagbare) computer	N	aansluiting op internet	N	IDTV	N
Tot.		32,8%	144	44,9%	164	36,2%	491
Geslacht	vrouw	37,4%	83	45,5%	92	29,1%	234
	man	24,9%	57	43,7%	68	42,3%	247
Leeftijd	18-29	48,4%	16	50,0%	20	39,3%	102
	30-39	53,4%	22	79,1%	28	50,6%	97
	40-49	41,2%	16	67,7%	21	37,1%	105
	50-59	19,3%	296	31,5%	31	27,1%	79
	60+	22,4%	54	25,0%	59	22,4%	94
Opleiding	Hoogstens lager	20,6%	93	29,5%	98	33,2%	189

	middelbaar						
	Hoger secundair	55,4%	38	66,0%	45	40,1%	163
	Hobu	52,4%	8	68,1%	15	33,8%	90
	Universitair	52,9%	1	81,8%	2	36,1%	38

Tabel 18 Adoptie interesse ICT naar geslacht, leeftijd en opleiding

2.2.3 Gebruik van ICT

Wat het gebruik van ICT betreft, blijkt uit onderstaande tabel dat 71,2% van de respondenten regelmatig gebruik maakt van een vaste of draagbare computer (non-respons = 3,5%; computergebruikers zonder “Geen antwoord” = 73,8%). Belangrijker nog is dat 68,9% regelmatig – d.w.z. minstens één maal per maand – gebruik maakt van het internet (non-respons = 1,5%; computergebruikers zonder “Geen antwoord” = 70,0%). Het gebruik van IDTV is nog beperkt tot 8% van de populatie, zonder noemenswaardige verschillen naar geslacht, leeftijd, opleiding of internetgebruik, behalve het feit dat dit medium het populairst blijkt bij de -30-jarigen (14%).

Gebruikt u minstens 1 keer per maand ...	Geen antwoord	Ja	Neen	Totaal	
een (draagbare) computer	3,5%	71,2%	25,3%	100,0%	655
internet	1,5%	68,9%	29,5%	100,0%	655
Interactieve Digitale Televisie	10,9%	7,4%	81,6%	100,0%	655

Tabel 19 Gebruik ICT

Cijfers van het NIS wezen er voor het eerste kwartaal van 2005 op dat 59% van de Vlaamse bevolking ouder dan 15 jaar minstens één maal per maand gebruik maakt van het internet (Bron: NIS - statbel.fgov.be). Bij de mannelijke populatie in Vlaanderen gaat het om 63%, bij de vrouwen om 54%. Andere onderzoeken spreken van 9% als groeipercentage van het internetgebruik in België tijdens het afgelopen jaar (juni 2005 - juni 2006) (Bron: Insites - Belgian Internet Mapping). Rekening houdend hiermee kan het huidige internetgebruik in Vlaanderen geraamd worden op 65% van de populatie. Er is in dit onderzoek (70% regelmatige gebruikers) dus een lichte oververtegenwoordiging van internetgebruikers, wat zich ten dele laat verklaren door het onderwerp van de studie zelf: e-democratie en het gebruik van internet en andere nieuwe technologieën voor de participatie van de burger aan het beleid.

Het computergebruik is gerelateerd met geslacht en vooral met leeftijd en opleiding. Slechts 40% van de 60-plussers gebruikt regelmatig een computer, binnen de groep van de laagst geschoolden gaat het om net iets meer dan de helft. Minder dan 30% van de vrouwelijke 60-plussers is (regelmatig) computergebruiker tegenover 56% van hun mannelijke collega's. Maar ook vrouwen tussen 50 en 59 jaar oud blijven qua computergebruik (59%) ver achter bij mannen van dezelfde leeftijdscategorie (82%).

Gebruikt u minstens 1 keer per maand ...	(draagbare) computer	N	internet	N
Tot.	73,8%	632	70,0%	645
Geslacht	vrouw	312	64,5%	320

	man	80,1%	308	76,0%	312
Leeftijd	18-29	91,1%	125	91,1%	125
	30-39	83,0%	120	80,2%	122
	40-49	84,6%	131	80,7%	131
	50-59	70,7%	106	64,5%	110
	60+	40,3%	131	36,3%	136
Opleiding	Hoogstens lager middelbaar	51,5%	247	47,5%	253
	Hoger secundair	82,3%	215	78,4%	219
	Hobu	94,8%	112	92,2%	113
	Universitair	100,0%	46	96,8%	47

Tabel 20 Gebruik ICT naar geslacht, leeftijd en opleiding

Gebruikt u minstens 1 keer per maand een ...	(draagbare) computer	aansluiting op internet
Geslacht	11,660**	9,345**
Leeftijd	107,256**	115,473**
Opleiding	112,545**	109,669**

Tabel 21 Chi²-toetsen voor verschillen in gebruik ICT volgens geslacht, leeftijd en opleiding (p<0,01; * p<0,05)**

Een gelijklopend beeld kan geschetst worden voor het internetgebruik, dat afneemt met de leeftijd resp. toeneemt naargelang de opleiding. Iets meer dan een derde van de 60-plussers (36,3%) gebruikt regelmatig het internet, en minder dan de helft van de laagst geschoolden (47,5%). Uiteindelijk blijkt slechts 11% van de internetgebruikers ouder dan 60 jaar. 47% van de niet-internetgebruikers is ouder dan 60 jaar, terwijl 70% onder hen hoogstens lager middelbaar onderwijs heeft gevolgd. Wat geslacht betreft, zijn de verschillen eveneens significant, maar minder sterk. Concreet is 76% van de mannen internetgebruiker tegenover 64,5% van de vrouwen. Het internetgebruik is duidelijk het laagst bij vrouwen ouder dan 50 jaar (51,9% van de 50-59 jarigen en slechts 26,3% van de 60-plussers). Ter vergelijking: 52,6% van de mannelijke respondenten ouder dan 60 jaar maakt regelmatig gebruik van het internet. Verhoudingsgewijs bestaat de groep internetgebruikers uit 46,6% vrouwen en 53,4% mannen. Dit impliceert dat 60% van de niet-internetgebruikers vrouw is.

Gebruikt u minstens 1 keer per maand een ...		(draagbare) computer	internet
Vrouw	18-29	88,7%	88,7%
	30-39	86,0%	83,1%
	40-49	81,5%	81,3%
	50-59	58,8%	51,9%
	60+	29,2%	26,3%
Totaal vrouw		67,8%	64,8%
Man	18-29	93,7%	93,7%
	30-39	79,4%	77,8%
	40-49	86,6%	80,6%

	50-59	81,8%	76,8%
	60+	56,4%	52,6%
Totaal man		80,2%	76,8%

Tabel 22 Gebruik ICT naar geslacht en leeftijd

In termen van alledaagse (beroeps)activiteit situeert het niet-internetgebruik zich vooral bij gepensioneerden (63,2%), mensen zonder beroep (64,5%), huisvrouwen en -mannen (55,7%) en in mindere mate arbeiders (38,3%). Het gebruik van het internet situeert zich bij zelfstandigen en middenstanders net boven de 70%, bij bedienden, ambtenaren en onderwijzend personeel rond de 90%. Midden- en hogere kaderleden, zaakvoerders, vrije beroepen en studenten gebruiken allen het internet.

Hoe kan uw alledaagse activiteit of uw beroep het best omschreven worden?	internetgebruik (minstens 1 keer per maand)	N
Tot.	70,0%	645
Arbeider	61,7%	118
Bediende	87,1%	119
Ambtenaar	93,8%	37
Onderwijzend personeel	89,8%	19
Middenkader/staffunctie	100,0%	26
Hoger kader/directie	100,0%	5
Vrij beroep (advocaat, dokter...)	100,0%	5
Middenstander (winkelier, kleinhandelaar)	71,0%	17
Zelfstandige (landbouwer, ondernemer) zonder personeel	73,4%	20
Zaakvoerder met 1 - 5 personeelsleden	100,0%	7
Zaakvoerder met 6 - 50 personeelsleden	100,0%	2
Zaakvoerder met meer dan 50 personeelsleden	100,0%	1
Huisvrouw / huisman	44,3%	61
Zonder beroep (invalide, ...)	35,5%	18
(Brug)gepensioneerd	36,8%	99
Werkzoekend	74,3%	31
Student	100,0%	45

Tabel 23 Gebruik internet naar beroep

2.2.4 Gebruiksfrequentie en -ervaring m.b.t. ICT

De helft van de regelmatige computergebruikers gebruikt reeds langer dan 10 jaar een computer. De meeste internetgebruikers zetten hun eerste stappen op het internet in de periode 1998 - 2002. Zowel voor computers als voor het internet neemt de gemiddelde gebruikservaring in jaren toe met het opleidingsniveau van de gebruikers.

Bij de internetgebruikers besteedt een groep van 36,4% heavy users minstens één uur per dag aan het internet voor privé-doeleinden, 25,9% is dagelijks een half uur tot een uur bezig op het internet, en een groep van 29,5% light users gemiddeld minder dan een half uur per dag. 8% van de internetgebruikers (die minstens één maal per maand het internet gebruiken) stelt het medium in feite zelden te gebruiken. 1 op 4 van de internetgebruikers gebruikt dit medium zelden of nooit voor professionele doeleinden. 35% is professioneel gemiddeld minstens een uur per dag actief bezig met het internet.

	Meer dan 3 uur per dag	2 tot 3 uur per dag	1 tot 2 uur per dag	Een half uur tot een uur per dag	Een kwartier tot een half uur per dag	Minder dan een kwartier per dag	zelden of nooit	Totaal	
Hoeveel tijd bent u gemiddeld per dag bezig met het internet voor privé-doeleinden?	6,3%	7,0%	23,1%	25,9%	16,3%	13,2%	8,1%	100,0%	443
Hoeveel tijd bent u gemiddeld per dag bezig met het internet om professionele redenen?	11,9%	6,5%	17,0%	18,9%	13,0%	9,2%	23,6%	100,0%	310

Tabel 24 Gebruiksfrequentie internet naar soort gebruik

2.2.5 Houding t.o.v. ICT

Om na te gaan hoe mensen staan ten opzichte van nieuwe technologieën en het gebruik van computers en het internet, werd de respondenten een aantal stellingen voorgelegd. Uit een exploratieve factoranalyse (zie technische bijlage) bleken twee reeksen van stellingen indicatoren te vormen voor twee achterliggende concepten: een negatieve houding t.o.v. gebruik van computer en internet en de mate waarin men zichzelf ziet als een “technology lover” (zelfbeeld als ICT-kenner en -adaptor). Drie stellingen hadden een te lage factorlading en werden niet in een schaal opgenomen, namelijk: “Ik denk dat het met nieuwe technologieën nog vaak verkeerd loopt”, “Het internet is te onveilig” en “De kostprijs voor de aanschaf van een computer is te hoog voor mij.”

In welke mate bent u het eens of oneens met de volgende uitspraken?	Helemaal oneens	Oneens	Eens noch oneens	Eens	Helemaal eens	Weet niet	N
Internet is voor mij te moeilijk, ik kan er niet mee omgaan.	39,2%	34,8%	9,0%	8,0%	5,1%	4,0%	612
Ik werk liever niet met een computer.	41,5%	24,8%	16,5%	6,6%	5,6%	4,9%	614
Ik vind met een computer leren omgaan erg frustrerend omdat het zo moeilijk is.	24,8%	37,9%	15,4%	11,5%	6,9%	3,5%	612
Ik heb geen internet nodig.	30,0%	34,0%	16,5%	9,8%	6,3%	3,4%	612
Factor 1: Negatieve houding t.o.v. gebruik van computer en internet (Cronbach's Alpha = 0,883)							
Ik heb er een goed idee van wat je	6,4%	9,7%	14,3%	42,5%	21,5%	5,7%	617

met het internet allemaal kan doen.							
Ik beschouw mezelf als een persoon die graag up-to-date is met nieuwe technologieën.	5,6%	19,5%	25,9%	28,9%	14,7%	5,4%	607
Factor 2: Zelfbeeld als ICT-kenner en -adaptor (Cronbach's Alpha = 0,557)							
Ik denk dat het met nieuwe technologieën nog vaak verkeerd loopt.	3,4%	14,0%	29,8%	35,5%	9,5%	7,7%	607
Het internet is te onveilig.	7,0%	24,7%	33,1%	20,4%	5,8%	8,9%	615
De kostprijs voor de aanschaf van een computer is te hoog voor mij.	9,6%	23,6%	25,8%	25,5%	12,5%	3,0%	609

Tabel 25 Houding t.o.v. nieuwe technologieën

	Geslacht	Leeftijd	Opleiding	Internetgebruik
Negatieve houding t.o.v. gebruik van computer en internet	13,847**	40,951**	50,558**	470,148**
Zelfbeeld als ICT-kenner en -adaptor	7,595**	4,213**	5,295**	27,338**

Tabel 26 F-testen (ANOVA) voor verschillen in houding t.o.v. nieuwe technologieën volgens geslacht, leeftijd, opleiding en internetgebruik (p<0,01; * p<0,05)**

Eerder zagen we al dat 60 tot 70% van de niet-internetgebruikers thuis niet wenst te beschikken over een computer en internetaansluiting. Nu blijkt dat er bij de niet-internetgebruikers (30% van de steekproef), zoals kon worden verwacht, heel wat mensen zijn met een afwijzende houding tegenover het gebruik van computers en het internet omdat men deze technologieën te moeilijk vindt en/of omdat men gewoonweg geen behoefte heeft aan deze technologieën. Zo zegt 1 op 3 van de niet-internetgebruikers liever niet met een computer te werken en vindt 40% computers en internet (te) moeilijk. Iets minder dan de helft van de niet-internetgebruikers (46,4%) zegt: “ik heb geen internet nodig”. We moeten daarbij ook rekening houden met het gegeven dat de non-respons in dit geval vaak kan ingegeven zijn door een niet-gebruik én een afwijzende houding t.o.v. nieuwe technologieën (cf. meer dan de helft van de respondenten voor wie een score op deze factor ontbreekt, zijn niet-internetgebruikers). Samengevat hangt de negatieve houding t.o.v. ICT sterk samen met internetgebruikleeftijd en opleiding. Hoe hoger de leeftijd en hoe lager het opleidingsniveau, hoe negatiever de houding t.o.v. ICT. Er is ook een significant verband met geslacht, waar het verschil vooral zit in het feit dat vrouwen proportioneel vaker computers en internet te moeilijk vinden.

De mate waarin men zichzelf ziet als een ICT-kenner en -adaptor is eveneens duidelijk gerelateerd aan internetgebruik, geslacht, opleiding en leeftijd, maar de relaties zijn minder sterk dan voor de negatieve houding t.o.v. ICT. Toch betekent dit dat mannen, jongere mensen en hoger opgeleiden vaker dit zelfbeeld delen. Wat betreft leeftijd en opleiding wijzen post hoc Bonferroni tests uit dat er significante verschillen bestaan tussen mensen die hoogstens een diploma lager middelbaar onderwijs behaalden en de mensen die hoger onderwijs volgden enerzijds, en tussen de jongste (18-29 jaar) en de oudste (50+) leeftijdscategorieën anderzijds. Iets meer dan de helft van de internetgebruikers beschouwt zichzelf als een persoon die graag “mee” is met nieuwe technologische ontwikkelingen, 3 op 4 zegt over goede kennis te beschikken van de mogelijkheden van het internet. Bij de niet-internetgebruikers vindt 18% van zichzelf dat hij of zij graag up-to-date is met nieuwe technologieën en zegt 37% een goed idee te hebben van wat het internet in petto heeft.

Circa 25% van de respondenten vindt het internet te onveilig, 33% is het eens noch oneens, en dus spreekt 1 op 3 de onveiligheid van het internet tegen. Volgens 38% van de niet-internetgebruikers is het internet te onveilig, een kwart is het eens noch oneens met deze stelling en nog een kwart zegt het niet te weten. Bij de internetgebruikers vindt 22% het internet te onveilig, 38% vindt dit niet. Wat in sterkere mate opvalt, is dat slechts 17,4% absoluut vertrouwen heeft in de goede werking van ICT. 45% denkt dat het met nieuwe technologieën nog vaak verkeerd loopt, een mening die vooral wordt vertolkt door niet-internetgebruikers (55%). Over de betaalbaarheid van een computer zijn de meningen verdeeld binnen de totale steekproef en de groep van de internetgebruikers. Een meerderheid van 58% van de niet-internetgebruikers vindt een computer te duur, 18% struikelt niet over de kostprijs.

2.3 Participatieniveaus en houding t.o.v. de representatieve en participatieve democratie

2.3.1 Houding t.o.v. de representatieve en participatieve democratie

Aan de hand van een reeks stellingen werd gepeild naar de houding van de burgers ten aanzien van de representatieve, participatieve en directe democratie, hun huidige participatie in het beleidsproces en hun verwachtingen en evaluaties m.b.t. de rol van de politiek, het middenveld en de media in het politieke beleidsvormingsproces.

De meerderheid van de burgers (63,7%) is van oordeel dat ze te weinig invloed hebben op het beleid. Vooral mannen (68,4%) zijn deze mening toegedaan, alsook 30-39 jarigen (71,8%) en 60-plussers (69,5%). Over de vraag of de inspraak in het beleid in vergelijking met vroeger is toe- of afgenomen, wordt geen uitsluitend gegeven, al leeft bij heel wat 60-plussers het gevoel dat ze nu minder inspraak hebben dan vroeger. Een belangrijk gegeven is daartegenover dat een kleine meerderheid van de burgers (54,7%) meent dat meer aandacht geven aan participatie van de burger geen zin heeft, omdat er toch geen rekening wordt gehouden met zijn mening. Slechts 16,4% weigert uitdrukkelijk dit te geloven en vindt dat het zeker loont om werk te maken van de deelname van de burger in het politieke beleidsvormingsproces. Hoe hoger de leeftijd en vooral hoe lager het opleidingsniveau, hoe meer “fatalistisch” men op dit vlak is ingesteld.

Over de vraag of dit moet gebeuren door de burger rechtstreeks inspraak te verlenen in het beleid, zijn de meningen erg verdeeld: 25% van de burgers vindt dit noodzakelijk, 45% spreekt zich hier niet ten volle over uit of heeft hierover geen mening, 30% vindt dit (zeker) geen vereiste en spreekt zich zo impliciet uit voor het belang van de organisatie van indirecte vormen van burgerinspraak eigen aan de representatieve democratie (via de kanalen van de politiek, het middenveld en/of de media). Dit patroon van zeer verdeelde meningen is ook aanwezig binnen de verschillende groepen volgens geslacht, leeftijd en opleiding, ook al wordt er in sommige groepen (b.v. hoger opgeleiden) meer uitgesproken stellingen ingenomen. Net de helft van de burgers vindt dat de wil van de meerderheid in een democratie te allen tijde wet is. Relatief meer mannen respectievelijk ouderen zijn deze overtuiging toegedaan, maar het zijn in het bijzonder hoger en vooral universitair opgeleiden (54,2%, N = 47) die niet akkoord gaan met deze stelling. De geformuleerde stelling richt zich op het beslissingsmoment, waarmee dus niets gezegd is over de mate waarin minderheidsbelangen in het voorafgaande beleidsvormingsproces door consensus- en compromisvorming worden meegenomen. Toch vindt net geen 20% het zuivere meerderheidsdenken (de macht van het getal) te eng en verwerpt daarmee niet alleen de meerderheidsdemocratie (ten voordele van de consensusdemocratie), maar ook het

basisprincipe van de directe of referendaire democratie. Bovendien gaat iets minder dan de helft van de respondenten (47,6%, maar 63,2% van de 60-plussers) akkoord met de stelling dat burgers meestal niet de nodige achtergrondkennis hebben om over complexe maatschappelijke problemen te oordelen, terwijl 18,5% het vermogen van de burger op dit vlak hoog inschat. Los daarvan ziet ruim 60% praktische grenzen om burgers over alles en nog wat te consulteren en te bevragen, een mening die vooral hard wordt gemaakt door 60-plussers en hoger opgeleiden. Ook uit het kwalitatief onderzoek (focusgroepen met burgers) bleek dat men overwegend de mening is toegedaan dat de burger niet constant over alles kan/moet geconsulteerd worden, vooral omdat dat praktisch ook niet mogelijk/werkbaar is. Waar over de principes van rechtstreekse burgerinspraak en directe democratie scherp verdeelde meningen lijken te bestaan, is de overtuiging aanwezig dat deze principes niet onvoorwaardelijk in de praktijk kunnen worden toegepast. Hoe hoger de leeftijd van de respondenten, hoe meer men deze laatste twee stellingen bijtreedt.

In welke mate bent u het eens of oneens met de volgende uitspraken?	Helemaal oneens	Oneens	Eens noch oneens	Eens	Helemaal eens	Weet niet	N
Als burger heb ik te weinig invloed op het beleid.	1,1%	4,3%	20,6%	46,2%	17,5%	10,2%	629
Algemeen beschouwd heb ik nu minder inspraak in het beleid dan vroeger.	3,0%	15,8%	37,3%	12,5%	4,9%	26,5%	626
Meer aandacht geven aan inspraak en participatie van de burger heeft geen zin, politici luisteren toch niet naar de burger.	1,9%	14,5%	21,9%	32,8%	21,9%	6,9%	631
Ik moet op een rechtstreekse manier inspraak hebben in het beleid.	3,2%	21,2%	33,7%	24,0%	5,0%	12,8%	626
De overheid zou altijd moeten doen wat de meerderheid van de burgers verkiest.	3,2%	16,4%	23,5%	32,8%	18,1%	6,0%	625
In de praktijk kan je de burger toch niet over alles bevragen of raadplegen.	1,6%	10,3%	17,6%	49,1%	12,2%	9,1%	630
In het algemeen hebben burgers meestal niet de nodige kennis om over complexe problemen te oordelen	4,4%	14,1%	27,0%	36,3%	11,3%	6,9%	627
Het is de taak van de politici die wij verkiezen om zelf de beslissingen te nemen over het beleid.	4,9%	18,8%	32,0%	34,4%	4,5%	5,4%	626
Ik heb er vertrouwen in dat de politici die wij verkiezen het algemeen belang verdedigen.	9,2%	22,2%	27,0%	29,1%	3,4%	9,1%	630
De inspraak van burgers in het beleid verloopt het best via allerlei verenigingen die hun belangen vertegenwoordigen.	3,1%	9,1%	28,8%	39,3%	5,6%	14,2%	621
Verenigingen vertegenwoordigen vandaag niet meer de burger, maar vooral zichzelf.	1,6%	13,6%	27,2%	35,7%	9,3%	12,6%	627
Het is de taak van de media om de stem van het volk te laten horen in de politiek.	3,0%	9,2%	19,5%	41,5%	19,8%	7,0%	628
De media zijn een goede weerspiegeling van de publieke opinie.	6,3%	26,1%	30,7%	22,6%	5,1%	9,2%	628
De media zorgen ervoor dat ik correct op de hoogte ben van de belangrijkste informatie over politiek en beleid.	5,1%	18,4%	28,5%	35,1%	4,4%	8,5%	629

Tabel 27 Houding tegenover representatieve en participatieve democratie

Over de rol van de verschillende (intermediaire) actoren betrokken bij het politieke beleidsvormingsproces en vooral over de mate waarin ze deze rol waarmaken, bestaan evenzeer erg tegenstrijdige meningen. De overtuiging dat we in een representatieve democratie net vertegenwoordigers verkiezen om in naam van de burger beleidsbeslissingen te nemen, is al bij al niet bijster groot: 38,9% gaat hiermee akkoord, 23,7% niet

(37,4% weet het niet of laat dit in het midden). 44,2% van de mannen gaat akkoord met de stelling tegenover 34,3% bij de vrouwen, maar 24% van beide seksen deelt deze mening niet. De verwachting die wordt gekoesterd t.a.v. de rol van politici verschilt ook met de leeftijd van de respondenten. Zo is telkens ca. 30% in de jongste leeftijdsgroep het eens resp. oneens met de geponeerde stelling, terwijl meer dan 50% van de 60-plussers vindt dat politici verkozen zijn om in naam van hun achterban beslissingen te nemen (slechts 15% is het hiermee oneens). Het vertrouwen in politici om in hun functie als volksvertegenwoordigers het algemene belang voor ogen te houden, is evenmin groot. Vertrouwen en wantrouwen zijn even diep geworteld bij telkens ongeveer een derde van de respondenten. Het vertrouwen slinkt lichtjes met de leeftijd tot de 60-plussers de uitzondering op de regel vormen (45% van hen zegt vertrouwen te hebben in het werk van politici).

Circa 45% van de burgers vindt dat de inspraak van de burger in het beleid het best verloopt via het maatschappelijke middenveld, slechts 12% ziet de participatie van de burger het liefst via andere rechtstreekse of intermediaire kanalen tussen politiek en burger verlopen. Bijna 50% van de vrouwen gelooft in de rol van het middenveld tegenover slechts 40% bij het mannelijk publiek. Terwijl slechts 37,2% van de jongste leeftijdsklasse akkoord gaat met deze stelling over de rol van middenveldorganisaties, vindt 62,1% van de 60-plussers – de grootste ervaringsdeskundigen van de verzuiling – dat het middenveld het best geplaatst is om de inspraak van de burger in het beleid te verzekeren. Een deel van de verklaring ligt wel in het feit dat ouderen hierover een meer uitgesproken (positieve) mening hebben, want in alle leeftijdsklassen is slechts 10% tot max. 15% van de respondenten het oneens met deze stelling. Het vertrouwen in de vertegenwoordigende rol van maatschappelijke verenigingen is echter opvallend klein: 45% vindt dat het middenveld de (belangen van de) burger onvoldoende vertegenwoordigt, slechts 15% is het oneens met deze stelling. Vrouwen zijn wat minder kritisch dan mannen, maar opmerkelijk genoeg spreken vooral de oudste leeftijdsgroepen zich negatief uit over de representatieve rol van middenveldorganisaties. Bijna de helft van de 50-plussers gaat akkoord met de stelling dat verenigingen vooral zichzelf vertegenwoordigen i.p.v. de burger. Slechts in één leeftijdscategorie ligt dit percentage nog hoger, deze van de 30-39 jarigen (52,3%). Burgers die actief zijn in het verenigingsleven erkennen ook in grotere mate het belang van verenigingen voor beleidsinspraak en hebben ook meer vertrouwen dat verenigingen effectief de burger vertegenwoordigen. Uit het kwalitatief onderzoek (focusgroepen met burgers) bleek dan weer de ervaring dat men vroeger meer door de overheid gehoord werd via verenigingen uit het maatschappelijke middenveld. Deze waren weliswaar gepolitiseerd, maar ze speelden een belangrijke rol, die nu kleiner is geworden. Dat is jammer, zo vonden sommigen, want men kan burgers niet constant over alles raadplegen, iets wat wel onrechtstreeks kan via het middenveld. Hier werd echter tegen in gebracht dat middenveldorganisaties er misschien wel op achteruit zijn gegaan qua ledenaantallen (kwantitatief), maar niet qua politieke rol en vertegenwoordiging in consultatieraden (kwalitatief). Uit de discussie bleek in elk geval dat het bestaan, de samenstelling (b.v. wie zit daarin, wie stelt ze samen?) en de rol van adviesraden niet bij iedereen bekend is.

Meer dan 60% van de burgers vindt het expliciet de taak van de media om de stem van het volk te laten horen in de politieke arena. Het oordeel binnen de groepen van de 18-29 jarigen en de 40-49 jarigen is wat minder uitgesproken positief, terwijl 2 op 3 van de 60-plussers op de media vertrouwt. Blijkbaar speelt vooral het opleidingsniveau mee, want minder dan de helft van de hoger opgeleiden vindt het expliciet de taak van de media om de publieke opinie te representeren op het politieke forum. Bijna 40% vindt dat de media zich terdege kwijten van hun taak de burger te informeren over het beleid, 23,5% heeft dit vertrouwen in de media niet (relatief gezien eerder hoog opgeleiden). Uit het kwalitatief onderzoek (focusgroepen met burgers) bleek overigens dat men informatie uit eerste hand erg op prijs stelt en dat men geen blind vertrouwen heeft in

door de media noch door anderen gefilterde informatie. Over de mate waarin de media de (de verscheidenheid in de) publieke opinie(s) in de samenleving weerspiegelen, is het oordeel zeer verdeeld. Volgens een relatief iets grotere groep (32,2% oneens t.o.v. 27,7% eens) schiet de politieke en ideologische verscheidenheid van de pers tekort. Bij de lager opgeleiden is voornoemde verhouding ca. 30/30 %, terwijl 40 tot 50% van de hoger opgeleiden de media in dit opzicht openlijk bekritiseert.

2.3.2 Gewenste en huidige niveaus van politieke participatie

Voorafgaand aan de analyse van het gebruik, de houding en de percepties van de burger betreffende e-democratie, moet in de eerste plaats de cruciale vraag worden gesteld naar de mate waarin de burger momenteel participeert en naar de mate waarin en de manier waarop de burger wil deelnemen aan het beleid van de overheid. In de vragenlijst werd hiervoor de volgende participatieladder geoperationaliseerd:

1. Informeren: de overheid kan de burgers informeren of op de hoogte brengen over het beleid.
2. Consulteren: de overheid kan bij de burgers hun mening vragen over het beleid of een onderzoek uitvoeren om problemen in kaart te brengen.
3. Actief deelnemen: de overheid kan burgers actief betrekken bij het uitwerken van het beleid (mee voorstellen aanbrengen en mee nadenken over mogelijke oplossingen).
4. Meebeslissen: de overheid kan de burgers laten beslissen over het beleid (namelijk een keuze laten maken uit verschillende oplossingen).

Voor elk van deze niveaus van participatie werd gepeild naar de mate waarin men het belangrijk vindt om op die manier te participeren (gewenst niveau van participatie). De respondenten werd daarom gevraagd om telkens op een schaal van 0 (absoluut onbelangrijk) tot 10 (maximaal belangrijk) uit te drukken hoe belangrijk ze de volgende aspecten vinden:

1. Ik wil door het bestuur goed geïnformeerd worden over het beleid.
2. Ik wil door het bestuur om mijn mening gevraagd worden over het beleid.
3. Ik wil door het bestuur actief betrokken worden (d.w.z. mee voorstellen uitwerken en mee nadenken over mogelijke oplossingen) bij het beleid.
4. Ik wil rechtstreeks mee kunnen beslissen over het beleid.

Daarnaast werd voor elk van de vier niveaus van participatie gepeild naar de mate waarin men van oordeel is dat men momenteel op die manier deelneemt aan het beleid van de overheid (huidig niveau van participatie). De respondenten werd daarom gevraagd om telkens op een schaal van 0 (zeker niet het geval) tot 10 (absoluut het geval) uit te drukken in welke mate ze van oordeel zijn dat de volgende aspecten het geval zijn:

1. Ik word door het bestuur goed geïnformeerd over het beleid.
2. Ik word door het bestuur om mijn mening gevraagd over het beleid.
3. Ik word door het bestuur actief betrokken (d.w.z. mee voorstellen uitwerken en mee nadenken over mogelijke oplossingen) bij het beleid.
4. Ik kan rechtstreeks mee beslissen over het beleid.

Zowel bij het gewenst als het huidige niveau van participatie werd telkens ook een onderscheid gemaakt tussen het lokale bestuurniveau (participatie aan “het beleid in de eigen wijk, stad of gemeente”) en het bovenlokale bestuurniveau (participatie aan “het beleid van de Vlaamse of federale overheid”).

De globale resultaten laten uitgesproken discrepanties zien tussen het gewenste niveau van participatie en het reële niveau dat over de ganse lijn erg laag is. Tegelijkertijd blijkt dat burgers participatie aan het beleid van de overheid systematisch belangrijker vinden op het lokale niveau - dichter aansluitend bij de eigen, directe leefwereld - dan op het bovenlokale bestuurniveau. In de praktijk ervaart de doorsnee burger, zoals kon worden verwacht, een sterkere mate van beleidsparticipatie op het lokale vlak - in de eigen buurt, stad of gemeente - dan op Vlaams of federaal niveau.

Over de wenselijkheid van participatie aan het beleid van hogere overheden zijn de meningen meer verdeeld in vergelijking met het gewenste niveau van lokale beleidsparticipatie, maar omgekeerd zijn de burgers eensgezinder in hun (negatieve) beoordeling van het huidige niveau van participatie op bovenlokaal niveau t.o.v. het lokale bestuurniveau. Te oordelen naar de steeds grotere spreiding van de scores rond de gemiddelden gepresenteerd in onderstaande tabel, neemt de verdeeldheid onder de burgers over de wil tot participatie ook toe naarmate de participatieladder beklommen wordt van geïnformeerd worden tot mee kunnen beslissen.

		Gewenst niveau van participatie			Huidig niveau van participatie		
		Gemiddelde score op een schaal 0 - 10	Stand. dev.	N	Gemiddelde score op een schaal 0 - 10	Stand. dev.	N
Lokaal bestuurniveau	Informereren	7,8	2,189	639	5,3	2,654	636
	Consulteren	6,8	2,437	638	2,8	2,695	632
	Actief deelnemen	5,2	2,780	638	2,1	2,402	628
	Meebeslissen	5,3	2,929	638	1,6	2,281	628
Bovenlokaal bestuurniveau	Informereren	6,9	2,653	635	4,0	2,533	615
	Consulteren	5,8	2,843	634	2,1	2,303	612
	Actief deelnemen	4,4	2,867	629	1,6	1,985	611
	Meebeslissen	4,5	3,065	629	1,4	1,966	611

Tabel 28 Gewenste en huidige niveaus van politieke participatie

Uit onderstaande figuren die de spreiding van de scores weergeven, kan verder ook opgemaakt worden dat de scores voor informeren en consulteren enerzijds en deze voor actief deelnemen en meebeslissen anderzijds gelijkaardige patronen vertonen. Visueel wordt bovendien heel duidelijk dat een omvangrijke groep (tussen 40 en 60% van de burgers) uiterst lage scores geeft voor de huidige mogelijkheden van consulteren, actief deelnemen en meebeslissen. Een groep van 10% (lokaal) tot 20% (bovenlokaal) van de burgers geeft met een score 0 aan absoluut geen belang te hechten aan het actief deelnemen noch het meebeslissen over het beleid.

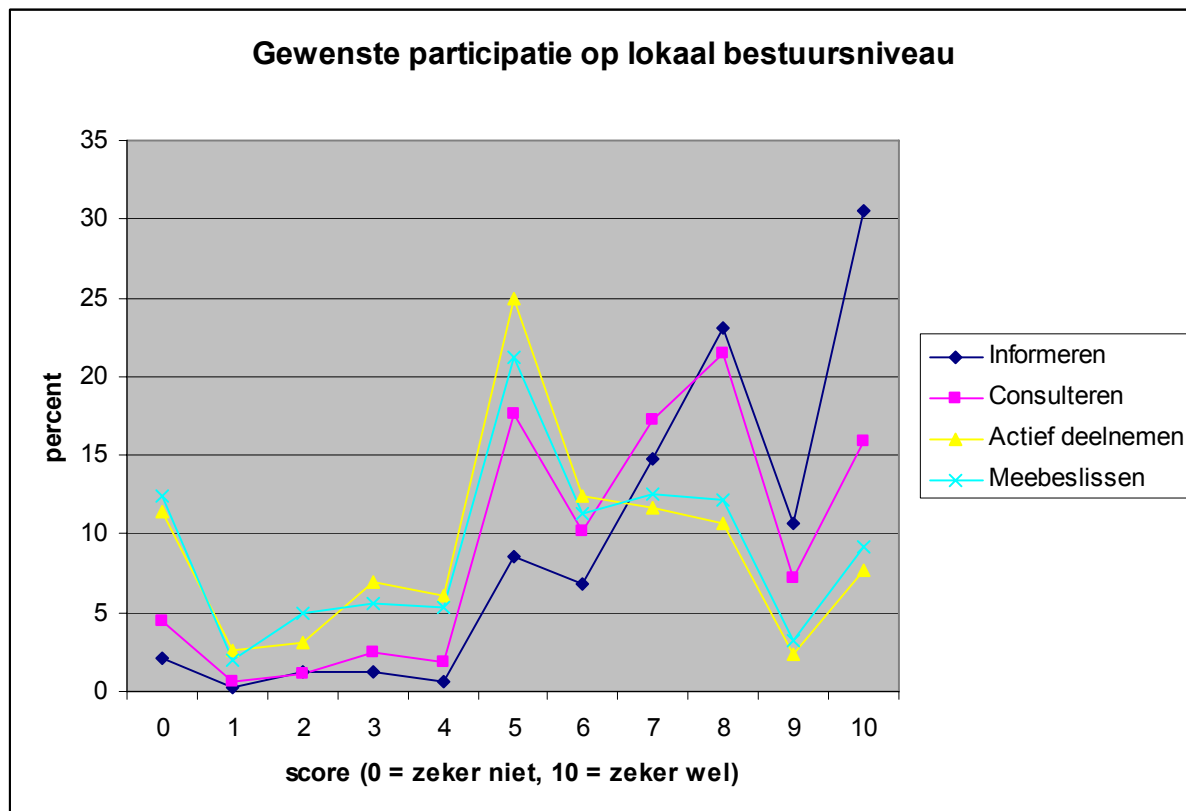
Burgers willen in de eerste plaats door hun bestuur goed geïnformeerd worden over het beleid. Dit geldt zeker op het lokale niveau, waar 30% dit zelfs uiterst belangrijk vindt (score 10), maar ook voor hogere

overheden, waar de helft van de respondenten door minimaal score 8 toe te kennen het grote belang onderstreept van goed geïnformeerd te worden door de Vlaamse of federale overheid.

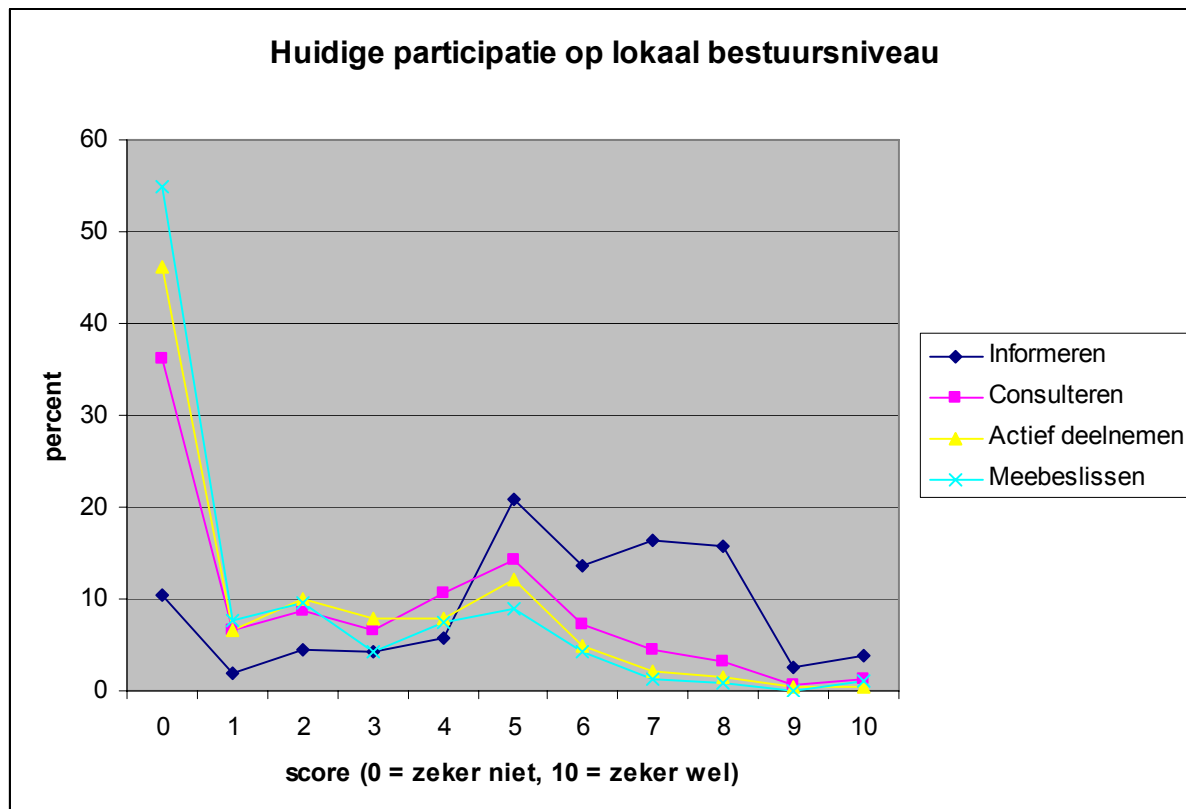
Burgers vinden het ook belangrijk om gehoord en naar hun mening gevraagd te worden over het beleid in hun eigen wijk, stad of gemeente (ruim 60% geeft minimaal score 7). Het belang van consultatie is weerom minder groot op het bovenlokale niveau, maar diegenen die hier zeker niet wakker van liggen, vormen nog steeds een kleine minderheid (ongeveer 20% geeft een score lager dan 5).

Actieve participatie in de vorm van meedenken en meewerken aan het beleid kan op beduidend minder enthousiasme rekenen. Op lokaal niveau hecht ca. 30% van de burgers hier weinig belang aan (score < 5), terwijl ongeveer 45% in mindere of meerdere mate door het lokale bestuur actief betrokken wil worden bij de beleidsvorming (score > 5). Voor actieve betrokkenheid op het Vlaamse en het federale beleidsniveau kan nog iets meer dan een derde van de respondenten warm gemaakt worden, 40% geeft een score lager dan 5 en bijna 20% wenst in het geheel niet op deze wijze betrokken te worden bij de beleidsvorming op Vlaams of federaal niveau (score 0).

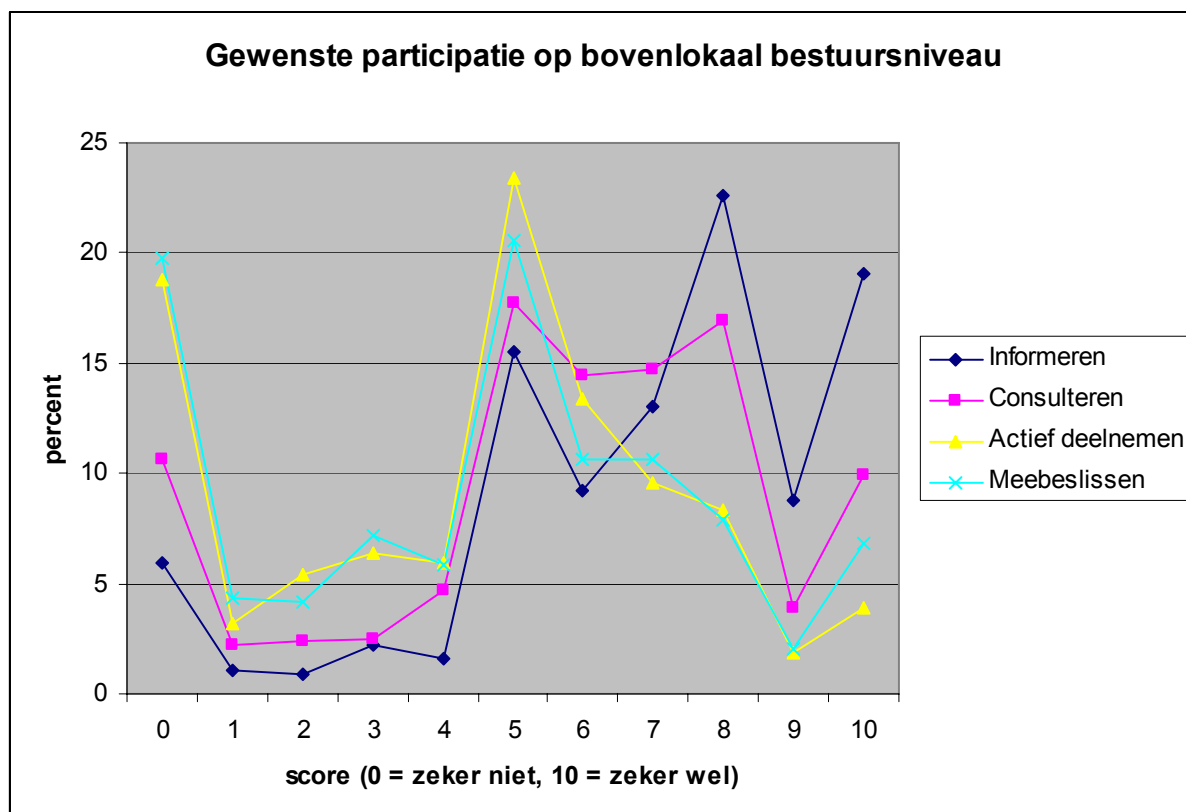
Voor de wenselijkheid om als burger rechtstreeks (mee) te beslissen over het beleid werden gelijkaardige cijfers opgetekend. De relatief grotere spreiding van de scores wijst wel op meer uitgesproken meningen en verschillen tussen pro en contra. Zodoende stellen we vast dat 25% van de respondenten uitdrukkelijk voorstander is van vormen van directe democratie in een lokale bestuurscontext (minimaal score 8). Voor het bovenlokale bestuursniveau wordt dat 17%. Ook hier wijst ca. 20% deze vorm van participatie radicaal van de hand (score 0).

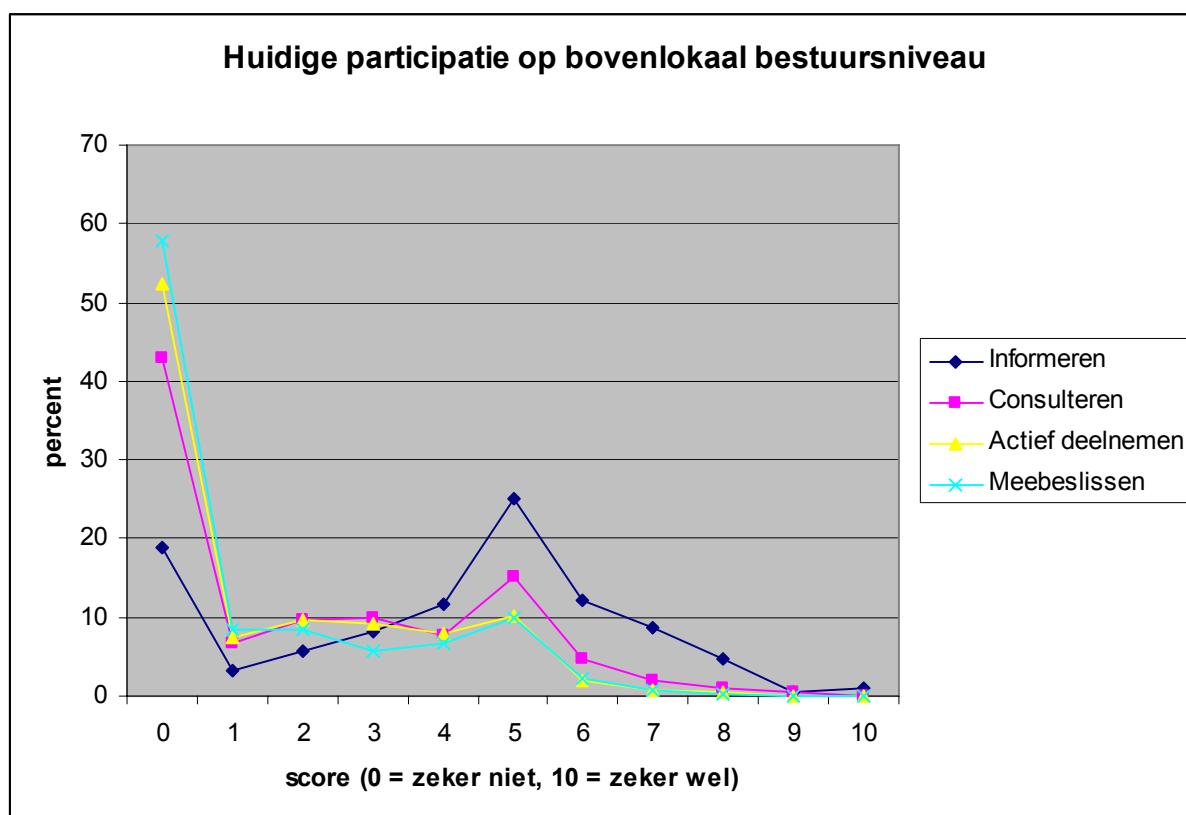
Figuur 8 Gewenste participatie op lokaal bestuursniveau

Figuur 9 Huidige participatie op lokaal bestuursniveau

Figuur 10 Gewenste participatie op bovenlokaal bestuursniveau

Figuur 11 Huidige participatie op bovenlokaal bestuursniveau

Het oordeel van de burgers over de mate waarin ze momenteel op de verschillende niveaus kunnen deelnemen aan het beleid van de overheid, is erg negatief, ook op het eerste informatieniveau. Met de hakken over de sloot sleept de lokale overheid nog een voldoende op het informatierekwest uit de brand (gemiddelde score 5,3). Net iets meer dan de helft van de respondenten kent een score groter dan 5 toe aan de informatie over het beleid in de eigen wijk, stad of gemeente. Slechts 27% van de burgers laat zich in min- of meerdere mate positief uit over de mate waarin ze door de Vlaamse of federale overheid worden geïnformeerd over het beleid, bijna 1 op 5 geeft boudweg een brilscore. Met een gemiddelde score 4 is de ontevredenheid over de Vlaamse of federale beleidsinformatie dus groot.

Hoewel de meerderheid van de burgers het belangrijk vindt om geconsulteerd te worden over het beleid, vindt slechts 17% resp. 8% dat dit in de praktijk ook min of meer genoegzaam gebeurt op het lokale resp. bovenlokale bestuursniveau (score > 5). 36% van de burgers ziet geen consultaties door het lokale bestuur (score 0), voor het Vlaamse of federale beleidsniveau meent 43% op generlei wijze te worden geconsulteerd.

Actief meewerken aan het beleid is in de praktijk uitzonderlijk. Ongeveer 10% van de burgers heeft het gevoel “coproducent” te zijn van het beleid in de eigen lokale omgeving (score > 5), 46% vindt hoegenaamd niet dat dit het geval is (score 0). Slechts 3% vindt dat er in de praktijk mogelijkheden zijn om mee te denken over beleidsoplossingen op regionaal of federaal niveau. Volgens meer dan de helft van de burgers zijn deze vormen van actieve inbreng in het Vlaamse of federale beleid onbestaande.

De mogelijkheden om rechtstreeks (mee) te beslissen over het beleid, b.v. via referenda, zijn in de realiteit beperkt. 45% van de burgers meent dat de mogelijkheid om rechtstreeks mee te beslissen toch in bepaalde mate wordt geboden op het lokale of bovenlokale bestuursniveau (55% geeft score 0).

Gewenst niveau van participatie op lokaal bestuursniveau		Geslacht		Leeftijd					Opleiding			
		vrouw	man	18-29	30-39	40-49	50-59	60+	Hoogstens lager middelbaar	Hoger secundair	Hobu	Universitair
Informereren	gem.	7,8	7,9	7,0	7,8	8,0	8,1	8,1	7,5	7,9	8,1	8,8
	n	317	308	123	122	131	110	133	253	216	112	47
Consulteren	gem.	6,7	6,9	6,5	6,9	7,0	6,7	6,9	6,3	7,0	7,3	7,3
	n	317	308	123	122	130	110	133	252	215	113	47
Actief deelnemen	gem.	5,1	5,3	4,5	5,5	5,6	5,1	5,2	4,7	5,3	5,7	5,8
	n	317	308	123	122	130	110	133	253	215	112	47
Meebeslissen	gem.	5,0	5,6	5,2	5,7	5,7	5,1	4,8	4,8	5,5	5,9	5,5
	n	317	308	123	122	130	110	133	253	215	112	47

Tabel 29 Gewenste niveaus van lokale politieke participatie naar geslacht, leeftijd en opleiding

Gewenst niveau van participatie op lokaal bestuursniveau		Gebruikt u minstens 1 maal per maand internet		Actief lidmaatschap (actief lid of bestuurslid) van verenigingen		Actief lid van verenigingen buiten het domein van sport, cultuur en ontspanning		Lidmaatschap van politieke verenigingen, adviesraden of lokale buurtwerking		Actief lid van politieke verenigingen, adviesraden of lokale buurtwerking	
		Ja	Neen	Nee	Ja	Nee	Ja	Nee	Ja	Nee	Ja
Informereren	gem.	7,9	7,7	7,5	8,0	7,6	8,1	7,7	8,3	7,8	8,5
	n	448	184	242	381	372	251	518	105	567	56
Consulteren	gem.	6,9	6,7	6,3	7,1	6,5	7,3	6,7	7,4	6,7	7,8
	n	449	182	242	380	372	250	517	105	566	56
Actief deelnemen	gem.	5,3	5,0	4,8	5,5	4,8	5,8	4,9	6,4	5,0	7,0
	n	448	183	241	381	371	251	518	105	566	56
Meebeslissen	gem.	5,5	5,0	5,1	5,4	5,1	5,6	5,1	6,3	5,1	7,1
	n	448	183	241	381	371	251	518	105	566	56

Tabel 30 Gewenste niveaus van lokale politieke participatie naar internetgebruik en lidmaatschap verenigingen

Gewenst niveau van participatie op lokaal bestuursniveau	Informereren	Consulteren	Actief deelnemen	Meebeslissen
Geslacht	0,066	1,011	,899	7,077**
Leeftijd	5,311**	,906	3,123*	2,630*
Opleiding	6,222**	5,631**	5,152**	3,889**
Internetgebruik	,534	,885	1,325	3,644
Actief lidmaatschap (actief lid of bestuurslid) van verenigingen	8,951**	17,019**	9,130**	1,730
Actief lid van verenigingen buiten het domein van sport, cultuur en ontspanning	7,529**	14,120**	18,049**	4,069*
Lidmaatschap van politieke verenigingen, adviesraden of lokale buurtwerking	6,662**	6,308*	26,381**	13,951**
Actief lid van politieke verenigingen, adviesraden of lokale buurtwerking	5,806*	9,484**	25,690**	24,699**

Tabel 31 F-testen (ANOVA) voor verschillen in gewenste niveaus van lokale politieke participatie volgens geslacht, leeftijd, opleiding, internetgebruik en lidmaatschap van verenigingen (** p<0,01; * p<0,05)

Gewenst niveau van participatie op bovenlokaal bestuursniveau		Geslacht		Leeftijd					Opleiding			
		vrouw	man	18-29	30-39	40-49	50-59	60+	Hoogstens lager middelbaar	Hoger secundair	Hobu	Universitair
Informereren	gem.	6,9	7,0	7,0	6,9	7,1	6,8	6,9	6,4	6,8	7,6	8,3
	n	311	310	124	122	129	110	130	249	215	113	47
Consulteren	gem.	5,6	6,1	6,0	6,1	6,4	5,2	5,5	5,2	5,9	6,6	6,9
	n	311	309	124	122	128	110	130	249	214	112	47
Actief	gem.	4,3	4,6	4,5	4,6	5,0	4,1	3,9	4,0	4,4	5,0	4,9

deelnemen	n	307	308	123	122	127	108	129	247	213	111	47
Meebeslissen	gem.	4,3	4,7	4,7	4,8	5,2	4,0	3,7	4,2	4,5	5,0	4,7
	n	307	308	123	122	127	108	128	247	213	111	47

Tabel 32 Gewenste niveaus van bovenlokale politieke participatie naar geslacht, leeftijd en opleiding

Gewenst niveau van participatie op bovenlokaal bestuursniveau		Gebruikt u minstens 1 maal per maand internet		Actief lidmaatschap (actief lid of bestuurslid) van verenigingen		Actief lid van verenigingen buiten het domein van sport, cultuur en ontspanning		Lidmaatschap van politieke verenigingen, adviesraden of lokale buurtwerking		Actief lid van politieke verenigingen, adviesraden of lokale buurtwerking	
		Ja	Neen	Nee	Ja	Nee	Ja	Nee	Ja	Nee	Ja
Informereren	gem.	7,1	6,4	6,7	7,1	6,9	6,9	6,9	7,2	6,9	7,6
	n	448	181	241	378	368	251	515	105	563	56
Consulteren	gem.	6,1	5,1	5,5	6,0	5,8	5,9	5,7	6,5	5,7	7,0
	n	447	180	240	378	367	251	513	105	562	56
Actief deelnemen	gem.	4,6	4,0	4,3	4,5	4,4	4,5	4,2	5,5	4,3	5,8
	n	444	179	237	376	362	251	509	105	557	56
Meebeslissen	gem.	4,7	4,1	4,4	4,6	4,4	4,6	4,3	5,4	4,4	5,7
	n	443	179	237	375	362	251	508	105	557	56

Tabel 33 Gewenste niveaus van bovenlokale politieke participatie naar internetgebruik en lidmaatschap verenigingen

Gewenst niveau van participatie op bovenlokaal bestuursniveau	Informereren	Consulteren	Actief deelnemen	Meebeslissen
Geslacht	,226	3,857*	1,454	1,600
Leeftijd	,580	3,717**	3,295*	5,424**
Opleiding	10,002**	9,392**	3,582*	1,647
Internetgebruik	10,007**	15,336**	6,740**	4,219*
Actief lidmaatschap (actief lid of bestuurslid) van verenigingen	4,350*	5,299*	,913	,823
Actief lid van verenigingen buiten het domein van sport, cultuur en ontspanning	,018	,666	,539	,824
Lidmaatschap van politieke verenigingen, adviesraden of lokale buurtwerking	1,519	7,530**	16,919**	12,139**
Actief lid van politieke verenigingen, adviesraden of lokale buurtwerking	3,325	10,217**	14,773**	9,719**

Tabel 34 F-testen (ANOVA) voor verschillen in gewenste niveaus van bovenlokale politieke participatie volgens geslacht, leeftijd, opleiding, internetgebruik en lidmaatschap van verenigingen (** p<0,01; * p<0,05)

Verschillende achtergrondkenmerken blijken een rol te spelen ten aanzien van de wil en de bereidheid om te participeren aan het beleid van de overheid, alsook ten aanzien van de perceptie van de huidige mogelijkheden voor participatie.

De gemiddelde scores wijzen uit dat mannen klaarblijkelijk een iets grotere wens tot beleidsparticipatie hebben dan vrouwen. De verschillen zijn het grootst voor actievormen van participatie op het bovenlokale bestuursniveau (consultatie, actief deelnemen en meebeslissen) en voor de mogelijkheid om mee te kunnen beslissen over het lokale beleid (gemiddelde score 5,6 versus 5,0). Enkel wat dit laatste betreft, is het verschil tussen mannen en vrouwen significant. Qua leeftijd blijkt de behoefte aan informatie over het beleid in de eigen buurt, stad of gemeente licht maar significant toe te nemen met de leeftijd, wat op bovenlokaal beleidsniveau niet het geval is. Wat vooral blijkt is dat de jongste leeftijdsklasse (inclusief studenten) en de 50-plussers minder geneigd zijn actief mee te werken aan de beleidsvorming en ook in mindere mate directe beslissingsmacht willen. Naar het Vlaamse en federale overheidsniveau toe wordt deze vaststelling voor de 50-plussers bevestigd. Bovendien vinden zij ook consultatie op dit beleidsniveau minder belangrijk dan de jongere leeftijdsgroepen. De wil om te participeren neemt significant toe met het opleidingsniveau. Reeds op het vlak van geïnformeerd worden over het beleid is de behoefte kleiner bij lager opgeleiden. In de marge blijkt wel dat universitair opgeleiden kritisch staan t.o.v. de mogelijkheid om als burger rechtstreeks mee te beslissen over beleid. Voor het bovenlokale niveau betekent dit zelfs dat er geen significant verband meer is tussen opleidingsniveau en de wil om rechtstreeks mee te beslissen over het beleid.

Internetgebruikers vinden, gemiddeld genomen, elke vorm van participatie iets belangrijker dan niet-internetgebruikers, maar de verschillen tussen internet- en niet-internetgebruikers zijn enkel significant qua participatie op het bovenlokale niveau. Aan de andere kant stellen we significante relaties vast tussen het belang dat men hecht aan informatie, consultatie en actieve deelname op het lokale bestuursniveau enerzijds en de negatieve houding t.o.v. het gebruik van computers en het internet anderzijds (Pearson correlaties; $p < 0,01$). Mensen die negatief staan t.o.v. het gebruik van ICT zijn ook in mindere mate vragende partij om op de bovengenoemde manieren deel te nemen aan het lokale beleid. Tevens blijkt er een verband te bestaan tussen het zelfbeeld als ICT-kenner en -adaptor enerzijds en het belang gehecht aan participatie aan het lokale beleid (Pearson correlaties; $p < 0,01$). Hoe meer iemand zichzelf ziet als ICT-minded, hoe belangrijker hij of zij lokale beleidsparticipatie vindt. Waar internetgebruik een achtergrondkenmerk blijkt te zijn van mensen die participatie op regionaal of nationaal bestuursniveau belangrijk achten, speelt de houding t.o.v. ICT eigenaardig genoeg slechts een rol als het gaat om lokale beleidsparticipatie.

Verenigingsparticipatie en de wil tot beleidsparticipatie hangen tot op zekere hoogte samen. Mensen die actief lid zijn van één of meerdere verenigingen vinden lokale beleidsparticipatie gemiddeld genomen belangrijker dan anderen; alleen voor het lokaal meebeslissen is dit verband niet significant (actief lidmaatschap in het algemeen) of eerder zwak (actief lidmaatschap van verenigingen buiten de vrijetijdsector). De verschillen tussen de gemiddelde scores zijn het meest uitgesproken voor het geconsulteerd worden over en het actief meewerken aan het beleid in de eigen wijk, stad of gemeente. Mensen die al actief zijn in politieke verenigingen, adviesraden en buurtcomités spannen wel duidelijk de kroon (de gemiddelde score van deze bevolkingsgroep voor elke participatievorm op lokaal bestuursniveau is minimaal 7). Met betrekking tot participatie op Vlaams of federaal niveau speelt actief lidmaatschap van verenigingen een stuk minder, tenzij het criterium opnieuw wordt verstrengd tot actieve deelname in politieke verenigingen, adviesraden en lokale buurtcomités. De relaties tussen de gewenste niveaus van participatie en het lidmaatschap van deze soort verenigingen zijn significant (tenzij voor informeren op bovenlokaal bestuursniveau). Deze mensen staan zeer sterk op actieve participatie op lokaal én bovenlokaal bestuursniveau, maar, en dat is het meest opvallend, zij zijn ook dé pleitbezorgers van rechtstreekse beslissingsmacht voor de burger.

Huidig niveau van participatie op lokaal bestuursniveau		Geslacht		Leeftijd					Opleiding			
		vrouw	man	18-29	30-39	40-49	50-59	60+	Hoogstens lager middelbaar	Hoger secundair	Hobu	Universitair
Informereren	gem.	5,2	5,5	5,2	5,5	5,3	5,3	5,6	5,2	5,3	5,5	6,3
	n	313	309	124	122	130	109	130	251	214	113	47
Consulteren	gem.	2,8	2,8	3,1	2,7	3,1	2,0	2,8	2,6	2,7	3,0	3,6
	n	311	307	121	122	131	108	129	248	214	112	46
Actief deelnemen	gem.	2,0	2,1	2,5	2,1	2,3	1,5	1,9	2,0	2,0	2,2	2,5
	n	310	304	120	122	129	108	129	246	213	112	46
Meebeslissen	gem.	1,6	1,7	2,2	1,7	1,8	1,0	1,5	1,6	1,5	1,8	1,9
	n	310	304	120	122	129	108	129	246	213	112	46

Tabel 35 Huidige niveaus van lokale politieke participatie naar geslacht, leeftijd en opleiding

Huidig niveau van participatie op lokaal bestuursniveau		Gebruikt u minstens 1 maal per maand internet		Actief lidmaatschap (actief lid of bestuurslid) van verenigingen		Actief lid van verenigingen buiten het domein van sport, cultuur en ontspanning		Lidmaatschap van politieke verenigingen, adviesraden of lokale buurtwerking		Actief lid van politieke verenigingen, adviesraden of lokale buurtwerking	
		Ja	Neen	Nee	Ja	Nee	Ja	Nee	Ja	Nee	Ja
Informereren	gem.	5,4	5,2	5,0	5,6	5,2	5,6	5,3	5,3	5,3	5,7
	n	450	181	240	379	369	251	517	103	564	56
Consulteren	gem.	2,8	2,6	2,4	2,9	2,5	3,1	2,6	3,2	2,6	3,5
	n	446	180	239	377	365	250	513	103	560	56
Actief deelnemen	gem.	2,2	1,7	1,7	2,2	1,8	2,4	1,9	2,7	1,9	3,3
	n	444	179	237	375	364	249	511	101	556	56
Meebeslissen	gem.	1,7	1,4	1,4	1,7	1,4	1,9	1,5	2,2	1,5	2,7
	n	444	179	237	375	364	249	511	101	556	56

Tabel 36 Huidige niveaus van lokale politieke participatie naar internetgebruik en lidmaatschap verenigingen

Huidig niveau van participatie op lokaal bestuursniveau	Informereren	Consulteren	Actief deelnemen	Meebeslissen
Geslacht	1,903	,200	,387	,145
Leeftijd	,668	3,258*	3,140*	4,434**
Opleiding	2,500	2,218	,773	,624
Internetgebruik	,812	1,003	6,739**	3,154
Actief lidmaatschap (actief lid of bestuurslid) van verenigingen	7,872**	5,859*	6,753**	2,733
Actief lid van verenigingen buiten het domein van sport, cultuur en ontspanning	4,248*	8,210**	9,761**	7,503**
Lidmaatschap van politieke verenigingen, adviesraden of lokale buurtwerking	,016	4,870*	9,412**	6,662**

Actief lid van politieke verenigingen, adviesraden of lokale buurtwerking	1,067	5,876*	18,003**	15,032**
---	-------	--------	----------	----------

Tabel 37 F-testen (ANOVA) voor verschillen in huidige niveaus van lokale politieke participatie volgens geslacht, leeftijd, opleiding, internetgebruik en lidmaatschap van verenigingen (** p<0,01; * p<0,05)

Huidig niveau van participatie op bovenlokaal bestuursniveau		Geslacht		Leeftijd					Opleiding			
		vrouw	man	18-29	30-39	40-49	50-59	60+	Hoogstens lager middelbaar	Hoger secundair	Hobu	Universitair
Informereren	gem.	3,9	4,1	4,3	4,6	4,1	3,1	3,7	3,5	4,1	4,4	4,8
	n	303	300	119	120	129	108	122	237	209	112	46
Consulteren	gem.	2,1	2,2	2,6	2,5	2,6	1,3	1,6	1,8	2,4	2,4	2,7
	n	300	300	119	120	127	106	121	234	209	112	46
Actief deelnemen	gem.	1,5	1,6	2,0	1,9	2,0	,8	1,2	1,4	1,7	1,7	1,5
	n	299	300	119	120	126	106	121	234	209	112	45
Meebeslissen	gem.	1,3	1,4	1,7	1,8	1,7	,6	1,0	1,3	1,4	1,6	1,2
	n	299	301	119	120	127	106	121	234	210	112	45

Tabel 38 Huidige niveaus van bovenlokale politieke participatie naar geslacht, leeftijd en opleiding

Huidig niveau van participatie op bovenlokaal bestuursniveau		Gebruikt u minstens 1 maal per maand internet		Actief lidmaatschap (actief lid of bestuurslid) van verenigingen		Actief lid van verenigingen buiten het domein van sport, cultuur en ontspanning		Lidmaatschap van politieke verenigingen, adviesraden of lokale buurtwerking		Actief lid van politieke verenigingen, adviesraden of lokale buurtwerking	
		Ja	Neen	Nee	Ja	Nee	Ja	Nee	Ja	Nee	Ja
Informereren	gem.	4,2	3,4	3,7	4,1	3,9	4,1	3,9	4,2	3,9	4,2
	n	440	170	243	367	369	242	509	101	558	52
Consulteren	gem.	2,5	1,4	2,0	2,2	2,1	2,2	2,1	2,5	2,1	2,6
	n	436	170	241	365	365	241	506	101	554	52
Actief deelnemen	gem.	1,8	1,1	1,6	1,6	1,5	1,6	1,5	1,8	1,5	1,8
	n	436	170	241	365	365	241	505	101	554	52
Meebeslissen	gem.	1,6	1,0	1,4	1,4	1,3	1,4	1,3	1,5	1,4	1,3
	n	436	170	241	365	365	242	505	101	554	52

Tabel 39 Huidige niveaus van bovenlokale politieke participatie naar internetgebruik en lidmaatschap verenigingen

Huidig niveau van participatie op bovenlokaal bestuursniveau	Informereren	Consulteren	Actief deelnemen	Meebeslissen
Geslacht	1,028	,045	,352	,138
Leeftijd	6,405**	8,572**	9,345**	10,040**
Opleiding	6,032**	3,984**	,804	,552
Internetgebruik	12,091**	25,785**	16,309**	9,783**
Actief lidmaatschap (actief lid of bestuurslid) van verenigingen	4,105*	1,052	,000	,002

Actief lid van verenigingen buiten het domein van sport, cultuur en ontspanning	1,969	,503	,361	,439
Lidmaatschap van politieke verenigingen, adviesraden of lokale buurtwerking	,616	3,255	2,041	,903
Actief lid van politieke verenigingen, adviesraden of lokale buurtwerking	,540	2,367	1,052	,017

Tabel 40 F-testen (ANOVA) voor verschillen in huidige niveaus van bovenlokale politieke participatie volgens geslacht, leeftijd, opleiding, internetgebruik en lidmaatschap van verenigingen (p<0,01; * p<0,05)**

Wat het gepercipieerde niveau van participatie betreft, zijn de verschillen naar geslacht klein, al weten mannen zich blijkbaar wat beter geïnformeerd over het overheidsbeleid dan vrouwen. 50-plussers ervaren minder mogelijkheden om actief mee te werken of mee te beslissen aangaande het lokale beleid, maar vinden dit, zoals we hebben gezien, ook in mindere mate belangrijk. Opvallende verschillen bestaan er wel voor elke vorm van participatie – ook op het vlak van informatie – tussen -50-jarigen en de oudste leeftijdscategorieën, die in mindere mate het gevoel hebben aan het bovenlokale beleid te (kunnen) participeren. Hoe hoger het opleidingsniveau, hoe meer men van oordeel is dat de verschillende vormen van participatie in de praktijk worden gerealiseerd (met uitzondering van de lager uitvallende evaluaties van meedenken en meebeslissen over het beleid van hogere overheden door universitair opgeleiden). Er zijn echter alleen significante verschillen tussen hoger en lager opgeleiden in de tevredenheid over het geïnformeerd en geconsulteerd worden door bovenlokale besturen.

Internetgebruikers vellen doorgaans een iets minder negatief oordeel en stellen zich vooral op het vlak van beleidsparticipatie op Vlaams of federaal niveau gematigder op dan niet-internetgebruikers. In lijn hiermee blijkt dat mensen die negatief staan t.o.v. het gebruik van ICT zijn gemiddeld genomen kritischer zijn over het huidige niveau van participatie op het Vlaamse of federale beleidsniveau (Pearson correlaties; p<0,01).

Mensen die actief deelnemen in het verenigingsleven zien en ervaren meer mogelijkheden voor participatie aan het beleid, zeker op het vlak van actief meedenken en meewerken aan het beleid, en in het bijzonder diegenen die actief zijn in politieke verenigingen, adviesraden en lokale buurtgroepen. De verschillen op basis van actieve verenigingsparticipatie zijn echter niet langer significant als het gaat om participatie aan het regionale of federale beleid.

De resultaten met betrekking tot de gewenste en huidige participatieniveaus van burgers uit deze enquête bevestigen grotendeels de bevindingen uit de discussies die hieromtrent werden gevoerd in het kwalitatieve onderzoeksluik aan de hand van focusgroepen met burgers. Hieruit bleek eveneens dat burgers ontevreden zijn over de huidige participatie aan het beleid van de overheid, maar dat ze ook in steeds grotere getale afhaken wanneer ze voor hun verantwoordelijkheid worden gesteld en er een meer actieve inspanning en inbreng wordt gevraagd.

Kwalitatief onderzoek: motivaties en evaluaties van gewenste en huidige participatieniveaus

Participatie van de burger in bestuur en beleid is belangrijk. Burgers willen door de overheid in de eerste plaats geïnformeerd, maar ook gehoord/geconsulteerd worden. Ze vinden het ook belangrijk om actief te

kunnen participeren, zij het in minder uitgesproken mate. Alleen 'informereren' gebeurt echter op een min of meer regelmatige basis. De praktijkervaringen met consultatie en actieve participatie zijn relatief beperkt. Over het belang van directe democratie zijn de meningen verdeeld.

1. Informatie

- Informatievoorziening door de overheid is zeer belangrijk. De informatie moet voor iedereen (tijdig) beschikbaar en toegankelijk zijn, ook voor niet-internetgebruikers, en de informatie moet voor iedereen begrijpelijk zijn. Dat is een basisvoorwaarde voor participatie.
- In de praktijk is er echter een informatiekloof. Er wordt veel informatie aangereikt, via verschillende kanalen, maar de informatie die men nodig heeft, is vaak moeilijk te vinden en wordt te weinig in een bruikbare vorm ter beschikking gesteld (b.v. kluwen van wetteksten). Burgers moeten niet zomaar alle overheidsinformatie over zich heen gestort krijgen, maar moeten gemakkelijk toegang krijgen tot de informatie die ze nodig hebben. Dit impliceert ook toegang aan lage kost.
- Eigenlijk, zo wordt anderzijds gesteld, is er wel veel informatie vanwege de overheid, maar heeft men als burger ook een verantwoordelijkheid, moet men zelf ook een inspanning willen doen om de informatie te zoeken en te vinden (b.v. Belgisch Staatsblad Online). In die zin moeten overheid en burger elkaar tegemoet komen en een evenwicht zien te vinden (push en pull).
- Zeker op regionaal en nationaal bestuursniveau wordt bijvoorbeeld veel informatie beschikbaar gesteld via overheidscampagnes en de media, maar deze informatie is nogal oppervlakkig. De overheid zou daarom volgens sommigen meer diepgaande informatie moeten leveren. Technische kennis is soms noodzakelijk om daadwerkelijk te kunnen participeren in b.v. (milieu)adviesraden.
- Dat alles neemt niet weg dat er altijd rekening moet worden gehouden met het feit dat er mensen zijn die de informatie niet (kunnen) vinden, o.a. omdat ze geen internet hebben en/of niet over de nodige kennis en vaardigheden beschikken om ermee om te gaan, en met het feit dat niet iedereen de informatie begrijpt. Mensen missen ook vaak de nodige tijd om informatie te zoeken en te verwerken.
- De overheid moet in haar informatiebeleid vooral beducht zijn voor de kwetsbaarheid van sommige groepen in de samenleving en ervoor zorgen dat ook die groepen in staat worden gesteld hun rechten te kennen (b.v. minderjarigen, senioren, ...). Gerichtte doelgroepencommunicatie kan hier een belangrijke rol spelen.

2. Consultatie

- Het belang om als burger door de overheid geconsulteerd te worden, hangt samen met de mate van betrokkenheid bij het onderwerp van bevraging, en is dus groter wanneer het gaat om zaken uit de eigen buurt of directe leefwereld (b.v. aanleg van de straat: 'hierover moet men betrokken bewoners consulteren, zoniet wordt er b.v. geen rekening gehouden met de kinderen').
- Op sommige vlakken heeft de overheid de mogelijkheden voor burgerconsultatie al treffelijk geregeld (b.v. vergunningen voor verbouwingen). Toch worden er al te vaak wetten gesteld en beslissingen genomen, met directe, ingrijpende gevolgen voor de inwoner/burger, zonder dat die van iets weet. Als een stuk bouwgrond plots niet langer in landbouw- maar in groene zone ligt, heeft men toch minstens recht op informatie/uitleg en het recht om gehoord te worden?
- Het is in elk geval beter dat de overheid burgers wat vaker consulteert en hen de vrijheid laat om te beslissen of het hen aanbelangt en interesseert om deel te nemen, dan dat ze op basis van 'profiling' selectieve bevragingen zou organiseren.

- Als de overheid de burgers raadpleegt, moet ze bovendien gevolg geven aan deze consultatieronde, d.i. hen informeren over het resultaat én rekening houden met het resultaat in het beleid.
3. Actieve participatie
- Maatschappelijke problemen zijn vaak technisch complex. Een probleem dat zich bij adviesraden, hoorzittingen, fora, inspraakvergaderingen e.d. voordoet, is dat de niet-technisch onderlegde burger niet voldoende naar waarde wordt geschat door experts en in een hoekje wordt gedrukt. De mening van de individuele burger dreigt ook verdrukt te worden door georganiseerde groepen die het debat monopoliseren.
 - Vandaar dat veel belang wordt gehecht aan de manier waarop inspraak en debat worden georganiseerd, d.w.z. op zo'n manier dat zowel de inzichten van burgers als die van specialisten op hun waarde worden genomen en dat beiden dus ook kunnen leren en tot nieuwe inzichten komen door de onderlinge interactie.
 - In tegenstelling met b.v. Nederland en Frankrijk, zo argumenteren sommigen, heeft Vlaanderen geen traditie van actieve participatie, dialoog en gedachtewisseling tussen overheid en burgers: "Bij ons lukt zo iets niet en leggen besturen in hun besluitvorming adviezen van b.v. cultuurraden meestal naast zich neer". Anderen vinden echter dat ook in de genoemde landen, ondanks het gebruik van mooie dure woorden, uiteindelijk maar door één persoon of partij beslissingen worden genomen. In de Vlaamse politieke cultuur zijn deze beleidsbeslissingen volgens hen tenminste gebaseerd op compromissen.
 - Verenigingsdeelname is ook een belangrijke vorm van participatie. Er wordt echter op gewezen dat niet alle verenigingen en initiatieven van burgers gelijk zijn, of levensvatbaar (te klein publiek, gebrek aan middelen, ...) of een forum vormen. Er zijn altijd mensen die met een ei blijven zitten.
4. Directe democratie
- Volgens sommigen heeft een referendum een symboolwaarde voor de democratie, omdat het toont dat de burger werkelijk beslissingsmacht heeft.
 - Daartegenover staat dat burgers meestal niet de volledige achtergrond van complexe problemen kennen, en daardoor ook gemakkelijker beïnvloedbaar zijn. Bovendien is het praktisch ondoenbaar is om alle burgers om de haverklap voor een referendum te mobiliseren.
 - Net om al die redenen, zo argumenteren anderen, leven we in een representatieve democratie en geven burgers een mandaat aan politici om hun meningen en belangen te vertegenwoordigen en in hun naam beslissingen te nemen (sommigen nuanceren dit wel en spreken liever van een participatie).
 - Volgens sommigen zijn referenda zelfs anti-democratisch van aard, omdat ze de besluitvorming vernauwen tot een ongenueanceerde ja/nee-dichotomie: ze gaan voorbij aan het gehele voorafgaande proces van analyse, debat en overleg, en de mogelijkheden voor consensus- en compromisvorming die daaruit resulteren.
 - Referenda kunnen niettemin relevant zijn, afhankelijk van het niveau (b.v. lokale zaken waarbij mensen een direct belang ervaren) en de materie (b.v. voor cruciale, principiële zaken zoals de Koningskwestie).
 - Sommigen stellen het gebruik ervan dan ook afhankelijk van de moeilijkheidsgraad van een beleidsmaterie: als de kennis van het grote publiek niet groot genoeg is, laat men beter de politieke vertegenwoordigers beslissen (b.v. Europese Grondwet). Anderen vinden dat geen criterium en menen dat die kennis moet worden opgebouwd via informatie en communicatie, wat een

noodzakelijke voorwaarde is voor een goed verloop van directe democratieprocessen. Een scheidingslijn is moeilijk te trekken, het gaat vaak om percepties van wat relevant, belangrijk of complex is: “Waarom zou men wel een referendum organiseren over een nieuwe parkeergarage in de straat, en niet over de Europese Grondwet?”

2.4 Interesse, gebruik en tevredenheid t.o.v. participatieve instrumenten

2.4.1 Interesse voor participatieve instrumenten

Na de voorgaande analyse van de wil tot participatie aan het overheidsbeleid, richten we hierna de aandacht op de vertaling hiervan in concrete instrumenten om de burger te informeren, te consulteren, het beleid actief mee vorm te geven of rechtstreeks mee te laten beslissen. Eerst komen een aantal klassieke middelen aan bod, daarna volgt een reeks van participatievormen of instrumenten van e-democratie, waarbij gebruik gemaakt wordt van nieuwe elektronische media om burgers te laten participeren aan het beleidsvormingsproces.

Uit een exploratieve factoranalyse uitgevoerd op de lijst van participatie-instrumenten in de vragenlijst (zie technische bijlage) bleken de interesse voor klassieke, niet-elektronische instrumenten voor participatie enerzijds en de interesse voor nieuwe, elektronische instrumenten voor participatie anderzijds twee onderscheiden concepten te zijn. Alle traditionele participatie-instrumenten die in de vragenlijst werden opgenomen, kunnen opgenomen worden in één schaal van interesse voor dit soort instrumenten. Alleen de mogelijkheid om deel te nemen aan een referendum op papier waarbij men als burger kan stemmen en meebeslissen over het beleid, kon niet in deze schaal worden opgenomen. Een tweede schaalvariabele die de interesse meet voor nieuwe, elektronische participatie-instrumenten kon worden geconstrueerd uit de interesse voor 8 onderliggende instrumenten. Een aantal elektronische instrumenten konden omwille van een te lage factorlading niet in deze schaal opgenomen worden. Dit geldt o.a. voor referenda via het internet of SMS en voor de mogelijkheid om elektronisch op afstand te stemmen bij verkiezingen.

2.4.2 Klassieke, niet-elektronische instrumenten

De interesse die burgers betonen voor klassieke, “offline” instrumenten om te participeren aan het beleid van de overheid weerspiegelt tot op grote hoogte de graduele verschillen in de niveaus waarop burgers feitelijk willen participeren. De sterkste interesse gaat uit naar “informatieve” en “consultatieve” instrumenten, terwijl vormen van participatie die een actievere inbreng vergen, laag scoren. Veelzeggend is het opmerkelijke verschil tussen het bijwonen van een “informatievergadering” georganiseerd door de overheid (38,2% is sterk geïnteresseerd, 14,6% in het geheel niet) en het deelnemen aan een “inspraakvergadering” (9,4% resp. 39,7%) of aan een “actiecomité” (11,6% resp. 35,9%). Eerlijkheidshalve dient gezegd dat sommige hogere scores kunnen vertekend zijn door voorbeelden over concrete lokale beleidsaangelegenheden of zaken uit de directe leefwereld van de respondenten zoals de heraanleg van de eigen straat of buurt. Dit geldt mogelijk ook voor de deelname aan een referendum, waar ca. 35% in grote mate voor te vinden is, maar eveneens ongeveer 35% zich niet of slechts in beperkte mate in kan vinden. Ook wat de deelname aan een opiniepeiling betreft, zijn er even grote groepen pro en contra, maar al bij al is dit één van de populairste instrumenten. Voor contact met (lokale) politici is de interesse opmerkelijk laag. 15% van de burgers is sterk tot zeer sterk geïnteresseerd in de mogelijkheid om een verzoekschrift in te dienen bij het Vlaams Parlement.

In welke mate bent u geïnteresseerd om van de volgende mogelijkheden gebruik te maken om deel te nemen aan het beleid van de overheid?	Niet	In beperkte mate	In redelijke mate	In sterke mate	In zeer sterke mate	Geen mening	N
Voor een vraag of probleem via brief of telefoon contact opnemen met een minister, een volksvertegenwoordiger, de burgemeester of een schepen, een gemeenteraadslid, ...	20,8%	32,0%	25,2%	10,6%	4,5%	6,9%	628
Een informatievergadering bijwonen, die door de overheid wordt georganiseerd, b.v. over de heraanleg van uw straat of buurt.	14,6%	15,3%	27,5%	25,6%	12,6%	4,4%	625
Deelnemen aan een opiniepeiling of enquête op papier over politiek en beleid, waarin u b.v. gevraagd wordt of u akkoord gaat met de plannen voor de vernieuwing van het gemeente- of stadscentrum, wat u denkt over het cultuurbeleid, over een beleidsmaatregel inzake tewerkstelling, ...	12,9%	19,0%	28,8%	21,7%	12,7%	4,7%	625
Meedoen aan een petitie op papier over een politieke kwestie om druk uit te oefenen op de overheid.	17,3%	26,3%	25,8%	15,3%	9,8%	5,4%	628
Op papier indienen van een verzoekschrift bij het Vlaams Parlement.	27,3%	30,1%	19,6%	9,9%	5,7%	7,5%	619
Deelnemen aan een politiek actiecomité, b.v. inzake verkeersveiligheid, natuurbescherming, vrouwenrechten, middenstandsbelangen, ...	35,9%	28,0%	18,4%	7,7%	3,9%	6,1%	627
Deelnemen aan een inspraakvergadering, een politieke debatavond, ...	39,7%	27,1%	17,5%	6,3%	3,1%	6,3%	624
Schaal: Interesse in klassieke, niet-elektronische participatie-instrumenten (Cronbach's Alpha = 0,873)							
Deelnemen aan een referendum op papier waarbij je als burger kan stemmen en meebeslissen over b.v. de heraanleg van het centrum in uw stad of gemeente.	14,9%	20,3%	23,6%	19,2%	16,9%	5,2%	630

Tabel 41 Interesse voor klassieke, niet-elektronische instrumenten voor participatie aan het beleid

Interesse voor klassieke, niet-elektronische instrumenten voor participatie aan het beleid	
Geslacht	,324
Leeftijd	1,529
Opleiding	10,399**
Internetgebruik	14,113**
Actief lidmaatschap (actief lid of bestuurslid) van verenigingen	29,716**
Actief lid van verenigingen buiten het domein van sport, cultuur en ontspanning	13,633**
Lidmaatschap van politieke verenigingen, adviesraden of lokale buurtwerking	8,699**
Actief lid van politieke verenigingen, adviesraden of lokale buurtwerking	11,312**

Tabel 42 F-testen (ANOVA) voor verschillen in interesse voor klassieke, niet-elektronische participatie-instrumenten volgens geslacht, leeftijd, opleiding, internetgebruik en lidmaatschap van verenigingen (p<0,01; * p<0,05)**

Wat de interesse voor klassieke, niet-elektronische instrumenten betreft, blijkt er geen significant verband te zijn met geslacht noch leeftijd, maar wel met opleiding. Hoger opgeleiden (HOBU en universitair) hebben beduidend meer interesse om via klassieke, niet-elektronische instrumenten te participeren aan het beleid van de overheid dan mensen die hoogstens lager middelbaar volgden. Ook de relaties met de verschillende gradaties van lidmaatschap van verenigingen zijn significant: hoe actiever men is in het verenigingsleven, hoe sterker men geïnteresseerd is in klassieke instrumenten van participatie. Er is tot slot ook een significant verschil tussen internet- en niet-internetgebruikers, die gemiddeld genomen ook voor klassieke, niet-ICT ondersteunde instrumenten meer belangstelling vertonen. We merken op dat bij de niet-internetgebruikers systematisch een grotere proportie van de respondenten ofwel geen mening terzake heeft ofwel geen enkele interesse heeft voor de verschillende participatieve instrumenten. De relaties van de interesse voor niet ICT-ondersteunde instrumenten met een negatieve houding t.o.v. ICT-gebruik en met een zelfbeeld als ICT-kenner en -adaptor zijn niet significant wanneer bij een partiële Pearson correlatie gecontroleerd wordt voor opleiding.

2.4.3 Nieuwe, elektronische instrumenten

De interesse om dezelfde als de hierboven genoemde participatieve activiteiten online uit voeren via het internet of een ander elektronisch kanaal is voor de bevolking als geheel genomen kleiner (zie b.v. petitie, opiniepeilingen of referenda via het internet), wat in zeer grote mate is toe te schrijven aan het gebrek aan belangstelling bij de niet-internetgebruikers. Alleen om eventueel met vragen of problemen contact op te nemen met politici blijkt e-mail drempelverlagend te werken. Ongeveer 30% van de burgers heeft in sterke tot zeer sterke mate interesse om zich over het beleid te (laten) informeren via overheidswebsites. 35% ziet elektronisch stemmen zeker wel zitten, ca. 30% hoegenaamd niet. Voor de overige interactieve instrumenten zoals chatsessies met politici en bestuurders is de interessegraad zeer laag. Meest opvallend hier is dat slechts 7,5% meer dan gemiddeld geïnteresseerd is zowel in opiniepeilingen via SMS als in deelname aan politieke discussiefora op het internet. 54% is hierin absoluut niet geïnteresseerd en nog eens ongeveer 20% slechts in beperkte mate. Het bevragen van burgers over het beleid via GSM/SMS wordt eigenlijk afgeschoten als idee of toepassing, onder meer omdat men het als storend ervaart op bepaalde, niet zelf gekozen tijdstippen te worden aangesproken (zie: voor- en nadelen van ICT voor participatie).

In welke mate bent u geïnteresseerd om de volgende activiteiten thuis met behulp van een GSM, computer, het internet of (digitale) televisie uit te voeren?	Niet	In beperkte mate	In redelijke mate	In sterke mate	In zeer sterke mate	Geen mening	N
Voor een vraag of probleem via e-mail contact opnemen met een minister, een volksvertegenwoordiger, de burgemeester of een schepen, een gemeenteraadslid, ...	24,6%	23,5%	22,4%	14,4%	8,5%	6,6%	622
Op websites van de overheid zoeken naar informatie over politiek en beleid, b.v. over het jeugd- of cultuurbeleid,	23,3%	18,7%	21,1%	19,1%	11,4%	6,4%	621

over milieuwetgeving, over verkiezingen, ...							
Via het internet deelnemen aan een opiniepeiling of enquête over politiek en beleid, waarin u b.v. gevraagd wordt of u akkoord gaat met de plannen voor vernieuwing van het gemeente- of stadscentrum, wat u denkt over het cultuurbeleid, over een beleidsmaatregel inzake tewerkstelling, ...	26,0%	16,8%	23,2%	17,0%	11,0%	5,9%	622
Deelnemen aan een elektronische praatsessie (chatsessie) met iemand die in de politiek zit.	60,3%	19,0%	10,1%	4,0%	,9%	5,7%	621
Via het internet indienen van een verzoekschrift bij het Vlaams Parlement.	39,3%	19,6%	20,6%	9,8%	4,6%	6,2%	627
Als luisteraar of kijker actief deelnemen aan politieke programma's en debatten op (regionale) radio of televisie door te reageren via telefoon, SMS, ...	53,0%	23,5%	9,9%	5,7%	2,3%	5,6%	634
Voor dergelijke uitzending per e-mail een 'dossier' ontvangen waarin extra uitleg gegeven wordt over de thema's die in het programma aan bod komen, zodat je meer achtergrond hebt en je je mening kan voorbereiden.	46,3%	19,8%	14,9%	8,4%	4,3%	6,2%	629
Deelnemen aan een discussie in een politiek forum op het internet (een politiek forum is een onderdeel van een website waar iedereen zijn mening kwijt kan over een bepaald politiek onderwerp).	53,4%	19,7%	13,9%	5,4%	2,1%	5,5%	631
Schaal: Interesse in nieuwe, elektronische participatie-instrumenten (Cronbach's Alpha = 0,924)							
Via SMS deelnemen aan een opiniepeiling of enquête over politiek en beleid.	54,3%	21,9%	11,0%	4,8%	2,8%	5,2%	621
Deel uitmaken van een panel of groep van burgers die regelmatig worden gecontacteerd om via het internet deel te nemen aan een opiniepeiling of enquête over politiek en beleid.	51,1%	20,5%	12,5%	6,1%	3,5%	6,3%	622
Meedoen aan een elektronische petitie (via e-mail, SMS, ...) over een politieke kwestie om druk uit te oefenen op de	35,9%	20,0%	19,5%	13,2%	5,6%	5,7%	632

overheid.							
Deelnemen aan een referendum waarbij je als burger via het internet of via SMS kan stemmen en meebeslissen over b.v. de heraanleg van het centrum in uw stad of gemeente.	29,5%	17,0%	18,8%	17,1%	13,0%	4,6%	633
Via het internet, via SMS of via televisie stemmen bij gemeente- of provincieraadsverkiezingen of bij verkiezingen voor het Vlaams of federaal Parlement.	29,6%	13,6%	16,3%	13,4%	21,4%	5,8%	634

Tabel 43 Interesse voor nieuwe, elektronische instrumenten voor participatie aan het beleid

Interesse voor nieuwe, elektronische instrumenten voor participatie aan het beleid	
Geslacht	3,142
Leeftijd	9,635**
Opleiding	24,187**
Internetgebruik	102,586**
Actief lidmaatschap (actief lid of bestuurslid) van verenigingen	9,662**
Actief lid van verenigingen buiten het domein van sport, cultuur en ontspanning	,538
Lidmaatschap van politieke verenigingen, adviesraden of lokale buurtwerking	,048
Actief lid van politieke verenigingen, adviesraden of lokale buurtwerking	,006

Tabel 44 F-testen (ANOVA) voor verschillen in interesse voor nieuwe, elektronische participatie-instrumenten volgens geslacht, leeftijd, opleiding, internetgebruik en lidmaatschap van verenigingen (p<0,01; * p<0,05)**

Er is geen significante relatie met geslacht, maar wel met leeftijd en zeker met opleiding. De belangstelling om met behulp van nieuwe technologieën deel te nemen aan het beleid is groter bij jongere en bij hoger opgeleide burgers. Er werd ook een significante relatie vastgesteld met het actieve lidmaatschap van verenigingen, maar de verschillen zijn niet langer significant wanneer de omschrijving van de verenigingen wordt verengd. De sterkste verbanden zijn te noteren m.b.t. de negatieve houding t.o.v. ICT-gebruik (Pearson correlatie = -0,434; p<0,01) en het zelfbeeld als ICT-kenner en -adaptor (Pearson correlatie = 0,331; p<0,01). De verklaring is logisch: hoe meer men openstaat voor het gebruik en de mogelijkheden van ICT, hoe groter ook de belangstelling om ICT te benutten voor beleidsparticipatie. Om gelijkaardige redenen is er ook een bijzonder sterk positief verband tussen interesse voor elektronische participatie-instrumenten en internetgebruik.

Toch is zelfs binnen de groep van de internetgebruikers de belangstelling voor de voorgestelde elektronische instrumenten voor participatie in de beleidsvorming matig tot zelfs klein te noemen. Zo is slechts 38,6% van de internetgebruikers sterk geïnteresseerd in beleidsinformatie op overheidswebsites. Voor online

opiniepeilingen over beleidskwesties heeft 37,5% in sterke mate belangstelling, wat contrasteert met het feit dat minder dan 10% dergelijke peilingen en consultaties via SMS wil uitvoeren (51% wil dit absoluut niet). De betere scores worden verder voorgelegd door e-mail contact met politici, bestuurders of raadsleden (30%) en door elektronische petitie (23%). De helft van de internetgebruikers heeft middelmatige tot grote belangstelling om verzoekschriften bij het Vlaams Parlement in te dienen via het internet. Ook bij internetgebruikers is de interesse voor deelname in online discussiefora zeer klein. De grootste interesse gaat uiteindelijk uit naar de mogelijkheid om elektronisch te stemmen: 44,4% is sterk geïnteresseerd. Wat elektronische referenda betreft zijn de meningen verdeeld, maar wellicht niet zozeer over de mogelijkheid om dit via het internet te organiseren dan wel over het principe van het referendum zelf.

We merken bij dit alles op dat de belangstelling voor de elektronische instrumenten niet groter is dan voor de niet-elektronische equivalenten, er is m.a.w. bij de internetgebruikers een gelijkwaardige belangstelling om via elektronische dan wel via niet-elektronische weg deel te nemen aan opiniepeilingen, petitie of referenda, verzoekschriften in te dienen bij het Vlaams Parlement, enz. De enige uitzondering hierop is de duidelijk grotere belangstelling om contact op te nemen met politici en beleidsvoerders via e-mail (30% heeft sterke tot zeer sterke interesse) dan via klassieke kanalen (15%). E-mail verkleint voor internetgebruikers de weg van het persoonlijk contact met de politiek of de overheid.

Interesse bij INTERNETGEBRUIKERS	Niet	In beperkte mate	In redelijke mate	In sterke mate	In zeer sterke mate	Geen mening	N
Voor een vraag of probleem via e-mail contact opnemen met een minister, een volksvertegenwoordiger, de burgemeester of een schepen, een gemeenteraadslid, ...	14,5%	24,8%	27,4%	19,2%	11,3%	2,9%	446
Op websites van de overheid zoeken naar informatie over politiek en beleid, b.v. over het jeugd- of cultuurbeleid, over milieuwetgeving, over verkiezingen, ...	11,8%	20,2%	26,6%	23,6%	15,0%	2,7%	447
Via het internet deelnemen aan een opiniepeiling of enquête over politiek en beleid, waarin u b.v. gevraagd wordt of u akkoord gaat met de plannen voor vernieuwing van het gemeente- of stadscentrum, wat u denkt over het cultuurbeleid, over een beleidsmaatregel inzake tewerkstelling, ...	13,7%	18,8%	27,6%	22,8%	14,7%	2,4%	447
Deelnemen aan een elektronische prattsessie (chattsessie) met iemand die in de politiek zit.	54,4%	24,6%	12,0%	5,6%	1,0%	2,4%	446

Via het internet indienen van een verzoekschrift bij het Vlaams Parlement.	25,5%	25,0%	26,2%	12,9%	5,7%	4,6%	444
Als luisteraar of kijker actief deelnemen aan politieke programma's en debatten op (regionale) radio of televisie door te reageren via telefoon, SMS, ...	48,6%	26,8%	11,1%	6,5%	2,6%	4,4%	445
Voor dergelijke uitzending per e-mail een 'dossiertje' ontvangen waarin extra uitleg gegeven wordt over de thema's die in het programma aan bod komen, zodat je meer achtergrond hebt en je je mening kan voorbereiden.	36,2%	24,2%	19,4%	10,4%	5,4%	4,4%	443
Deelnemen aan een discussie in een politiek forum op het internet (een politiek forum is een onderdeel van een website waar iedereen zijn mening kwijt kan over een bepaald politiek onderwerp).	44,6%	25,0%	17,7%	6,9%	2,7%	3,2%	447
Schaal: Interesse in nieuwe, elektronische participatie-instrumenten (Cronbach's Alpha = 0,924)							
Via SMS deelnemen aan een opiniepeiling of enquête over politiek en beleid.	51,0%	26,1%	11,1%	6,3%	3,3%	2,2%	446
Deel uitmaken van een panel of groep van burgers die regelmatig worden gecontacteerd om via het internet deel te nemen aan een opiniepeiling of enquête over politiek en beleid.	43,1%	24,4%	15,8%	8,5%	4,6%	3,6%	448
Meedoen aan een elektronische petitie (via e-mail, SMS, ...) over een politieke kwestie om druk uit te oefenen op de overheid.	24,0%	23,7%	25,5%	16,0%	7,0%	3,9%	443
Deelnemen aan een referendum waarbij je als burger via het internet of via SMS kan stemmen en meebeslissen over b.v. de heraanleg van het centrum in uw stad of gemeente.	17,4%	19,2%	23,6%	20,7%	16,4%	2,8%	446
Via het internet, via SMS of via televisie stemmen bij gemeente- of	18,0%	14,8%	18,3%	16,9%	27,5%	4,4%	448

provincieraadsverkiezingen of bij verkiezingen voor het Vlaams of federaal Parlement.

Tabel 45 Interesse van INTERNETGEBRUIKERS voor nieuwe, elektronische instrumenten voor participatie aan het beleid

Bij de niet-internetgebruikers is de belangstelling zeer klein. Geen enkel elektronisch instrument kan de belangstelling opwekken van meer dan de helft van deze bevolkingsgroep. Overheidswebsites en elektronische petitie vormen een paar van de weinige instrumenten waarvoor bij meer dan 5% van de niet-internetgebruikers sterke interesse bestaat. De enige echte uitzonderingen zijn de mogelijkheden om via elektronische kanalen te stemmen bij referenda of verkiezingen: 58% van de niet-internetgebruikers is hiervoor niet te vinden, maar 22% heeft hiervoor op zijn minst een redelijke belangstelling. Er is echter een significant verschil naargelang de wens om het internet in huis te halen ($F=36,398$; $p=0,00$). De bestaande interesse voor elektronische participatie-instrumenten in het algemeen en voor het elektronisch stemmen in het bijzonder is slechts reëel aanwezig bij mensen die toegang tot het internet in huis willen. Meer dan 40% van deze groep mensen heeft een redelijke tot zeer sterke belangstelling om via elektronische kanalen te stemmen bij verkiezingen, 36% is hierin absoluut niet geïnteresseerd. Bij de groep van niet-internetgebruikers die ook geen internettoegang in huis wensen, heeft 71% geen interesse om te stemmen via het internet of via andere ICT kanalen. Een minstens redelijke belangstelling is slechts aanwezig bij 9% van deze mensen.

Interesse bij NIET-INTERNETGEBRUIKERS	Niet	In beperkte mate	In redelijke mate	In sterke mate	In zeer sterke mate	Geen mening	N
Voor een vraag of probleem via e-mail contact opnemen met een minister, een volksvertegenwoordiger, de burgemeester of een schepen, een gemeenteraadslid, ...	51,8%	19,9%	9,1%	2,4%	1,5%	15,2%	170
Op websites van de overheid zoeken naar informatie over politiek en beleid, b.v. over het jeugd- of cultuurbeleid, over milieuwetgeving, over verkiezingen, ...	53,9%	14,1%	6,3%	8,0%	2,5%	15,3%	169
Via het internet deelnemen aan een opiniepeiling of enquête over politiek en beleid, waarin u b.v. gevraagd wordt of u akkoord gaat met de plannen voor vernieuwing van het gemeente- of stadscentrum, wat u denkt over het cultuurbeleid, over een beleidsmaatregel inzake tewerkstelling, ...	59,2%	11,2%	11,5%	2,3%	1,5%	14,4%	170
Deelnemen aan een elektronische	77,5%	3,7%	4,4%	,0%	,6%	13,8%	169

praatsessie (chatsessie) met iemand die in de politiek zit.							
Via het internet indienen van een verzoekschrift bij het Vlaams Parlement.	73,2%	6,6%	7,2%	1,6%	1,9%	9,5%	176
Als luisteraar of kijker actief deelnemen aan politieke programma's en debatten op (regionale) radio of televisie door te reageren via telefoon, SMS, ...	64,6%	15,5%	7,1%	2,9%	1,8%	7,9%	182
Voor dergelijke uitzending per e-mail een 'dossier' ontvangen waarin extra uitleg gegeven wordt over de thema's die in het programma aan bod komen, zodat je meer achtergrond hebt en je je mening kan voorbereiden.	71,5%	9,8%	4,5%	2,9%	1,8%	9,5%	180
Deelnemen aan een discussie in een politiek forum op het internet (een politiek forum is een onderdeel van een website waar iedereen zijn mening kwijt kan over een bepaald politiek onderwerp).	75,5%	7,2%	4,7%	1,9%	,6%	10,2%	179
Schaal: Interesse in nieuwe, elektronische participatie-instrumenten (Cronbach's Alpha = 0,924)							
Via SMS deelnemen aan een opiniepeiling of enquête over politiek en beleid.	63,7%	10,3%	11,0%	1,0%	1,7%	12,2%	171
Deel uitmaken van een panel of groep van burgers die regelmatig worden gecontacteerd om via het internet deel te nemen aan een opiniepeiling of enquête over politiek en beleid.	73,5%	8,8%	4,3%	,0%	,6%	12,8%	168
Meedoen aan een elektronische petitie (via e-mail, SMS, ...) over een politieke kwestie om druk uit te oefenen op de overheid.	64,1%	11,9%	5,8%	6,0%	2,5%	9,6%	181
Deelnemen aan een referendum waarbij je als burger via het internet of via SMS kan stemmen en meebeslissen over b.v. de heraanleg van het centrum in uw stad of gemeente.	58,8%	11,5%	7,8%	9,1%	5,0%	7,7%	180

Via het internet, via SMS of via televisie stemmen bij gemeente- of provincieraadsverkiezingen of bij verkiezingen voor het Vlaams of federaal Parlement.	57,9%	11,1%	10,4%	5,1%	7,1%	8,4%	179
---	-------	-------	-------	------	------	------	-----

Tabel 46 Interesse van NIET-INTERNETGEBRUIKERS voor nieuwe, elektronische instrumenten voor participatie aan het beleid

2.5 Gebruik en tevredenheid m.b.t. participatieve instrumenten

2.5.1 Klassieke, niet-elektronische instrumenten

Het effectieve gebruik van specifieke instrumenten om te participeren aan het beleid ligt laag. Iets meer dan 1 op 3 burgers heeft ooit al voor een vraag of probleem een politicus aangesproken per brief, per telefoon of persoonlijk (op zitdagen), een informatievergadering van de overheid over beleidskwesties bijgewoond, of meegedaan aan een politieke petitie en/of een opiniepeiling of enquête over het beleid op papier. De frequentie waarmee dit gebeurde, bedraagt overwegend minder dan 1 keer per jaar. De deelname aan actievere vormen van participatie is nog een stuk beperkter, b.v. 12% voor politieke actiescomités en 16% voor inspraak- en debatavonden. We merken verder op dat 15% van de respondenten ooit al deelgenomen heeft aan een referendum en dat 5% ooit al een verzoekschrift indiende bij het Vlaams Parlement. Ook de gemiddelde tevredenheid over de gebruikte instrumenten ligt met een score tussen 5 en 5,5 op 10 aan de lage kant, enkel informatievergaderingen scoren met een gemiddelde van 5,9 ietsje beter.

	Hoe vaak heeft u reeds gebruik gemaakt van de volgende mogelijkheden voor deelname aan het beleid van de overheid?					Wat is op een schaal van 0 tot 10 uw algemene tevredenheidsscore voor die mogelijkheden waarvan u reeds gebruik heeft gemaakt om deel te nemen aan het beleid van de overheid?	
	Nog nooit	Minder dan 1 keer per jaar	1 of enkele keren per jaar	1 of meerdere keren per maand	N	Gemiddelde	N
Voor een vraag of probleem persoonlijk, telefonisch of per brief contact opgenomen met een minister, een volksvertegenwoordiger, de burgemeester of een schepen, een gemeenteraadslid, ...	62,9%	25,2%	10,8%	1,0%	637	5,4	159
Een informatievergadering bijgewoond, die door de overheid werd georganiseerd, b.v. over de heraanleg van uw straat of buurt.	65,0%	25,3%	9,7%	,0%	632	5,9	163

Deelgenomen aan een opiniepeiling of enquête op papier over politiek en beleid, waarin u b.v. gevraagd wordt of u akkoord gaat met de plannen voor de vernieuwing van het gemeente- of stadscentrum, wat u denkt over het cultuurbeleid of over een beleidsmaatregel inzake tewerkstelling, ...	67,7%	25,0%	7,1%	,2%	630	5,2	126
Een verzoekschrift op papier ingediend bij het Vlaams Parlement.	95,1%	4,4%	,5%	,0%	630	5,5	24
Meegedaan aan een petitie op papier over een politieke kwestie om druk uit te oefenen op de overheid.	65,2%	28,5%	6,0%	,3%	633	5,0	141
Deelgenomen aan een politiek actiecomité, b.v. inzake verkeersveiligheid, natuurbescherming, vrouwenrechten, middenstandsbelangen, ...	88,3%	9,8%	1,9%	,0%	630	5,3	50
Deelgenomen aan een inspraakvergadering, een politieke debatavond, ...	83,9%	12,9%	3,0%	,1%	632	5,0	69
Deelgenomen aan een referendum waarbij je als burger kon stemmen en meebeslissen over b.v. de heraanleg van het centrum in uw stad of gemeente.	84,7%	12,4%	2,8%	,1%	631	5,3	60

Tabel 47 Gebruik en tevredenheid m.b.t. klassieke, niet-elektronische instrumenten voor participatie

Aan de ene kant blijkt dat hoger opgeleiden meer gebruik maken van de meeste van deze traditionele, niet-elektronische instrumenten voor beleidsparticipatie, en nemen met name vaker deel aan peilingen en petitie. Aan de andere kant is het gebruik ook groter bij burgers die actief zijn in het verenigingsleven. Zij zijn sneller geneigd politici of beleidsvoerders aan te spreken, informatie- of inspraakvergaderingen bij te wonen, of zich in zetten in politieke actiecomités. Dit geldt zeker voor mensen die lid zijn van politieke verenigingen, adviesraden of lokale buurtwerkgroepen. Burgers die op die manier maatschappelijk actief zijn, hebben ook al vaker deelgenomen aan opiniepeilingen en petitie op papier. Verschillen tussen internet- en niet-internetgebruikers zijn er nauwelijks. Het grootste verschil betreft de deelname aan petitie op papier: 62% van de internetgebruikers heeft hieraan nog nooit meegewerkt tegenover 71% van de niet-internetgebruikers.

2.5.2 Nieuwe, elektronische instrumenten

De gebruikservaring m.b.t. e-democratie instrumenten bij de populatie van (regelmatige) internetgebruikers is zeer klein. 56,5% van de internetgebruikers gaat wel eens op websites van de overheid op zoek naar informatie over politiek en beleid, 7% doet dit regelmatig, 43,5% heeft blijkbaar nog nooit die behoefte gehad. 1 op 5 van de internetgebruikers heeft reeds ooit via e-mail contact opgenomen met politici voor vragen of problemen. 17% nam ooit al deel aan een online enquête en/of elektronische petitie over politiek en beleid. Voor de overige instrumenten ligt het gebruik onder de 5% van de internetbevolking. Dit houdt b.v. in dat slechts 3,1% van de internetgebruikers ooit al deelnam aan politieke discussies op internetfora, en 2,4% aan chatsessies met politici.

Binnen de populatie van internetgebruikers is er een samenhang tussen het opleidingsniveau en het gebruik van elektronische participatie-instrumenten, in het bijzonder e-mail, websites, e-polls en elektronische petitiees. Verder blijkt het gebruik van chat, online polls en elektronische petitiees toe te nemen met de leeftijd van de internetgebruiker. In tegenstelling tot de klassieke participatie-instrumenten zijn er weinig of geen verbanden met verenigingslidmaatschap, al lijkt voor mensen die actief zijn in het verenigingsleven de drempel wat lager om politici via e-mail te contacteren.

De tevredenheid bij de internetgebruikers over de genoemde instrumenten schommelt tussen de gemiddelde scores 5,3 en 5,8 op een 10-puntenschaal, met als uitschieters het gebruik van e-mail (5,8) en websites (6,1) voor informatie. De deelname aan online burgerpanels krijgt een gemiddelde score 6,4, maar dit slechts op basis van het oordeel van 11 ervaringsdeskundige burgers.

Gebruik en tevredenheid bij INTERNETGEBRUIKERS	Hoe vaak heeft u reeds gebruik gemaakt van de volgende mogelijkheden voor deelname aan het beleid van de overheid?					Wat is op een schaal van 0 tot 10 uw algemene tevredenheidsscore voor die mogelijkheden waarvan u reeds gebruik heeft gemaakt om deel te nemen aan het beleid van de overheid?	
	Nog nooit	Minder dan 1 keer per jaar	1 of enkele keren per jaar	1 of meerdere keren per maand	N	Gemiddelde	N
Voor een vraag of probleem via e-mail contact opgenomen met een minister, een volksvertegenwoordiger, de burgemeester of een schepen, een gemeenteraadslid, ...	80,4%	11,1%	7,7%	,9%	446	5,8	76
Op websites van de overheid gezocht naar informatie over politiek en beleid, b.v. over het jeugd- of cultuurbeleid, over milieuwetgeving, over verkiezingen, ...	43,5%	17,7%	31,7%	7,1%	448	6,1	211
Via het internet deelgenomen aan	83,8%	9,9%	5,6%	,7%	446	5,4	52

een opiniepeiling of enquête over politiek en beleid, waarin u b.v. gevraagd wordt of u akkoord gaat met de plannen voor de vernieuwing van het gemeente- of stadscentrum, wat u denkt over het cultuurbeleid of over een beleidsmaatregel inzake tewerkstelling, ...							
Via SMS deelgenomen aan een opiniepeiling of enquête over politiek en beleid.	96,3%	2,5%	1,2%	,0%	445	5,6	14
Deelgenomen aan een elektronische praatsessie (chatsessie) met iemand die in de politiek zit.	97,6%	2,2%	,1%	,0%	444	5,3	10
Deel uitgemaakt van een panel of groep van burgers die regelmatig worden gecontacteerd om via het internet deel te nemen aan een opiniepeiling of enquête over politiek en beleid.	96,9%	1,6%	,7%	,9%	446	6,4	11
Meegedaan aan een elektronische petitie (via e-mail, SMS, ...) over een politieke kwestie om druk uit te oefenen op de overheid.	83,1%	13,5%	3,5%	,0%	446	5,3	55
Als luisteraar of kijker actief deelgenomen aan politieke programma's en debatten op (regionale) radio of televisie door te reageren via telefoon, SMS, ...	93,0%	3,7%	2,9%	,4%	446	5,3	26
Deelgenomen aan een discussie in een politiek forum op het internet (een politiek forum is een onderdeel van een website waar iedereen zijn mening kwijt kan over een bepaald politiek onderwerp).	96,9%	1,9%	1,2%	,0%	446	5,6	12

Tabel 48 Gebruik en tevredenheid bij **INTERNETGEBRUIKERS** m.b.t. nieuwe, elektronische instrumenten voor participatie

2.6 Percepties van e-democratie en de voor- en nadelen van ICT voor beleidsparticipatie

2.6.1 Geschiktheid van ICT voor beleidsparticipatie

De vraag werd gesteld in welke mate men nieuwe technologieën geschikt acht om als burger te participeren aan het beleid van de overheid op elk van de onderscheiden trappen op de participatieladder:

1. ... om de burger te informeren over het beleid betreffende een probleem dat voor hem of haar belangrijk is.
2. ... om de mening van de burger te vragen over het beleid of een onderzoek uit te voeren over een probleem dat voor hem of haar belangrijk is.
3. ... om de burger actief te betrekken bij het uitwerken van het beleid (mee voorstellen aanbrengen en mee nadenken over mogelijke oplossingen), bijvoorbeeld via een politiek discussieforum op het internet, door hem of haar suggesties te laten doen via SMS, enz.
5. ... om de burger te laten beslissen over het beleid (namelijk een keuze te laten maken uit verschillende oplossingen), bijvoorbeeld via een online referendum, een stemming via SMS of via televisie, enz.

Meteen blijkt dat er op dit vlak zeer grote, significante verschillen bestaan tussen internet- en niet-internetgebruikers. Tegelijkertijd stellen we vast, onder meer op basis van onderstaande figuren, dat een ruime groep van 26% (bij “informeren”) tot 40% (bij “actief deelnemen”) van de niet-internetgebruikers de evaluaties over de geschiktheid van e-democratie systematisch naar beneden haalt door de score 0 toe te kennen.

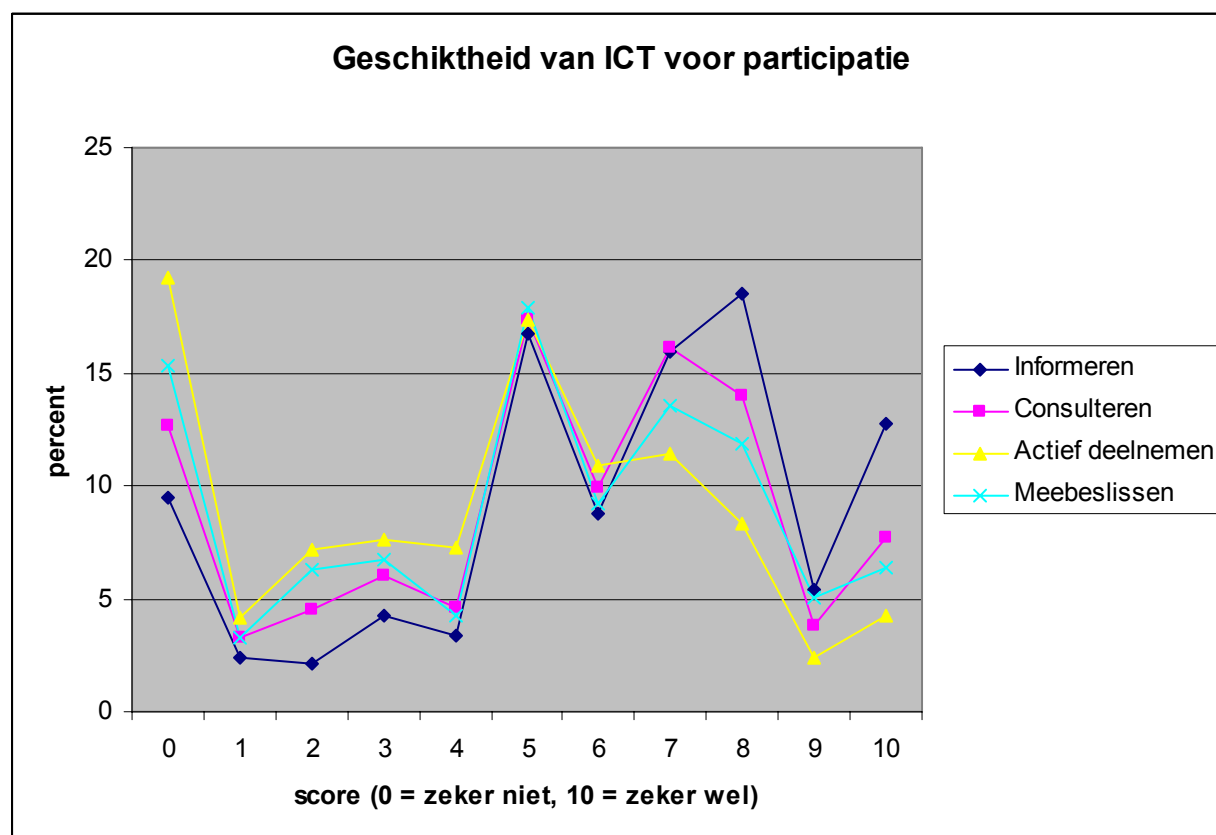
ICT kunnen zeker een belangrijke meerwaarde bieden om burgers (goed) te informeren over politiek en beleid (gemiddelde score 7,1). Dit is zeker de redelijke eensgezinde overtuiging van internetgebruikers (gemiddelde score 7,7). Niet-internetgebruikers verschillen hierover onderling nogal sterk van mening, wat resulteert in een globale, matig positieve evaluatie (gemiddelde score 5,5).

Internetgebruikers vinden ICT ook geschikt om consultatieve processen efficiënt te organiseren (score 7,0), maar de meeste niet-internetgebruikers haken op dit punt reeds af (score 4,5). De geschiktheid om ook vormen van medebeslissing door burgers te organiseren, ligt enigszins in dezelfde lijn. Zowel de eerdere resultaten m.b.t. de houding tegenover participatie als de verdeling van evaluaties m.b.t. de geschiktheid van ICT terzake, doen vermoeden dat de discussie bij “meebeslissen” niet zozeer gaat over de wenselijkheid en de geschiktheid van het inzetten van nieuwe technologieën dan wel over het principe van directe beslissingsmacht voor burgers zelf. Er is inderdaad een significant verband tussen de wil om als burger rechtstreeks mee te beslissen op lokaal en bovenlokaal bestuursniveau en het oordeel over de geschiktheid van ICT op dit vlak (Pearson correlatie = ,252; $p=0,00$ voor het lokale bestuursniveau; Pearson correlatie = ,287; $p=0,00$ voor het bovenlokale bestuursniveau).

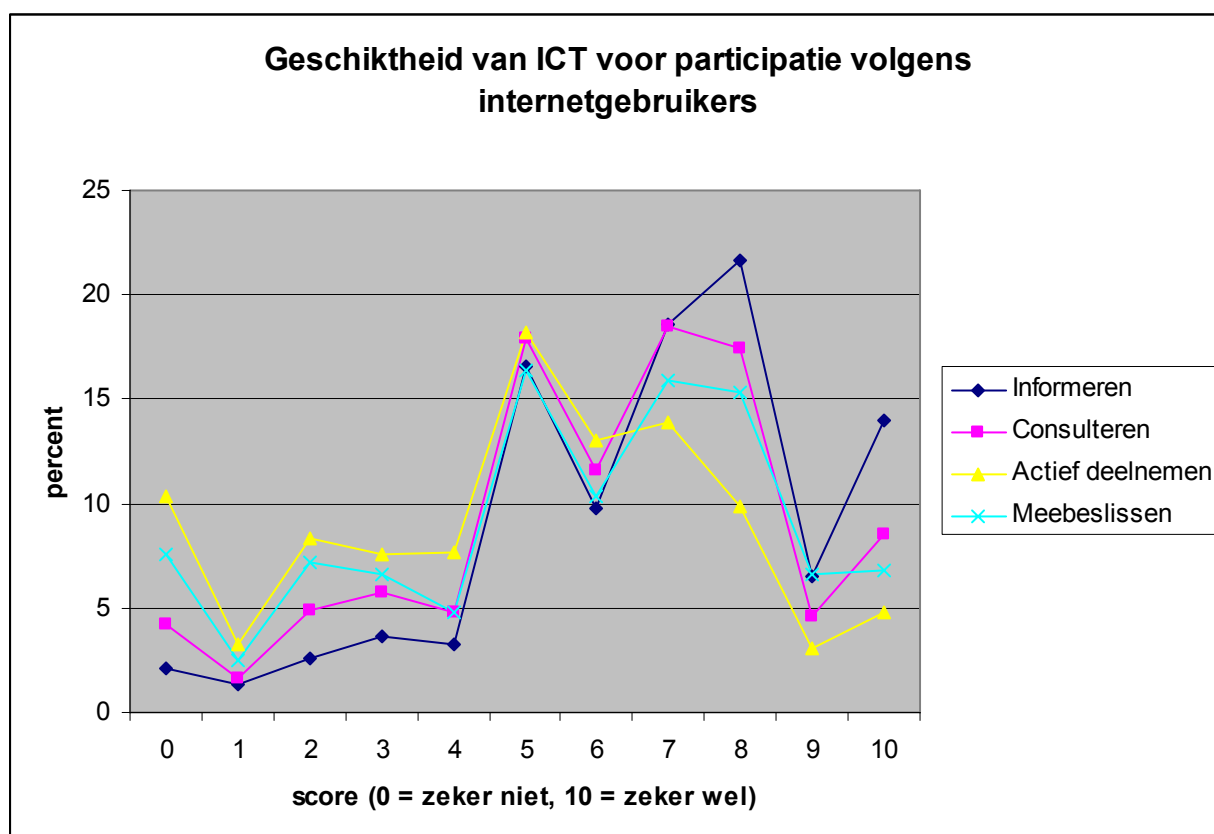
ICT worden in elk geval, ook door internetgebruikers (score 5,9 tegenover 3,8 bij de niet-internetgebruikers), het minst geschikt bevonden om burgers via meer deliberatieve, op dialoog gerichte processen te laten adviseren, meedenken en meewerken in het beleidsproces.

		Gemiddelde score op een schaal 0-10	Stand. dev.	N
Alle burgers	Informereren	7,1	2,915	608
	Consulteren	6,3	2,974	608
	Actief deelnemen	5,3	2,968	606
	Meebeslissen	6,0	3,062	608
Internetgebruikers	Informereren	7,7	2,340	439
	Consulteren	7,0	2,507	439
	Actief deelnemen	5,9	2,742	437
	Meebeslissen	6,6	2,786	439
Niet-internetgebruikers	Informereren	5,5	3,450	163
	Consulteren	4,5	3,261	163
	Actief deelnemen	3,8	2,955	163
	Meebeslissen	4,4	3,134	163

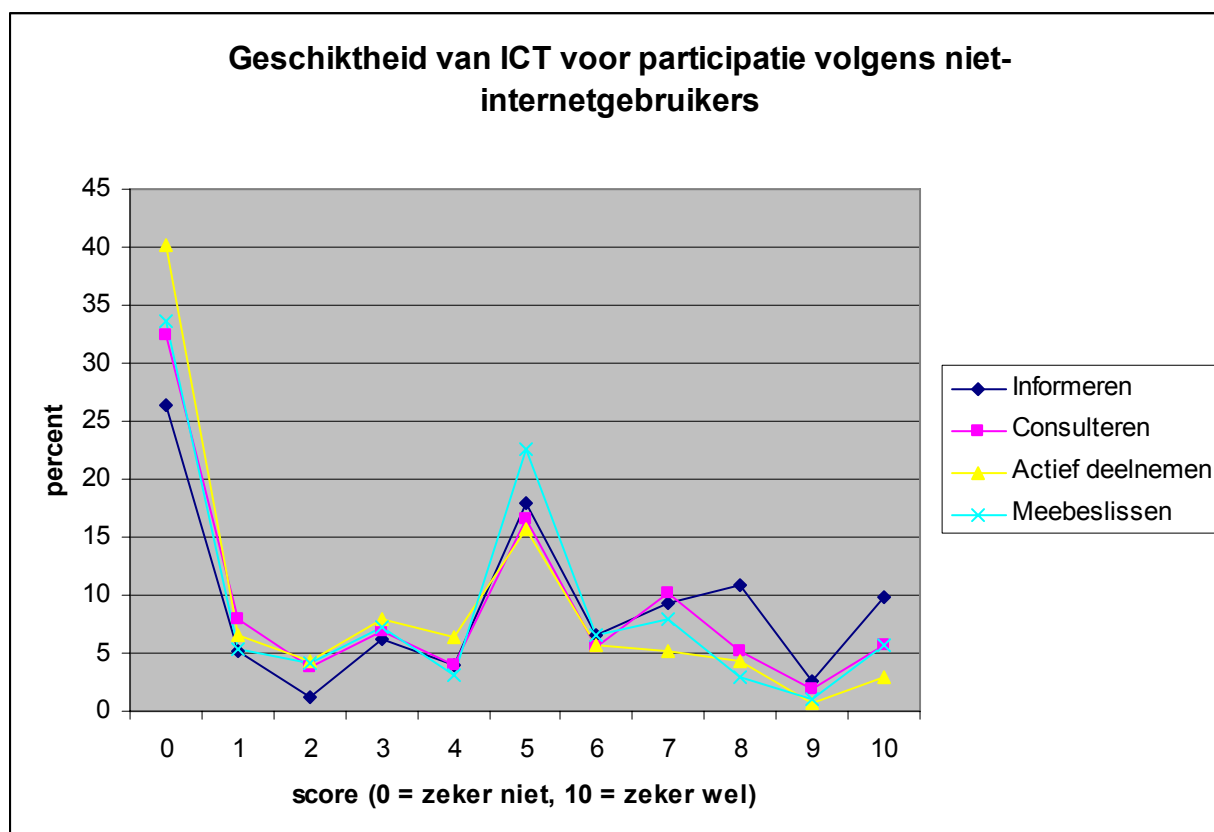
Tabel 49 Geschiktheid van ICT voor politieke participatie

Figuur 12 Geschiktheid van ICT voor participatie

Figuur 13 Geschiktheid van ICT voor participatie volgens internetgebruikers

Figuur 14 Geschiktheid van ICT voor participatie volgens niet-internetgebruikers

Het vrouwelijke deel van de bevolking schat het potentieel van ICT voor informatie en consultatie van de burger lager in dan mannen, maar de verschillen zijn niet significant. We zien wel een tweedeling tussen de 50-plussers en de jongere generaties, die ICT meer geschikt achten voor het informeren, consulteren en meebeslissen. Heel duidelijk is verder dat het geloof in ICT voor e-democratie doeleinden stelselmatig toeneemt met het opleidingsniveau. De scores van de hoger opgeleiden (HOBU en universitair) benaderen globaal genomen 8 tot 9 op 10 voor de geschiktheid van ICT om burgers te consulteren resp. te informeren en 6,5 tot 7 voor actief deelnemen resp. meebeslissen. Het merendeel van de 60-plussers en/of de laagst opgeleiden, de groep die zwaar doorweegt in de populatie van de niet-internetgebruikers, zweert e-democratie af. Zonder toegang tot ICT en zonder gebruikservaring m.b.t. het gebruik ervan voor burgerparticipatie, ontbreekt het geloof in het potentieel van e-democratie. Geheel in lijn met de voorgaande bevindingen liggen ook de logische, maar bijzonder sterke correlaties met een negatieve houding t.o.v. het gebruik van ICT (Pearson correlaties $< -,400$; $p < 0,01$). Wie zichzelf ziet als ICT-kenner en -adaptor vindt ICT logischerwijze geschikter voor participatieve doeleinden dan anderen (Pearson correlaties; $p < 0,01$). Verenigingsparticipatie leidt over het algemeen niet tot significante verschillen in het oordeel over de geschiktheid van ICT voor beleidsparticipatie. Wanneer verenigingsparticipatie bovendien volgens strikter criteria wordt gedefinieerd in de richting van actief lidmaatschap van politiek gerichte verenigingen, worden de verschillen bijna volledig uitgevlakt en worden integendeel de “verenigingsactieven” vaak iets kritischer t.o.v. het potentieel van ICT voor e-democratie.

Geschiktheid van ICT voor participatie aan het beleid	Informeren	Consulteren	Actief deelnemen	Meebeslissen
Geslacht	,081	,948	1,309	,079
Leeftijd	2,881*	3,670**	2,085	2,571*
Opleiding	27,924**	20,149**	5,061**	5,033**
Internetgebruik	13,108**	18,144**	8,802**	11,803**
Actief lidmaatschap (actief lid of bestuurslid) van verenigingen	7,691**	3,312	3,532	4,147*
Actief lid van verenigingen buiten het domein van sport, cultuur en ontspanning	,134	2,482	,231	,318
Lidmaatschap van politieke verenigingen, adviesraden of lokale buurtwerking	,604	4,121*	1,644	1,916
Actief lid van politieke verenigingen, adviesraden of lokale buurtwerking	,292	,076	,015	,136

Tabel 50 F-testen (ANOVA) voor verschillen in evaluaties van de geschiktheid van ICT voor politieke participatie volgens geslacht, leeftijd, opleiding, internetgebruik en lidmaatschap van verenigingen ($p < 0,01$; * $p < 0,05$)**

Geschiktheid van ICT voor participatie aan het beleid		Geslacht		Leeftijd					Opleiding			
		vrouw	man	18-29	30-39	40-49	50-59	60+	Hoogstens lager middelbaar	Hoger secundair	Hobu	Universitair
Informeren	gem.	6,8	7,3	7,9	7,7	7,8	6,4	5,4	5,7	7,4	8,3	9,2
	n	304	299	122	121	126	105	120	233	211	111	47
Consulteren	gem.	6,1	6,5	6,8	7,1	7,1	5,6	4,8	4,9	6,7	7,6	8,3

	n	303	300	122	121	127	106	118	231	213	111	47
Actief deelnemen	gem.	5,4	5,3	6,0	6,2	6,1	4,3	3,8	4,2	5,6	6,5	6,8
	n	302	300	122	121	126	106	117	230	213	111	47
Meebeslissen	gem.	5,9	6,0	6,6	6,8	6,7	5,0	4,6	4,9	6,4	7,1	6,9
	n	303	300	122	121	127	106	118	231	213	111	47

Tabel 51 Geschiktheid van ICT voor politieke participatie naar geslacht, leeftijd en opleiding

Geschiktheid van ICT voor participatie aan het beleid		Gebruikt u minstens 1 maal per maand internet		Actief lidmaatschap (actief lid of bestuurslid) van verenigingen		Actief lid van verenigingen buiten het domein van sport, cultuur en ontspanning		Lidmaatschap van politieke verenigingen, adviesraden of lokale buurtwerking		Actief lid van politieke verenigingen, adviesraden of lokale buurtwerking	
		Ja	Neen	Nee	Ja	Nee	Ja	Nee	Ja	Nee	Ja
Informereren	gem.	7,7	5,5	6,6	7,4	7,0	7,1	7,1	6,8	7,1	6,6
	n	439	163	232	368	359	241	500	100	547	53
Consulteren	gem.	7,0	4,5	6,0	6,5	6,5	6,1	6,3	6,2	6,3	6,1
	n	439	163	232	370	359	242	500	102	547	55
Actief deelnemen	gem.	5,9	3,8	5,1	5,5	5,5	5,1	5,3	5,4	5,3	5,3
	n	437	163	232	368	359	240	498	102	545	55
Meebeslissen	gem.	6,6	4,4	5,6	6,2	6,0	6,0	6,0	5,9	6,0	6,0
	n	439	163	232	370	359	242	500	102	547	55

Tabel 52 Geschiktheid van ICT voor politieke participatie naar internetgebruik en lidmaatschap verenigingen

2.6.2 Voor- en nadelen van ICT voor beleidsparticipatie

In de vragenlijst werd een lijst van mogelijke voor- en nadelen van het gebruik van ICT voor participatie voorgelegd in de vorm van stellingen, waarbij de respondenten konden aangeven in welke mate zij akkoord of niet akkoord gaan met deze stellingen. Uit een exploratieve factoranalyse (zie technische bijlage) werden een aantal factoren en overeenkomstige schaalvariabelen gededuceerd. Een eerste variabele is het utilitaire geloof in ICT als informatiekanaal, een schaal geconstrueerd uit 5 onderliggende uitspraken. De items “door het gebruik van nieuwe technologieën door de overheid zal informatie over het beleid minder betrouwbaar worden” en “... wordt het gemakkelijker om anoniem deel te nemen aan het beleid” haalden een te lage factorscore en werden niet opgenomen in deze schaal. Twee andere factoren zijn het geloof in verbreding en verdieping van participatie enerzijds – d.w.z. het geloof dat ICT zal leiden tot participatie van meer burgers en tot participatie op een meer actieve wijze – en de overtuiging dat ICT specifieke groepen uitsluit van participatie anderzijds (d.w.z. vooral ouderen en de gewone man in de straat). De uitspraak dat de kloof tussen de burgers die reeds politiek actief zijn en de andere burgers kleiner zal worden, kon niet in deze schalen worden opgenomen. Vijf items vormen tot slot indicatoren voor een negatieve houding t.o.v. de inhoudelijke meerwaarde van ICT, namelijk: de overtuiging dat politieke debatten en bevragingen via het internet vaak worden gemonopoliseerd resp. gemanipuleerd door specifieke groepen, dat internetdiscussies niet zelden uitdraaien op scheldpartijen, en dat ze zelden iets zinnigs opleveren noch door de politiek even ernstig worden genomen dan meningen geuit op andere, klassieke manieren. Vijf andere items konden op basis van een exploratieve factoranalyse niet worden opgenomen in deze of andere schalen.

Slechts 10% van de burgers is het niet eens met de stellingen dat dankzij het gebruik van ICT meer mensen zullen participeren aan het beleid en dat burgers ook op een actievere wijze zullen deelnemen. Velen weten het echter niet goed of zien eerder een status quo. Het gevolg is dat 51% van de burgers een actievere participatie van de burger verwacht door e-democratie en dat 47% ook meer mensen ziet participeren. Er bestaat hierover iets meer optimisme bij vrouwen dan bij mannen ($F=4,587$; $p<0,05$) en bij internetgebruikers dan bij niet-internetgebruikers ($F=3,247$; $p<0,05$).

In weerwil van dit laatste denkt 40% toch dat vooral de ouderen zullen uitgesloten worden en dat enkel een gering aantal bevoorrechten er de vruchten van zullen plukken en niet de gewone man in de straat. 20 tot 25% is het hier niet mee eens. In de eindafrekening denkt 1 op 3 van de burgers dat het gebruik van ICT – in weerwil van de bestaande digitale kloof – niet zal leiden tot een nog groter wordende participatiekloof, 20% vreest het tegendeel en 28% houdt het op een soort status quo. De overtuiging dat ICT specifieke groepen uitsluit van participatie leeft het sterkst bij mensen met een negatieve houding t.o.v. het gebruik van ICT (Pearson correlatie = 0,267; $p<0,01$).

Door het gebruik van deze nieuwe technologieën door de overheid ...	Meer en meer zou de overheid GSM, computers, het internet of digitale televisie kunnen gebruiken om u te laten deelnemen of meewerken aan het beleid. Hieraan zijn echter allerlei voordelen en / of nadelen verbonden. Kan u aangeven in welke mate u het eens of oneens bent met de volgende uitspraken in dit verband?						
	Helemaal oneens	Oneens	Eens noch oneens	Eens	Helemaal eens	Weet niet	N
zullen burgers actiever kunnen deelnemen aan het beleid.	2,0%	7,7%	19,3%	44,5%	6,4%	20,2%	624
zullen meer mensen betrokken worden bij het beleid.	2,3%	7,8%	21,7%	39,7%	7,0%	21,5%	621
Factor: Geloof in verbreding en verdieping van participatie (Cronbach's Alpha = 0,841)							
zullen vooral de ouderen worden uitgesloten van inspraak in het beleid.	4,9%	15,9%	23,2%	28,4%	12,7%	15,0%	621
zullen enkel een gering aantal bevoorrechten deelnemen aan het beleid, maar zeker niet de gewone man in de straat.	4,3%	19,4%	22,2%	25,8%	14,4%	13,9%	618
Factor: Overtuiging dat ICT specifieke groepen uitsluit van participatie (Cronbach's Alpha = 0,678)							
zal de kloof tussen de burgers die reeds politiek actief zijn en de andere burgers kleiner worden.	4,0%	16,8%	27,9%	26,7%	6,7%	17,8%	623

Tabel 53 Percepties van de effecten van ICT

Nieuwe technologieën zoals het internet bieden volgens de meerderheid van de bevolking belangrijke voordelen om burgers te informeren over het beleid van de overheid. ICT maken informatie volgens 2 op 3 respondenten in grotere hoeveelheden en beter beschikbaar. De grootste troef is snelheid en directheid (73%). Iets meer terughoudendheid is er over het feit dat de informatie dankzij ICT ook gemakkelijker te vinden is (60%) en vooral dat de informatie betrouwbaar blijft (35%). Het geloof in de voordelen van ICT als kanaal om informatie over het beleid sneller, in grotere hoeveelheden en beter beschikbaar te maken, is duidelijk sterker bij internetgebruikers ($F=25,248$; $p=0,00$) en bij mensen met een zelfbeeld als ICT-kenner en

-adaptor (Pearson correlatie = 0,153; $p < 0,01$), en is integendeel significant kleiner bij mensen met een negatieve houding t.o.v. het gebruik van computers en internet (Pearson correlatie = 0,204; $p < 0,01$). Deze relaties blijven significant bij partiële analyses met controle voor leeftijd en met controle voor opleiding.

Een kleine meerderheid (52%) gelooft dat het door ICT minder tijd en inspanning zal kosten om te participeren aan het beleid, slechts weinigen (9%) denken het tegendeel. Hoewel 40% denkt van wel, bestaat er twijfel over de vraag of ICT het gemakkelijker maakt om anoniem deel te nemen aan het beleid: bijna 20% denkt van niet, maar 40% weet het niet of spreekt zich niet uit. Dit is nochtans een belangrijk punt aangezien het gevoel van anonimiteit voor sommige mensen de drempel tot participatie kan verlagen, terwijl het ontbreken ervan de vrees kan verhogen voor inbreuken op de privacy.

Door het gebruik van deze nieuwe technologieën door de overheid ...	Meer en meer zou de overheid GSM, computers, het internet of digitale televisie kunnen gebruiken om u te laten deelnemen of meewerken aan het beleid. Hieraan zijn echter allerlei voordelen en / of nadelen verbonden. Kan u aangeven in welke mate u het eens of oneens bent met de volgende uitspraken in dit verband?						
	Helemaal oneens	Oneens	Eens noch oneens	Eens	Helemaal eens	Weet niet	N
zal meer informatie over het beleid beschikbaar worden.	2,6%	3,0%	12,7%	55,1%	11,9%	14,7%	618
zal informatie over het beleid beter beschikbaar worden.	3,0%	3,4%	13,0%	53,8%	12,2%	14,6%	617
zal informatie over het beleid sneller beschikbaar worden.	1,6%	1,5%	8,2%	56,0%	17,1%	15,6%	617
zal informatie over het beleid gemakkelijker te vinden zijn.	2,5%	5,1%	16,8%	45,8%	14,1%	15,8%	616
zal het minder tijd en inspanning vragen om deel te nemen aan het beleid.	2,7%	6,7%	19,8%	42,1%	10,5%	18,2%	620
Factor: Utilitair geloof in ICT als informatiekanaal (Cronbach's Alpha = 0,879)							
zal informatie over het beleid minder betrouwbaar worden.	5,2%	30,6%	26,4%	10,8%	4,2%	22,8%	616
wordt het gemakkelijker om anoniem deel te nemen aan het beleid.	4,7%	14,4%	21,2%	32,6%	7,2%	19,9%	626

Tabel 54 Percepties van ICT als informatiekanaal

Bij onderstaande stellingen over voor- en nadelen van het gebruik van ICT en specifieke instrumenten voor e-democratie moet telkens 30 tot 45% van de respondenten het antwoord schuldig blijven, bij gebrek aan kennis van of ervaring met specifieke technologieën en e-democratie toepassingen. Toch zijn de cijfers richtinggevend. Zo is de vrees of overtuiging duidelijk en in meerderheid aanwezig dat fraude, misbruik en manipulatie het potentieel van e-democratie processen (kunnen) ondermijnen. Deze perceptie van fraude- en manipulatiegevoeligheid speelt wellicht een belangrijke rol in de mate waarin men ICT geschikt acht om de participatie van de burger aan het beleid op een constructieve wijze te kanaliseren. Over de vraag of debatten en discussies op het internet leiden tot scheldpartijen zijn de meningen netjes verdeeld. Opmerkelijk is overigens dat zowel mensen met een negatieve houding t.o.v. het gebruik van ICT als zelfverklaarde ICT-kenners en -adaptors beiden in sterkere mate deze negatieve houding t.o.v. de inhoudelijke meerwaarde van ICT delen. Dit wordt bevestigd door correlaties die weliswaar niet sterk zijn, maar behouden blijven bij

partiële analyses met controle voor leeftijd en met controle voor opleiding (Pearson correlaties = 0,136; $p < 0,05$ respectievelijk 0,150; $p < 0,05$).

De meest positieve boodschap is echter dat 45% meent dat dialoog voeren via ICT een interessante manier is om te zien wat en hoe andere mensen denken. Nauwelijks 5% spreekt deze elektronische opbouw van sociaal kapitaal tegen. Ook in het kwalitatief onderzoek (focusgroepen met burgers) werd spontaan gesteld dat uit dialoog wederzijds begrip ontstaat voor elkaars standpunten en argumenten. Samendenken en samenspraak kan ook nieuwe inzichten opleveren. Minder goed nieuws voor de e-democratie is daartegenover dat mensen eerder geneigd zijn te denken dat politieke discussies en deliberatieve processen via het internet weinig zinnigs opleveren en dat meningen gefiltreerd via het internet ook minder ernstig worden genomen door de politiek.

Er zijn tot slot ook indicaties dat de (gepercipieerde) onveiligheid van het internet een drempel vormt voor de deelname van burgers aan e-democratie (30,5% worstelt met dat gevoel, 18,4% maakt zich minder zorgen). Anderzijds gaat 28,1% niet akkoord met de stelling dat participatie aan het beleid via nieuwe technologieën bedreigend is voor de privacy, terwijl 20,4% dit wel zo aanvoelt (d.w.z. net de omgekeerde situatie als bij de veiligheidskwestie).

	Meer en meer zou de overheid GSM, computers, het internet of digitale televisie kunnen gebruiken om u te laten deelnemen of meewerken aan het beleid. Hieraan zijn echter allerlei voordelen en / of nadelen verbonden. Kan u aangeven in welke mate u het eens of oneens bent met de volgende uitspraken in dit verband?						
	Helemaal oneens	Oneens	Eens noch oneens	Eens	Helemaal eens	Weet niet	N
Bij bevestigingen van burgers via het internet of via SMS worden de resultaten vaak gemanipuleerd door specifieke groepen.	1,5%	7,0%	24,7%	23,7%	6,8%	36,3%	620
Politieke debatten op het internet worden door sommige groepen gemonopoliseerd.	,7%	4,6%	21,5%	22,1%	5,6%	45,4%	618
Een debat voeren via het internet leidt in de praktijk tot scheldpartijen.	1,1%	13,3%	26,3%	14,4%	3,4%	41,5%	617
Politieke discussies via het internet leveren zelden iets zinnigs op.	1,7%	8,8%	24,2%	17,1%	6,2%	41,9%	617
Meningen geuit via het internet worden door de politiek minder ernstig genomen.	,6%	6,3%	22,9%	23,7%	6,3%	40,2%	621
Factor: Negatieve houding t.o.v. de inhoudelijke meerwaarde van ICT (Cronbach's Alpha = 0,808)							
De informatie van de overheid op het internet is gemakkelijk te vinden.	2,6%	11,2%	20,5%	29,2%	4,2%	32,3%	622
Bij bevestigingen van burgers via het internet of via SMS is de kans op fraude klein.	6,8%	21,0%	23,9%	13,5%	,9%	33,9%	620
Een debat voeren via het internet vormt een interessante manier om te zien wat	1,9%	3,2%	19,8%	40,3%	4,3%	30,4%	621

en hoe andere mensen denken.							
Deelnemen aan het beleid via het internet, SMS, ... is bedreigend voor mijn privacy.	4,3%	23,8%	23,3%	14,6%	5,8%	28,2%	620
Het internet is onvoldoende veilig om via websites je persoonlijke meningen te uiten.	2,3%	16,1%	21,5%	22,6%	7,9%	29,6%	620

Tabel 55 Percepties van voor- en nadelen van ICT

In de antwoorden op een open vraag naar (andere) voordelen van het gebruik van ICT voor participatie van de burger in het beleidsvormingsproces, worden vooral de meerwaarden van elektronische informatie en dienstverlening (e-government) in de verf gezet. Zo wordt bevestigd dat de grootste meerwaarde ligt op het vlak van de snelheid en directheid van deze media en de flexibiliteit die ze bieden voor een minder of niet ruimte- en tijdsgebonden gebruik. Vandaar dat elementen als tijdswinst, gebruiksgemak, kostenreductie en administratieve vereenvoudiging worden vernoemd als voordelen.

Ziet u persoonlijk andere voordelen verbonden aan het gebruik van nieuwe technologieën door de overheid om u te laten deelnemen aan het beleid? (open vraag)	N	%	% geldig	% cumulatief
neen, geen andere voordelen	74	11,3	43,7	43,7
snelheid, tijdswinst en directheid	19	2,9	11,3	55,1
meer actieve participatie en betrokkenheid	14	2,1	8,0	63,1
participatie en betrokkenheid van meer burgers	4	,7	2,5	65,7
toegankelijkheid, laagdrempeligheid en gebruiksgemak	7	1,1	4,3	70,0
administratieve vereenvoudiging (minder papier)	5	,8	3,1	73,0
flexibel gebruik in tijd en ruimte (geen verplaatsing)	13	2,0	7,6	80,6
anonimiteit	3	,5	1,9	82,5
kostenbesparing voor burger en/of overheid	2	,3	1,1	83,7
betere informatie en communicatie	6	1,0	3,7	87,4
bestuur krijgt meer voeling en inzicht	3	,4	1,5	88,9
het is een kanaal om als burger je mening te geven	4	,5	2,1	91,0
ja, andere voordelen (niet of niet duidelijk gespecificeerd)	5	,8	3,1	94,1
weet niet	10	1,5	5,9	100,0
Totaal	169	25,8	100,0	

Geen antwoord	486	74,2		
Totaal	655	100,0		

Tabel 56 Percepties van andere voordelen van ICT

In de spontane vermeldingen van nadelen van het gebruik van ICT voor burgerparticipatie spant de problematiek van de digitale kloof en uitsluiting de kroon. Daarnaast worden de gevoeligheid voor misbruik en manipulatie enerzijds en onvoldoende veiligheid en gevaren voor de privacy anderzijds benadrukt als drempels en beperkingen voor e-democratie. Een aantal respondenten neemt de gelegenheid te baat om enkele extra problemen en potentiële gevaren aan de orde te stellen, zoals: de problematiek van de information overload voor de burger maar ook voor de overheid, die over voldoende capaciteit moet beschikken om alle input van burgers te verwerken; openstaande vragen over de wijze waarop de overheid de input verwerkt en interpreteert, en de heikele discussie over het gevolg dat uiteindelijk gegeven wordt aan de stem van de burger; het onpersoonlijke karakter van ICT, wat maakt dat ze niet in de plaats kunnen treden van sociaal contact, groepsoverleg en face-to-face dialoog; en het gevaar voor populisme en een verenging van de politieke discussie tot ongenueanceerde stellingen en dichotome ja/nee-antwoorden.

Ziet u persoonlijk andere nadelen verbonden aan het gebruik van nieuwe technologieën door de overheid om u te laten deelnemen aan het beleid? (open vraag)	N	%	% geldig	% cumulatief
neen, geen andere nadelen	47	7,2	26,6	26,6
digitale kloof (kennis en gebruik ICT)	20	3,0	11,1	37,7
digitale kloof (kostprijs en bezit ICT)	17	2,7	9,8	47,6
digitale kloof vergroot participatiekloof	7	1,1	4,0	51,5
geen anonimiteit	4	,6	2,1	53,7
nadelen GSM/SMS: prijs en controle over tijdstip van gebruik	6	1,0	3,6	57,2
privacy en veiligheid	12	1,8	6,5	63,7
information overload	4	,7	2,4	66,2
verwerkingscapaciteit, interpretatie en opvolging	4	,6	2,3	68,4
fraude, misbruik en manipulatie	12	1,8	6,7	75,1
onpersoonlijk en vluchtig karakter	3	,5	1,8	76,9
gevaar voor populisme en verenging van discussie	2	,3	1,1	78,0
er wordt toch niet geluisterd naar de mening van de burger	6	1,0	3,6	81,6
ja, andere nadelen (niet of niet duidelijk gespecificeerd)	13	1,9	7,0	88,6
weet niet	20	3,1	11,4	100,0
Totaal	178	27,2	100,0	

Geen antwoord	477	72,8		
Totaal	655	100,0		

Tabel 57 Percepties van andere nadelen van ICT

Aansluitend bij deze gepercipieerde voor- en nadelen geven we onderstaand een kort overzicht van de evaluaties van enkele specifieke cases (webcasting, blog, e-poll en online discussieforum) voorgelegd in de kwalitatieve onderzoeksfase (focusgroepen met burgers). Deze evaluaties en discussiepunten onderstrepen en complementeren de voorgaande bevindingen uit het kwantitatief onderzoek.

Kwalitatief onderzoek: percepties van voor- en nadelen van e-democratie instrumenten

De meningen over de geschiktheid van verschillende e-democratie instrumenten om aan het beleid te participeren, zoals webcasts, blogs, online peilingen en online fora, zijn zeer verdeeld. De toepassingen worden vaak leuk en interessant gevonden, maar er is discussie over hun waarde als democratisch participatie-instrument.

1. Webcasts

- Een webcast is een goed middel voor de controle op de werkzaamheden van vertegenwoordigende organen en de evaluatie van de vertegenwoordigers. Het is heel direct en transparant, de informatie wordt niet gefilterd door de griffie of de pers. Eerder bleek al dat informatie uit eerste hand op prijs wordt gesteld. Men heeft geen blind vertrouwen in door de media of door anderen gefilterde informatie. De directe levering van ongefilterde informatie wordt dan ook als een belangrijk voordeel ervaren van b.v. (live) webcasts van bestuurszittingen. Het laat toe om korter op de bal te spelen en het zorgt voor een gezonde druk op onze politieke vertegenwoordigers. Men kan het besluitvormingsproces ook goed volgen doordat men precies weet wie wat zegt (niet enkel politici, maar ook b.v. experts in het euthanasiedebat). Bovendien krijgt men extra informatie door de non-verbale communicatie van de politieke vertegenwoordigers.
- Anderzijds is het allemaal wel bijzonder tijdrovend om volgen (en relatief duur in communicatiekost), heeft het een hoog gadget-gehalte en is er bijzonder veel pulp en ballast. Dit geldt ook voor de documenten, notulen en verslagen die men online kan raadplegen. Het is allemaal wel beschikbaar gesteld, maar hoe kan men dit alles verwerkt en verteerd krijgen? Op dat moment spelen filters zoals de media een belangrijke rol om de relevante passages en essentie van de informatie te communiceren. (Een niet-internetbezitter merkte in dit verband op regelmatig gebruik te maken van Teletekst.)

2. Blogs

- Blogs (van politici) zijn een manier om op ongefilterde wijze kennis te nemen van wat politici denken, voelen, enz. Niettemin stelt men zich vragen bij het nut en de efficiëntie om hierin energie te steken. Voor politici kan een weblog een campagnemiddel zijn en visibiliteit opleveren (indien het door andere sites en media wordt opgepikt), maar wat kan men er als burger mee doen?
- Een voordeel van blogs is dat dingen sneller en soepeler gecommuniceerd kunnen worden dan bij websites en hun achterliggende databanken en CMS-systemen, waar inhoudelijke aanpassingen en veranderingen trager verlopen.
- Blogs hebben in principe ook een mobiliserend vermogen, maar dan moet de kracht van het medium ten volle worden uitgespeeld (b.v. door dagelijkse actualisering, koppeling van een RSS-feed, ...). De doorsnee blogs van de partijen en politici in Vlaanderen doen dat niet. Ze zijn artificieel, alleen bedoeld als visueel uithangbord, soms amusant maar zelden informatief.

3. Online peilingen

- De waarde van consultatie- en participatieinstrumenten als online peilingen en online discussiefora wordt

gehypothekeerd door het feit dat massale mobilisatie mogelijk is door belanghebbende, al dan niet georganiseerde groepen. (Er wordt als voorbeeld verwezen naar een aantal niet-politieke cases zoals de verkiezingen van Miss België en deze van de Grootste Belg.) Er wordt hier tegen in gebracht dat mobilisatie niet slecht en misschien zelfs eigen is aan een democratie, vanuit het argument dat iedereen de kans heeft om deel te nemen en te mobiliseren.

- Het is in elk geval noodzakelijk consultatiesystemen zodanig te organiseren en te beveiligen dat elke individuele deelnemer slechts één stem kan uitbrengen. (Er is discussie over de toereikendheid en veiligheid van de eID als middel voor de identificatie en authenticatie van gebruikers.)
- Als er daarnaast ook effectief iets mee gedaan wordt, kunnen elektronische peilingen een leuk, snel en direct middel zijn om het beleid te adviseren. Zelfs als de representativiteit niet 100% gegarandeerd is, zijn online peilingen waardevol om trends te indiceren. Veel hangt ook af van het onderwerp en het doel waarvoor men online peilingen gebruikt: een e-poll over het koningshuis is een stuk gevaarlijker dan eentje over de kwaliteit van het gemeentelijke infoblad.
- Elektronische peilingen geven mensen het gevoel dat ze rechtstreeks participeren.
- Als grote beperkingen van deze systemen worden genoemd: (1) de schaal en representativiteit van het deelnemende publiek: de mensen die deelnemen aan (online) peilingen behoren tot een specifieke culturele ruimte, delen bepaalde voorkeurspatronen, enz.; (2) de mogelijkheid om de resultaten te beïnvloeden door de mobilisatie van medestanders en/of door fraude; (3) het risico op sturing en manipulatie door tendentieuze vraagformuleringen; (4) het reduceren van complexe problemen en processen tot een ongenueerd ja of nee (geen inzicht in 'waarom ja of nee?').

4. Online discussiefora

- Online discussiefora zijn een vlot toegankelijk participatie-instrument, al ziet men door de opeenvolging van reacties op reacties op den duur vaak door de bomen het bos niet meer. Meer structuur en tussentijdse synthese is wenselijk (b.v. via de delphi methode).
- Door een gebrek aan representativiteit kunnen online discussiefora niet als basis dienen om beslissingen te nemen, maar men vindt dat deliberatieve instrumenten wel een signaalfunctie hebben. Als een 'barometer' voor de politiek leren ze niet “wat dé bevolking denkt”, maar geven ze wel indicaties van “wat er onder de bevolking leeft” en van “hoe mensen denken”. Men erkent het potentieel van dit soort instrumenten om problemen te verkennen en te analyseren, en om te 'leren' uit de meningen en argumenten van anderen.
- Er is discussie over de vraag of discussieplatformen heel open moeten zijn en een spontane, natuurlijke groei moeten kennen, dan wel strakker georganiseerd moeten worden. Men merkt op dat vele bijdragen op de discussiefora onzin zijn, volgens sommigen door een gebrek aan 'leiding'. Moderatie kan dit verhelpen, maar de vraag is of een forum wel te modereren valt en hoeveel inspanning dit van de moderator vergt. Bovendien is er een dunne grens tussen moderatie en censuur. Anderen vinden dat open fora met weinig of geen moderatie ook best kunnen werken: ondanks de onvermijdelijke onzin en scheldtirades, zijn er ook steeds bijdragen en discussies die wel waardevol zijn voor de meningsvorming. In elk geval is men veel meer geneigd het belang van een goede organisatie en neutrale moderatie te onderstrepen (cf. scheldpartijen). Ook een goede, themagerichte afbakening is belangrijk voor een kwaliteitsvol forum.
- Er bestaat argwaan en terughoudendheid wanneer gevraagd wordt om zich te registreren, in te loggen, het eigen e-mailadres op te geven, enz. (b.v. “als ik mij registreer op een politieke weblog, krijg ik dan propaganda in de brievenbus?”). Niet iedereen ligt wakker van het prijsgeven en beschermen van zijn privacy, maar anoniem kunnen reageren en deelnemen, is voor sommigen zeer belangrijk. Het gevoel leeft dat zich al te zeer blootgeven en kwetsbaar opstellen, kan leiden tot misbruik (b.v. “als ik informatie

doorgeef aan de overheid, word ik dan geïdëeerd?").

- Men vraagt zich af of zaken als een online discussieforum wel zullen 'leven' bij grote(re) groepen van mensen. "Zou men eigenlijk toch niet beter gaan discussiëren op natuurlijke face-to-face manieren, op café of op wijkfeesten, in plaats van 's avonds alleen achter de PC te gaan zitten?" Mogelijk zal dit specifieke publiek in de toekomst groeien (door de computer-mindedness van jongeren, IDTV, ...). Men zal echter steeds verschillende mensen hebben, met verschillende voorkeuren, ook wat betreft de kanalen om te participeren in het politieke/publieke debat.

2.7 Participatie en e-democratie: een typologie van burgers

Bij wijze van synthese van al het voorgaande, werd een clusteranalyse uitgevoerd op basis van alle variabelen met betrekking tot de gewenste niveaus van participatie aan het beleid (informereren, consulteren, actief deelnemen resp. meebeslissen) op lokaal en bovenlokaal bestuursniveau, de perceptie van de huidige niveaus van participatie, en de geschiktheid van ICT voor het informereren, consulteren, actief deelnemen resp. meebeslissen van de burger. Met deze clusteranalyse werd exploratief gezocht naar groepen van burgers die zich onderscheiden naargelang hun antwoordpatronen m.b.t. gewenste en huidige niveaus van participatie en het geloof in ICT om participatie te ondersteunen. Binnen elke groep of cluster is er sprake van gelijklopende antwoordpatronen, die afwijken van de antwoordpatronen in elk van de andere groepen. Op basis van deze clusteranalyse (N = 481)¹⁷ tekenden zich drie clusters of types van burgers af, namelijk twee grote groepen (41,5% respectievelijk 39,3%) en één kleinere cluster (19,2%).

Cluster	N	%
1	200	41,5
2	189	39,3
3	92	19,2
Totaal	481	100,0

Tabel Clustermodel “burgers, participatie en ICT”

Cluster/type 1: De eerste cluster (42%) is een groep van burgers met relatief hoge verwachtingen ten aanzien van participatie op lokaal en bovenlokaal beleidsniveau. Deze groep is kritisch over het huidige niveau van participatie van de burger aan het beleid, maar is toch opvallend milder in dit oordeel dan de twee andere groepen van burgers. Bij deze groep is de discrepantie tussen verwachting en realiteit dan ook het kleinst. Met gemiddelde scores van 5,4 voor “actief deelnemen” tot 6,7 voor “informereren” hebben deze burgers een gematigd positieve kijk op het potentieel van ICT ter ondersteuning van participatieprocessen.

Cluster/type 2: De tweede cluster (39%) zijn burgers die door de overheid geïnformeerd willen worden en ook wel willen gehoord worden over lokale beleidskwesties die te maken hebben met hun directe leefwereld en -omgeving, maar die daarbuiten nauwelijks geïnteresseerd zijn in (actieve) beleidsparticipatie. Het informatiebeleid van de overheid is voor deze groep ondermaats, andere vormen van participatie praktisch onbestaande (gemiddelde score is 1,1 op 10 of lager), maar ze zijn zoals gezegd ook amper vragende partij. Bij deze groep is het geloof in ICT als kanaal voor burgerparticipatie het kleinst, wat deels voortvloeit uit het profiel en de samenstelling van deze groep (zie verder).

Cluster/Type 3: De derde groep is kleiner (19%), maar heeft het scherpst afgetekende profiel qua wensen en tevredenheid over participatie en het gebruik van ICT. Deze groep van burgers wil zeer duidelijk participeren aan het beleid, zowel op bovenlokaal als lokaal beleidsniveau (gemiddelde score is minimaal 7 op 10). Net als de tweede cluster is deze groep van burgers echter bijzonder negatief over de huidige mogelijkheden voor participatie van de burger. Dat resulteert in een zeer grote discrepantie bij deze mensen tussen “droom” en werkelijkheid. Mede daardoor is dit de doelgroep voor e-democratie initiatieven bij uitstek, want deze groep wordt gekenmerkt door een sterk geloof in de geschiktheid van ICT voor participatie van de burger aan het beleid (gemiddelde score is eveneens minimaal 7 op 10).

¹⁷ Het clustermodel is opgebouwd op basis van alle respondenten die een score op een schaal van 0 tot 10 toekenden op elk van de 20 variabelen die in de clusteranalyse werden opgenomen.

	Participatie op LOKAAL bestuursniveau											
	Cluster 1			Cluster 2			Cluster 3			Totale steekproef		
Gemiddelde score op schaal 0-10	Gewenst niveau	Huidig niveau	Geschiktheid ICT	Gewenst niveau	Huidig niveau	Geschiktheid ICT	Gewenst niveau	Huidig niveau	Geschiktheid ICT	Gewenst niveau	Huidig niveau	Geschiktheid ICT
Informeren	7,8	6,5	6,7	7,7	4,8	6,3	8,7	4,1	7,8	7,8	5,3	7,1
Consulteren	6,9	5,1	6,1	6,3	1,0	5,6	8,4	1,2	7,5	6,8	2,8	6,3
Actief deelnemen	5,6	4,1	5,4	4,0	,6	4,4	7,5	,9	7,0	5,2	2,1	5,3
Meebeslissen	5,9	3,5	5,8	4,2	,4	5,2	7,5	,4	7,4	5,3	1,6	6,0

Tabel 58 Clustermodel burgers: gewenste en huidige niveaus van participatie op lokaal bestuursniveau en geschiktheid van ICT

	Participatie op BOVENLOKAAL bestuursniveau											
	Cluster 1			Cluster 2			Cluster 3			Totale steekproef		
Gemiddelde score op schaal 0-10	Gewenst niveau	Huidig niveau	Geschiktheid ICT	Gewenst niveau	Huidig niveau	Geschiktheid ICT	Gewenst niveau	Huidig niveau	Geschiktheid ICT	Gewenst niveau	Huidig niveau	Geschiktheid ICT
Informeren	7,2	5,4	6,7	6,4	3,2	6,3	8,5	3,2	7,8	6,9	4,0	7,1
Consulteren	6,5	4,1	6,1	4,5	1,1	5,6	8,1	,9	7,5	5,8	2,1	6,3
Actief deelnemen	5,3	3,3	5,4	2,5	,6	4,4	7,3	,5	7,0	4,4	1,6	5,3
Meebeslissen	5,3	2,9	5,8	2,7	,6	5,2	7,0	,3	7,4	4,5	1,4	6,0

Tabel 59 Clustermodel burgers: gewenste en huidige niveaus van participatie op bovenlokaal bestuursniveau en geschiktheid van ICT

In de eerste cluster vinden we relatief gezien iets meer vrouwen, jongere (30 – 50) en hoger opgeleide mensen terug, die meer dan gemiddeld actief zijn in maatschappelijke en politieke verenigingen. In de tweede cluster, die uit relatief meer lager opgeleiden bestaat, is de graad van verenigingsparticipatie lager. In de derde cluster valt op dat het hier niet bepaald gaat om jonge mensen, maar eerder om mensen (mannen) ouder dan 40 jaar, met een gemiddelde tot hogere opleiding. Zij zijn niet uitgesproken sociaal actief, maar net als de burgers in cluster 1 meer dan gemiddeld (actief) lid van politieke verenigingen, adviesraden of lokale buurtwerkgroepen. De verschillen tussen de clusters volgens geslacht, leeftijd en opleiding zijn echter niet significant. Op het vlak van verenigingsparticipatie zijn er enkel significante verschillen qua lidmaatschap van politieke verenigingen, adviesraden of lokale buurtwerkgroepen (voor algemeen lidmaatschap: $\text{Chi}^2=8,186$, $p<0,05$; voor actief lidmaatschap: $\text{Chi}^2=7,363$, $p<0,05$). 1 op 5 van de respondenten in de clusters 1 en 3 zijn lid van dergelijke politiekgerichte verenigingen tegenover slechts 1 op 10 binnen de tweede cluster; qua actief lidmaatschap wordt dat 11% resp. 4%.

		Cluster 1	Cluster 2	Cluster 3	Totaal	
		%	%	%	%	N
Tot.		41,5%	39,3%	19,2%	100%	481
Geslacht	vrouw	44,6%	37,7%	17,7%	100%	229
	man	38,7%	40,8%	20,5%	100%	251
Leeftijd	18-29	41,7%	39,7%	18,7%	100%	108
	30-39	44,9%	42,7%	12,4%	100%	110
	40-49	48,3%	29,5%	22,2%	100%	110
	50-59	27,7%	48,6%	23,7%	100%	79
	60+	40,8%	38,0%	21,3%	100%	67
Diploma	Hoogstens lager middelbaar	41,5%	44,7%	13,9%	100%	148
	Hoger secundair	38,9%	38,8%	22,3%	100%	178
	Hobu	44,6%	34,7%	20,7%	100%	105
	Universitair	45,9%	32,9%	21,2%	100%	44
Internetgebruik	Neen	28,5%	56,4%	15,1%	100%	65
	Ja	43,6%	36,6%	19,8%	100%	416

Tabel Clustermodel burgers: profielbeschrijving volgens geslacht, leeftijd, opleiding en internetgebruik

		Cluster 1	Cluster 2	Cluster 3	Totaal	
		%	%	%	%	N
Tot.		41,5%	39,3%	19,2%	100%	481
Actief lidmaatschap (actief lid of bestuurslid) van verenigingen	Nee	38,2%	42,5%	19,3%	100%	179
	Ja	43,5%	37,3%	19,2%	100%	300
Actief lid van verenigingen buiten het domein van sport, cultuur en ontspanning	Nee	38,6%	41,0%	20,5%	100%	289
	Ja	46,0%	36,6%	17,4%	100%	189
Lidmaatschap van politieke verenigingen, adviesraden of lokale buurtwerking	Nee	39,8%	42,0%	18,2%	100%	405
	Ja	50,8%	24,3%	24,9%	100%	74
Actief lid van politieke verenigingen, adviesraden of lokale buurtwerking	Nee	40,1%	41,1%	18,7%	100%	438
	Ja	55,8%	19,3%	24,9%	100%	41

Tabel Clustermodel burgers: profielbeschrijving volgens lidmaatschap verenigingen

De verschillen tussen de clusters kunnen bijgevolg niet beschreven worden in termen van de klassieke socio-demografische kenmerken, en slechts gedeeltelijk in termen van verenigingsparticipatie. De differentiërende factoren hebben, zo blijkt uit de analyse, te maken met het gebruik van en de houding t.o.v. ICT. In de eerste plaats is er een significant verschil tussen de clusters wat betreft internetgebruik ($\text{Chi}^2=9,877$, $p<0,01$). 57% van de niet-internetgebruikers in het model behoort tot clustertype 2 tegenover 28% (clustertype 1) resp. 15% (type 3). Er zijn ook significante verschillen tussen de clustertypes met betrekking tot de (negatieve) houding t.o.v. het gebruik van computers en het internet ($F=7,214$, $p=0,001$) en het zelfbeeld als ICT-kenner en –adaptor ($F=3,247$, $p<0,05$). Enerzijds wordt type 2 gekenmerkt door een eerder negatieve houding t.o.v. het gebruik van computers en het internet, terwijl type 1 en 3 duidelijk niet afwijzend staan t.o.v. ICT-gebruik. Anderzijds heeft type 3 een uitgesproken beeld van zichzelf als ICT-kenner en –adaptor, waar dit bij type 2 (met gemiddeld een licht negatieve score op deze schaalvariabele) zeker niet het geval is. Terwijl type 1 en 3 bijgevolg meer vertrouwd zijn met en openstaan voor het gebruik van ICT, en soms zelfs een zelfbeeld als ICT-“lover” cultiveren (type 3 is duidelijk ICT-minded), staat type 2 op zijn minst terughoudend zonet afwijzend tegenover nieuwe technologieën.

Uiteindelijk worden de drie clustertypes gekenmerkt door sterke significante verschillen, zowel qua interesse voor klassieke, niet-elektronische instrumenten van participatie ($F=20,468$, $p=0,00$), als qua interesse voor nieuwe, elektronische instrumenten voor de participatie van de burger aan het overheidsbeleid ($F=20,767$, $p=0,00$). Type 1 heeft beperkte belangstelling voor al dan niet ICT-ondersteunde participatie-instrumenten, type 2 heeft geen interesse voor klassieke noch elektronische vormen van participatie, en type 3 toont zich bijzonder sterk geïnteresseerd in zowel elektronische als niet-elektronische instrumenten voor participatie.

Uit deze exploratieve analyse kunnen we de hiernavolgende krijtlijnen distilleren voor een typologie van burgers op het vlak van participatie en e-democratie, waarbij dient herhaald te worden dat de klassieke socio-demografische opdelingen naar geslacht, leeftijd en opleiding worden doorkruist: Deze analytische oefening dient in toekomstig onderzoek verder uitgewerkt en getoetst te worden, maar biedt een waardevolle piste om een gedifferentieerd beleid uit te bouwen voor verschillende “doelgroepen” van (e-)participatie.

Type 1

- Sociaal actief en politiek betrokken.
- Pragmatische ICT-adaptor en -gebruiker met een kritische, maar gematigd positieve instelling t.a.v. het potentieel van nieuwe technologieën.
- Is in vergelijking met andere types relatief tevreden over de huidige graad van burgerparticipatie, maar staat open voor al dan niet ICT-ondersteunde projecten die de deelname van de burger aan het beleid versterken.
- Ziet ICT hierbij als een bijkomend of complementair kanaal, maar is niet experimenteel of innoverend ingesteld.
- Kan bereikt worden met e-participatieve projecten, maar zal e-democratie pas echt adopteren als het gaat om beproefde recepten met een meerwaarde voor het beleid.

Type 2

- Minder sociaal actief en weinig politiek geïnteresseerd.
- Terughoudende tot afwijzende houding t.o.v. ICT. Relatief vaak niet-internetgebruiker.
- Is weinig geïnteresseerd in beleidsparticipatie, via klassieke noch nieuwe instrumenten.
- Heeft niettemin verwachtingen om geïnformeerd te worden over het beleid en om gehoord te worden

over lokale problemen die hem direct aanbelangen, maar vindt dat deze verwachtingen niet worden ingelost.

- Actieve participatie noch elektronische democratie staan op zijn agenda, maar zijn betrokkenheid kan worden gestimuleerd door inspanningen om hem te informeren en naar hem te luisteren.

Type 3

- Sterk politiek geïnteresseerd.
- ICT-minded: innovatieve instelling en krachtig zelfbeeld als ICT-kenner en -adaptor.
- Hecht groot belang aan burgerparticipatie in al zijn vormen (lokaal en bovenlokaal, ICT- en niet ICT-ondersteund, van informeren tot meebeslissen), maar is gefrustreerd over de concrete beleidspraktijk.
- Heeft geloof in de mogelijkheden van ICT voor democratische doeleinden.
- Behoort door zijn participatiebereidheid én “ICT-mindedness” tot de meest direct bereikbare doelgroep van e-democratie.

2.8 Besluit

Uit het publieksonderzoek in Vlaanderen stellen we vast dat de idee van e-democratie zeker nog niet echt “leeft” onder de burgers. Enkel wie al “actief” participeert in de samenleving (het verenigingsleven en/of het beleid), hoger opgeleid is en in het bezit van ICT instrumenten, heeft een redelijk tot sterk geloof in de meerwaarde van het gebruik van ICT voor burgerparticipatie. Deze groep heeft in enkele gevallen al een beperkte ervaring en toont interesse om via nieuwe elektronische instrumenten deel te nemen aan het politieke beleidsvormingsproces. De belangstelling blijft echter vaak beperkt tot de meest “passieve” vormen van (elektronische) participatie.

Om de niet-bezitters van ICT instrumenten (en in het bijzonder diegenen die ook afwijzend staan tegenover het gebruik van computers, het internet, enz.), de lager opgeleiden en de burgers die weinig sociaal en/of politiek actief zijn, stap per stap te betrekken bij het democratische participatieproces en meer nog bij het participatieproces via elektronische middelen, zal het beleid actief maatregelen moeten uitwerken. Het onderzoek bevestigt het bestaan van de digitale kloof als grootste probleem of drempel voor e-democratie. Algemeen genomen wijst het onderzoek echter ook uit dat wie niet kan of niet wenst gebruik te maken van ICT ook meestal minder behoefte heeft om te participeren aan het politieke beleidsproces.

Uit de socio-demografische gegevens van het onderzoek blijkt dat Vlaanderen vrij actief is in het verenigingsleven (60% is actief lid van een of meerdere verenigingen). Zowat 10% is lid van een politieke partij of vereniging, een bijna even grote groep is actief in lokale wijk- of buurtcomités. We stelden doorheen het onderzoek vast dat participatie in het verenigingsleven een positieve samenhang vertoont met de wil of bereidheid tot beleidsparticipatie en met een open, constructieve houding t.o.v. e-democratie. De gevonden relaties zijn echter zelden sterk (significant), zeker niet in vergelijking met b.v. opleiding. Dit gegeven versterkt conclusies uit eerder onderzoek (Billiet, 2004) dat opleiding relevanter is voor de politieke betrokkenheid van burgers dan sociale participatie en verwevenheid in sociale netwerken (via lidmaatschap van verenigingen). Er is niettemin een verband tussen verenigingslidmaatschap en gebruikservaring m.b.t. traditionele instrumenten van beleidsparticipatie. Dit wijst erop dat sociaal actieve burgers dus toch ook politiek actiever zijn, de drempel om deel te nemen aan inspraakmomenten, politieke peilingen, petitie enz. is voor hen lager. We stellen wel vast dat mensen die actief zijn in politieke verenigingen, adviesraden, lokale buurtwerkgroepen e.d., vaak kritisch staan t.o.v. het inzetten van elektronische media en instrumenten voor beleidsparticipatie.

Het gebruik van ICT en van het internet in het bijzonder is duidelijk gerelateerd met leeftijd en vooral met opleidingsniveau, dat hierin de meest determinerende rol speelt. Van een genderkloof is in mindere mate sprake, al vormen vrouwelijke senioren zeker een probleemcategorie. Internetgebruik is ook gerelateerd met beroeps categorie: bij de professionele top (vrije beroepen, kaderleden ...) is het gebruik van het internet quasi 100%. De laagste penetratie zit bij mensen zonder beroep, gepensioneerden, huisvrouwen en -mannen. 40% van de niet-internetbezitters zou wel toegang willen hebben tot dit medium in huis. IDTV (adoptiegraad = 8%) is aan een opmars bezig.

Wat de houding betreft t.o.v. nieuwe technologieën zegt ongeveer 1 op 3 van de niet-internetgebruikers liever niet met een computer te werken en vindt 40% computers en het internet (te) moeilijk (vnl. vrouwen). Iets minder dan de helft zegt dat ze het internet niet nodig hebben. Voor deze groep burgers met een afwijzende houding t.o.v. het gebruik van computers en het internet is e-democratie een ver-van-mijn-bed show.

Eenzijds is de meerderheid van de burgers (64%) van oordeel dat ze te weinig invloed hebben op het beleid. Anderzijds vindt een kleine meerderheid (55%) dat meer aandacht besteden aan de participatie van burgers geen zin heeft, omdat de politiek toch niet luistert of rekening houdt met hun mening. Hoe lager de opleiding, hoe meer men deze visie aanhangt.

De meningen zijn verdeeld over de vraag of rechtstreekse inspraak in het beleid noodzakelijk is, maar de overtuiging is in elk geval aanwezig dat de burger, alleen al om praktische redenen, niet constant over alles kan/moet gehoord worden. De helft van de burgers steunt het principe van de meerderheidsdemocratie, maar met het opleidingsniveau neemt ook de kritiek toe op “de macht van het getal” en de directe democratie en groeit de steun voor de basisprincipes van de consensusdemocratie.

Slechts een kleine 40% van de burgers – maar meer dan de helft van de 60-plussers - sluit zich uitdrukkelijk aan bij de basisidee van de representatieve democratie dat burgers net vertegenwoordigers verkiezen om in hun naam beleidsbeslissingen te nemen. Het vertrouwen en het wantrouwen in de behartiging van het algemene belang door politici zijn bij de burgers even diep geworteld. Ongeveer 45% van de burgers vindt dat de inspraak van de burger in het beleid het best verloopt via het middenveld. Vooral vrouwen en ouderen rekenen op deze intermediaire actor, maar zelfs bij deze groepen is het vertrouwen in de vertegenwoordigende rol van het middenveld begrensd. Een meerderheid van de burgers (60%) vindt het expliciet de taak van de media om de stem van het volk te laten horen in de politieke arena, maar men heeft verre van het volste vertrouwen in de door de media gefilterde informatie en weerspiegelde opinie.

Wanneer burgers gevraagd wordt in welke mate ze participatie aan het beleid belangrijk vinden, wordt er meer belang gehecht aan het participeren op lokaal bestuursniveau dan op bovenlokaal niveau. Burgers willen echter in de eerste plaats door hun bestuur goed geïnformeerd worden over het beleid. Ze wensen ook wel geconsulteerd te worden over zaken die hen direct aanbelangen (uit de eigen “lokale” leefwereld). Een meer “actievare” participatiegraad, actief deelnemen aan het uitwerken van het beleid maar ook “meebeslissen”, is in de ogen van de burger een stuk minder belangrijk. Vooral over rechtstreekse beslissingsmacht zijn de meningen verdeeld, te meer omdat vele hoger opgeleiden die burgerparticipatie genegen zijn hieromtrent reserves en bezwaren hebben. Er is duidelijk een groep van burgers (clustertype 2), vooral gekenmerkt door een niet-gebruik en/of een negatieve houding t.o.v. ICT, die niet of slechts in beperkte mate wensen te participeren aan het beleid, met uitzondering van informatie over het overheidsbeleid en consultatie over lokale beleidskwesties waarbij de persoonlijke betrokkenheid groot is.

De evaluatie van het huidige niveau van participatie valt, ook qua “informerer”, erg negatief uit, zowel op lokaal als bovenlokaal niveau. De eindbalans is een grote kloof of discrepantie tussen gewenst en huidig niveau van burgerparticipatie bij de burger. Een deel van de burgers (clustertype 3), met hoge verwachtingen t.a.v. participatie en een opvallend sterke ICT-mindedness, blijft duidelijk gefrustreerd achter.

Wat betreft interesse, gebruik en tevredenheid t.o.v. participatieve instrumenten, bestaat er een sterke interesse voor “informatieve” en “consultatieve” instrumenten, terwijl vormen van participatie die een actievere inbreng vergen eerder laag scoren. De belangstelling voor nieuwe, elektronische instrumenten binnen de totale populatie is gemiddeld genomen lager dan voor klassieke, niet-elektronische, maar dit is grotendeels te wijten aan de beperkte belangstelling van niet-internetgebruikers. Elektronische en niet-elektronische equivalenten kunnen bij ICT-gebruikers op een gelijkwaardige belangstelling rekenen (de enige uitzondering is het feit dat e-mail drempelverlagend werkt om politici aan te spreken). Informatie over het beleid via websites en elektronisch stemmen genieten de meeste belangstelling. Voor het gebruik van mobiele communicatieplatformen (GSM/SMS) als instrumenten voor e-participatie is er weinig tot geen interesse.

Het effectieve gebruik van traditionele instrumenten om te participeren aan het beleid ligt laag. Iets meer dan een derde van de burgers heeft ooit al voor een vraag of probleem een politicus persoonlijk, per brief of per telefoon aangesproken, een informatievergadering bijgewoond of meegedaan aan een petitie, opiniepeiling of enquête over het beleid.

De gebruikservaring met e-democratie instrumenten bij de Vlaamse internetgebruikers is zeer klein. De passieve bronnen van informatie (websites) zijn door iets meer dan de helft van de internetgebruikers ooit wel eens geconsulteerd. 1 op 5 van de internetgebruikers heeft ooit per e-mail contact genomen met een politicus voor vragen of problemen. Het gebruik van volwaardig “interactieve” instrumenten van participatie (“discussiefora”, chatsessies met politici,...) is eerder zeldzaam.

Niettegenstaande de nog erg beperkte ervaring en de eerder lage tevredenheid, vinden internetgebruikers ICT erg geschikt om participatieve processen efficiënt te organiseren, niet internetgebruikers zijn hierover heel wat minder enthousiast en haken eigenlijk al af op het niveau van “consultatie”. Nieuwe, elektronische technologieën worden in elk geval het minst geschikt bevonden om burgers via meer actieve, deliberatieve en op dialoog gerichte processen te laten meedenken en meewerken in het beleidsproces.

Jongere generaties, hoger opgeleiden en ICT-adaptors gaan hier duidelijk mee in het e-democratie verhaal. Mensen met een afwijzende houding t.o.v. ICT-gebruik, het merendeel van de 60-plussers en/of van de laagst opgeleiden - de groep die zwaar doorweegt in de populatie van niet-internetgebruikers - zweert e-democratie hier af. Zonder toegang tot ICT en zonder gebruikservaring m.b.t. de inzet van ICT voor burgerparticipatie, ontbreekt het geloof in het potentieel van e-democratie.

Niet-internetgebruikers (ouderen, lager opgeleiden) hechten uiteindelijk dus weinig of geen geloof aan e-democratie. De meerderheid van de internetgebruikers ziet echter wel het potentieel van nieuwe technologieën, zeker als het gaat om de burgers te informeren over het beleid. Iets minder overtuigd is men aangaande de waarde van ICT voor actievere vormen van beleidsparticipatie. Wat de geschiktheid van ICT en e-democratie instrumenten betreft, bestaan er ook bij hen twijfels en reserves over onder meer de risico's op

fraude en manipulatie, de veiligheid van het internet, de inhoudelijke kwaliteit van het digitale debat, en het gevaar voor populisme en ongenuanceerde stellingnamen.

De meningen over de mogelijke maatschappelijke effecten van het inzetten van ICT in democratische processen zijn erg dual. Enerzijds vindt een kleine minderheid dat dit de burgers actiever zal betrekken in het beleid en dat meer mensen zullen betrokken worden bij dit beleid, maar anderzijds vreest men ook dat ouderen zullen uitgesloten worden (40%) en dat slechts een gering aantal bevoorrechten zullen deelhebben aan dit proces (40%). Uiteindelijk is er dan ook verdeeldheid van meningen over de vraag of het gebruik van ICT voor de deelname van burgers aan het beleid de participatiekloof in de samenleving verkleint, (door toedoen van de digitale kloof) nog vergroot, of onaangeroerd laat.

3 Politici

3.1 Politiek en socio-demografisch profiel

3.1.1 Politiek profiel

In totaal namen 371 politici deel aan het onderzoek. Op basis van de verstrekte informatie over hun politiek profiel (N = 365) geldt volgende verdeling volgens bestuursniveau en -instelling.

Zetelt u op dit ogenblik in één van de volgende assemblees of raden? (N = 365)	N	%
Lid Kamer	10	2,7%
Lid Senaat	8	2,2%
Lid Vlaams Parlement	29	7,9%
Lid Parlement van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest	3	,8%
Provincieraadslid	89	24,4%
Gemeenteraadslid	298	81,6%

Tabel 60 Verdeling volgens politieke instelling

Zetelt u op dit ogenblik in één van de volgende assemblees of raden? (N = 365)	Bent u ook gemeenteraadslid?			N
	Nee	Ja	Totaal	
	%	%	%	
Tot.	18,4%	81,6%	100%	365
Lid Kamer	30,0%	70,0%	100%	10
Lid Senaat	62,5%	37,5%	100%	8
Lid Vlaams Parlement	51,7%	48,3%	100%	29
Lid Parlement van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest	66,7%	33,3%	100%	3
Provincieraadslid	47,2%	52,8%	100%	89

Tabel 61 Verdeling volgens politieke instelling (andere mandaten van gemeenteraadsliden)

62% van de politici in de steekproef zetelt enkel op lokaal niveau in een gemeenteraad, 18% zetelt enkel in een raad of parlement op een hoger, bovenlokaal bestuursniveau en nog eens 20% is actief op beide niveaus. Binnen deze twee laatste groepen tellen we 50 leden van het federaal, Vlaams of Brussels Parlement tegenover 89 provincieraadsliden (d.i. 25% van de politici).

Lokaal actief, bovenlokaal actief of beide? (N = 365)	N	%
Enkel lid provincieraad, Brussels, Vlaams of federaal Parlement	67	18,4
Enkel gemeenteraadslid	226	61,9
Beide	72	19,7
Totaal	365	100,0

Tabel 62 Verdeling volgens bestuursniveau: lokaal of bovenlokaal actief

Gemeente, provincie of hogere overheid? (N = 365)	N	%
Lid van Brussels, Vlaams of federaal Parlement	50	13,7
Lid van provincieraad	89	24,4
Enkel gemeenteraadslid	226	61,9
Totaal	365	100,0

Tabel 63 Verdeling volgens bestuursniveau: gemeente, provincie of hogere overheid

Daarnaast blijkt telkens 5 tot 10% van de politici ooit ook gezeteld te hebben in een andere raad dan diegene waarin ze op dit ogenblik zetelen. Samengevat betekent dit dat 46,4% op dit ogenblik in een provincieraad, het Brussels, Vlaams of federaal Parlement zetelt, of ooit in één van deze bovenlokale raden heeft gezeteld. 85,7% zetelt nu of zetelde ooit in een gemeenteraad.

Heeft u ooit in één van de volgende assemblees of raden gezeteld? (N = 371)	N	Ja
		%
Ooit lid Kamer	35	9,4%
Ooit lid Senaat	26	7,0%
Ooit lid Vlaams Parlement	31	8,4%
Ooit lid Parlement van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest	22	5,9%
Ooit provincieraadslid	33	8,9%
Ooit gemeenteraadslid	20	5,4%

Tabel 64 Ooit beklede politieke mandaten

Van het aantal huidige gemeenteraadsliden (N = 298) is 30,9% burgemeester of schepen, maar verder namen leden van executieven en bestendig afgevaardigden nauwelijks deel aan het onderzoek. Een klein aantal politici bekleedde in het verleden wel een functie binnen de uitvoerende machten.

Bekleedt u op dit ogenblik één van de volgende functies? (N = 371)	N	%
Federaal minister	0	,0%
Federaal staatssecretaris	0	,0%
Regionaal minister	1	,3%
Bestendig afgevaardigde	1	,3%
Burgemeester of schepen	92	24,8%

Tabel 65 Politieke functies

Heeft u ooit één van de volgende functies bekleed? (N = 371)	N	%
Ooit federaal minister	5	1,3%
Ooit federaal staatssecretaris	7	1,9%
Ooit regionaal minister	9	2,4%
Ooit bestendig afgevaardigde	6	1,6%
Ooit burgemeester of schepen	37	10,0%

Tabel 66 Ooit beklede politieke functies

De politici zijn gemiddeld genomen reeds 20 jaar politiek actief in een partij, maar de vrouwelijke politici hebben over het algemeen minder politieke ervaring dan hun mannelijke collega's ($F=17,209$; $p=0,00$).

Naar politieke partijen en fracties toe kan gesteld worden dat de steekproef van politici weliswaar niet volstrekt representatief is, maar in haar gediversifieerde samenstelling toch een goede weerspiegeling biedt van de huidige politieke krachtenverhoudingen. Toch moet wat de grote partijen betreft, rekening worden gehouden met een relatieve oververtegenwoordiging van CD&V tegenover VLD, sp.a en Vlaams Belang. Dit impliceert ook dat 47% van de bevroegde politici die zowel in een gemeenteraad zetelen als in een raad op een hoger bestuursniveau, tot de CD&V behoort. We merken ook op dat Vlaams Belang veel sterker vertegenwoordigd is onder de leden van het Vlaams of federaal Parlement (22%) en veel minder onder de lokaal actieve gemeenteraadsleden (9%).

Tot welke politieke fractie behoort u?	N	%
CD&V	134	36,1
N-VA	8	2,2
Vlaams Belang	50	13,5
VLD	61	16,4
SP.A	53	14,3
Spirit	6	1,6
Groen!	33	8,9
UF	1	,3
onafhankelijk	12	3,2
andere (*)	13	3,5
Totaal	371	100,0

(*) Tot de andere politieke partijen en fracties behoren vooral partijen die plaatselijk opkomen zoals b.v. Gemeentebelangen.

Tabel 67 Verdeling volgens politieke fractie

Verdeling naar politieke fractie en bestuursinstellingen		Tot welke politieke fractie behoort u?										
		CD&V	N-VA	Vlaams Belang	VLD	SP.A	Spirit	Groen!	UF	onafh.	andere	N
Tot.		36,1%	2,2%	13,5%	16,4%	14,3%	1,6%	8,9%	,3%	3,2%	3,5%	371
Lokaal actief, bovenlokaal actief of beide?	Enkel lid provincieraad, Brussels, Vlaams of federaal Parlement	22,4%	4,5%	14,9%	14,9%	13,4%	4,5%	17,9%	1,5%	4,5%	1,5%	67
	Enkel gemeenteraadslid	36,3%	2,2%	9,3%	18,1%	14,6%	1,3%	9,3%	,0%	4,0%	4,9%	226
	Beide	47,2%	,0%	23,6%	13,9%	15,3%	,0%	,0%	,0%	,0%	,0%	72
Gemeente, provincie of hogere overheid?	Lid van Brussels, Vlaams of federaal Parlement	34,0%	,0%	22,0%	14,0%	16,0%	4,0%	8,0%	,0%	2,0%	,0%	50
	Lid van provincieraad	36,0%	3,4%	18,0%	14,6%	13,5%	1,1%	9,0%	1,1%	2,2%	1,1%	89
	Enkel gemeenteraadslid	36,3%	2,2%	9,3%	18,1%	14,6%	1,3%	9,3%	,0%	4,0%	4,9%	226

Tabel 68 Verdeling volgens politieke fractie en bestuursniveau

3.1.2 Socio-demografisch profiel

Op basis van de beschikbare gegevens (N = 282)¹⁸ blijkt dat 32,3% van de respondenten vrouwelijke politici zijn. Dit stemt overeen het werkelijke aandeel vrouwelijke politici voor het geheel van het federale parlement, het Vlaams Parlement en de provincie- en gemeenteraden in Vlaanderen dat ca. 30% bedraagt.¹⁹

Geslacht	N	%
man	191	67,7
vrouw	91	32,3
Totaal	282	100,0

Tabel 69 Verdeling volgens geslacht

Op basis van beschikbare cijfers over de verdeling volgens geslacht van de Nederlandstalige Kamerleden en Senatoren, Vlaamse Parlementsleden, provincie- en gemeenteraadsleden²⁰, blijkt de steekproef van provincie- en gemeenteraadsleden te beantwoorden aan de reële verdeling volgens geslacht van de provincie- en gemeenteraadsleden in Vlaanderen (circa 30% voor beide soorten instellingen). Er is echter wel een lichte oververtegenwoordiging van vrouwelijke Vlaamse parlementsleden. Voor Kamer en Senaat zijn de absolute aantallen respondenten klein (10 resp. 8); voor het federale Parlement als geheel tellen we 40% vrouwelijke verkozenen in de steekproef tegenover 33% in werkelijkheid. Voor de hogere, bovenlokale bestuursniveaus moeten we dus rekening houden met een grotere deelname aan het onderzoek namens de vrouwelijke volksvertegenwoordigers.

	Populatie		Steekproef	
	% man	% vrouw	% man	% vrouw
Lid Kamer	65,4	34,6	75,0	25,0
Lid Senaat	70,4	29,6	42,9	57,1
Lid Vlaams Parlement	67,7	32,3	63,6	36,4
Lid Parlement van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest	58,4	41,6	,0	100,0
Provincieraadslid	70,7	29,3	68,7	31,3
Gemeenteraadslid	69,2	30,8	70,5	29,5

Tabel Vergelijking tussen de steekproef en de populatie op basis van de verdeling volgens geslacht²¹

Er is globaal een normale verdeling volgens leeftijd, met een gemiddelde leeftijd van 49 jaar. De grootste leeftijdsgroepen zijn politici tussen 40 en 60 jaar oud, 21,6% is jonger dan 40 jaar, 18,8% is ouder dan 60 jaar. De vrouwelijke politici zijn sterker vertegenwoordigd binnen de jongere leeftijdsgroepen: 44% van de -40 jarigen zijn vrouw tegenover 22% bij de politici ouder dan 60 jaar.

¹⁸ Niet alle politici vulden de volledige vragenlijst in, zodat voor 89 respondenten gegevens over socio-demografische kenmerken ontbreken.

¹⁹ Bron: Rol en Samenleving (RoSa) (2005) Vlaamse politica's in cijfers. Rosa-factsheet, Nr. 39, februari 2005. De cijfers hebben betrekking op de samenstelling bij het begin van de huidige legislatuur van de bedoelde instellingen: provincie- en gemeenteraden (2000), Vlaams Parlement (2004) en federaal Parlement (2003).

²⁰ Bron: Rol en Samenleving (RoSa) (2005) Vlaamse politica's in cijfers. Rosa-factsheet, Nr. 39, februari 2005. De cijfers hebben betrekking op de samenstelling bij het begin van de huidige legislatuur van de bedoelde instellingen: provincie- en gemeenteraden (2000), Vlaams Parlement (2004) en federaal Parlement (2003).

²¹ Voor deze tabel is N = 277. Van 94 respondenten uit de totale gerealiseerde steekproef (N = 371) ontbreken gegevens over het geslacht en/of het lidmaatschap van de politieke instellingen.

Leeftijd	N	%
18-29	7	2,5
30-39	54	19,1
40-49	78	27,7
50-59	90	31,9
60+	53	18,8
Totaal	282	100,0

Tabel 70 Verdeling volgens leeftijd

Leeftijd		Geslacht		Totaal
		man	vrouw	N
18-39		55,7%	44,3%	61
40-49		65,4%	34,6%	78
50-59		72,2%	27,8%	90
60+		77,4%	22,6%	53
Totaal		67,7%	32,3%	282

Tabel 71 Verdeling volgens geslacht en leeftijd

Er is weinig informatie beschikbaar over de verdeling volgens leeftijd van de verkozen leden van de verschillende politieke instellingen in België en Vlaanderen. Wel kan met zekerheid worden gesteld dat er een oververtegenwoordiging in de steekproef is van jongere Kamerleden van 30 tot 39 jaar (62,5% t.o.v. 24% in werkelijkheid²²). Wat het Vlaams Parlement betreft, is er een normale verdeling volgens leeftijd. De provincieraadsleden vormen een relatief ouder publiek. Wat de gemeenteraadsleden betreft, stellen we op basis van beschikbaar cijfermateriaal voor Vlaanderen vast dat de jongere gemeenteraadsleden (tot 50 jaar) in de steekproef ondervertegenwoordigd zijn en dat meer dan de helft ouder is dan 50 jaar (in Vlaanderen gaat het in de praktijk slechts om 38%).

	Leeftijd					Totaal
	18-29	30-39	40-49	50-59	60+	N
Lid Kamer	,0	62,5	12,5	12,5	12,5	8
Lid Senaat	14,3	28,6	28,6	28,6	,0	7
Lid Vlaams Parlement	4,5	22,7	40,9	22,7	9,1	22
Lid Parlement van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest	,0	,0	66,7	33,3	,0	3
Provincieraadslid	,0	17,2	23,4	31,3	28,1	64
Gemeenteraadslid	2,6	18,5	26,4	32,2	20,3	227

Tabel Verdeling volgens leeftijd en politieke instelling

Leeftijd	Populatie	Steekproef
	gemeenteraadsleden	gemeenteraadsleden
	%	%
18-29	9,3	2,6
30-39	20,2	18,5
40-49	32,4	26,4
50-59	25,5	32,2
60+	12,5	20,3
Totaal	100,0	100,0

Tabel Vergelijking tussen de steekproef en de populatie van gemeenteraadsleden op basis van de verdeling volgens leeftijd²³

²² Bron: Kamer van Volksvertegenwoordiging, Infosteekkaart nr. 10 (geactualiseerd op 9 maart 2006).

²³ Bron: Fiers, S. en Reynaert, H. (red.) (2006) Wie zetelt? De gekozen politieke elite in Vlaanderen doorgelicht. Tiel: Lannoo.

Meer dan 70% van de bevroegde politici is hoger opgeleid. Bij de jongste leeftijdsgroep (< 40 jaar) is dit 93,4%, bij de oudste politici (> 60 jaar) heeft nog 60,4% een HOBU of universitair diploma.

Opleiding	N	%
Hoogstens secundair onderwijs	80	28,4
Hobu	93	33,0
Universitair	109	38,7
Totaal	282	100,0

Tabel 72 Verdeling volgens opleiding (hoogst behaalde diploma)

Bij de groep van leden van het federaal, Vlaams of Brussels Parlement - en met name bij de Senatoren en (alle) leden van het Parlement van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest - is het contingent vrouwelijke politici relatief groter (42,5%). Dit trekt ten dele ook de gemiddelde leeftijd naar beneden. Telkens 35% van de deelnemende leden van deze raden is jonger dan 40 jaar resp. 50 jaar. Slechts 7,5% is ouder dan 60 jaar tegenover 28% van de provincieraadsleden, die, zoals hierboven reeds gezegd, duidelijk een relatief ouder publiek vormen. Het zijn in het bijzonder politici uit de oudste leeftijdsgroep die een mandaat als gemeenteraadslid combineren met een ander mandaat, hoofdzakelijk als zetelend lid van een provincieraad. Het opleidingsniveau van de leden van de regionale en federale instellingen (65% universitair) is mede daardoor ook duidelijk hoger dan deze van de provincieraadsleden (40% genoot maximaal hoger secundair onderwijs).

		Geslacht		
		man	vrouw	Totaal
		%	%	N
Tot.		67,7%	32,3%	282
Lokaal actief, bovenlokaal actief of beide?	Enkel lid provincieraad, Brussels, Vlaams of federaal Parlement	56,0%	44,0%	50
	Enkel gemeenteraadslid	69,9%	30,1%	173
Gemeente, provincie of hogere overheid?	Beide	72,2%	27,8%	54
	Lid van Brussels, Vlaams of federaal Parlement	57,5%	42,5%	
	Lid van provincieraad en/of gemeenteraad	68,8%	31,3%	64
	Enkel gemeenteraadslid	69,9%	30,1%	173
		Leeftijd		Totaal

Tabel Verdeling volgens geslacht en bestuursniveau

		Leeftijd				
		18-39	40-49	50-59	60+	N
		%	%	%	%	
Tot.		21,6%	27,7%	31,9%	18,8%	282
Lokaal actief, bovenlokaal actief of beide?	Enkel lid provincieraad, Brussels, Vlaams of federaal Parlement	26,0%	34,0%	28,0%	12,0%	50
	Enkel gemeenteraadslid	20,8%	27,7%	33,5%	17,9%	173
	Beide	22,2%	22,2%	27,8%	27,8%	54

Gemeente, provincie of hogere overheid?	Lid van Brussels, Vlaams of federaal Parlement	35,0%	35,0%	22,5%	7,5%	40
	Lid van provincieraad	17,2%	23,4%	31,3%	28,1%	64
	Enkel gemeenteraadslid	20,8%	27,7%	33,5%	17,9%	173

Tabel Verdeling volgens leeftijd en bestuursniveau

		Opleiding			Totaal
		Hoogstens secundair onderwijs	Hobu	Universitair	
		%	%	%	N
Tot.		28,4%	33,0%	38,7%	282
Lokaal actief, bovenlokaal actief of beide?	Enkel lid provincieraad, Brussels, Vlaams of federaal Parlement	26,0%	32,0%	42,0%	50
	Enkel gemeenteraadslid	26,6%	35,3%	38,2%	173
	Beide	37,0%	25,9%	37,0%	54
Gemeente, provincie of hogere overheid?	Lid van Brussels, Vlaams of federaal Parlement	17,5%	17,5%	65,0%	40
	Lid van provincieraad	40,6%	35,9%	23,4%	64
	Enkel gemeenteraadslid	26,6%	35,3%	38,2%	173

Tabel Verdeling volgens opleiding en bestuursniveau

3.2 Gebruik van ICT en houding t.o.v. technologie

3.2.1 Gebruik van ICT

Gemiddeld genomen maken de bevraagde politici al sinds 1991 (15 jaar) gebruik van een computer en sinds 1997 (10 jaar) van het internet. De 60-plussers onder de politici sprongen gemiddeld genomen iets later op de digitale kar (computer 1993, internet 1999), en, daarmee samenhangend, ook de laagst opgeleiden (computer 1995, internet 1999). 9,4% van de politici gebruikt IDTV.

Wanneer de scheidslijnen worden getrokken op meer dan 1 uur per dag en minder dan een half uur per dag internetgebruik voor privé-doeleinden, dan tekenen zich drie ongeveer gelijk verdeelde groepen af van heavy, middle en light internetgebruikers onder de politici. Relevanter nog is het gebruik van het internet voor professionele doeleinden, al betreft dit niet noodzakelijk of niet altijd hun politieke werkzaamheden. Ook hier tekenen zich drie groepen af, maar dit maal met meer dan 2 uur en minder dan 1 uur per dag als begrenzingen. Een niet onbelangrijke groep (8,6%) zegt het internet zelden of nooit te gebruiken voor professionele doeleinden. Inzake privé-gebruik is deze groep slechts 3% klein.

Hoeveel tijd bent u gemiddeld per dag bezig met het internet	Meer dan 3 uur per dag	2 tot 3 uur per dag	1 tot 2 uur per dag	Een half uur tot een uur per dag	Een kwartier tot een half uur per dag	Minder dan een kwartier per dag	Ik gebruik dit medium zelden of nooit	Totaal	
...	%	%	%	%	%	%	%	%	N
voor privé-	3,0%	8,9%	23,7%	34,2%	17,0%	10,2%	3,0%	100,0%	371

doeleinden									
om professionele redenen	19,4%	14,0%	27,8%	17,3%	8,4%	4,6%	8,6%	100,0%	371

Tabel 73 Gebruik internet (detail)

Hoeveel tijd bent u gemiddeld per dag bezig met het internet ...		
voor privé-doeleinden	Meer dan 1 uur per dag	35,6%
	Een half uur tot een uur per dag	34,2%
	Minder dan een half uur per dag	30,2%
om professionele redenen	Meer dan 2 uur per dag	33,4%
	1 tot 2 uur per dag	27,8%
	Minder dan een uur per dag	30,2%
	Ik gebruik dit medium zelden of nooit	8,6%

Tabel 74 Gebruik internet (samenvatting)

Spectaculaire verschillen volgens geslacht en leeftijd werden niet opgetekend (vrouwen en 60-plussers gebruiken het internet iets minder frequent dan hun mannelijke en jongere collega's), maar opmerkelijk genoeg behoort een relatief groter deel van de lager opgeleiden (45%) tot de "heavy users" voor privé-doeleinden in vergelijking met politici die hoger onderwijs genoten (34,4% en 29,4%). Dit verschil is significant ($\chi^2=10,297$; $p<0,05$).

Qua professioneel internetgebruik zijn de verschillen meer uitgesproken. Vrouwen en jonge politici maken frequenter gebruik van het internet voor hun werkzaamheden. Van de politici jonger dan 40 jaar is nagenoeg de helft dagelijks meer dan 2 uur per dag professioneel bezig met het internet, tegenover slechts 7,5% van de politici ouder dan 60 jaar. Er is dan ook een sterke significante relatie tussen leeftijd en professioneel intergebruik. ($\chi^2=39,706$; $p=0,00$). Qua opleidingsniveau draaien de rollen om en zijn het vooral de hoger opgeleide politici die frequenter gebruik maken van het internet voor professionele doeleinden ($\chi^2=16,055$; $p<0,05$). 20% van de (gemiddeld lager opgeleide) 60-plussers onder de politici gebruikt het internet zelden of nooit voor professionele doeleinden.

Uit verdere analyses blijkt dat leden van de regionale en federale parlementen wellicht minder tijd hebben om zich louter privé met het internet bezig te houden, of dat gewoonweg veel meer van hun feitelijk internetgebruik in het teken staat van hun professionele/politieke werkzaamheden. Er is in elk geval een significant verschil inzake privé-gebruik van het internet naargelang politici lid zijn van deze parlementen, van provincieraaden of enkel van gemeenteraden ($\chi^2=15,944$; $p<0,01$). Inzake privé-gebruik kan 14% van de regionale en federale parlementsleden tot de heavy users worden gerekend en 50% tot de light users. Inzake professioneel gebruik stijgt het aandeel heavy users tot 46% (tegenover 24% light users). Het internet niet of zelden gebruiken voor professionele doelen is er bij deze groep van politici niet bij. Mogelijk om dezelfde redenen houden ook burgemeesters zich minder met het internet bezig voor privé-doeleinden dan andere gemeenteraadsleden ($\chi^2=10,617$; $p<0,01$).

		Internet privé			
		Meer dan 1 uur per dag	Een half uur tot een uur per dag	Minder dan een half uur per dag	Totaal
		%	%	%	N
Tot.		35,6%	34,2%	30,2%	371
Geslacht	man	36,6%	35,6%	27,7%	191

	vrouw	33,0%	33,0%	34,1%	91
Leeftijd	18-39	34,4%	36,1%	29,5%	61
	40-49	38,5%	35,9%	25,6%	78
	50-59	36,7%	34,4%	28,9%	90
	60+	30,2%	32,1%	37,7%	53
Opleiding	Hoogstens secundair onderwijs	45,0%	35,0%	20,0%	80
	Hobu	34,4%	38,7%	26,9%	93
	Universitair	29,4%	31,2%	39,4%	109

Tabel 75 Tijdsbesteding internet voor privé-doeleinden naar geslacht, leeftijd en opleiding

		Internet werk				Totaal
		Meer dan 2 uur per dag	1 tot 2 uur per dag	Minder dan een uur per dag	Ik gebruik dit medium zelden of nooit	
		%	%	%	%	N
Tot.		33,4%	27,8%	30,2%	8,6%	371
Geslacht	man	30,9%	27,2%	34,0%	7,9%	191
	vrouw	35,2%	33,0%	22,0%	9,9%	91
Leeftijd	18-39	49,2%	34,4%	16,4%	,0%	61
	40-49	35,9%	29,5%	28,2%	6,4%	78
	50-59	32,2%	26,7%	32,2%	8,9%	90
	60+	7,5%	26,4%	45,3%	20,8%	53
Opleiding	Hoogstens secundair onderwijs	22,5%	26,3%	36,3%	15,0%	80
	Hobu	30,1%	29,0%	31,2%	9,7%	93
	Universitair	41,3%	31,2%	24,8%	2,8%	109

Tabel 76 Tijdsbesteding internet om professionele redenen naar geslacht, leeftijd en opleiding

		Internet privé			Totaal
		Meer dan 1 uur per dag	Een half uur tot een uur per dag	Minder dan een half uur per dag	
		%	%	%	N
Tot.		35,6%	34,2%	30,2%	371
Lokaal actief, bovenlokaal actief of beide?	Enkel lid provincieraad, Brussels, Vlaams of federaal Parl.	34,3%	26,9%	38,8%	67
	Enkel gemeenteraadslid	38,5%	35,4%	26,1%	226
	Beide	27,8%	38,9%	33,3%	72
Gemeente, provincie of hogere overheid?	Lid van Brussels, Vlaams of federaal Parlement	14,0%	36,0%	50,0%	50
	Lid van provincieraad	40,4%	31,5%	28,1%	89
Burgemeester of schepenen	Enkel gemeenteraadslid	38,5%	35,4%	26,1%	226
	Nee	39,8%	37,9%	22,3%	206
	Ja	27,2%	32,6%	40,2%	92

Tabel 77 Tijdsbesteding internet voor privé-doeleinden naar bestuursniveau en -functie

Tijdsbesteding aan het internet voor professionele doeleinden naar bestuursinstellingen en -functie		Meer dan 2 uur per dag	1 tot 2 uur per dag	Minder dan een uur per dag	Ik gebruik dit medium zelden of nooit	Total
		%	%	%	%	N
Tot.		33,4%	27,8%	30,2%	8,6%	371
Lokaal actief, bovenlokaal actief of beide?	Enkel lid provincieraad, Brussels, Vlaams of federaal Parl.	38,8%	26,9%	26,9%	7,5%	67
	Enkel gemeenteraadslid	35,0%	25,2%	30,5%	9,3%	226

	Beide	25,0%	36,1%	31,9%	6,9%	72
Gemeente, provincie of hogere overheid?	Lid van Brussels, Vlaams of federaal Parlement	46,0%	30,0%	24,0%	,0%	50
	Lid van provincieraad	23,6%	32,6%	32,6%	11,2%	89
	Enkel gemeenteraadslid	35,0%	25,2%	30,5%	9,3%	226
Burgemeester of schepen	Nee	32,5%	25,7%	30,1%	11,7%	206
	Ja	32,6%	32,6%	32,6%	2,2%	92

Tabel 78 Tijdsbesteding internet om professionele redenen naar bestuursniveau en -functie

3.2.2 Houding t.o.v. ICT

De grote meerderheid van de bevroegde politici is ICT-minded. Slechts 5,7% zegt toch liever niet met een computer te werken, bijna 60% spreekt dit absoluut tegen. De grootste terughoudendheid doet zich voor bij de oudste (7,6% eens) en de laagst opgeleide politici (8,8%), nagenoeg alle -40 jarige en universitair opgeleide politici zijn het (volstrekt) oneens met deze stelling. De verschillen m.b.t. deze negatieve houding t.o.v. ICT-gebruik volgens leeftijd ($\text{Chi}^2=34,398$; $p<0,01$) en opleiding ($\text{Chi}^2=28,077$; $p<0,01$) zijn significant. Hoe frequenter men het internet (op professionele basis) gebruikt, hoe meer men de stelling met klem tegenspreekt ($\text{Chi}^2=42,247$; $p=0,00$). 15% van de kleine groep politici die zelden of nooit het internet gebruikt voor professionele doeleinden, wil liever geen gebruik maken van een computer.

Daarnaast beschouwt 2 op 3 van de politici zichzelf als een persoon die graag mee is met de nieuwste technologische ontwikkelingen. Deze zelfperceptie is wat sterker bij mannelijke politici. Iets meer dan de helft van de politici die zelden of nooit het internet gebruikt voor professionele doeleinden, heeft ook dit beeld van zichzelf. Hoe frequenter het internetgebruik voor professionele doeleinden, hoe sterker het zelfbeeld als ICT-kenner en -adaptor ($\text{Chi}^2=37,931$; $p<0,01$).

M.b.t. het vertrouwen in ICT zijn de standpunten compleet verdeeld. Binnen de jongste leeftijdsgroep en de universitair opgeleiden heerst er wat meer vertrouwen, bij de oudste en laagst opgeleide groepen wat minder, maar uiteindelijk blijkt er slechts een significant verschil te zijn naargelang het opleidingsniveau ($\text{Chi}^2=21,870$; $p<0,05$). Het vertrouwen in technologie is niet groter bij heavy internet users dan bij light users, maar bij de politici die zelden of nooit het internet gebruiken voor professionele doeleinden is 47% het eens met deze stelling en slechts 16% het oneens (let wel: het gaat hier om een kleine groep van 32 respondenten).

In welke mate bent u het eens of oneens met de volgende uitspraken over nieuwe technologieën?	Helemaal oneens	Oneens	Eens noch oneens	Eens	Helemaal eens	Weet niet	N
Ik werk liever niet met een computer.	58,2%	28,0%	7,8%	2,7%	3,0%	,3%	371
Ik beschouw mezelf als een persoon die graag up-to-date is met nieuwe technologieën.	3,2%	9,4%	19,9%	42,0%	24,5%	,8%	371
Ik denk dat het met nieuwe technologieën nog vaak verkeerd loopt.	5,1%	31,3%	28,6%	28,3%	5,4%	1,3%	371

Tabel 79 Houding t.o.v. nieuwe technologieën

3.3 Participatieniveaus en houding t.o.v. de representatieve en participatieve democratie

3.3.1 Houding t.o.v. de representatieve en participatieve democratie

Net iets meer dan de helft van de politici (52,7%) deelt de mening niet dat de burger te weinig invloed zou hebben op het beleid, maar voor 30,8% is dit wel een maatschappelijk gegeven. Uit de analyse blijkt dat provincieraadsleden, die wellicht het minst in direct contact komen met burgers, het vaker eens zijn met de stelling dat burgers te weinig invloed hebben op het beleid. Wat echter vooral opvalt, is dat slechts 16,7% van de burgemeesters en schepenen het eens is met deze stelling tegenover maar liefst 53% van de andere gemeenteraadsleden. Ongeacht hun leeftijd vinden de politici echter niet dat de burger nu minder inspraak heeft dan vroeger: 70% is het hier niet mee eens, bij burgemeesters en schepenen loopt dit op tot bijna 90%. Ze wijzen ook massaal (80%) de idee van de hand dat de politieke klasse niet open zou staan voor inspraak en participatie van de burger. Dit wordt met de grootste stelligheid tegengesproken door de leden van het Vlaamse en federale Parlement, en weerom door burgemeesters en schepenen. Politici op jaren zijn hierover echter ietwat cynischer geworden.

In welke mate bent u het eens of oneens met de volgende uitspraken?	Helemaal oneens	Oneens	Eens noch oneens	Eens	Helemaal eens	Weet niet	N
De burger heeft te weinig invloed op het beleid.	1,6%	29,2%	26,2%	32,5%	10,2%	,3%	305
Algemeen beschouwd heeft de burger nu minder inspraak in het beleid dan vroeger.	23,0%	47,5%	17,7%	8,2%	3,0%	,7%	305
Meer aandacht geven aan inspraak en participatie van de burger heeft geen zin, politici luisteren toch niet naar de burger.	26,2%	53,8%	9,5%	8,5%	2,0%	,0%	305
Burgers moeten op een rechtstreekse manier inspraak hebben in het beleid.	8,5%	24,9%	27,5%	32,1%	6,6%	,3%	305
De overheid zou altijd moeten doen wat de meerderheid van de burgers verkiest.	11,5%	45,6%	20,7%	15,1%	6,6%	,7%	305
In de praktijk kan je de burger toch niet over alles bevragen of raadplegen.	,3%	6,6%	11,1%	61,0%	20,7%	,3%	305
In het algemeen hebben burgers meestal niet de nodige kennis om over complexe problemen te oordelen.	3,6%	23,3%	26,6%	39,0%	6,6%	1,0%	305
Het is de taak van de politici die door de burgers worden verkozen om zelf de beslissingen te nemen over het beleid.	1,3%	7,5%	24,6%	52,8%	13,1%	,7%	305
De burgers kunnen erop vertrouwen dat de politici die zij verkiezen het algemeen belang verdedigen.	7,5%	19,7%	24,3%	36,1%	11,5%	1,0%	305
De inspraak van burgers in het beleid verloopt het best via allerlei verenigingen die hun belangen vertegenwoordigen.	4,9%	22,6%	23,9%	38,4%	10,2%	,0%	305
Verenigingen	5,6%	27,2%	29,8%	27,9%	9,2%	,3%	305

vertegenwoordigen vandaag niet meer de burger, maar vooral zichzelf.							
Het is de taak van de media om de stem van het volk te laten horen in de politiek.	5,2%	19,7%	25,6%	37,7%	11,1%	,7%	305
De media zijn een goede weerspiegeling van de publieke opinie.	20,3%	43,6%	23,9%	9,5%	1,0%	1,6%	305
De media zorgen ervoor dat burgers correct op de hoogte zijn van de belangrijkste informatie over politiek en beleid.	18,7%	37,7%	24,3%	15,7%	3,3%	,3%	305

Tabel 80 Houding tegenover representatieve en participatieve democratie

De politici zijn zeer verdeeld over de vraag of burgers op een rechtstreekse manier inspraak in het beleid zouden moeten hebben, en deze verdeeldheid manifesteert zich ook binnen de diverse subgroepen van politici. Alleen de burgemeesters en schepenen vormen een uitzondering: meer dan de helft onder hen vindt niet dat meer rechtstreekse participatie moet tegenover 22% wel. Ongeveer 1 op 3 van de politici vindt uitdrukkelijk van niet, maar voor een iets grotere groep (38,7%) zou dit eigenlijk wel moeten. 45% vindt dat burgers meestal niet de nodige achtergrondkennis hebben om over complexe maatschappelijke problemen te oordelen of beslissingen te nemen, zodat een of andere vorm van politieke representatie noodzakelijk is. Een niet onbelangrijke groep (27%) vindt dit klaarblijkelijk een te elitair of voor burgers te geringschattend standpunt. Jongere politici (35% van de -40 jarigen) volgen dit standpunt veel minder dan hun oudere collega's (60% van de 60-plussers is het eens) Ze zijn het er wel bijna allemaal over eens dat men de burger in de praktijk niet over alles kan bevragen of raadplegen, en dat er dus sowieso praktische grenzen gelden voor processen van publieke consultatie, actieve deelname aan het beleid en directe democratie. Hoe hoger de leeftijd, hoe meer men deze stelling bijtreedt. Bovendien blijkt niet echt onverwacht dat vooral politici van het Vlaams en federaal Parlement dit niet haalbaar achten voor vele bovenlokale materies. Opmerkelijk is in elk geval dat 57% van de politici expliciet de stelling verwerpt dat de overheid altijd moet doen wat de meerderheid van de burgers verkiest. Leden van raden op bovenlokaal zijn hierin het scherpst (helemaal oneens). Dit principe dat in zijn meest uitgesproken vorm ondersteuning biedt voor een model van directe democratie, wordt door een minderheid van de politici (21,6%) expliciet gedragen. Uit dit geheel van tegengestelde opvattingen op het politieke terrein komt globaal naar voren dat ruim een derde van de politici er expliciet van overtuigd is dat meer participatieve democratie wenselijk is, en waar dit opportuun is ook via meer rechtstreekse inspraak van de burger gestalte mag of zelfs moet krijgen. In hoeverre men dit puur als een aanvulling op de bestaande representatieve democratie beschouwt dan wel resoluut het pad van de directe beslissingsmacht van de burger wil bewandelen, moet scherper blijken uit de cijfers in het vervolg van dit hoofdstuk. In elk geval steunt de meerderheid van de politici het model van de consensusdemocratie.

Bijna twee derde van de politici (65,9%) spreekt zich bovendien resoluut uit voor het principe van de indirecte democratie en politieke representatie, waarbij zij als democratisch verkozen vertegenwoordigers door de burgers het mandaat hebben gekregen hebben om beslissingen te nemen in hun naam. Bij de burgemeesters en schepenen is 75% die mening toegedaan. Slechts 8,8% van alle politici vindt dit niet de taak van verkozen politici, ongeveer 1 op 4 spreekt zich niet uit. Opmerkelijk is dat 27,2% van de politici vindt dat de politieke klasse niet het volste vertrouwen van de burger verdient om het algemene belang te vrijwaren en in wet- en regelgeving te vertalen. Het gaat hier vooral om gemeenteraads- en provincieraadsleden (telkens ca. 30%), want slechts 12% van de andere politici, werkzaam op regionaal en federaal niveau, denken er zo over. Weerom stellen we een groot verschil vast tussen burgemeesters en schepenen enerzijds, waarvan twee derde de vertrouwensstelling beaamt, tegenover slechts 41% van de andere gemeenteraadsleden.

Over de taak en tol van het middenveld en de media in ons democratisch bestel lopen de meningen uiteen. Bijna de helft van de politici vindt dat de inspraak van de burger in het beleid het best verloopt via middenveldorganisaties die hun belangen verdedigen enerzijds – vooral een typisch vrouwelijk standpunt (55% tegenover 45% bij de mannelijke politici), zo blijkt – en dat het de taak is van de media om de stem van het volk te vertegenwoordigen in de politiek anderzijds. Telkens is ongeveer 1 op 4 van de politici het hiermee niet eens, terwijl ca. 25% dit liever in het midden laat. De politici zijn erg verdeeld wat betreft de performantie van het middenveld om effectief de (belangen van de) burger te vertegenwoordigen in de politieke arena, al stellen vrouwelijke politici zich in deze beoordeling doorgaans wat gematigder op dan hun mannelijke collega's (30% resp. 40% akkoord) en jongere politici wat genuanceerder dan oudere politici (zo heeft 47% van de politici ouder dan 60 jaar een negatief oordeel klaar). Mede gezien de relatief sterke vertegenwoordiging in de steekproef van vrouwelijke en jonge politici op het regionaal en federaal bestuursniveau, is ook op dit laatste vlak een duidelijk verschil merkbaar. Heel opvallend is dat politici in groten getale zeer kritisch zijn over de media: slechts 10% van de politici vindt dat de media een goede weerspiegeling zijn van de publieke opinie (63,9% oneens) en nauwelijks 19% van de politici vindt dat de media zich naar behoren kwijten van hun informatietaak (56,4% oneens). De kritiek komt bovenal van vrouwelijke politici en jonge politici (- 40 jaar), waarvan nauwelijks 5% de media een goede weerspiegeling van de publieke opinie vindt en 12% in de media een correct informatiekanaal voor de burgers ziet. Dit straalt ook af op het geheel van de leden van het federaal, Vlaams en Brussels Parlement, waarvan slechts 2,4% (resp. 12,2%) een goed woordje veil heeft voor de media en hun rolvulling in de democratie.

3.3.2 Gewenste en huidige niveaus van politieke participatie

Er bestaat bij de politici weinig discussie over het feit dat de overheid, zowel op lokaal als op bovenlokaal vlak, de burgers naar behoren moet informeren over het beleid. 58,5% geeft zonder meer de score 10 op de schaal van belangrijkheid van het informeren over het lokale beleid, exact 80% geeft minimaal de score 8 voor het bovenlokale niveau.

Op lokaal niveau vinden zij het ook zeer belangrijk dat de burger geconsulteerd wordt (gemiddelde score 8,3; 32% geeft score 10; slechts 12% geeft een score lager dan 7) en in mindere mate actief kan meedenken en -werken aan het beleid (gemiddelde score 7,6; 1 op 4 geeft een score lager dan 7) in de eigen wijk, stad of gemeente. Voor participatie op het bovenlokale beleidsniveau zakken deze scores gevoelig. Toch vindt nog 65% van de politici het, met een minimale score van 7, redelijk tot zeer belangrijk dat ook op dit niveau burgers worden geraadpleegd. Voor actieve participatie wordt dat 56,6%, maar voor 24% van de politici is dit al een brug te ver (score voor belangrijkheid lager dan 5).

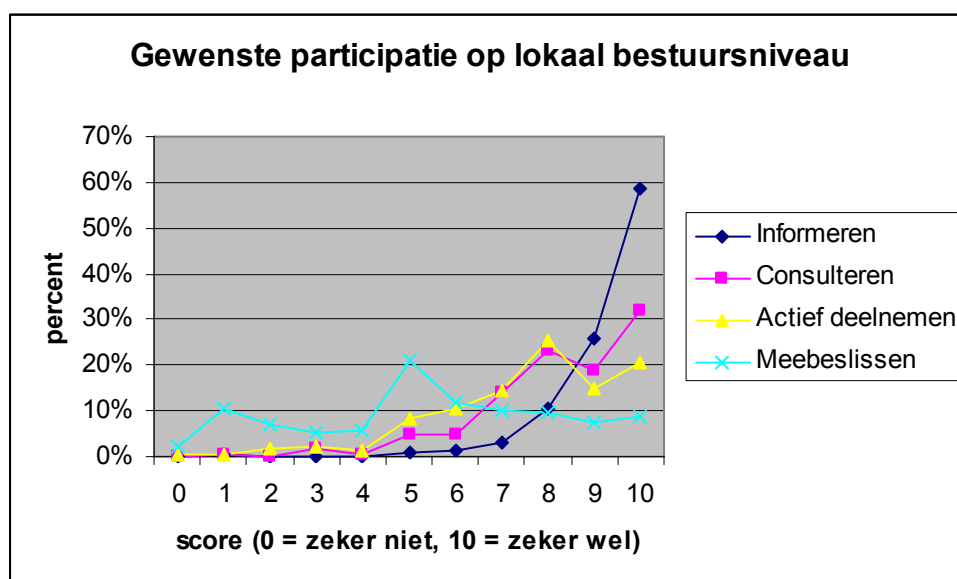
Over (mede)beslissingsmacht van de burger op lokaal bestuursvlak zijn de meningen onder de politici sterker verdeeld, maar met een globaal saldo pro rechtstreekse beslissingsmacht: 30,5% geeft een score lager dan 5, 48,2% geeft een score hoger dan 5, met een uiteindelijk gemiddelde van 5,5. Op het bovenlokale niveau (gemiddelde score 4,5) geldt eigenlijk precies het omgekeerde: 46,8% vindt dit niet belangrijk of opportuun, 35% wenst dit in minder of meerdere mate in overweging te nemen. 8,9% resp. 5,7% vindt rechtstreekse beslissingsmacht voor de burger op lokaal resp. bovenlokaal niveau een absolute must (score 10).

		Gewenst niveau van participatie	Stand. dev.	Huidig niveau van participatie	Stand. dev.
		Gemiddelde score op een schaal 0-10		Gemiddelde score op een schaal 0-10	
Lokaal bestuursniveau	Informereren	9,3	1,050	6,2	2,115
	Consulteren	8,3	1,703	4,8	2,348
	Actief deelnemen	7,6	1,994	3,7	2,237
	Meebeslissen	5,5	2,795	2,5	2,068
Bovenlokaal bestuursniveau	Informereren	8,5	1,923	5,1	2,203
	Consulteren	7,0	2,388	3,4	2,180
	Actief deelnemen	6,2	2,555	2,6	2,011
	Meebeslissen	4,5	2,869	1,9	1,836

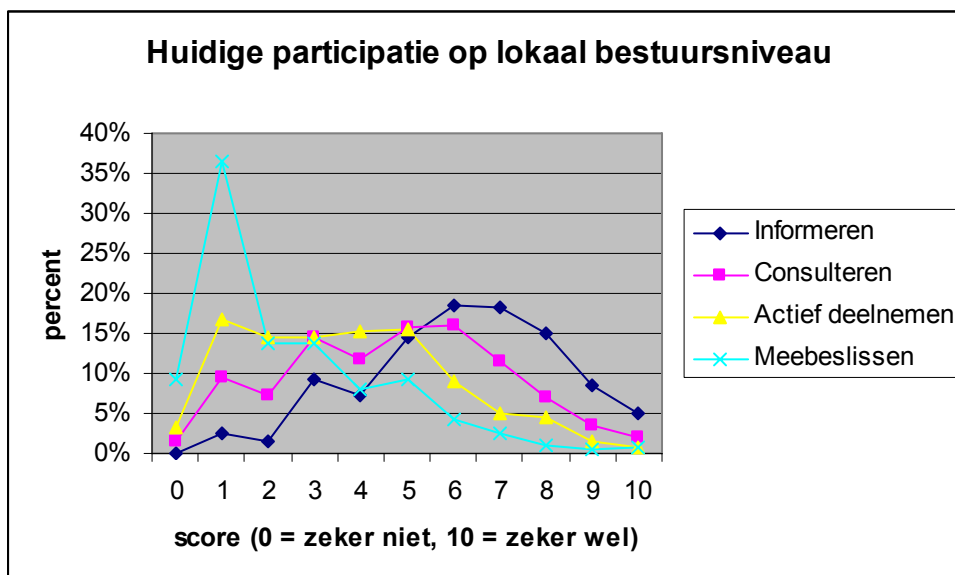
Tabel 81 Gewenste en huidige niveaus van politieke participatie

Wat het huidige niveau betreft waarin de lokale en bovenlokale overheden de burger via deze verschillende vormen en gradaties laten participeren aan het beleid, zijn de politici niet mals. Informatie over lokaal beleid scoort met een gemiddelde van 6,2 nog het best, maar door hoogstens de score 5 toe te kennen, geeft een derde van de politici aan het informatiebeleid binnen steden en gemeenten ondermaats te vinden. Met een gemiddelde score van 5,1 wordt ook het informatiebeleid van de provinciale, regionale en federale overheden op de korrel genomen: 1 op 3 van de politici vindt de inspanningen op dit vlak ondermaats (score lager dan 5), slechts een minderheid geeft de genoemde overheden op dit vlak meer dan een 5 op 10.

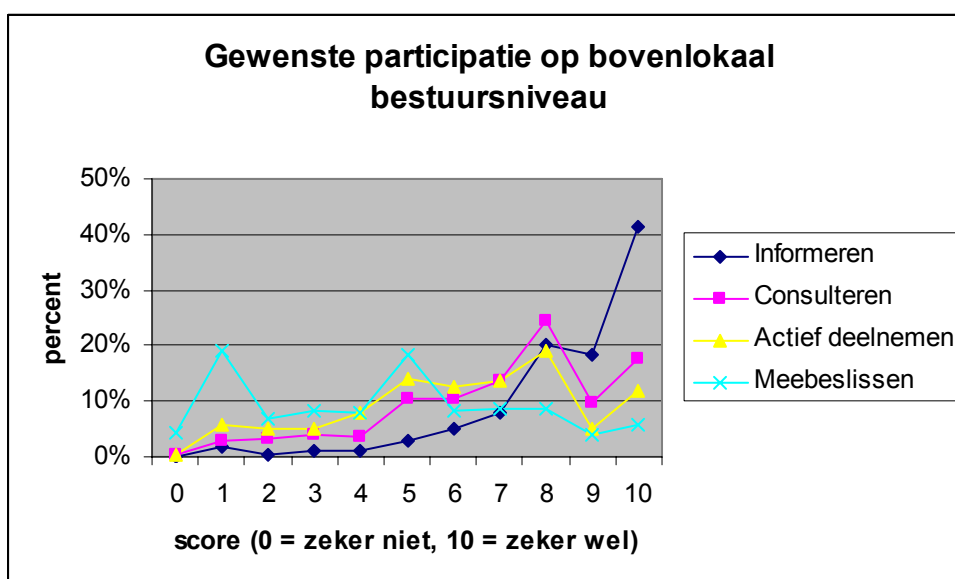
44,5% van de politici vindt dat consultatie op lokaal niveau niet of nauwelijks het geval is (score lager dan 5), met betrekking tot actieve participatie is 2 op 3 van de politici die mening toegedaan (daarnaast geeft telkens ongeveer 15% score 5). Volgens 9% van de politici bestaat er op lokaal bestuursniveau in mindere of meerdere mate ruimte voor het meebeslissen over het beleid door burgers (minimaal score 6). Consulteren (gemiddelde score 3,4) en actief deelnemen aan het beleid (gemiddelde score 2,6) is op bovenlokaal bestuursniveau volgens de politici een vrij uitzonderlijk gebeuren. Dit geldt uiteraard ook voor meebeslissen, 6% van de politici meent dat dit op dit ogenblik toch al in bepaalde mate het geval is (score hoger dan 5).

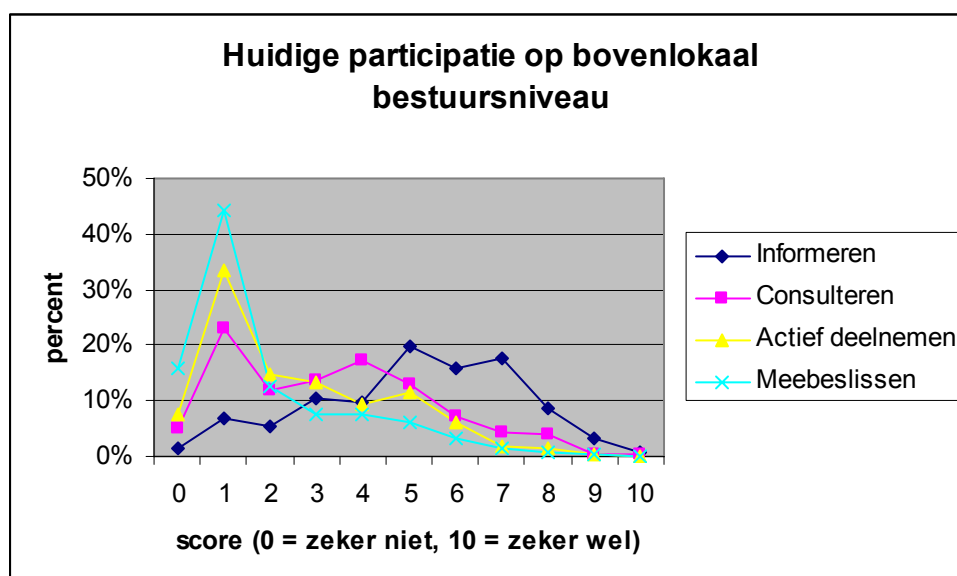
Figuur 15 Gewenste participatie op lokaal bestuursniveau

Figuur 16 Huidige participatie op lokaal bestuursniveau

Figuur 17 Gewenste participatie op bovenlokaal bestuursniveau

Figuur 18 Huidige participatie op bovenlokaal bestuursniveau

Vertaald naar socio-demografisch en politiek profiel zien we in eerste instantie dat vrouwelijke politici systematisch aan elke vorm van participatie meer belang hechten. De verschillen tussen mannelijke en vrouwelijke politici zijn echter alleen significant voor de consultatie ($\text{Chi}^2=5,299$; $p<0,05$) en de actieve deelname ($\text{Chi}^2=7,290$; $p<0,01$) van de burger aan het beleid van de provincie, de Vlaamse of federale overheid.. Vrouwelijke politici hechten ook significant meer belang aan het meebeslissen door de burger op lokaal beleidsniveau ($\text{Chi}^2=6,498$; $p<0,05$). De verschillen tussen mannelijke en vrouwelijke politici zijn verder echter niet groot en met betrekking tot de perceptie van de werkelijke participatiegraad zelfs heel miniem.

Politici ouder dan 60 jaar vinden participatieprocessen relatief meer tot de gangbare praktijk behoren. De jongste en oudste groepen politici vinden in grotere mate dat lokale besturen burgers goed informeren (gemiddelde score 6,5 tegenover 5,8 bij de andere leeftijdsgroepen; $\text{Chi}^2=3,123$; $p<0,05$) en voldoende consulteren (5,2 tegenover 4,4; $\text{Chi}^2=3,032$; $p<0,05$) over het beleid in hun wijk, stad of gemeente. Op bovenlokaal niveau zijn er echter geen opvallende verschillen tussen de leeftijdsgroepen merkbaar. Evenmin zijn er significante verschillen tussen de leeftijdsgroepen m.b.t. de gewenste participatie.

Het enthousiasme voor consultatieve, deliberatieve en referendaire processen, op lokaal en zeker op bovenlokaal niveau, neemt af naargelang het opleidingsniveau van de politieke respondenten hoger is. We zien hier significante verschillen optreden ten aanzien van de wenselijkheid van “consulteren” ($\text{Chi}^2=3,714$; $p<0,05$) en van “meebeslissen” op het lokale bestuursniveau ($\text{Chi}^2=3,321$; $p<0,05$). Universitair opgeleide politici kennen gemiddeld de scores 5,0 (lokaal) en 4,0 (bovenlokaal) toe tegenover 6,0 respectievelijk 4,9 bij de respondenten die hoogstens secundair onderwijs volgden. Het zijn ook de universitair opgeleide politici die de werkelijke participatiegraad op het vlak van “meebeslissen” over het lokale ($\text{Chi}^2=3,210$; $p<0,05$) en het bovenlokale ($\text{Chi}^2=4,520$; $p<0,05$) beleid nog lager inschatten dan hun collega’s. Ook wat de actieve deelname van de burger aan het beleid in de eigen wijk, stad of gemeente betreft, zijn hoger opgeleide politici een stuk kritischer ($\text{Chi}^2=4,900$; $p<0,01$).

Gewenst niveau van participatie op lokaal bestuursniveau		Lokaal actief, bovenlokaal actief of beide?			Gemeente, provincie of hogere overheid?			Burgemeester of schepen	
		Enkel lid provincieraad, Brussels, Vlaams of federaal Parlement	Enkel gemeenteraadslid	Beide	Lid van Brussels, Vlaams of federaal Parlement	Lid van provincieraad	Enkel gemeenteraadslid	Nee	Ja
Informereren	gem.	9,2	9,4	9,2	9,3	9,1	9,4	9,3	9,4
	n	67	224	72	50	89	224	205	91
Consulteren	gem.	8,4	8,3	8,4	8,4	8,4	8,3	8,4	8,0
	n	67	224	72	50	89	224	205	91
Actief deelnemen	gem.	7,8	7,6	7,7	8,0	7,6	7,6	7,6	7,5
	n	67	224	72	50	89	224	205	91
Meebeslissen	gem.	6,2	5,3	5,4	5,7	5,8	5,3	5,5	4,9
	n	67	224	72	50	89	224	205	91

Tabel 82 Gewenste niveaus van lokale politieke participatie naar bestuursinstellingen en -functies

Gewenst niveau van participatie op bovenlokaal bestuursniveau		Lokaal actief, bovenlokaal actief of beide?			Gemeente, provincie of hogere overheid?			Burgemeester of schepen	
		Enkel lid provincieraad, Brussels, Vlaams of federaal Parl.	Enkel gemeenteraadslid	Beide	Lid van Brussels, Vlaams of federaal Parlement	Lid van provincieraad	Enkel gemeenteraadslid	Nee	Ja
Informereren	gem.	9,0	8,4	8,3	8,8	8,5	8,4	8,5	8,0
	n	67	224	72	50	89	224	205	91
Consulteren	gem.	7,4	6,8	7,3	7,4	7,4	6,8	7,2	6,3
	n	67	224	72	50	89	224	205	91
Actief deelnemen	gem.	6,7	6,0	6,4	6,9	6,4	6,0	6,3	5,5
	n	67	224	72	50	89	224	205	91
Meebeslissen	gem.	5,0	4,3	4,4	4,5	4,8	4,3	4,7	3,6
	n	67	224	72	50	89	224	205	91

Tabel 83 Gewenste niveaus van bovenlokale politieke participatie naar bestuursinstellingen en -functies

Huidig niveau van participatie op lokaal bestuursniveau		Lokaal actief, bovenlokaal actief of beide?			Gemeente, provincie of hogere overheid?			Burgemeester of schepen	
		Enkel lid provincieraad, Brussels, Vlaams of federaal Parl.	Enkel gemeenteraadslid	Beide	Lid van Brussels, Vlaams of federaal Parlement	Lid van provincieraad	Enkel gemeenteraadslid	Nee	Ja
Informereren	gem.	5,4	6,5	6,1	5,6	5,8	6,5	6,0	7,3
	n	67	224	72	50	89	224	205	91
Consulteren	gem.	4,1	4,9	4,8	4,4	4,5	4,9	4,3	6,2
	n	67	224	72	50	89	224	205	91
Actief deelnemen	gem.	3,2	3,9	3,7	3,5	3,5	3,9	3,2	5,2
	n	67	224	72	50	89	224	205	91
Meebeslissen	gem.	2,1	2,6	2,6	2,0	2,6	2,6	2,2	3,4
	n	67	224	72	50	89	224	205	91

Tabel 84 Huidige niveaus van lokale politieke participatie naar bestuursinstellingen en -functies

Huidig niveau van participatie op bovenlokaal bestuursniveau		Lokaal actief, bovenlokaal actief of beide?			Gemeente, provincie of hogere overheid?			Burgemeester of schepen	
		Enkel lid provincieraad, Brussels,	Enkel gemeenteraadslid	Beide	Lid van Brussels, Vlaams of	Lid van provincieraad	Enkel gemeenteraadslid	Nee	Ja

		Vlaams of federaal Parl.			federaal Parlement				
Informeren	gem.	5,3	5,0	5,3	5,1	5,4	5,0	4,8	5,7
	n	67	224	72	50	89	224	205	91
Consulteren	gem.	3,6	3,3	3,4	3,4	3,6	3,3	3,2	3,7
	n	67	224	72	50	89	224	205	91
Actief deelnemen	gem.	2,8	2,5	2,9	2,7	2,9	2,5	2,4	3,0
	n	67	224	72	50	89	224	205	91
Meebeslissen	gem.	2,0	1,9	2,2	1,8	2,3	1,9	1,8	2,2
	n	67	224	72	50	89	224	205	91

Tabel 85 Huidige niveaus van bovenlokale politieke participatie naar bestuursinstellingen en -functies

Misschien niet echt onverwacht maar toch opvallend is dat politici die zetelen in gemeenteraden minder gecharmeerd worden door de mogelijkheid om burgers rechtstreeks mee te laten beslissen over stedelijke of gemeentelijke beleidsbevoegdheden. Dit is voor een goed deel te wijten aan de houding van de burgemeesters en schepenen (4,9 tegenover 5,5 als gemiddelde score van de andere gemeenteraadsleden). Voor het overige zijn er weinig grote verschillen tussen lokaal en bovenlokaal actieve politici, behalve het gegeven dat het geloof bij regionale en federale parlementsleden in actieve, deliberatieve vormen van democratie wat sterker is (gemiddelde score 8,0). Wat de evaluatie van de huidige participatiegraad betreft, krijgen we qua lokale beleidsparticipatie net het tegenovergestelde beeld: gemeenteraadsleden schatten de huidige mate van elke vorm van participatie van de burger aan het lokale beleid systematisch hoger in dan politici die (ook) zetelen in hogere bestuursraden. Vooral burgemeesters en schepenen zijn uitermate mild in hun oordeel. Eveneens logisch is dat leden van provincieraden en vooral leden van de regionale en federale Parlementen systematisch meer belang hechten aan participatie van de burger aan het bovenlokale beleid dan politici die door hun zetel in een gemeenteraad (enkel) met lokale politiek bezig zijn. Ze (en dit keer vooral de provincieraadsleden) schatten de huidige situatie ook ietsjes rooskleuriger in, maar de verschillen zijn minder frappant dan m.b.t. het gewenste participatieniveau. Uiteindelijk werden geen significante relaties gevonden tussen de gewenste en huidige niveaus van participatie enerzijds en het behoren tot bepaalde bestuursinstellingen en -niveaus anderzijds. Hierop geldt één belangrijke uitzondering: burgemeesters en schepenen schatten de huidige niveaus van vooral lokale maar ook bovenlokale burgerparticipatie significant hoger inschatten, maar tegelijkertijd minder belang hechten aan bovenlokale beleidsparticipatie dan andere gemeenteraadsleden.

	Informeren	Consulteren	Actief deelnemen	Meebeslissen
Gewenst niveau van participatie op lokaal bestuursniveau	,002	3,143	,117	2,676
Gewenst niveau van participatie op bovenlokaal bestuursniveau	4,798*	8,697**	5,054*	8,741**
Huidig niveau van participatie op lokaal bestuursniveau	30,561**	48,018**	52,260**	19,955**
Huidig niveau van participatie op bovenlokaal bestuursniveau	12,160**	4,504*	5,848*	3,562

Tabel 86 F-testen (ANOVA) voor verschillen in gewenste en huidige niveaus van lokale en bovenlokale politieke participatie tussen burgemeesters/schepenen en andere gemeenteraadsleden (** p<0,01; * p<0,05)

Kwalitatief onderzoek: houding t.o.v. directe democratie

De verdeeldheid van meningen over de medebeslissingsmacht van de burger en de directe democratie bleek ook uit de interviews met politici.

Directe democratie (argumenten pro)

- Sommige politici/partijen geloven in de kracht van directe democratie. ICT kan de organisatie van b.v. referenda efficiënter en vooral minder kostelijk maken.
- Voor sommige andere politici/partijen kan directe democratie onder bepaalde voorwaarden: (1) als het gaat over onderwerpen die mensen beroeren en rechtstreeks aanbelangen (vooral bij lokale projecten of bij grote en bijzondere, principiële kwesties); (2) er voldoende informatie en communicatie is rond deze onderwerpen; en (3) er ruimte en aandacht is voor debat en argumentatie vooraf.

Directe democratie (argumenten contra)

- Andere politici/partijen waarschuwen m.b.t. de directe democratie voor een al te eenvoudige aggregatie van individuele meningen en 'de macht van het getal': het complexe beleidsproces mag niet zonder meer gereduceerd worden tot directe push-button democratie.
- Directe democratie is theoretisch en technologisch mogelijk, maar het is een wankel basis voor de democratie, omdat het slechts gaat om een aggregatie van geïsoleerde en geatomiseerde meningen op een specifiek moment in de tijd. Het gaat voorbij aan het wezenlijke belang van dialoog en overleg tussen groepen, enz.
- Directe democratie resulteert in het dictaat van de (kleine) meerderheid en botst met het consensusgerichte denken over complexe problemen en met de zoektocht naar compromissen of oplossingen met een breed maatschappelijk draagvlak. Het botst m.a.w. met een aantal krachtlijnen van onze representatieve democratie.

3.4 Interesse, gebruik en tevredenheid t.o.v. participatieve instrumenten

3.4.1 Interesse voor participatieve instrumenten

Uit een exploratieve factoranalyse uitgevoerd op de lijst van participatie-instrumenten in de vragenlijst (zie technische bijlage) bleken de interesse voor klassieke, niet-elektronische instrumenten voor beleidsparticipatie en de interesse voor nieuwe, elektronische instrumenten twee onderscheiden concepten te zijn. Alle traditionele participatie-instrumenten uit de vragenlijst kunnen opgenomen worden in één schaal van interesse voor dit soort instrumenten. Alleen het organiseren van een referendum op papier waarbij burgers kunnen stemmen en meebeslissen over het beleid, kon niet in deze schaal worden opgenomen. Een tweede schaalvariabele die de interesse meet voor nieuwe, elektronische participatie-instrumenten kon worden geconstrueerd uit de interesse voor zeven onderliggende instrumenten. Drie elektronische instrumenten konden omwille van een te lage factorlading niet in deze schaal opgenomen worden. Naast referenda via het

internet of SMS en op afstand stemmen bij verkiezingen bleek dit ook het geval voor het opzetten van websites met beleidsinformatie.

3.4.1.1 Klassieke, niet-elektronische instrumenten

Om de participatie van de burger aan het beleid te organiseren tonen de meeste politici zich in sterke tot zeer sterke mate geïnteresseerd in informatievergaderingen (66,1%), inspraak- en overlegvergaderingen (64,2%) en wijk- of buurtcomités (57,6%).

In welke mate zou u van de volgende mogelijkheden gebruik willen maken om burgers deel te laten nemen aan het beleid?	Niet	In beperkte mate	In redelijke mate	In sterke mate	In zeer sterke mate	Geen mening	N
Organiseren van een informatievergadering over het beleid.	2,2%	7,7%	23,3%	38,0%	28,1%	,6%	313
Organiseren van een opiniepeiling of enquête op papier (per post, via een folder op het stad- of gemeentehuis, ...) over het beleid, waarin b.v. gevraagd wordt naar de mening van de burgers over de plannen voor de vernieuwing van het gemeente- of stadscentrum	4,2%	20,8%	31,9%	30,7%	11,8%	,6%	313
Organiseren van een wijk- of buurtcomité.	4,2%	13,1%	24,3%	28,8%	28,8%	1,0%	313
Organiseren van een inspraakvergadering, overleg, enz. met burgers over het beleid.	2,6%	8,9%	23,3%	39,6%	24,6%	1,0%	313
Organiseren van gespecialiseerde inspraakmogelijkheden zoals bvb. een burgerjury of een publiekspanel, waarbij het beleid terdege rekening houdt met de door deze inspraak geformuleerde voorstellen.	16,9%	36,4%	23,0%	15,7%	5,8%	2,2%	313
Schaal: Interesse in klassieke, niet-elektronische participatie-instrumenten							
(Cronbach's Alpha = 0,782)							
Organiseren van een referendum op papier waarbij burgers kunnen stemmen en meebeslissen over het beleid.	21,7%	32,6%	17,3%	12,5%	14,4%	1,6%	313

Tabel 87 Interesse voor klassieke, niet-elektronische instrumenten voor participatie van de burger aan het beleid

Interesse voor klassieke, niet-elektronische instrumenten voor participatie aan het beleid	
Geslacht	,942
Leeftijd	4,031**
Opleiding	2,500
Professioneel internetgebruik	3,235*
Ik werk liever niet met een computer	2,770*
Ik beschouw mezelf als een persoon die graag up-to-date is met nieuwe technologieën	1,559

Lokaal actief, bovenlokaal actief of beide?	3,866*
Gemeente, provincie of hogere overheid?	6,457**
Burgemeester of schepenen	1,058

Tabel 88 F-testen (ANOVA) voor verschillen in interesse voor klassieke, niet-elektronische participatie-instrumenten volgens geslacht, leeftijd, opleiding, bestuursniveau en -functie (p<0,01; * p<0,05)**

Voor consultaties via opiniepeilingen of surveys per post of telefoon is de belangstelling wat minder groot: 42,5% is in sterke mate geïnteresseerd, 31,9% in redelijke mate. Voor inspraakvormen zoals een burgerjury of publiekspanel is de belangstelling echter klein: 53,3% is niet of slechts in beperkte mate geïnteresseerd, slechts 21,5% vindt dit klaarblijkelijk een idee om op te pikken. Rechtstreeks gevraagd naar de mate waarin men gebruik zou (willen) maken van referenda, georganiseerd op een klassieke, niet-elektronische wijze, antwoordt 21,7% dit volstrekt niet te willen, 49,9% is in beperkte tot redelijke mate geïnteresseerd en 26,9% is de organisatie van referenda “op papier” sterk tot zeer sterk genegen.

De interesse voor niet-elektronische instrumenten voor participatie is significant groter in de jongste leeftijdsgroep (- 40 jaar) in vergelijking met de oudste leeftijdsgroep (+ 60 jaar). Significante verschillen zijn er ook naargelang het professionele internetgebruik en een negatieve houding t.o.v. ICT-gebruik: de heavy internet users onder de politici (die openstaan voor ICT-gebruik) tonen ook de grootste belangstelling voor niet ICT-ondersteunde instrumenten voor burgerparticipatie.

Crucialer is echter de vaststelling dat leden van regionale en federale parlementen een significant grotere belangstelling hebben voor klassieke participatie-instrumenten dan politici die enkel op lokaal niveau actief zijn.

3.4.1.2 Nieuwe, elektronische instrumenten

Om burgers te informeren over het beleid van de overheid vindt 2 op 3 van de politici het zeker belangrijk om werk te maken van het informatieaanbod op overheidswebsites.

De interesse om de burger op basis van peilingen te consulteren via het internet is zeer vergelijkbaar met de belangstelling om dit soort bevragingen via niet-elektronische kanalen te organiseren (d.w.z. 36,5% van de politici is sterk geïnteresseerd in consultaties van de burger via het internet). De behoefte om in de richting te gaan van meer gestructureerde of permanente internetconsultaties van specifieke publieksgroepen of burgerpanels wekt daarentegen maar bij 18,6% van de politici sterke tot zeer sterke belangstelling. De idee om peilingen en consultaties via GSM/SMS uit te voeren, wordt dan weer door de grote meerderheid van de politici (68,8%) van de hand gewezen.

De interesse om de online discussie met de burger aan te gaan, hetzij via chatsessies hetzij via internetfora, is reëel beperkt tot ongeveer 12% resp. 20% van de politici (sterke tot zeer sterke interesse). Ook het inschakelen van de media voor debatten waarbij burgers rechtstreeks via telefoon of SMS kunnen reageren, kan niet op bijster veel enthousiasme rekenen (17% sterke tot zeer sterke interesse), maar voor de mogelijkheid die IDTV biedt om “voor dergelijke uitzendingen per e-mail een 'dossierje' te voorzien en te versturen naar burgers waarin extra uitleg gegeven wordt over de thema's die in het programma aan bod komen, zodat ze met meer achtergrond hun mening kunnen voorbereiden”, lopen al iets meer politici warm (25%).

Opvallend is dat 1 op 3 politici de organisatie van referenda via het internet of SMS absoluut niet ziet zitten, 52,4% er in beperkte tot redelijke mate belangstelling voor heeft, en slechts 11,8% dergelijke elektronische referenda zou willen (laten) organiseren. Voor referenda “op papier” was dit nog 27%, zodat kan verondersteld worden dat dit vooral een kwestie is van gebrek aan vertrouwen in de technologieën om fraude en misbruik te voorkomen.

Al bij al is immers ook de belangstelling voor stemmen via het internet bij de politici niet zo buitengewoon groot. De politieke stemmen hierover zijn trouwens gelijkmatig verdeeld: 31,9% wil dit absoluut niet, 32,6% is matig tot redelijk geïnteresseerd en 32,9% zou verkiezingen blijkbaar toch graag ook op deze wijze willen (laten) organiseren.

In welke mate zou u van de de volgende mogelijkheden gebruik willen maken om burgers deel te laten nemen aan het beleid?	Niet	In beperkte mate	In redelijke mate	In sterke mate	In zeer sterke mate	Geen mening	N
Organiseren van een opiniepeiling of enquête via het internet over het beleid, waarin b.v. gevraagd wordt naar de mening van de burgers over de plannen voor de vernieuwing van het gemeente- of stadscentrum, het cultuurbeleid of een beleidsmaatregel inzake tewerkstelling ...	7,2%	21,5%	33,6%	24,8%	11,7%	1,3%	307
Organiseren van een opiniepeiling of enquête via SMS over het beleid.	31,3%	37,5%	18,2%	8,1%	3,6%	1,3%	307
Organiseren van een elektronische praat sessie (“chat”) tussen u en burgers over het beleid.	22,1%	41,0%	23,5%	7,8%	4,2%	1,3%	307
Organiseren van een panel of groep van burgers die regelmatig worden gecontacteerd om via het internet deel te nemen aan een opiniepeiling of enquête over het beleid.	17,9%	32,2%	29,6%	13,7%	4,9%	1,6%	307
Organiseren van programma's en debatten op (regionale) radio of televisie, waarbij burgers kunnen reageren op het beleid via telefoon, SMS, enz.	20,8%	33,6%	27,7%	11,1%	5,9%	1,0%	307
Voor dergelijke uitzendingen per e-mail een 'dossier tje' voorzien en versturen naar burgers waarin extra uitleg gegeven wordt over de thema's die in het programma aan bod komen, zodat ze met meer achtergrond hun mening kunnen voorbereiden.	16,6%	25,7%	29,6%	16,3%	9,4%	2,3%	307
Organiseren van een discussie over het beleid in een forum op het internet (een forum is een onderdeel van een website waar iedereen zijn mening kwijt kan over een bepaald onderwerp).	16,9%	33,2%	27,7%	14,3%	5,9%	2,0%	307
Schaal: Interesse in nieuwe, elektronische participatie-instrumenten							
(Cronbach's Alpha = 0,887)							
Opzetten van websites met informatie over het beleid, b.v. over het jeugd- of cultuurbeleid, over milieuwetgeving, over verkiezingen, ...	2,6%	7,5%	21,2%	34,9%	32,9%	1,0%	307

Organiseren van een referendum via het internet of via SMS waarbij burgers kunnen stemmen en meebeslissen over het beleid.	34,2%	32,9%	19,5%	8,5%	3,3%	1,6%	307
Organiseren van stemmen via het internet bij gemeente- of provincieraadsverkiezingen of bij verkiezingen voor het Vlaams of federaal Parlement.	31,9%	16,6%	16,0%	17,6%	15,3%	2,6%	307

Tabel 89 Interesse voor nieuwe, elektronische instrumenten voor participatie van de burger aan het beleid

Interesse voor nieuwe, elektronische instrumenten voor participatie aan het beleid	
Geslacht	,175
Leeftijd	2,913*
Opleiding	,140
Professioneel internetgebruik	2,175
Ik werk liever niet met een computer	2,292*
Ik beschouw mezelf als een persoon die graag up-to-date is met nieuwe technologieën	3,893**
Lokaal actief, bovenlokaal actief of beide?	,812
Gemeente, provincie of hogere overheid?	1,982
Burgemeester of schepenen	17,184**

Tabel 90 F-testen (ANOVA) voor verschillen in interesse voor nieuwe, elektronische participatie-instrumenten volgens geslacht, leeftijd, opleiding, bestuursniveau en -functie (** $p < 0,01$; * $p < 0,05$)

In de eindafrekening blijkt de interesse voor nieuwe, elektronische instrumenten voor participatie van burgers aan het beleid, net als deze voor klassieke instrumenten, significant groter te zijn bij de jongste leeftijdsgroep (- 40 jaar) in vergelijking met de oudste leeftijdsgroep (+ 60 jaar).. Er is geen significant verband met (de mate van) internetgebruik voor professionele doeleinden, maar wel met de houding t.o.v. computer en ICT-gebruik in het algemeen

De interesse voor ICT-ondersteunde instrumenten voor beleidsparticipatie is significant kleiner bij burgemeesters en schepenen dan bij andere gemeenteraadsleden.

3.4.2 Gebruik en tevredenheid m.b.t. participatieve instrumenten

3.4.2.1 Klassieke, niet-elektronische instrumenten

De bevroegde politici hebben in grote getale ervaring met het organiseren van informatie- en inspraakvergaderingen, meestal zelfs meerdere keren per jaar, en ook in iets mindere mate met wijk- of buurtcomités. Hun tevredenheid over deze ervaringen is gematigd positief (gemiddelde scores 6,3 tot 6,4), telkens zegt ongeveer 15 tot 20% van de politici uitdrukkelijk zijn ontevredenheid uit aan de hand van een score lager dan 5.

	Hoe vaak heeft u reeds gebruik gemaakt van één van de volgende mogelijkheden om burgers deel te laten nemen aan het beleid?					Wat is, op een schaal van 0 tot 10, uw algemene tevredenheidsscore voor deze mogelijkheden om burgers deel te laten nemen aan het beleid?	
	Nog nooit	Minder dan 1 keer per jaar	1 of enkele keren per jaar	1 of meerdere keren per maand	N	Gemiddelde	N
Organiseren van een informatievergadering over het beleid.	7,4%	22,3%	61,3%	8,9%	349	6,5	298
Organiseren van een opiniepeiling of enquête op papier (per post, via een folder op het stad- of gemeentehuis, ...) over het beleid, waarin b.v. gevraagd wordt naar de mening van de burgers over de plannen voor de vernieuwing van het gemeente- of stadscentrum.	21,8%	40,4%	35,2%	2,6%	349	5,5	250
Organiseren van een wijk- of buurtcomité.	25,8%	35,0%	32,4%	6,9%	349	6,4	237
Organiseren van een inspraakvergadering, overleg, enz. met burgers over het beleid.	10,9%	33,5%	49,9%	5,7%	349	6,3	283
Organiseren van gespecialiseerde inspraakmogelijkheden zoals bvb. een burgerjury of een publiekspanel, waarbij het beleid terdege rekening houdt met de door deze inspraak geformuleerde voorstellen.	63,3%	22,1%	13,5%	1,1%	349	4,8	112
Organiseren van een referendum waarbij burgers kunnen stemmen en meebeslissen over het beleid.	80,2%	15,8%	4,0%	,0%	349	4,6	63

Tabel 91 Gebruik en tevredenheid m.b.t. klassieke, niet-elektronische instrumenten voor participatie

Daarnaast heeft ook 80% van de politici reeds peilingen georganiseerd of laten organiseren, de helft van hen zelfs meerdere keren per jaar. 30% van de politici is helemaal niet tevreden over het gebruik van dit consultatieve instrument (score lager dan 5). De ervaring met burgerjury's en -panels is veel beperkter, 63% heeft hier nog nooit actief mee gewerkt. De ervaring is weinig positief (gemiddelde score 4,8), slechts een minderheid van de gebruikers (42,8%) komt tot een score hoger dan 5.

1 op 5 van de politici zegt al ervaring te hebben opgedaan met het organiseren van een referendum. De evaluaties ervan lopen sterk uiteen: 40% is tevreden tot heel tevreden over de organisatie van referenda (score 7 of hoger), bijna de helft is zeer ontevreden (score 3 of lager).

3.4.2.2 Nieuwe, elektronische instrumenten

De ervaring met nieuwe, elektronische instrumenten om de participatie van de burger te organiseren, is bij de politici relatief beperkt. 2 op 3 van de politici zegt wel al op een al dan niet actieve wijze betrokken te zijn geweest bij het opzetten van websites met beleidsinformatie, en van deze groep bestempelt 65% dit als een positief element (score hoger dan 5).

	Hoe vaak heeft u reeds gebruik gemaakt van één van de volgende mogelijkheden om burgers deel te laten nemen aan het beleid?					Wat is, op een schaal van 0 tot 10, uw algemene tevredenheidsscore voor deze mogelijkheden om burgers deel te laten nemen aan het beleid?	
	Nog nooit	Minder dan 1 keer per jaar	1 of enkele keren per jaar	1 of meerdere keren per maand	N	Gemiddelde	N
Opzetten van websites met informatie over het beleid, b.v. over het jeugd- of cultuurbeleid, over milieuwetgeving, over verkiezingen, ...	34,1%	21,2%	30,9%	13,8%	349	6,2	201
Organiseren van een opiniepeiling of enquête via het internet over het beleid.	66,5%	22,6%	9,7%	1,1%	349	4,5	98
Organiseren van een opiniepeiling of enquête via SMS over het beleid.	94,8%	3,7%	1,4%	,0%	349	4,0	17
Organiseren van een elektronische praat sessie ("chat") tussen u en burgers over het beleid.	88,8%	8,0%	2,6%	,6%	349	3,9	36
Organiseren van een panel of groep van burgers die regelmatig worden gecontacteerd om via het internet deel te nemen aan een opiniepeiling of enquête over het beleid.	87,4%	7,7%	4,9%	,0%	349	3,8	36
Organiseren van programma's en debatten op (regionale) radio of televisie, waarbij burgers kunnen reageren via telefoon, SMS, ...	89,1%	7,4%	3,2%	,3%	349	4,2	36
Organiseren van een discussie over het beleid in een forum op het internet (een forum is een onderdeel van een website waar iedereen zijn mening kwijt kan over een bepaald onderwerp).	78,8%	15,8%	4,0%	1,4%	349	4,5	69

Tabel 92 Gebruik en tevredenheid m.b.t. nieuwe, elektronische instrumenten voor participatie

Een derde van de politici heeft ook reeds gebruik gemaakt van online peilingen over het beleid, zij het zeker nog niet frequent. 5% was ooit al betrokken bij de organisatie van zo'n peiling via SMS. In beide gevallen is

de tevredenheid ondermaats (gemiddelde scores 4,5 resp. 4,0). Slechts 35% respectievelijk 23% (let wel: N = 17) is matig tot heel tevreden (score hoger dan 5). De organisatie van een panel of groep van burgers die regelmatig worden gecontacteerd om via het internet deel te nemen aan een opiniepeiling of enquête over het beleid, wordt evenmin goed onthaald door de kleine groep ervaringsdeskundigen (12,6% van de politici).

Een kleine groep politici (11,2%) heeft ervaring met chatsessies met burgers, 21,2% met discussiefora op het internet. Opnieuw zijn de evaluaties van deze ervaringen negatief, in het bijzonder wat chatten betreft: meer dan de helft van diegenen die al elektronische prattsessies met burgers organiseerden, geeft een score lager dan 5, slechts 10% kent een tevredenheidscore van minimaal 7 toe). De tevredenheid over discussiefora loopt heel wat sterker uiteen: 50% geeft een score lager dan 5, maar 25% van de ervaringsdeskundigen onder de politici vinden dit een goed instrument (minimaal score 7).

Samengevat geldt dat informatiegerichte instrumenten (informatievergaderingen, websites) veelvuldig worden ingezet, met gematigd positief resultaat. Dit geldt ook voor meer op actieve inspraak en samenspraak gerichte “offline” instrumenten zoals inspraakvergaderingen en -comités, waar persoonlijk contact, groepsvorming en overleg erg belangrijk zijn. Opiniepeilingen of enquêtes over het beleid worden ook door veel politici gebruikt en al dan niet zelf actief georganiseerd, maar de evaluatie ervan is duidelijk minder goed, zeker als deze via elektronische kanalen worden georganiseerd. Over het algemeen is het gebruik van ICT door politici in verschillende specifieke vormen en processen van burgerparticipatie echter nog zeer beperkt en is de evaluatie op basis van deze beperkte ervaringen vrij negatief.

Kwalitatief onderzoek: gebruik van nieuwe, elektronische instrumenten voor participatie

Tijdens de interviews met politici viel heel wat twijfel en ontevredenheid te noteren over hun gebruikservaring m.b.t. nieuwe technologische toepassingen voor participatie van de burger.

- E-instrumenten (websites, blogs, RSS-feeds, ...) worden samen met traditionele media ingezet in de communicatie van politieke partijen. Door de evolutie van 'ledenorganisaties' naar 'sympathisantorganisaties' is die communicatie steeds belangrijker geworden. De partijen worstelen echter met het kernprobleem: 'hoe bereikt men sympathisanten'? Sommige politici geloven sterk in het potentieel van de elektronische media om nieuwe 'leden' te werven, maar veelal zijn er twijfels. Bij initiatieven zoals partijblogs b.v. vraagt men zich af wie en hoeveel mensen men uiteindelijk bereikt buiten het bestaande ledenbestand.
- Heel wat partijen en politici hebben negatieve ervaringen met online fora e.d. en hebben in meerdere gevallen al e-initiatieven vroegtijdig stopgezet, omwille van de grote hoeveelheid negatieve reacties (“hate-mail”, scheldproza, ...) die de gevoerde debatten totaal monopoliseren, verlammen of boycotten. Dit probleem wordt gesignaleerd aan beide zijden van het politieke spectrum en zou zich niet enkel beperken tot initiatieven die van de politiek zelf uitgaan, maar ook b.v. bij fora georganiseerd door media. Van zodra discussiefora zich inhoudelijk richten op politieke materies loopt het volgens menig politicus doorgaans verkeerd. Zich tegen deze praktijken afschermen door verplichte registratie is een mogelijkheid, maar dan loopt men het risico dat het debatforum op zichzelf terugplooit en niet echt meer leeft en groeit. Deelnemers van een forum weren, is ook makkelijker voor een politiek onafhankelijke organisator dan voor een politieke beweging; overheidsinstellingen kunnen zich zoiets moeilijk permitteren.

3.5 Percepties van e-democratie en de voor- en nadelen van ICT voor beleidsparticipatie

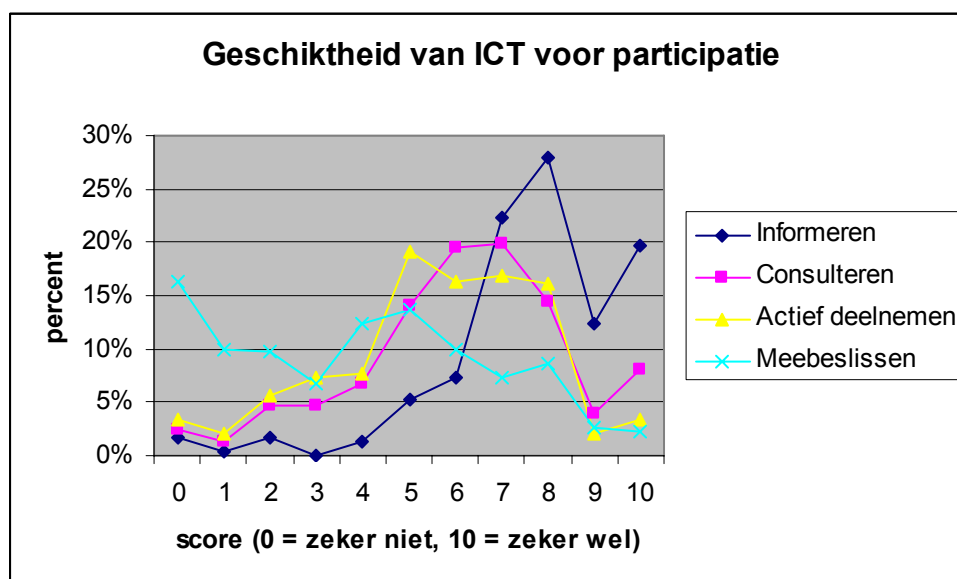
3.5.1 Geschiktheid van ICT voor beleidsparticipatie

Ondanks de beperkte en overwegend eerder negatieve ervaringen van politici met specifieke elektronische instrumenten voor burgerparticipatie, vinden politici het gebruik van ICT in het algemeen toch geschikt om de inspraak van de burger te kanaliseren. Dit geldt in het bijzonder voor het informeren van de burger (gemiddelde score 8,7).

Ook om de burger te consulteren, vindt men het gebruik van ICT geschikt (gemiddelde score 7,1). Twee derde van de politici is in mindere of meerder mate deze mening toegedaan (score hoger dan 5), slechts 20% vindt ICT hiervoor zeker niet geschikt (score lager dan 5). Deze laatste groep groeit aan tot meer dan 25% wat betreft de geschiktheid van ICT voor actieve participatieprocessen. Een kleine meerderheid (55%) ziet het gebruik van ICT in dit verband echter wel zitten, vandaar de gemiddelde score 6,6. De gemiddelde score voor de geschiktheid van ICT om burgers rechtstreeks mee te laten beslissen over het beleid is precies 5 op 10: de helft vindt van wel, de helft van niet (maar 25% geeft de score 0 of 1). Dit weerspiegelt echter meer de verdeeldheid over het principe van “meebeslissen” dan de geschiktheid van ICT om deze processen te organiseren, aangezien er een positief significant verband bestaat tussen het belang dat gehecht wordt aan rechtstreekse beslissingsmacht voor de burger op lokaal (Pearson correlatie = ,542; $p=0,00$) en bovenlokaal (Pearson correlatie = ,521; $p=0,00$) bestuurniveau en de geschiktheid van ICT om deze processen te organiseren.

	Gemiddelde score op een schaal 0-10	Stand. dev.
Informereren	8,7	1,964
Consulteren	7,1	2,283
Actief deelnemen	6,6	2,273
Meebeslissen	5,0	2,848

Tabel 93 Geschiktheid van ICT voor politieke participatie

Figuur 19 Geschiktheid van ICT voor participatie

Vrouwelijke en jongere politici schatten de geschiktheid van ICT voor elke vorm van participatie gemiddeld hoger in dan hun mannelijke respectievelijk oudere collega's. Alleen is het zo dat de jongste leeftijdsgroep onder de politici de geschiktheid van ICT voor consulteren en actief deelnemen ongeveer gelijkshakelt. Enkel de relatie tussen de leeftijd van politici en hun perceptie van de geschiktheid van ICT om burgers te informeren, is significant. De hoogste opgeleide politici geloven sterker in het gebruik van ICT voor informatiedoeleinden (gemiddelde score 9,1), maar staan kritischer tegenover de geschiktheid van nieuwe technologieën voor het consulteren van de burger (gemiddelde 6,8 tegenover 7,3 voor de andere groepen politici) en om de burger mee te laten beslissen (4,4 tegenover 5,3). Laatstgenoemde relatie tussen opleiding en geschiktheid van ICT voor "meebeslissen" is significant. De evaluatie van de geschiktheid van ICT om burgers mee te laten beslissen over het beleid hangt ook significant samen (na partiële correlatie-analyse met controle voor geslacht, leeftijd en opleiding) met de politieke ervaring van de politici (Pearson correlatie = 0,167; $p < 0,01$): de inzet van ICT om burgers mee te laten beslissen over het beleid van de overheid kan op meer bijval rekenen naargelang het opleidingsniveau lager en de politieke ervaring uitgedrukt in jaren groter is.

De verschillen volgens lidmaatschap van lokale en/of bovenlokale bestuursraden zijn weinig eenduidig. Politici die zowel zetelen in een gemeenteraad als in een raad op een hoger bestuursniveau vinden ICT doorgaans wel minder geschikt voor participatie op alle niveaus van participatie behalve informatievoorziening. Verder blijkt dat leden van de regionale en federale parlementen in vergelijking met provincie- en gemeenteraadsleden meer de rol van ICT voor informatie benadrukken (gemiddelde score 9,2) en minder deze voor andere vormen van participatie. Het gebruik van ICT voor vormen van directe democratie is aan de meerderheid onder hen niet besteed (gemiddelde score 3,9), wat resulteert in een significant verschil tussen leden van regionale en federale parlementen enerzijds en politici die enkel in een gemeenteraad zetelen anderzijds.

Tot slot stellen we, niet geheel onverwacht, vast dat politici die het internet vaker gebruiken voor privé- of professionele doeleinden, dit medium en andere nieuwe technologieën ook geschikter vinden als een middel dat kan ingezet worden voor democratische participatie (kleine uitzondering op de regel is de bijna identieke evaluatie van de geschiktheid van ICT voor "meebeslissen", los van de frequentie van gebruik van het internet op professioneel vlak). De relaties met de gebruiksfrequentie van het internet voor professionele doeleinden zijn echter niet significant. Er blijkt echter wel een significant verband tussen de evaluatie van de geschiktheid van ICT als beleidsinformatiekanaal en de houding t.o.v. ICT-gebruik: politici die negatief staan tegenover computergebruik ("ik werk liever niet met een computer") vinden nieuwe technologieën minder geschikt om burgers te informeren over het beleid.

Geschiktheid van ICT voor participatie aan het beleid	Informeren	Consulteren	Actief deelnemen	Meebeslissen
Geslacht	2,893	3,550	1,759	,940
Leeftijd	6,452**	,255	2,279	,670
Opleiding	2,663	1,879	,211	3,687*
Professioneel internetgebruik	2,142	1,054	1,098	,061
Ik werk liever niet met een computer	2,696*	2,184	2,073	,561
Ik beschouw mezelf als een persoon die graag up-to-date is met nieuwe technologieën	1,164	1,212	1,683	,769

Lokaal actief, bovenlokaal actief of beide?	,037	2,138	,505	2,127
Gemeente, provincie of hogere overheid?	2,162	,802	,147	3,429*
Burgemeester of schepen	,000	3,567	,828	2,609

Tabel 94 F-testen (ANOVA) voor verschillen in evaluaties van de geschiktheid van ICT voor politieke participatie volgens geslacht, leeftijd, opleiding, ICT-gebruik, bestuursniveau en -functie (** p<0,01; * p<0,05)

		Geslacht		Leeftijd				Opleiding		
		man	vrouw	18-39	40-49	50-59	60+	Hoogstens secundair onderwijs	Hobu	Universitair
Informereren	gem.	8,6	9,0	9,4	9,1	8,4	8,1	8,5	8,7	9,1
	n	190	91	61	77	90	53	80	92	109
Consulteren	gem.	7,0	7,5	7,1	7,3	7,1	6,9	7,3	7,3	6,8
	n	188	91	61	77	88	53	79	92	108
Actief deelnemen	gem.	6,5	6,9	7,2	6,6	6,4	6,2	6,5	6,7	6,6
	n	190	89	61	76	89	53	79	92	108
Meebeslissen	gem.	4,8	5,2	5,2	5,1	4,8	4,5	5,3	5,3	4,4
	n	189	91	61	77	89	53	79	92	109

Tabel 95 Geschiktheid van ICT voor politieke participatie naar geslacht, leeftijd en opleiding

		Lokaal actief, bovenlokaal actief of beide?			Gemeente, provincie of hogere overheid?			Burgemeester of schepen	
		Enkel lid provincieraad, Brussels, Vlaams of federaal Parl.	Enkel gemeenteraadslid	Beide	Lid van Brussels, Vlaams of federaal Parlement	Lid van provincieraad	Enkel gemeenteraadslid	Nee	Ja
Informereren	gem.	8,7	8,7	8,7	9,2	8,4	8,7	8,7	8,7
	n	54	185	56	41	69	185	171	70
Consulteren	gem.	7,6	7,1	6,7	6,8	7,4	7,1	7,2	6,6
	n	54	183	55	41	68	183	170	68
Actief deelnemen	gem.	6,8	6,6	6,3	6,4	6,6	6,6	6,6	6,3
	n	54	183	56	41	69	183	169	70
Meebeslissen	gem.	5,0	5,1	4,2	3,9	5,0	5,1	5,1	4,5
	n	54	184	56	41	69	184	170	70

Tabel 96 Geschiktheid van ICT voor politieke participatie naar bestuursinstellingen en -functies

		Internet privé			Internet werk			
		Meer dan 1 uur per dag	Een half uur tot een uur per dag	Minder dan een half uur per dag	Meer dan 2 uur per dag	1 tot 2 uur per dag	Minder dan een uur per dag	Ik gebruik dit medium zelden of nooit
Informereren	gem.	8,8	8,6	8,6	8,9	8,9	8,4	8,1
	n	105	107	88	97	87	91	25
Consulteren	gem.	7,5	6,8	7,0	7,2	7,4	6,8	7,0
	n	103	107	87	97	86	90	24
Actief deelnemen	gem.	6,8	6,5	6,4	6,6	6,9	6,3	6,3
	n	104	107	87	97	86	90	25
Meebeslissen	gem.	5,5	5,1	4,1	4,9	5,0	5,0	5,1
	mediaan	6	5	4	5	5	5	5
	n	105	107	87	97	87	91	24

Tabel 97 Geschiktheid van ICT voor politieke participatie naar internetgebruik

Kwalitatief onderzoek: geschiktheid van ICT voor de participatie van de burger aan het beleid

Elk bijkomend instrument dat kan helpen om het bestuur en de democratie te versterken, is een goede zaak. Het maakt daarbij niet uit dat elektronische of niet-elektronische media worden gebruikt: technologieën zijn een middel, geen doel op zich. Als met behulp van deze instrumenten een kwalitatieve bijdrage wordt geleverd aan de participatieve democratie – ter aanvulling en correctie van de klassieke representatieve democratie – is dat een goede zaak. E-democratie kan vanuit dat oogpunt een positief effect hebben op de breedte (kwantitatief) én de diepte (kwaliteit) van het politiek-maatschappelijke debat. Het potentieel van e-democratie kan echter slechts gerealiseerd worden onder bepaalde voorwaarden (zie percepties van voor- en nadelen van e-democratie).

1. Informatie

- Verbeteren en vergemakkelijken van informatievoorziening en dienstverlening t.b.v. de burger door e-government is de eerste stap op weg naar e-democratie.
- De administratieve hervorming en vereenvoudiging / back-office reorganisatie van de overheid is één van de voornaamste uitdagingen in het hele “e-verhaal”.
- Aan de informatievoorziening als basisvoorwaarde voor e-democratie is nog lang niet voldaan: er is werk aan de winkel om de informatie toegankelijk te maken.

2. Consultatie

- Men moet opletten voor een eenvoudige aggregatie van individuele meningen en 'de macht van het getal': de meningen in de samenleving zijn nooit een simpele optelsom van de meningen van de individuele burgers (de mening van één middenveldorganisatie is eigenlijk belangrijker dan die van tien individuen). Om die reden werkt de 'terreur' van de polls volgens sommige politici verschralend.
- Andere politici zien wel een meerwaarde in elektronische consultaties, als een snelle en goedkope manier om feedback te krijgen en kort op de bal te spelen.

3. Actieve participatie

- Discussiegerichte e-democratie instrumenten bieden mogelijkheden om zaken te signaleren, kennis te nemen van argumenten, als ideeënfabriek of als klankbord.
- Deze mogelijkheden worden in de praktijk vnl. beknot door een beperkte schaal (kleine, selecte clubjes van deelnemers) en een gebrek aan inhoudelijke kwaliteit.

4. Directe democratie

- Sommige politici/partijen geloven in de kracht van directe democratie. ICT kan de organisatie van b.v. referenda efficiënter en vooral minder kostelijk maken.
- Andere politici/partijen waarschuwen m.b.t. de directe democratie voor een al te eenvoudige aggregatie van individuele meningen en 'de macht van het getal': het complexe beleidsproces mag niet zonder meer gereduceerd worden tot directe “push-button” democratie.

3.5.2 Voor- en nadelen van ICT voor beleidsparticipatie

Aan de politici werden in de vragenlijst een aantal mogelijke voor- en nadelen van de toepassing van nieuwe technologieën voor de deelname van de burger aan het beleid voorgelegd in de vorm van een reeks stellingen, waarmee zij (helemaal) akkoord of (helemaal) niet akkoord konden gaan, zich eens noch oneens konden verklaren (of geen mening uitdrukken). Aan de hand van een factoranalyse (zie technische bijlage) werd vastgesteld dat vier paren van stellingen over de min- of meerwaarde van ICT indicatoren vormen voor de meting van vier achterliggende concepten. Via de berekening van factorscores werden voor de verdere analyse vier nieuwe schaalvariabelen gecreëerd. Een eerste betreft de voordelen van ICT als informatiekanaal. De items “door het gebruik van nieuwe technologieën door de overheid zal informatie over het beleid minder betrouwbaar worden” en “... wordt het gemakkelijker om anoniem deel te nemen aan het beleid” haalden een te lage factorscore en werden niet opgenomen in deze schaal. Twee andere factoren zijn het geloof in verbreding en verdieping van participatie enerzijds – d.w.z. het geloof dat ICT zal leiden tot participatie van meer burgers en participatie op een meer actieve wijze – en de overtuiging dat ICT specifieke groepen uitsluit van participatie anderzijds (d.w.z. vooral ouderen en de gewone man in de straat). De uitspraak dat de kloof tussen de burgers die al politiek actief zijn en de andere burgers kleiner zal worden, kon niet in deze schalen worden opgenomen. Tot slot is er de overtuiging dat ICT gevaren met zich meebrengt van manipulatie en monopolisering. De overige items konden op basis van een exploratieve factoranalyse niet worden opgenomen in deze of andere schalen.

Een meerderheid van de politici gelooft dat burgers door ICT op een actievere wijze kunnen deelnemen aan het beleid. 56,2% deelt deze overtuiging, slechts 15,5% van de politici trekt dit in twijfel. Terwijl ICT de kwaliteit en de intensiteit van de participatie van burgers aan het beleid kan versterken, zijn politici wat terughoudender ten aanzien van het meer kwantitatieve aspect ervan en het dichten van de participatiekloof tussen burgers. Iets minder de helft van de politici verwacht dat meer mensen bij het beleid zullen worden betrokken (slechts 22,5% spreekt dit optimisme tegen), maar tegelijkertijd meent ongeveer de helft van de politici dat door het gebruik van deze nieuwe technologieën voor deelname aan het beleid vooral de oudere mensen zullen uitgesloten worden (48,4% eens) en dat het enkel de happy few ten goede zal komen en niet jan-met-de-pet (51,5%). Minder dan een vierde van de politici (24,5% resp. 22,9%) is in dit verband optimistisch gestemd. De vrees voor uitsluiting wordt het sterkst geuit door vrouwelijke politici ($F=6,741$; $p=0,01$) en door politici met een afwijzende houding t.o.v. computergebruik ($F=2,697$; $p<0,05$). Het gevolg lijkt te zijn dat de meningen onder de politici ten stelligste verdeeld zijn over de vraag of door het gebruik van ICT de kloof tussen de burgers die al actief participeren en de anderen kleiner zal worden (zoals 28,3% meent) dan wel dat de participatiekloof nog zal vergroten (de mening van 35,3% van de politici).

Door het gebruik van deze nieuwe technologieën door de overheid ...	Meer en meer zou de overheid GSM, computers, het internet of digitale televisie kunnen gebruiken om burgers te laten deelnemen of meewerken aan het beleid. Hieraan zijn echter allerlei voordelen en / of nadelen verbonden. Kan u aangeven in welke mate u het eens of oneens bent met de volgende uitspraken in dit verband?						
	Helemaal oneens	Oneens	Eens noch oneens	Eens	Helemaal eens	Weet niet	N
zullen burgers actiever kunnen deelnemen aan het beleid.	1,7%	13,8%	26,6%	48,5%	7,7%	1,7%	297
zullen meer mensen betrokken worden bij het beleid.	1,3%	21,2%	27,6%	41,8%	6,1%	2,0%	297

Factor: Verbreding en verdieping van participatie (Cronbach's Alpha = 0,768)							
zullen vooral de ouderen worden uitgesloten van inspraak in het beleid.	1,3%	23,2%	25,6%	31,6%	16,8%	1,3%	297
zullen enkel een gering aantal bevoorrechten deelnemen aan het beleid, maar zeker niet de gewone man in de straat.	2,0%	20,9%	23,9%	33,0%	18,5%	1,7%	297
Factor: Uitsluiting van bepaalde groepen door ICT (Cronbach's Alpha = 0,716)							
zal de kloof tussen de burgers die reeds politiek actief zijn en de andere burgers kleiner worden.	7,4%	27,9%	33,3%	24,9%	4,4%	2,0%	297

Tabel 98 Percepties van de effecten van ICT

Er bestaat weinig discussie onder de politici dat het gebruik van nieuwe technologieën ervoor kan zorgen dat meer informatie over het beleid beschikbaar wordt en dat deze informatie ook beter beschikbaar en gemakkelijker vindbaar wordt. Weinig politici geloven bovendien dat de betrouwbaarheid van de informatie er onder zou lijden. De grootste troef van ICT is zonder twijfel de snelheid en directheid waarmee informatie beschikbaar kan worden gesteld. Deze percepties dragen ertoe bij dat politici, en in het bijzonder mannen ($F=5,163$; $p<0,05$), sterk geloven in de meerwaarde van nieuwe media om burgers te informeren over het beleid van de overheid. We merken hier wel een significant verschil op tussen politici die frequent gebruik maken van het internet voor hun politieke en professionele werk en politici die dit medium in dat kader zelden of nooit gebruiken ($F=2,743$; $p<0,05$). Politici die in het kader van hun functie reeds volop gebruik maken van ICT, zijn dus ook het meest overtuigd van de waarde ervan als beleidsinformatiekanaal.

De helft van de politici meent dat het door de inzet van ICT minder tijd en inspanning zal vergen van de burgers om deel te kunnen nemen aan het beleid, een minderheid van 22% ziet het tegendeel gebeuren. De meerderheid van de politici (61%) is bovendien de mening toegedaan dat het dankzij het internet en andere technologieën makkelijker wordt om anoniem te participeren, wat mogelijk ook drempelverlagend werkt voor sommige burgers.

Door het gebruik van deze nieuwe technologieën door de overheid ...	Meer en meer zou de overheid GSM, computers, het internet of digitale televisie kunnen gebruiken om burgers te laten deelnemen of meewerken aan het beleid. Hieraan zijn echter allerlei voordelen en / of nadelen verbonden. Kan u aangeven in welke mate u het eens of oneens bent met de volgende uitspraken in dit verband?						
	Helemaal oneens	Oneens	Eens noch oneens	Eens	Helemaal eens	Weet niet	N
zal meer informatie over het beleid beschikbaar worden.	,3%	5,4%	10,4%	59,6%	23,2%	1,0%	297
zal informatie over het beleid beter beschikbaar worden.	,7%	4,7%	14,8%	59,9%	18,5%	1,3%	297
Factor: Voordelen van ICT als informatiekanaal (Cronbach's Alpha = 0,798)							
zal informatie over het beleid sneller beschikbaar worden.	,0%	2,7%	8,1%	58,6%	30,0%	,7%	297
zal informatie over het beleid gemakkelijker te vinden zijn.	,3%	7,7%	17,8%	54,5%	18,5%	1,0%	297
zal informatie over het beleid minder betrouwbaar worden.	4,4%	54,2%	32,3%	7,4%	,7%	1,0%	297

zal het minder tijd en inspanning vragen om deel te nemen aan het beleid.	3,4%	18,9%	26,6%	42,8%	7,4%	1,0%	297
wordt het gemakkelijker om anoniem deel te nemen aan het beleid.	3,4%	11,8%	21,9%	47,5%	13,5%	2,0%	297

Tabel 99 Percepties van ICT als informatiekanaal

De analyse van de hiernavolgende reeks van mogelijke voor- en nadelen van het gebruik van ICT die aan de politici werd voorgelegd, leidt tot enkele opmerkelijke vaststellingen. Zo vinden grote groepen van politici dat de meerwaarde van ICT wordt gehypothekerd door grote risico's op fraude, manipulatie en monopolisering van de meningsuiting en -vorming. Slechts 16,5% beaamt de stelling dat bij consultaties en peilingen via het internet of SMS de kans op misbruik klein is, 45% spreekt dit resoluut tegen. Meer dan de helft van de politici (52,6%) stelt dat de resultaten van dergelijke bevragingen vaak worden gemanipuleerd door bepaalde groepen. 63,3% vindt dat politieke debatten op het internet door specifieke groepen worden gemonopoliseerd; amper 6,2% gaat niet akkoord met deze stelling. De vrees voor manipulatie en monopolisering bij elektronische peilingen en discussies is significant groter bij vrouwelijke politici ($F=6,091$; $p<0,05$) en bij politici die minder openstaan voor het gebruik van computers ($F=2,463$; $p<0,05$).

Daarnaast blijkt slechts 20% van de politici de stelling te ontkrachten dat dergelijke discussies in de praktijk vaak leiden tot scheldpartijen. De groep die het hiermee eens is, is weliswaar niet zoveel groter (25%), maar dat 45% er zich niet toe laat verleiden om tegen deze stelling in te gaan, is veelbetekenend voor de perceptie die vele politici, al dan niet met kennis en ervaring terzake, hebben over het elektronisch gevoerde politieke debat.

Aansluitend – en dit is nog frappanter omdat het in wezen gaat over de zin en meerwaarde van bepaalde vormen van elektronische participatie – blijkt dat 54% van de politici zich niet volslagen eens kan verklaren met de stelling dat internetdiscussies een interessante manier zijn om zien wat en hoe andere mensen denken. Bovendien spreekt telkens maar een kleine minderheid (17% resp. 24%) de stellingen tegen dat internetdiscussies zelden iets zinnigs opleveren en dat meningen geuit via het internet door de politiek minder ernstig worden genomen.

	Meer en meer zou de overheid GSM, computers, het internet of digitale televisie kunnen gebruiken om burgers te laten deelnemen of meewerken aan het beleid. Hieraan zijn echter allerlei voordelen en / of nadelen verbonden. Kan u aangeven in welke mate u het eens of oneens bent met de volgende uitspraken in dit verband?						
	Helemaal oneens	Oneens	Eens noch oneens	Eens	Helemaal eens	Weet niet	N
Bij bevragingen van burgers via het internet of via SMS worden de resultaten vaak gemanipuleerd door specifieke groepen.	1,0%	11,3%	26,1%	41,6%	11,0%	8,9%	291
Politieke debatten op het internet worden door sommige groepen gemonopoliseerd.	,7%	5,5%	23,0%	50,2%	13,1%	7,6%	291
Factor: Gevaar voor manipulatie en monopolisering (Cronbach's Alpha = 0,678)							
De informatie van de overheid op het internet is gemakkelijk te vinden.	1,4%	24,7%	23,4%	47,4%	2,4%	,7%	291
Bij bevragingen van burgers	9,3%	35,4%	32,3%	16,2%	,3%	6,5%	291

via het internet of via SMS is de kans op fraude klein.				%			
Een debat voeren via het internet leidt in de praktijk tot scheldpartijen.	1,0%	19,6%	45,4%	22,7%	2,1%	9,3%	291
Een debat voeren via het internet vormt een interessante manier om te zien wat en hoe andere mensen denken.	2,7%	13,4%	34,0%	44,0%	2,1%	3,8%	291
Politieke discussies via het internet leveren zelden iets zinnigs op.	,7%	16,5%	44,0%	24,7%	5,5%	8,6%	291
Meningen geuit via het internet worden door de politiek minder ernstig genomen.	,3%	23,7%	38,1%	25,8%	3,4%	8,6%	291
Deelnemen aan het beleid via het internet, SMS, ... is bedreigend voor de privacy.	3,1%	39,5%	30,2%	18,6%	3,1%	5,5%	291
Het internet is onvoldoende veilig om via websites persoonlijke meningen te uiten.	2,7%	27,1%	29,6%	28,5%	5,5%	6,5%	291
De drempel voor burgers om ongeremd hun mening te uiten en te participeren, is op het internet minder hoog.	1,1%	11,7%	18,8%	51,4%	13,5%	3,5%	282
De deelnemers van online peilingen, online discussiefora enz. vormen een specifiek publiek met gelijklopende voorkeuren.	,7%	23,4%	34,4%	29,4%	3,5%	8,5%	282
De politieke discussies gevoerd op het internet zijn louter discussies onder gelijkgestemden.	,7%	43,3%	33,7%	15,2%	1,1%	6,0%	282

Tabel 100 Percepties van voor- en nadelen van ICT

Een en ander heeft gedeeltelijk te maken met het feit dat vele politici ervan overtuigd blijken dat de politieke discussies op het internet louter discussies zijn onder gelijkgestemden (44% eens, slechts 16% oneens) en dus zelden iets zinnigs opleveren ($\chi^2=47,492$; $p=0,00$). Ze zijn als groep in zijn geheel ook iets meer geneigd te geloven dat de deelnemers van online peilingen, online discussiefora enz. een bepaalde culturele ruimte, een specifiek publiek met gelijklopende voorkeuren vormen (33% meent dat dit zo is, 24% vindt dat deze veronderstelling niet klopt).

Los van dit alles werkt het internet wel drempelverlagend in die zin dat volgens 65% van de politici de drempel voor burgers om ongeremd hun mening te uiten en te participeren op het internet minder hoog is. Verder blijkt nog dat burgers die via het internet, SMS enz. aan het beleid participeren, volgens de meeste politici niet meteen moeten bevreesd zijn voor een schending van hun privacy. Of het internet voldoende veilig is om als burger onomwonden voor zijn mening uit te komen, is een punt waarover bij de politici absoluut geen eensgezindheid bestaat.

Kwalitatief onderzoek: mogelijkheden, beperkingen en knelpunten van e-democratie

Mogelijkheden en voordelen van e-democratie

- E-mail verlaagt de drempel om politici aan te spreken met vragen, problemen, reacties,

steunbetuigingen,

- E-instrumenten kunnen interessant zijn in de fase van beleidsevaluatie (b.v. klachtenbank, ombudsdienst, ...).
- E-instrumenten hebben een signaalfunctie (b.v. door e-mails van burgers krijgt men voeling met maatschappelijke problemen, lacunes in het beleid, ...).
- Discussiegerichte (elektronische) instrumenten vormen een reservoir van ideeën en argumentaties (pro en contra).
- Het Internet biedt mogelijkheden om mensen bewust te maken en te mobiliseren (dit geldt met name voor middenveldorganisaties).
- Elektronische consultaties zijn een snelle en goedkope manier om feedback te krijgen en kort op de bal te spelen.
- Bepaalde e-instrumenten zoals online burgerpanels bieden mogelijkheden als leverancier van ideeën en adviezen en als klankbord om voeling te krijgen en beleid (voorstellen) te toetsen. Door de 'gecontroleerde' samenstelling van een panel kunnen vele problemen van 'open' e-instrumenten worden vermeden.

Drempels en beperkingen van e-democratie

1. Digitale kloof

- De ongelijkheid inzake Internet toegang én vaardigheden (b.v. om selectief met informatie om te gaan) wordt door het merendeel van de politici beschouwd als de grootste drempel voor e-democratie.
- Scheef verdeelde toegang: de toegang moet uitgebreid worden om mensen op deze manier bij het beleid te betrekken.
- Multimediale benadering: digitale kanalen zijn bijkomend en aanvullend, niet plaatsvervangend.
- Doelgroepgerichte strategieën: het gebruik van specifieke mediakanalen en instrumenten is gedeeltelijk doelgroepafhankelijk.
- Het potentieel van mobiele telefonie en IDTV moet worden aangesproken.
- Het dichten van de digitale kloof heeft een kostprijs: wie betaalt de rekening?

2. Representativiteit

- Naast de digitale kloof vormt het gebrek aan representativiteit de belangrijkste reden waarom politici voorbehoud maken bij e-democratie in het algemeen en bij elektronische vormen van consultatie van burgers in het bijzonder (b.v. online peilingen).
- E-instrumenten zijn niet geschikt om b.v. een wetsvoorstel gedurende een drietal maanden te toetsen via het Internet, wegens gebrek aan representativiteit van de groep mensen die reageert. Op dit moment gaat het nog altijd maar om een klein, select publiek, bestaande uit een specifieke soort mensen, die vrij fanatiek met dit soort dingen bezig zijn. De modale surfer houdt zich hier niet mee bezig.
- (E-)polls zijn vaak niet representatief, maar worden meestal toch als zodanig voorgesteld. Enerzijds worden ze vaak met een pseudo-wetenschappelijk sausje overgoten (b.v. De Stemmenkampioen) en anderzijds geven de media meestal niet de nodige achtergrondinformatie om de waarde van polls te kunnen kaderen.
- Misbruik en manipulatie zijn nooit weg te denken. Men heeft wel 's vaker het gevoel of het vermoeden dat reacties op online peilingen, blogs, fora, enz. georkestreerd worden.

3. Inhoudelijke (meer)waarde

- E-instrumenten (online peilingen, blogs, ...) zijn volgens sommige politici veel meer een

marketinginstrument (ze zijn b.v. goed om het aantal bezoekers van een website op te drijven) dan een inhoudelijke oefening.

- Debat voeren met behulp van ICT is problematisch. Enerzijds voelen mensen zich minder geremd om zich te uiten, maar anderzijds maakt de anonimiteit van het Internet of het gebrek aan sociale controle (zoals die in face-to-face debatten bestaat) dat vele e-fora niet veel meer zijn dan kanalen voor het ventileren van frustraties of voor totaal respectloze aanvallen op andersdenkenden.
- Online discussies moeten goed begeleid en gestuurd worden, anders vervalt men al gauw in banaliteiten en/of scheldpartijen.
- Als de hoge verwachtingen van deelnemers van e-democratie initiatieven (b.v. in online discussiefora) niet worden ingelost, werkt dat extra verzurend.

4. Privacy en veiligheid

- Sommige mensen zullen meer geneigd zijn om elektronisch te participeren dan op niet-elektronische wijzen, omdat het minder inspanning vergt (de drempel om thuis op de PC te reageren is minder hoog dan een inspraakavond bij te wonen), maar ook omdat ze een veel sterker gevoel van anonimiteit hebben. Dit is een illusie, op het Internet is men niet anoniem. Andere mensen beseffen dat en vinden het Internet te onveilig om zich b.v. politiek te engageren.

3.5.3 Percepties van de rol en de effecten van e-democratie

Aan hand van een reeks stellingen werd in de vragenlijst bij de politici gepeild naar hun visies op de rol en de gevolgen van e-democratie. Een factoranalyse (zie technische bijlage) wees op vier groepen van items waarvan de samenhang theoretisch logisch te verklaren is, namelijk: e-democratie versterkt de rol van de burger in het beleidsproces, e-democratie verrijkt het publieke debat en het inzicht van de deelnemers, e-democratie werkt remmend voor het beleidsproces, en met online peilingen dragen de media constructief bij tot de beleidsvorming. De relatie tussen de stellingen “E-democratie kan door het genereren, toetsen en uitwisselen van ideeën het beleidsvormingsproces voeden, maar het mag beleidsmakers tot niets verplichten.” en “E-democratie kan een platform zijn om samen met de burger beleid te creëren, waarbij politieke vertegenwoordigers het resultaat ervan moeten respecteren” werd te zwak bevonden. Ook de stellingen over de mogelijke effecten voor het maatschappelijke middenveld en de uitspraak dat door e-democratie het populisme in de politiek nog zal toenemen, konden niet binnen deze of andere schalen worden opgenomen.

De politici zijn het er overwegend mee eens dat e-democratie ertoe kan bijdragen “dat mensen in contact komen met andere inzichten en ervaringen (van andere burgers, beleidsverantwoordelijken en experts) en 'leren' dat er in de samenleving verschillende visies bestaan” en “dat mensen 'leren' dat het beleid complex is en dat de politiek vaak moeilijke keuzes moet maken en compromissen moet sluiten”. Ze zijn over het algemeen ook meer geneigd te geloven dat e-democratie een belangrijke meerwaarde kan leveren ter verrijking van het maatschappelijke debat en de publieke meningsvorming. Minder eensgezindheid bestaat er echter over de rol van e-democratie om als politicus en beleidsmaker meer voeling te krijgen met wat er leeft in de samenleving. Globaal is de relatie tussen de factor “e-democratie verrijkt het publieke debat en het inzicht van de deelnemers” en het zelfbeeld van politici als ICT-kenner en -adaptor significant ($F=4,058$; $p<0,01$). Politici die sterk openstaan voor en mee willen zijn met technologische ontwikkelingen, zien ICT bijdragen tot de kwaliteit van het debat en het leerproces van de deelnemers.

Een duidelijke meerderheid van de politici (57,8%) vindt dat e-democratie door het genereren, toetsen en uitwisselen van ideeën het beleidsvormingsproces kan voeden, maar het mag beleidsmakers tot niets verplichten. Bijkomend is 35% het oneens met de stelling dat e-democratie een platform kan zijn om samen met de burger beleid te creëren, waarbij politieke vertegenwoordigers het resultaat ervan moeten respecteren, terwijl 25% het hiermee wel eens is. De koppeling van de respons op beide stellingen doet sterk vermoeden dat vele politici best de voedende rol van e-democratie kunnen smaken, zolang ze maar niet aan handen en voeten gebonden worden door de uitkomst ervan.

De grootste groep van politici lijkt niet te vrezen dat e-democratie het politieke besluitvormingsproces zal vertragen (44,3% oneens) of minder controleerbaar maken (40,1%). Er is hier wel een significante relatie met de leeftijd van de politici ($F=4,823$; $p<0,01$) en bovendien met de negatieve houding t.o.v. computergebruik ($F= 3,853$; $p<0,01$). Politici die zelf liever niet met ICT werken, verwachten dat het gebruik van ICT remmend zal werken voor het beleidsproces. Een andere vrees is echter wel pertinent aanwezig (41,8% eens tegenover 20,9% oneens), namelijk dat het populisme in de politiek nog zal toenemen door het gebruik van ICT in de interactie tussen politiek en burgers.

Ten aanzien van de gevolgen van e-democratie voor het maatschappelijke middenveld, meent ruim 40% van de politici dat de politieke rol van het middenveld niet zal worden uitgehold. Slechts een kleine groep (16,7%) acht het zeer goed mogelijk dat het middenveld als intermediaire partner in de beleidsvorming aan belang zal inboeten, wanneer nieuwe technologieën burgers de mogelijkheid bieden om op een meer rechtstreekse en individuele, niet georganiseerde basis in relatie te treden met de overheid en deel te nemen aan de beleidsvoering. Aan de andere kant zijn de meeste politici (56%) ervan overtuigd dat ICT het middenveld en belangengroepen zelf ook meer mogelijkheden biedt om mensen te mobiliseren en druk uit te oefenen op de politieke besluitvorming.

Wat de media betreft, zijn de politici het enerzijds duidelijk oneens over de vraag of politieke peilingen organiseren via het internet of via SMS behoort tot de democratische rol van de media: 26,6% vindt (absoluut) van niet, 34,4% vindt van wel, en nog eens 35,8% laat dit in het midden. Een gelijkaardig dispuut rijst anderzijds over de meerwaarde hiervan voor het beleid, al zijn het ditmaal de negatieve beoordelingen die de bovenhand halen. 35,8% van de politici staat argwanend tegenover de impact van de elektronische peilingen in de media op het politieke bedrijf, 23,4% vindt de resultaten van online peilingen in de media een valabel instrument om de beleidsvorming te ondersteunen, en weerom houdt 34,8% zich enigszins op de vlakte. In vergelijking met andere gemeenteraadsleden, zijn burgemeesters en schepenen bijzonder negatief over de rol en waarde van media e-polls in het beleidsvormingsproces ($F=5,844$; $p<0,05$).

In welke mate bent u het eens of oneens met de volgende uitspraken over e-democratie?	Helemaal oneens	Oneens	Eens noch oneens	Eens	Helemaal eens	Weet niet	N
Door e-democratie gaat de burger een grotere rol spelen in de beleidsvorming.	3,2%	24,1%	35,8%	31,6%	1,4%	3,9%	282
Door e-democratie krijgt de burger meer beslissingsmacht.	7,4%	40,1%	32,6%	14,5%	,7%	4,6%	282
Door e-democratie gaat de burger meer invloed hebben op de politieke	4,3%	31,6%	29,1%	29,8%	1,1%	4,3%	282

beleidsagenda.							
Factor: E-democratie versterkt de rol van de burger in het beleidsproces							
(Cronbach's Alpha = 0,820)							
E-democratie zorgt voor een verrijking van het maatschappelijke debat en de publieke meningsvorming.	2,5%	16,3%	31,2%	44,7%	1,4%	3,9%	282
Door e-democratie krijgen politici en beleidsmakers meer voeling met de leefwereld, ervaringen en opvattingen in de samenleving.	3,9%	25,2%	30,9%	35,1%	1,8%	3,2%	282
E-democratie draagt ertoe bij dat mensen in contact komen met andere inzichten en ervaringen (van andere burgers, beleidsverantwoordelijken en experts) en 'leren' dat er in de samenleving verschillende visies bestaan.	,7%	12,4%	28,4%	50,7%	3,5%	4,3%	282
E-democratie draagt ertoe bij dat mensen 'leren' dat het beleid complex is en dat de politiek vaak moeilijke keuzes moet maken en compromissen moet sluiten.	,7%	14,9%	31,9%	45,7%	2,5%	4,3%	282
Factor: E-democratie verrijkt het publieke debat en het inzicht van de deelnemers							
(Cronbach's Alpha = 0,811)							
E-democratie zal het politieke besluitvormingsproces vertragen.	2,8%	41,5%	36,9%	9,9%	3,2%	5,7%	282
E-democratie zal de beleidsvorming minder controleerbaar maken.	2,5%	37,6%	34,4%	15,2%	4,3%	6,0%	282
Factor: E-democratie werkt remmend voor het beleidsproces							
(Cronbach's Alpha = 0,743)							
Politieke peilingen organiseren via het internet of via SMS behoort tot de democratische rol van de media.	6,0%	20,6%	35,8%	30,9%	3,5%	3,2%	282
De resultaten van online peilingen in de media zijn een valabel instrument om de beleidsvorming te ondersteunen.	7,1%	28,7%	34,8%	21,6%	1,8%	6,0%	282
Factor: Met online peilingen dragen de media constructief bij tot de beleidsvorming							
(Cronbach's Alpha = 0,711)							
E-democratie kan door het genereren, toetsen en uitwisselen van ideeën het beleidsvormingsproces voeden, maar het mag beleidsmakers tot niets verplichten.	,7%	9,2%	25,9%	46,8%	11,0%	6,4%	282
E-democratie kan een platform zijn om samen	2,1%	33,0%	35,5%	23,8%	2,1%	3,5%	282

met de burger beleid te creëren, waarbij politieke vertegenwoordigers het resultaat ervan moeten respecteren.							
Door e-democratie krijgen middenveldorganisaties en belangengroepen meer mogelijkheden om mensen te mobiliseren en druk uit te oefenen op de politieke besluitvorming.	,7%	11,7%	26,2%	47,9%	8,2%	5,3%	282
Door e-democratie zal de politieke rol van het maatschappelijk middenveld worden uitgehoud.	1,8%	39,7%	35,1%	13,5%	3,2%	6,7%	282
Door e-democratie zal het populisme in de politiek nog toenemen.	1,8%	19,1%	33,7%	27,3%	14,5%	3,5%	282

Tabel 101 Percepties van de rol en de effecten van e-democratie

Finaal zijn de meningen onder de politici erg verdeeld over de mogelijke effecten van e-democratie voor de rol van de burger in het politieke besluitvormingsproces. Of de burger onder invloed van het gebruik van ICT een grotere rol zal spelen in de beleidsvorming en meer invloed zal hebben op de politieke beleidsagenda, is telkens voor qua omvang ongeveer gelijkwaardige groepen van politici een plausibele verwachting respectievelijk een utopische gedachte. Hoe dan ook ziet slechts 15% van de politici de beslissingsmacht van de burger groeien onder impuls van e-democratie

Kwalitatief onderzoek: organisatie, functies en effecten van e-democratie

- Het gebruik van ICT zal het politieke proces niet fundamenteel veranderen: de traditionele mechanismen van representatie en participatie in de beleidsvorming (b.v. via middenveldorganisaties en adviesraden) worden er niet door opgeheven.
- Met e-democratie projecten kan men losse opinies verzamelen (zie b.v. Kleurrijk Vlaanderen), maar in de politiek moet men uiteindelijk aan de slag met experts, middenveldorganisaties, enz. om tot een beleid met een draagvlak te komen.
- Persoonlijke interactie en het 'samenzitten' van betrokkenen uit de politiek en het middenveld blijft fundamenteel in het beleidsvormingsproces (zelfs het virtueel samenkomen m.b.v. videoconferencing ziet men niet vlug opgang maken).
- Politieke partijen en middenveldorganisaties zullen zich anderzijds wel moeten aanpassen in het digitale tijdperk. Terwijl deze organisaties traditioneel hun kracht halen uit de 'sterkte van het getal', gaat digitalisering juist gepaard met individualisering.
- Het gebruik van ICT doet het politieke proces sneller en efficiënter verlopen, maar tegelijk is het internet ook een vluchtig, 'instant' medium.
- Politici liggen volgens de enen wel en volgens de anderen niet echt wakker van (e-)polls, maar de impact wordt vooral gezien als een kwestie van perceptie. De resultaten van (e-)polls gaan niet zelden een eigen leven leiden en een bepaalde beeldvorming bij de mensen in de hand werken (zeker als ze door de media als nieuwsfeiten worden opgenomen in de berichtgeving). Door de gevoeligheid van politici voor de publieke opinie hebben (e-)polls wel degelijk een impact.
- Verschillende politici geloven meer in spontaan groeiende vormen van elektronische basisdemocratie dan in artificiële, door de overheid/politiek opgezette projecten en structuren van

e-democratie. Virtuele gemeenschappen en nieuwe middengroepen die zich via het Internet en allerlei sociale en politieke netwerken of maatschappelijke 'webben' weten te organiseren en te mobiliseren (b.v. andersglobalisten, mobilisaties voor protestacties via SMS, Seniorennet, ...), kunnen minstens evenveel politiek gewicht hebben als b.v. de gevestigde sociaal-economische partners. Hun macht om dingen in beweging te zetten, zal mogelijk nog toenemen, en is potentieel groter dan de impact van b.v. een stadsblog of een discussieforum op een overheidswebsite.

- Sommige politici zien echter toch een rol weggelegd voor de overheid om e-democratie structureel te organiseren: “wat de regering doet voor e-government, moet het parlement doen voor e-democratie”.

I.1 Participatie en e-democratie: een typologie van politici

Net zoals bij de burgers, werd een clusteranalyse uitgevoerd op basis van alle variabelen met betrekking tot de gewenste niveaus van participatie aan het beleid (informereren, consulteren, actief deelnemen resp. meebeslissen) op lokaal en bovenlokaal bestuursniveau, de perceptie van de huidige niveaus van participatie, en de geschiktheid van ICT voor het informeren, consulteren, actief deelnemen resp. meebeslissen van de burger. Met deze clusteranalyse werd exploratief gezocht naar groepen van politici die zich onderscheiden naargelang hun antwoordpatronen m.b.t. gewenste en huidige niveaus van participatie en het geloof in ICT om participatie te ondersteunen. Binnen elke groep of cluster is er sprake van gelijklopende antwoordpatronen, die afwijken van de antwoordpatronen in elk van de andere groepen. Op basis van deze clusteranalyse (N = 293)²⁴ tekenden zich drie clusters of types van politici af, namelijk twee grote groepen (46,8% respectievelijk 35,8%) en één kleinere cluster (17,4%).

Cluster	N	%
1	137	46,8
2	105	35,8
3	51	17,4
Totaal	293	100,0

Tabel Clustermodel "politici, participatie en ICT"

Cluster/type 1: De eerste cluster (47%) is de groep van politici voor wie de discrepantie tussen de gewenste en huidige niveaus van burgerparticipatie het kleinst is. Dit volgt vooral uit het feit dat ze participatie in al zijn vormen (behalve informatie op lokaal niveau) relatief minder belangrijk vinden dan de andere clusters van politici. Op het lokale niveau willen ze de burger wel consulteren (gemiddelde score 7,7) en eventueel actief laten meewerken (6,8), maar de burger rechtstreeks mee laten beslissen over het beleid in de eigen buurt, stad of gemeente is voor hen eigenlijk al geen optie meer (4,1). Van de participatie van de burger aan het beleid op Vlaams of federaal niveau liggen ze niet wakker; alleen informatie over het beleid van de hogere overheden vinden ze echt belangrijk (8,0). Tegelijkertijd zijn het ook deze politici die, opnieuw met uitzondering van het informeren van de burger, ICT het minst naar voren schuiven als geschikte kanalen om beleidsparticipatie te ondersteunen. Samengevat betekent dit dat bijna de helft van de politici (47%) een eerder beperkt geloof in zowel burgerparticipatie als e-democratie delen, met uitzondering van het informeren van de burger.

Cluster/type 2: De tweede cluster (36%) zijn politici die de participatie van de burger aan het beleid wel degelijk zeer belangrijk vinden, en dit zeker ook op het bovenlokale bestuursniveau. Zelfs de burger direct laten meebeslissen, is voor deze groep een belangrijke denkpiste (gemiddelde scores 6,3 en 6,8). Aan de andere kant zijn deze politici het minst ontevreden of kritisch ten aanzien van het huidige participatieniveau, al betekent dat helemaal niet dat ze de reële participatie van de burger hoog inschatten. Duidelijk meer dan de andere (groepen van) politici delen zij onderling de overtuiging dat ICT een waardevolle bijdrage kunnen leveren om de burger meer en beter bij het beleid te betrekken.

Cluster/Type 3: De derde groep is heel wat kleiner (17%), en omvat de politici die, inzonderheid op het lokale bestuursniveau, erg ontevreden zijn over de huidige mate en mogelijkheden van burgerparticipatie. Zij ervaren een grote kloof tussen wens en praktijk, niet alleen omdat ze hoge verwachtingen koesteren (tot en

²⁴ Het clustermodel is opgebouwd op basis van alle respondenten die een score op een schaal van 0 tot 10 toekenden op elk van de 20 variabelen die in de clusteranalyse werden opgenomen.

met de idee van rechtstreekse beslissingsmacht voor de burger in het lokale beleid), maar vooral omdat ze elke vorm van deelname en betrokkenheid van de burger op dit moment zeer ondermaats vinden. Hun geloof in de geschiktheid van ICT om hieraan te verhelpen, is niet zo sterk als bij de tweede cluster, maar toch duidelijk aanwezig. De visies van de cluster 2 en 3 verschillen, afgezien van hun percepties van het huidige niveau van participatie van de burger, niet zo enorm veel van elkaar. Van iets meer dan de helft van de politici (53%) kan dan ook gezegd worden dat ze de uitbouw van burgerparticipatie én e-democratie ondersteunen.

	Participatie op LOKAAL bestuursniveau											
	Cluster 1			Cluster 2			Cluster 3			Totale steekproef		
Gemiddelde score op schaal 0-10	Gewenst niveau	Huidig niveau	Geschiktheid ICT	Gewenst niveau	Huidig niveau	Geschiktheid ICT	Gewenst niveau	Huidig niveau	Geschiktheid ICT	Gewenst niveau	Huidig niveau	Geschiktheid ICT
Informeren	9,3	6,8	8,5	9,5	6,5	9,0	9,3	3,5	8,5	9,3	6,2	8,7
Consulteren	7,7	5,3	6,7	8,8	5,4	7,7	9,1	2,0	7,0	8,3	4,8	7,1
Actief deelnemen	6,8	4,0	5,9	8,4	4,5	7,5	8,5	1,3	6,6	7,6	3,7	6,6
Meebeslissen	4,1	2,7	4,2	6,8	3,0	5,8	6,6	,8	5,4	5,5	2,5	5,0

Tabel 102 Clustermodel politici: gewenste en huidige niveaus van participatie op lokaal bestuursniveau en geschiktheid van ICT

	Participatie op BOVENLOKAAL bestuursniveau											
	Cluster 1			Cluster 2			Cluster 3			Totale steekproef		
Gemiddelde score op schaal 0-10	Gewenst niveau	Huidig niveau	Geschiktheid ICT	Gewenst niveau	Huidig niveau	Geschiktheid ICT	Gewenst niveau	Huidig niveau	Geschiktheid ICT	Gewenst niveau	Huidig niveau	Geschiktheid ICT
Informeren	8,0	5,3	8,5	9,2	5,6	9,0	8,6	3,3	8,5	8,5	5,1	8,7
Consulteren	5,5	3,4	6,7	8,6	4,1	7,7	8,1	1,6	7,0	7,0	3,4	7,1
Actief deelnemen	4,3	2,5	5,9	8,2	3,3	7,5	7,3	1,2	6,6	6,2	2,6	6,6
Meebeslissen	2,7	1,9	4,2	6,3	2,4	5,8	5,6	1,0	5,4	4,5	1,9	5,0

Tabel 103 Clustermodel politici: gewenste en huidige niveaus van participatie op bovenlokaal bestuursniveau en geschiktheid van ICT

Er zijn geen significante verschillen tussen de drie clusters op basis van geslacht en leeftijd, maar wel op basis van opleiding ($\text{Chi}^2=11,132$; $p<0,05$). Clustertype 1 betreft naar verhouding meer hoger opgeleide politici, de tweede cluster omvat relatief weinig universitair opgeleide politici, maar meer politici met hoogstens een diploma middelbaar onderwijs. In de eerste cluster vinden we relatief meer “light internet users”, in de tweede cluster meer “heavy internet users”, maar ook een grotere groep politici die het internet zelden of nooit gebruiken. De verschillen tussen de clusters volgens (mate van) internetgebruik zijn in elk geval niet significant. Er werden evenmin significante verschillen gevonden op basis van de politieke ervaring van de respondenten noch op basis van de bestuursniveaus en -instellingen waartoe ze behoren.

		Cluster 1	Cluster 2	Cluster 3	Totaal	
		%	%	%	%	N
Tot.		46,8%	35,8%	17,4%	100%	293
Geslacht	Man	46,2%	33,3%	20,4%	100%	186
	Vrouw	47,2%	39,3%	13,5%	100%	89
Leeftijd	18-39	50,8%	34,4%	14,8%	100%	61
	40-49	38,2%	40,8%	21,1%	100%	76
	50-59	48,2%	35,3%	16,5%	100%	85
	60+	50,9%	28,3%	20,8%	100%	53
Diploma	Hoger secundair	37,7%	41,6%	20,8%	100%	77
	Hobu	45,7%	42,4%	12,0%	100%	92
	Universitair	53,8%	24,5%	21,7%	100%	106

Tabel Clustermodel politici: profielbeschrijving volgens geslacht, leeftijd en opleiding

		Cluster 1	Cluster 2	Cluster 3	Totaal	
		%	%	%	%	N
Tot.		46,8%	35,8%	17,4%	100%	293
Internet privé	Meer dan 1 uur per dag	38,2%	40,2%	21,6%	100%	102
	Een half uur tot een uur per dag	46,7%	38,3%	15,0%	100%	107
	Minder dan een half uur per dag	57,1%	27,4%	15,5%	100%	84
Internet werk	Meer dan 2 uur per dag	43,8%	39,6%	16,7%	100%	96
	1 tot 2 uur per dag	45,2%	39,3%	15,5%	100%	84
	Minder dan een uur per dag	56,2%	25,8%	18,0%	100%	89
	Ik gebruik dit medium zelden of nooit	29,2%	45,8%	25,0%	100%	24

Tabel Clustermodel politici: profielbeschrijving volgens internetgebruik

Een opmerkelijk significant verschil is er wel tussen burgemeesters en schepenen enerzijds en andere gemeenteraadsleden ($\text{Chi}^2=20,564$; $p=0,00$) of andere politici in het algemeen ($\text{Chi}^2=21,820$; $p=0,00$) anderzijds. 2 op 3 van de burgemeester en schepenen behoort tot de eerste cluster, d.w.z. de groep van politici die participatie van de burger aan het (lokale) beleid het minst belangrijk vinden en meer dan de anderen genoeg nemen met de huidige situatie. Een derde van de burgemeesters en schepenen behoort tot de tweede cluster. Zij vinden participatie dus wel degelijk belangrijk en geloven in het potentieel van ICT terzake. Geen enkele burgemeester of schepen behoort tot de derde groep van politici die een diepe kloof ervaren tussen gewenste burgerinspraak en concrete bestuurspraktijk.

		Cluster 1	Cluster 2	Cluster 3	Totaal	
		%	%	%	%	N
Tot.		46,8%	35,8%	17,4%	100%	293
Lokaal actief, bovenlokaal actief of beide?	Enkel lid provincieraad, Brussels, Vlaams of federaal Parl.	35,2%	44,4%	20,4%	100%	54
	Enkel gemeenteraadslid	49,2%	33,5%	17,3%	100%	179
	Beide	50,9%	34,5%	14,5%	100%	55
Gemeente, provincie of hogere overheid?	Lid van Brussels, Vlaams of federaal Parlement	48,8%	36,6%	14,6%	100%	41
	Lid van provincieraad	39,7%	41,2%	19,1%	100%	68
	Enkel gemeenteraadslid	49,2%	33,5%	17,3%	100%	179
Burgemeester of schepen	Nee	41,2%	36,3%	22,6%	100%	226
	Ja	65,7%	34,3%	,0%	100%	67

Tabel Clustermodel politici: profielbeschrijving volgens bestuursniveau en -functie

ALLE POLITICI		Cluster 1	Cluster 2	Cluster 3	Totaal	
		%	%	%	%	N
Tot.		46,8%	35,8%	17,4%	100%	293
Tot welke politieke fractie behoort u?	CD&V	62,6%	30,8%	6,5%	100%	107
	N-VA	20,0%	80,0%	,0%	100%	5
	Vlaams Belang	16,7%	41,7%	41,7%	100%	36
	VLD	47,9%	33,3%	18,8%	100%	48
	SP.A	51,2%	41,9%	7,0%	100%	43
	Spirit	,0%	80,0%	20,0%	100%	5
	Groen!	29,6%	25,9%	44,4%	100%	27
	onafhankelijk	44,4%	33,3%	22,2%	100%	9
	andere	46,2%	38,5%	15,4%	100%	13

Tabel Clustermodel politici: profielbeschrijving volgens politieke fractie (alle politici)

ALLE POLITICI MET UITZONDERING VAN BURGEMEESTERS EN SCHEPENEN		Cluster 1	Cluster 2	Cluster 3	Totaal	
		%	%	%	%	N
Tot.		41,2%	36,3%	22,6%	100%	226
Tot welke politieke fractie behoort u?	58,3%	58,3%	31,9%	9,7%	100%	72
	20,0%	20,0%	80,0%	,0%	100%	5
	16,7%	16,7%	41,7%	41,7%	100%	36
	47,2%	47,2%	27,8%	25,0%	100%	36
	40,6%	40,6%	50,0%	9,4%	100%	32
	,0%	,0%	75,0%	25,0%	100%	4
	25,0%	25,0%	25,0%	50,0%	100%	24
	44,4%	44,4%	33,3%	22,2%	100%	9
	50,0%	50,0%	25,0%	25,0%	100%	8

Tabel Clustermodel politici: profielbeschrijving volgens politieke fractie (alle politici met uitzondering van burgemeesters en schepenen)

De samenstelling van de clusters verschilt ook significant naargelang de politieke fractie waartoe de politici behoren. In de eerste cluster zijn de traditionele partijen CD&V (62,6%), sp.a (51,2%) en VLD (47,9%) oververtegenwoordigd. Ook als burgemeesters en schepenen niet mee worden gerekend (omwille van hun bovenvermelde oververtegenwoordiging), blijft dit het geval voor CD&V: ongeveer 60% van de CD&V mandatarissen behoort tot de cluster van politici die relatief minder gewicht toekennen aan participatie en het gebruik van ICT voor participatieve doeleinden. Net iets minder dan de helft van de VLD-politici (47%) gaat hierin mee. Anders dan bij CD&V en VLD, behoren relatief veel sp.a'ers tot de tweede cluster (42% of zelfs precies de helft als burgemeesters en schepenen buiten beschouwing worden gelaten). In tegenstelling tot de VLD, zien we dat slechts een zeer kleine minderheid van de CD&V en sp.a functionarissen als deel van de derde cluster blijkt geeft van grote ontevredenheid over de huidige participatie van de burger aan het beleid. Binnen VLD zijn dergelijke zeer kritische geluiden meer te horen. Het is echter vooral duidelijk dat de politieke functionarissen van de andere partijen en fracties, zowel aan de rechter- als aan de linkerzijde van het politieke spectrum (Vlaams Belang, N-VA, Spirit en Goen!) grotendeels terug te vinden zijn in de clusters 2 en 3, die veel belang hechten aan de – al dan niet rechtstreekse - participatie en inspraak van de burger en daar meteen ook een geloof in de bruikbaarheid van ICT aan koppelen.

Er moet wel op gewezen worden dat zowat alle politici van welke strekking, fractie of bestuursniveau ook, het belang van informatie over het beleid onderstrepen, de nood en ruimte aan verbetering op dit vlak erkennen en in functie hiervan ook een functionele meerwaarde aan ICT toekennen. De visies over de wenselijkheid van actievere vormen van burgerparticipatie laat staan van directe democratie lopen echter sterk uiteen, en volgen niet zozeer de klassieke, ideologische breuklijnen (links-rechts of progressief-conservatief tegenstellingen), maar eerder de tweedeling tussen de traditionele machtspartijen en de anderen. De vaststelling dat het in het bijzonder politici met een bestuursmandaat op lokaal niveau het belang van de participatie van de burger voor democratische doeleinden terugschroeven, is in dat opzicht veelbetekenend.

Tot slot stellen we uiteraard ook significante verschillen tussen de clusters vast op het vlak van hun interesse voor concrete instrumenten voor participatie aan het beleid. Deze verschillen zijn het sterkst voor wat betreft klassieke, niet-elektronische instrumenten ($F=9,273$; $p=0,00$) tussen clustertype 1 en de beide andere clustertypes. Ten aanzien van nieuwe, ICT-ondersteunde instrumenten is er een significant verschil tussen clustertype 1 en 2 ($F=4,741$; $p<0,01$).

Uit deze exploratieve analyse kunnen we de hiernavolgende krijtlijnen distilleren voor een typologie van politici op het vlak van participatie en e-democratie. Ook deze analytische oefening dient in toekomstig onderzoek verder uitgewerkt en getoetst te worden.

Type 1

- Doorgaans lid van een traditionele partij, frequent ook met een lokaal bestuursmandaat.
- Hecht minder belang aan burgerparticipatie, tenzij op het vlak van het informeren van de burger. Loopt zeker niet warm voor participatie op bovenlokaal niveau en helemaal niet voor directe democratie.
- Vindt ICT functioneel als informatiekanaal, maar ziet minder heil in het democratische potentieel ervan.

Type 2

- Is zowat in alle partijen terug te vinden, inclusief 1 op 3 van de politici uit de traditionele partijen.
- Vindt de deelname van de burger aan het beleid zeer belangrijk, op alle participatie- en bestuursniveaus, en erkent dat er op dit vlak nog veel verbetering wenselijk zoniet noodzakelijk is.
- Heeft een sterk geloof in de capaciteit van ICT om in deze verbeteringsprocessen een rol te spelen, en

staat daardoor het meest open voor e-democratie.

Type 3

- Is zelden lid van een traditionele partij, maar is zowel in de links-progressieve als de rechts-conservatieve politieke hoek present.
- Vindt burgerparticipatie in al zijn vormen zeer belangrijk, zeker op lokaal bestuursniveau, maar ervaart een zeer grote kloof met de feitelijke betrokkenheid en deelname van de burger op dit moment.
- Ziet ICT als een bijkomend middel dat moet ingezet worden om de politieke participatie van de burger te versterken.

3.6 Besluit

Van de 371 politici die deelnamen aan het onderzoek zijn er 289 gemeenteraadslid (waaronder 92 burgemeesters of schepenen), 89 provincieraadslid en 50 lid van regionale of federale raden. Alleen al uit deze respons is op te maken dat ook bij politici e-democratie nog lang niet hoog op de agenda staat. Alle politici werden 2 maal per e-mail uitgenodigd om deel te nemen aan de enquête en de Vlaamse Parlementsleden ontvingen tevens ook nog een herinnering op papier. Van deze laatste instelling ontvingen we 29 antwoorden van in totaal 124 raadsleden (23%).

Los daarvan moet bij de interpretatie van de resultaten rekening worden gehouden met het gegeven dat het, mede door de aard en inhoud van het onderzoek, gaat om respondenten die eerder positief staan tegenover het gebruik van ICT in het algemeen. Toch stellen we vast dat 8,6% van de respondenten het internet zelden of nooit gebruikt voor professionele doeleinden. Een kleine groep (5,7%) van voornamelijk oudere, lager opgeleide respondenten zegt liever niet met een computer te werken.

Jongere en hoger opgeleide politici – die sterker vertegenwoordigd zijn bij de respondenten uit de regionale en federale raden - maken frequenter gebruik van het internet voor professionele doeleinden. Dat dit ook geldt voor de vrouwelijke politici (ca. 1 op 3 van het totale aantal respondenten) heeft vooral te maken met de relatief sterke vertegenwoordiging van jonge, vrouwelijke leden van de regionale of federale instellingen in de steekproef.

Ongeveer 2 op 3 van de politici beschouwt zichzelf als een persoon die graag mee is met de nieuwste technologische ontwikkelingen. Binnen de jongste leeftijdsgroep en de universitaire opgeleiden heerst er meer vertrouwen in ICT dan bij de oudste politici en de laagst opgeleide groepen.

Wat betreft de houding t.o.v. de representatieve en participatieve democratie vindt iets meer dan de helft van de politici dat burgers voldoende invloed hebben op de politiek. 30% is de mening toegedaan dat de burger te weinig invloed heeft op het beleid. Politici vinden echter niet dat burgers nu minder inspraak zouden hebben dan vroeger. Terzijde dient opgemerkt dat burgemeesters en schepenen, in tegenstelling tot andere gemeenteraadsliden, de huidige participatie van de burger aan het lokaal beleid voldoende tot hoog vinden.

Uit het onderzoek blijkt dat politici erg verdeeld zijn over de vraag of burgers op een rechtstreekse manier inspraak in het beleid zouden moeten hebben. Ruim een derde van de politici is er in elk geval van overtuigd dat meer participatieve democratie wenselijk is, en waar dit opportuun is ook via rechtstreekse inspraak van de burger vorm mag of zelfs moet krijgen. Het gros van de politici acht de burger echter niet in staat tot verregaande actieve participatie, ze vinden dat de meeste burgers niet de nodige achtergrondkennis hebben om te oordelen over complexe maatschappelijke problemen en beschouwen hun rol als representanten daarmee noodzakelijk. De meerderheid van de politici (57%) verwerpt de stelling dat de overheid altijd moet doen wat de meerderheid van de burgers verkiest, en spreekt zich zo uit ten gunste van de (representatieve) consensusdemocratie, maar op een onrechtstreekse manier ook tegen een model van directe democratie. 22% is het hiermee oneens, de overigen laten dit in het midden.

Bijna 2 op 3 van de politici spreekt zich uit voor indirecte democratie en politieke representatie, waarbij zij als democratisch verkozen vertegenwoordigers van de burgers het mandaat hebben gekregen om beslissingen te nemen in hun naam. Over de taak en de rol van het middenveld en de media in ons democratisch bestel lopen de meningen uiteen. Bijna de helft van de politici vindt dat de inspraak van de burger het best verloopt via middenveldorganisaties en dat het de taak is van de media om de stem van het volk te vertegenwoordigen in de politiek. Telkens is ongeveer 1 op 4 van de politici het hiermee niet eens en spreekt een even grote groep zich niet echt uit. Waar de standpunten over de vertegenwoordiging van de (belangen van de) burger door het maatschappelijke middenveld nog sterk uiteenlopen, zijn de meeste politici bijzonder kritisch ten overstaan van de media.

De politici pleiten in de eerste plaats voor betere en efficiëntere informatie over het beleid. Op lokaal bestuursniveau vinden zij het ook zeer belangrijk dat de burger geconsulteerd wordt en in mindere mate actief kan meewerken aan het beleid. Voor consultatie en vooral actieve deelname van de burger aan het bovenlokale beleid is het enthousiasme kleiner. Wat de (mede)beslissingsmacht van de burger betreft zijn de meningen veel sterker verdeeld. Op het lokale bestuursniveau slaat de balans op dit vlak eerder door naar “pro”, op het bovenlokale naar “contra”.

Uit de directe verklaringen van de politieke wereld in kader van dit onderzoek blijkt dat een aantal politici sterk geloven in de kracht van directie democratie en de troeven van ICT in dit verband, zeker wat betreft efficiëntie en kostenreductie. De meeste partijen en politici koppelen hieraan wel strikte voorwaarden. Vanuit de “negatieve” hoek wordt er zelfs gewaarschuwd voor de excessen van “push-button” democratie en wordt een lans gebroken voor het consensusmodel in tegenstelling tot het “dictaat van de (kleine) mathematische meerderheid”.

Wat het huidige niveau van participatie betreft geven de politici blijk van zeer veel zelfkritiek. Daar waar het informatieniveau nog net een voldoende krijgt, vinden de politici het niveau van consultatie en actievere vormen van participatie ondermaats.

Er werden geen sterke verbanden gevonden tussen gewenste en huidige niveaus van burgerparticipatie enerzijds en het geslacht, de leeftijd of de opleiding van politici anderzijds, al bleek dat vrouwelijke politici gemiddeld genomen meer belang hechten aan elke vorm van participatie. De relaties met het behoren tot bepaalde instellingen of bestuursniveaus zijn niet significant. De tendens is wel dat politici uit bovenlokale besturen meer belang hechten aan burgerparticipatie. Lokaal actieve politici (vooral burgemeesters en schepenen) zijn milder in hun evaluatie van de huidige participatie van de burger aan het beleid in de eigen buurt, stad of gemeente.

Wat de interesse voor het gebruik van specifieke instrumenten voor beleidsparticipatie betreft, bestaat er onder de politici relatief grote belangstelling voor de meeste, niet-elektronische instrumenten, zoals overlegvergaderingen en wijk- of buurtcomités. De politici vinden het zeer belangrijk om werk te maken van de beleidsinformatie op overheidswebsites. De interesse voor offline versus online peilingen is gelijkwaardig, maar het gebruik van GSM/SMS wordt van de hand gewezen. Wat de nieuwe, elektronische instrumenten betreft, neemt het enthousiasme af naarmate deze instrumenten verschuiven naar participatie- en (mede)beslissingsinstrumenten. De interesse om de online discussie met de burger aan te gaan via online fora of chatsessies is beperkt. 27% van de politici is de idee om referenda te organiseren “op papier” sterk tot zeer sterk genegen, slechts 12% wil hiervoor zeker ook ICT inschakelen (wat kan wijzen op een gebrek aan

vertrouwen in de technologieën). Politici zijn trouwens ook verdeeld over de toepassing van het elektronisch stemmen op afstand. Het zijn de jongere, professioneel heavy internet users onder de politici die globaal de sterkste interesse betonen voor het gebruik van e-democratie instrumenten.

Wat betreft het concrete gebruik en de tevredenheid m.b.t. participatieve instrumenten stellen we vast dat de Vlaamse politici ruime ervaring hebben met klassieke op informatie en samenspraak gerichte instrumenten zoals informatie- en inspraakvergaderingen. De meesten zijn over deze ervaringen gematigd positief. Daarnaast heeft 80% van de politici al “offline” peilingen georganiseerd, 30% is hierover helemaal niet tevreden. Met uitzondering van het ontwikkelen van websites, is de ervaring op het “online” vlak met consultatieve en participatieve instrumenten uiterst schaars en vrij negatief.

Uit het kwalitatief onderzoek blijkt dat e-instrumenten (zoals websites, blogs, enz.) door de politieke partijen eerder worden gezien als een marketing-communicatie tools om b.v. nieuwe leden te werven, eerder dan een instrument van “burgerparticipatie”. Verder is er de vaststelling dat “inhoudelijk politieke discussies” op het web volgens meerdere politici binnen de kortste keren uitmonden in scheldpartijen, onafhankelijk of de organisator van dit forum een politieke partij is, een medium of enig andere organisatie. Dit maakt dat de meest politieke partijen op dit ogenblik wel met een kater zitten wat betreft online fora e.d. Sommige politici geloven meer in spontaan groeiende vormen van elektronische basisdemocratie dan in artificiële, door de overheid opgezette projecten en structuren. Sommige politici zien echter toch een rol weggelegd voor de overheid om e-democratie structureel te organiseren: “Wat de regering doet voor e-government, moet het parlement doen voor e-democratie” zei één van de ondervraagde politici.

Opvallend is dat ondanks de reserves die politici blijken te hebben aangaande elektronische participatie-instrumenten, zij toch een hoge appreciatie uitbrengen m.b.t. de geschiktheid van ICT voor beleidsparticipatie, zeker op het vlak van informatie en consultatie. Er zijn meer twijfels over de meerwaarde van ICT binnen actieve, deliberatieve processen, waarbij vooral de beperkte schaal (een kleine, specifieke groep van deelnemers) en het gebrek aan inhoudelijke kwaliteit (scheldproza e.d.) genoemd worden als remmende factoren. Wat deelname aan het beslissingsproces betreft zijn ook hier de meningen erg verdeeld. Beleidsverantwoordelijken van lokale overheden hebben hier doorgaans meer problemen mee dan zij die zetelen in regionale of federale organen. Deze laatste benadrukken over het algemeen meer de rol van ICT voor informatie en minder voor andere vormen van participatie. Logischerwijze is er een correlatie tussen een positieve houding t.o.v. ICT-gebruik in het algemeen en een positief oordeel over de geschiktheid van deze middelen voor beleidsparticipatie.

Uit het kwalitatief onderzoek bleek eveneens een voorzichtig positieve houding t.o.v. ICT-ondersteunde instrumenten om de beleidsparticipatie van de burgers te verhogen, met deze bedenking dat nieuwe technologieën een middel zijn en geen doel op zich. De politiek stelt ook zelf vast dat wat betreft de “eerste fase” van burgerparticipatie m.n. een goed georganiseerde “informatievoorziening” in vele gevallen nog lang niet het Olympisch minimum bereikt wordt.

Eenzijds wordt geen gelegenheid links gelaten om te wijzen op de gevaren van verdergaande fasen van e-participatie en worden er vingertjes opgestoken wat betreft een al te “eenvoudige aggregatie van individuele meningen”, “de macht van het getal” en de “terreur van de polls”. Anderzijds zien politici e-instrumenten ook als kanalen om op een snelle, directe en efficiënte manier feedback te krijgen, als een klankbord om

problemen te signaleren en kennis te nemen van argumenten. Zo opgevat stelt het probleem van “statistische” representativiteit van e-instrumenten zich veel minder.

Ook bij de kwantitatieve peiling naar de voor- en nadelen van elektronische beleidsparticipatie komt zeer duidelijk tot uiting dat ICT zeker de informatievoorziening naar de burger kan verbeteren. Dat het voor de burger (weliswaar de met ICT tools uitgeruste burger) bijgevolg gemakkelijker wordt zich te informeren en zijn mening te ventileren. De anonimiteit waarin dit kan dankzij het internet werkt volgens sommigen ook drempelverlagend. Toch vinden ook nog grote groepen van politici dat de meerwaarde van ICT wordt gehypothekeerd door grote risico's op fraude, manipulatie en monopolisering van de meningsuiting en – vorming. Meer dan de helft van de politici stelt dat de resultaten van “online” bevestigingen vaak worden gemanipuleerd door bepaalde groepen en dat politieke debatten op het web door specifieke groepen worden gemonopoliseerd. De perceptie van (de meerwaarde van) het elektronisch gevoerde debat is bij politici problematisch.

De meerderheid van de politici gelooft dat ICT kan bijdragen tot een meer actieve participatie van de burger, maar er is veel twijfel over het “kwantitatieve” aspect (meer mensen betrekken bij het beleid) en het dichten van de participatiekloof. De politici – en in het bijzonder vrouwelijke politici – vinden de nog steeds actuele “digitale kloof” een ernstige drempel voor e-democratie. Daarom beschouwen ze de digitale kanalen als bijkomend en aanvullend en zeker niet als plaatsvervangend, voor gelijk welk democratisch proces. Men is de menig toegedaan dat in deze context zeker nieuwe kanalen zoals iDTV moeten aangesproken worden. In één adem wordt dan ook de vraag gesteld wie de rekening gaat betalen voor het dichten van de digitale kloof? Uiteindelijk zijn de meningen ten stelligste verdeeld over de vraag of de kloof tussen de burgers die al actief participeren en de anderen door de inzet van ICT zal verkleinen of nog vergroten.

Wat betreft de rol en de effecten van e-democratie (voor de politiek, de samenleving en de verschillende stakeholders) zijn de meningen inderdaad zeer diffuus en hebben de politici meer vragen dan antwoorden. Men is de mening toegedaan dat e-democratie het maatschappelijke debat, de meningsvorming en het beleidsvormingsproces kan voeden, maar de meerderheid wil niet dat beleidsmakers door de uitkomst ervan aan handen en voeten worden gebonden. Bij heel wat politici bestaat daartegenover wel de vrees dat “online” democratie zal leiden tot nog meer “populisme” in de politiek.

Ten overstaan van de gevolgen van e-democratie voor het maatschappelijke middenveld, meent het gros van de politici dat de politieke rol van het middenveld niet zal worden uitgehold. Het middenveld blijft steeds een waardevolle zonet noodzakelijke intermediaire partner om tot een beleid met een draagvlak te komen. Ze wijzen er wel op dat middenveldorganisaties zelf ook deze instrumenten moeten hanteren om hun achterban nauwer te betrekken bij het beleidsproces. ICT biedt belangengroepen nieuwe mogelijkheden om mensen te mobiliseren en druk uit te oefenen op de politieke besluitvorming.

Wat de rol van de media betreft, zijn de politici sceptisch zonet angstig voor een te grote invloed van door de media georganiseerde politieke peilingen. Politici hebben problemen met het feit dat online peilingen in de media vaak zonder meer als representatief voor de hele bevolking worden voorgesteld en dat de resultaten vaak zonder gepast interpretatiekader als een “nieuwsfeit” worden gepresenteerd, waardoor ze een eigen leven gaan leiden en een bepaalde beeldvorming over maatschappelijke problemen in de hand werken.

Politici komen er als groep in zijn geheel niet uit of de rol van de burger in het politieke beleids- en besluitvormingsproces door e-democratie zal versterken, maar finaal ziet slechts 15% van de politici de beslissingsmacht van de burger groeien onder impuls van e-democratie.

4 Middenveld

4.1 Profiel van de middenveldorganisaties in de steekproef

In totaal namen 84 verschillende middenveldorganisaties deel aan het onderzoek. De bevraging was niet gericht op individuele middenveldwerkers, wel op middenveldorganisaties, waarbij de respondenten werden aangesproken als vertegenwoordigers die spreken uit naam van hun organisatie. Om die reden werd per organisatie, indien nodig, telkens slechts één respondent bij de dataverwerking weerhouden, waarbij voorrang werd gegeven aan deze met de hoogste functie binnen de organisatie als geheel (niet binnen specifieke afdelingen of geledingen) of, indien dit geen uitsluitel bracht, aan de meest volledig in gevulde vragenlijst. Zo werd uiteindelijk een steekproef van 84 organisaties uit het maatschappelijke middenveld bekomen. Het is belangrijk nogmaals te onderstrepen dat alle antwoorden waarover in het vervolg van dit hoofdstuk wordt gerapporteerd, gegeven zijn door de ondervraagde respondenten als vertegenwoordigers van hun organisatie.

De volgende tabel geeft een alfabetisch overzicht van deze 84 organisaties, het aantal leden, het aantal personeelsleden en het jaar waarin de organisatie actief werd. De vermelde gegevens werden verstrekt door de respondenten. Om de organisaties op basis van deze gegevens via een clusteranalyse onder te brengen in twee of meer relevante categorieën (zie verder), werden de ontbrekende gegevens voorzover noodzakelijk én beschikbaar, aangevuld op basis van informatie verstrekt door medewerkers (telefonisch contact) of op de websites van de betreffende organisaties.

ORGANISATIE	Ledenaantal	Personeelsleden	Stichtingsjaar
11.11.11	25000	80	1966
ABVV	625000	840	?
ACLVB	250000	550	1891
ACV (Algemeen Christelijk Vakverbond van België)	1600000	3400	1912
Beweging tegen Geweld - vzw ZIJN	20	4	2005
BioForum Vlaanderen	10	15	2001
Boerenbond	69000	180	1890
Bond Beter Leefmilieu	150000	37	1972
CAW Sonar vzw	?	100	1980
Chirojeugd Vlaanderen vzw	95000	74	1934
De Keerkring	?	8	1997
De Rode Antraciet	?	16	2004
De Roze Drempel vzw	300	0	1968
Ecolife vzw	2000	8	1995
EVA vzw (Ethisch Vegetarisch Alternatief)	2000	2	2001
EVO vzw (Educatieve Vereniging voor Ouderwerking in het Officieel Onderwijs)	1200	3	1978
Federatie van Rusthuizen van België	550	6	1992
Federatie van Steinerscholen	25	7	1990
FOS - Socialistische Solidariteit	5000*	70	1986
Gezin en Handicap	5000	4	1986
Gezinsbond vzw	280000	180	1921
GRIP vzw (Gelijke Rechten voor Iedere Persoon met een handicap)	100	5	2000
Groene Kring	4078	7	1970

Holebifederatie	?	15	1977*
Humanistische Vrijzinnige Vereniging (HVV)	10000	35	1951
Ieder Voor Allen	40	5	1964
Impact vzw	?	2	1968
Initiatief Audiovisuele Kunsten	?	4	2002
JEMP (JEugdendienst voor Maatschappelijke Participatie)	?	3	1976
Katholieke Vereniging Gehandicapten vzw	30000	68	1945
KAV, Vrouwen die bewegen	113000	65	1920
Kind en Preventie vzw	3800	116	1996
KLJ vzw (Katholieke Landelijke Jeugd)	26000	30	1927
Komimo vzw	8	1	1986
LINC vzw	20	14	1981
Medimmigrant	?	2	1994
Minderhedenforum vzw	16	12	2000
Natuurpunt Antwerpen Noord vzw	3400	4	1978
Netwerk Vlaanderen	100	12	1982
OIVO (Onderzoeks- en Informatiecentrum van de Verbruikersorganisaties)	17	36	1976
OKRA, Trefpunt 55+ (voorheen KBG)	221798	74	1956
Ondersteuningsstructuur Bijzondere Jeugdzorg vzw (OSBJ)	?	10	1999
Onderwijssecretariaat Vlaamse steden en gemeenten	250	120	1990
Pluralistisch Platform Gehandicaptenzorg vzw	150	5	1991
PPJ (Werkgeversfederatie voor Jeugdzorg)	120	7	1979
PRH-Persoonlijkheid en Relaties	?	15	1974
Provinciaal Onderwijs Vlaanderen	65	18	1985
Psylos vzw	2742	3	1971
Raad voor Ouders van het Gemeenschapsonderwijs	400	2	1996
Safier vzw	20	1	2000
Scouts en Gidsen Vlaanderen (voorheen VVKSM)	72000	90	1913
Sociare (Socioculturele Werkgeversfederatie)	593	9	1991
SoCiuS (Steunpunt voor Sociaal-Cultureel Volwassenenwerk)	?	22	2001
Solidariteitsfonds vzw	12	6	1978
Stichting Lodewijk de Raet	?	12	1952
stRaten-generaal (een initiatief van vzw Straatego)	?	4*	1999
UNIZO	90000	1000	1920
Vakantiegenoegens	48000	35	1936
Verbond Sociale Ondernemingen vzw	450	72	1994
Verbruikerssateljee vzw, Beweging voor de kleine consument	?	2	2000
Vereniging Vlaamse Cultuur- en gemeenschapscentra (VVC)	125	3	1975
Vereniging Vlaamse Jeugddiensten en -consulenten	300	10	1980
Victoria Deluxe	100	10	2002
Vieux rose	55	0	1999
VIVA-SVV vzw	10000*	30	1922
Vlaams Minderhedencentrum	?	30	1995
Vlaams Netwerk van Verenigingen waar Armen het Woord nemen	77	8	2003
Vlaams Overleg Bewonersbelangen vzw	110	8	1995
Vlaams Secretariaat van het Katholiek Onderwijs (VSKO)	4500	74	1958
Vlaams Steunpunt Vrijwilligerswerk vzw	150	3	1977

Vlaams Verbond voor Gepensioneerden vzw (VVVG)	11000	7	1972
Vlaamse Federatie van Jeugthuizen en Jongerencentra vzw	345	17	1964
Vlaamse Vereniging van Studenten	22	4	1938
Vlaamse Vereniging voor Bibliotheek-, Archief- en Documentatiewezenen (VVBAD)	1200	7	1921
Vlastrov	100	2	1993
VORMEN vzw	?	2	2001
VSO-Gezondheid	23	5	2004
Willemsfonds vzw	7000	7	1851
Wisper	8000	21	1982
X (NGO, (ooit) van kristelijken huize, historisch gespecialiseerd in "Congo" (en Afrika))	50	5	1969
X (Ouderen Overleg Komitee (OOK), Seniornet Vlaanderen, KBG, Catlok vzw, CM, Wereldsolidariteit)	23*	2*	1993*
Youth for Understanding Vlaanderen vzw (YFU)	104	4	1976
Ziekenzorg CM	150000	85	1950
Zorg-Saam	?	8	1987

* Gegevens verzameld op basis van de website of telefonisch contact met de betrokken organisatie.

Tabel 104 Middenveldorganisaties in het onderzoek

Hoewel een steekproef van middenveldorganisaties nooit volstrekt representatief kan zijn voor het zeer omvangrijke en heterogene maatschappelijke middenveld in Vlaanderen – nog los van discussies over de precieze afbakening van het middenveld – bieden de organisaties in het onderzoek samen toch een goede doorsnede of staalkaart van het middenveld, met sterke variatie naargelang de grootte van de organisaties, hun jaren van activiteit – zowel oude, traditierijke “klassieke” middenveldorganisaties als nieuwe sociale groeperingen – en de diverse maatschappelijke sectoren waarin middenveldorganisaties actief kunnen zijn.

In de eerste plaats blijkt dit uit de verdeling van de organisaties volgens hun ledenaantallen. Hierbij moet rekening gehouden worden met het feit dat het enerzijds gaat om geraamde en zelfverkleerde ledenaantallen waarbij mogelijk verschillende criteria werden gebruikt en anderzijds dat sommige koepelorganisaties onder leden de verenigingen en instellingen begrijpen die onder de koepel ressorteren en niet de individuele burgers die ze (onrechtstreeks) “vertegenwoordigen”. Ook door het ontbreken van gegevens voor een belangrijke groep middenveldorganisaties (17) moeten de cijfers met de nodige voorzichtigheid worden geïnterpreteerd en is verdere nuancering op basis van o.a. aantal personeelsleden noodzakelijk om een meer accuraat beeld te verkrijgen van het soortelijk gewicht van de organisaties. Toch kunnen we spreken van een sterke diversificatie, met 19 grote organisaties (> 10.000 leden), 31 middelgrote (100 – 10.000) en 17 kleine (< 100); er is voldoende reden om aan te nemen dat de 17 organisaties waarover gegevens terzake ontbreken eveneens behoren tot de groep van kleine en middelgrote organisaties. Verdere verfijning van de categorieën leert ons enerzijds dat 8 organisaties (ca. 10%) zeer grote organisaties zijn met meer dan 100.000 leden en anderzijds dat vermoedelijk ongeveer 60% van de middenveldorganisaties in de steekproef minder dan 1.000 leden tellen. De diversificatie blijkt ook uit het aantal personeelsleden: 19 grote organisaties werken met meer dan 50 personeelsleden (9 zelfs met meer dan 100), 29 kleine organisaties (34,5%) heeft max. 5 personeelsleden. Wat het oprichtingsjaar betreft, is er een zeer gelijkmatige verdeling met telkens 1 op 4 van de organisaties opgericht voor 1960 (en overwegend vooroorlogs), in de jaren '60-70, in de jaren '80-begin jaren '90, en na 1995 (of dus max. 10 jaar oud; het merendeel van deze groep is actief sinds 1999-2000).

Verdeling naar ledenaantal	N	%
> 10.000	19	28,4
100 - 10.000	31	46,3
< 100	17	25,4
Totaal	67	100,0
Verdeling naar aantal personeelsleden	N	%
> 50	19	22,6
6-50	36	42,9
0-5	29	34,5
Totaal	84	100,0
Verdeling naar stichtingsjaar	N	%
voor 1960	21	25,0
tussen 1960 en 1995	43	51,2
na 1995	20	23,8
Totaal	84	100,0

Tabel 105 Profiel organisatie

Ledenaantal			Stichtingsjaar			Totaal
			voor 1960	tussen 1960 en 1995	na 1995	
> 10.000	Personeelsleden	> 50	12	1		13
		6-50	4	2		6
	Totaal		16	3		19
100 - 10.000	Personeelsleden	> 50	1	3	1	5
		6-50	2	10	1	13
		0-5	0	10	3	13
	Totaal		3	23	5	31
< 100	Personeelsleden	6-50	0	5	3	8
		0-5	1	4	4	9
	Totaal		1	9	7	17
niet bekend	Personeelsleden	> 50	0	1	0	1
		6-50	1	4	4	9
		0-5	0	3	4	7
	Totaal		1	8	8	17

Tabel 106 Verdeling naar ledenaantal, aantal personeelsleden en stichtingsjaar

Een objectieve maatstaf om de maatschappelijke invloed en/of politieke macht van middenveldorganisaties uit te drukken, is niet voorhanden. Het aantal leden, het aantal personeelsleden en het oprichtingsjaar zijn hiervoor ook zeker geen sluitende indicatoren, maar het zijn wel elementen die een indicatie geven van de grootte van de organisaties en van de traditie die ze met zich meedragen en kunnen als zodanig een rol spelen in de posities, houdingen en percepties die middenveldorganisaties innemen t.o.v. de participatie van de burger in het algemeen en t.o.v. e-democratie in het bijzonder. Deze drie mogelijke invalshoeken worden bijgevolg in het vervolg van deze tekst gebruikt om de resultaten die gelden voor een zeer heterogene

totaliteit van organisaties verder te verfijnen en te interpreteren. Bij elk van deze drie onafhankelijke variabelen worden, omwille van de beperkte grootte van de totale steekproef (N = 84), niet meer dan drie subgroepen gedefinieerd (b.v. oprichting: voor 1960, tussen 1960 en 1995, en na 1995).

De analyse wordt daarnaast verfijnd door een combinatie van deze drie elementen als ruwe indicator van het potentiële maatschappelijke gewicht van de betreffende middenveldorganisaties. Op basis van een tweetraps clusteranalyse werden uiteindelijk twee clusters of relevante groepen van organisaties onderscheiden.

Ledenaantal		> 10.000		100 - 10.000		< 100	
		N	%	N	%	N	%
Cluster	Grote, klassieke middenveldorganisaties	19	100,0%	1	3,2%	0	,0%
	Kleinere en nieuwere middenveldorganisaties	0	,0%	30	96,8%	17	100,0%
	Combinatie	19	100,0%	31	100,0%	17	100,0%
Personeelsleden		> 50		6-50		0-5	
Cluster	Grote, klassieke middenveldorganisaties	14	77,8%	6	22,2%	0	,0%
	Kleinere en nieuwere middenveldorganisaties	4	22,2%	21	77,8%	22	100,0%
	Combinatie	18	100,0%	27	100,0%	22	100,0%
Stichtingsjaar		voor 1960		tussen 1960 en 1995		na 1995	
Cluster	Grote, klassieke middenveldorganisaties	17	85,0%	3	8,6%	0	,0%
	Kleinere en nieuwere middenveldorganisaties	3	15,0%	32	91,4%	12	100,0%
	Combinatie	20	100,0%	35	100,0%	12	100,0%

Tabel 107 Clusters van middenveldorganisaties in het onderzoek

Eén cluster bestaat uit 20 grote organisaties (zie onderstaande tabel), namelijk de 19 met meer dan 10.000 leden, aangevuld met het Vlaams Secretariaat van het Katholiek Onderwijs (VSKO). Deze cluster bestaat voor drie vierde uit organisaties met meer dan 50 personeelsleden. Op 3 organisaties na gaat het ook om “oude” organisaties die reeds meer dan een halve eeuw actief zijn. Concreet gaat het o.a. om de grote drie vakbondsorganisaties (ACV, ABVV en ACLVB), de Boerenbond, UNIZO, de Christelijke Mutualiteiten, grote koepelorganisaties als 11.11.11 en BBL, de Gezinsbond, de grootste jeugd-, vrouwen- en seniorenbewegingen actief in Vlaanderen (Chirojeugd, Scouts, KAV, OKRA, ...) en de belangenbehartiger van het Katholiek Onderwijs in Vlaanderen (VSKO). Behalve een reeks grote christelijk georiënteerde middenveldorganisaties, zijn ook vrijzinnige, liberale en socialistische middenveldorganisaties vertegenwoordigd. De andere cluster omvat alle kleine en nieuwe organisaties (leden < 100, max. 5 personeelsleden, max. 10 jaar actief), het gros van de middelgrote organisaties (leden < 10.000, max. 50 personeelsleden) en van de organisaties opgericht na 1960. Een clusteranalyse toegepast op de drie genoemde variabelen met meer verfijnde categorieën (b.v. oprichting: opdeling in 1960-1979 en 1980-1995) leverde dezelfde clusters op, op één organisatie na, het Vlaams Verbond voor Gepensioneerden vzw (VVVG), dat zich dus op de wip bevindt. Omdat in functie van de kleine steekproef (N = 84) hierna met ruwere categorieën wordt gewerkt, werd besloten laatstgenoemde organisatie toch onder te brengen in de cluster van de grote, “klassieke” middenveldorganisaties.

11.11.11
ABVV
ACLVB
ACV (Algemeen Christelijk Vakverbond van België)
Boerenbond
Bond Beter Leefmilieu
Chirojeugd Vlaanderen vzw
Gezinsbond vzw
Humanistische Vrijzinnige Vereniging (HVV)
Katholieke Vereniging Gehandicapten vzw
KAV, Vrouwen die bewegen
KLJ vzw (Katholieke Landelijke Jeugd)
OKRA, Trefpunt 55+ (voorheen KBG)
Scouts en Gidsen Vlaanderen (voorheen VVKSM)
UNIZO
Vakantiegoegens
VIVA-SVV vzw
Vlaams Secretariaat van het Katholiek Onderwijs (VSKO)
Vlaams Verbond voor Gepensioneerden vzw (VVVG)
Ziekenzorg CM

Tabel 108 Grote, klassieke middenveldorganisaties in het onderzoek

	% actief
Sociaal-cultureel werk of vormingswerk	46,4%
Welzijn en gezondheid	31,0%
Burgerschap en participatie	28,6%
Milieu en duurzame ontwikkeling	21,4%
Gelijke kansen of anti-discriminatie	20,2%
Cultuur, sport en recreatie	19,0%
Onderwijs en onderzoek	17,9%
Jeugd	15,5%
Allochtonen	13,1%
Bedrijfs- of werkgeversvereniging	11,9%
Senioren	11,9%
Consumentenzaken	11,9%
Beroepsvereniging	10,7%
Mensenrechten of vredesgroepen	10,7%
Andersvaliden	10,7%
Ontwikkelingssamenwerking	9,5%
Mobiliteit en verkeer	9,5%
Vakbonden	8,3%
Ziekenfondsen	7,1%
Vrouwen	7,1%
Sociale economie	7,1%
Religieuze, vrijzinnige of filosofische vereniging	6,0%
Andere	6,0%
Holebi	4,8%

Tabel 109 Activiteitsdomeinen van de middenveldorganisaties in het onderzoek (N = 84)

De totale groep van 84 middenveldorganisaties uit het onderzoek vormt ook een gevarieerde doorsnede van het middenveld in Vlaanderen wat betreft de diverse sectoren en thematische domeinen waarop ze actief zijn, al moeten we erkennen dat enkele van de meest vooraanstaande werkgeversfederaties niet vertegenwoordigd zijn. Bijna de helft van de organisaties zegt actief te zijn binnen de sociaal-culturele sector (inclusief vormingswerk), 31% is actief in de welzijn- en gezondheidssector. Ook leefmilieu, gelijke kansen, cultuur/recreatie en onderwijs zijn relatief sterk vertegenwoordigde maatschappelijke sectoren. Relatief minder goed vertegenwoordigd zijn vrouwenbewegingen, organisaties die werkzaam zijn op het vlak van sociale economie, en ook de religieuze, vrijzinnige of filosofische verenigingen. Belangrijk is dat 28,6% van de organisatie zich actief weet op het vlak van burgerschap en participatie.

4.2 Participatieniveaus en houding t.o.v. de representatieve en participatieve democratie

4.2.1 Houding t.o.v. de representatieve en participatieve democratie

Het gros van de middenveldorganisaties (47,5%) vindt dat de burger te weinig invloed heeft op het beleid. Slechts 16,4% is het daarmee niet eens, 36,1% is het eens noch oneens. Ze ontkennen wel massaal dat de burger er qua inspraak in het beleid slechter aan toe zou zijn dan vroeger en vooral dat het zinloos is om aan de participatie van de burger aandacht te besteden omdat politici geen luisterbereidheid zouden tonen. De middenveldorganisaties lijken daarmee in grote getale klaar te staan om te ijveren voor de versterking van de participatie van de burger in het beleidsproces.

Over de vraag of dat moet gebeuren door burgers op een rechtstreekse manier inspraak te geven in het beleid bestaat er onder de middenveldorganisaties echter duidelijk tweedracht: bijna 35% van zowel de grote, klassieke als de andere cluster van middenveldorganisaties ondersteunt deze stelling. 1 op 3 van de organisaties oordeelt negatief, met dien verstande dat de helft van de cluster van grote, traditionele middenveldorganisaties zich kant tegen rechtstreekse inspraak van de burger, tegenover slechts 1 op 4 van de jongere en kleinere organisaties. Een relatief grotere groep (42%, d.w.z. 1 op 4 van de grote, klassieke tegenover bijna de helft van de kleinere/jongere organisaties) vindt niet dat het de burgers over het algemeen ontbreekt aan de nodige kennis en achtergrond om op een zinvolle en constructieve manier rechtstreeks te participeren en zelf direct over maatschappelijke problemen te oordelen (26% van alle organisaties en binnen beide clusters vindt van wel). Dat burgers niet te pas en te onpas over alles bevraagd en geraadpleegd kunnen worden, is voor bijna 80% van de organisaties in elk geval wel een praktische begrenzing van de mogelijkheden om de burger voortdurend te consulteren, rechtstreeks inspraak te verlenen of direct te laten beslissen over beleidsaangelegenheden. Relevant in dit verband is ook dat de grote meerderheid van de middenveldorganisaties het principe verwerpt dat de overheid steeds zou moeten doen wat de meerderheid van de burgers verkiest. Het meerderheidsprincipe in zijn meest loepzuivere vorm (“de macht van het getal”) is aan de meeste middenveldorganisaties – zeer vaak verdedigers van specifieke belangen en/of vertegenwoordigers van minderheidsgroepen – niet besteed. Grotere organisaties voor wie de macht van het getal normaliter meer speelt als factor van politieke invloed, lijken hierin amper te verschillen van kleinere organisaties; het valt enkel op dat 4 op 5 van de jongste organisaties, opgericht in de periode 1996-2006, het oneens is met deze stelling. Indirect beklemtoont het middenveld hiermee het belang van dialoog, overleg en consensusvorming in de fase van de beleidsvoorbereiding, als middelen en wegen om de belangen van de minderheid mee te nemen in het beleid.

Ze onderstrepen daarmee ook hun eigen intermediaire positie en rol als noodzakelijke partner in het beleidsproces. 65% van de bevroegde middenveldorganisaties vindt dan ook dat de inspraak van burgers in het beleid het best verloopt via hen d.w.z. via allerlei verenigingen die de belangen van de burgers vertegenwoordigen. Ter vergelijking: 35% vindt dat de burger rechtstreeks inspraak in het beleid moet hebben. Toch ziet een aantal organisaties (11,5%) zichzelf niet als best geplaatst om de inspraak van de burgers te kanaliseren, en laat 23% zich hier niet direct over uit. De ondersteuning van de eigen rol in het beleidsproces komt vooral van de grote, klassieke middenveldorganisaties: geen enkele van de organisaties uit deze cluster is het oneens met deze stelling. Organisaties die actief zijn op het vlak van burgerschap en participatie zijn relatief meer geneigd de rechtstreekse participatie van de burger naar voren te schuiven en minder de vertegenwoordigende rol van het middenveld, maar de verschillen met andere organisaties zijn klein. Wanneer we kijken naar de zelfkritiek ten aanzien van hun capaciteit om burgers te vertegenwoordigen, dan ontstaat hetzelfde beeld: 65% gaat niet akkoord met de stelling, 25% laat dit in het midden en 10% vindt effectief dat het middenveld worstelt met een legitimiteitsprobleem. Weerom stellen we duidelijke verschillen vast tussen de clusters van grote respectievelijk kleine/middelgrote organisaties: geen enkele van de 20 organisaties uit de cluster van het “klassieke” middenveld gaat akkoord met de stelling dat verenigingen niet meer de burger maar vooral zichzelf vertegenwoordigen.

In welke mate is uw organisatie het eens of oneens met de volgende uitspraken over de representatieve en participatieve democratie?	Helemaal oneens	Oneens	Eens noch oneens	Eens	Helemaal eens	Weet niet	N
De burger heeft te weinig invloed op het beleid.	,0%	16,4%	36,1%	37,7%	9,8%	,0%	61
Algemeen beschouwd heeft de burger nu minder inspraak in het beleid dan vroeger.	11,5%	62,3%	16,4%	4,9%	3,3%	1,6%	61
Meer aandacht geven aan inspraak en participatie van de burger heeft geen zin, politici luisteren toch niet naar de burger.	21,3%	63,9%	13,1%	,0%	1,6%	,0%	61
Burgers moeten op een rechtstreekse manier inspraak hebben in het beleid.	3,3%	29,5%	32,8%	26,2%	8,2%	,0%	61
De overheid zou altijd moeten doen wat de meerderheid van de burgers verkiest.	11,5%	52,5%	18,0%	13,1%	1,6%	3,3%	61
In de praktijk kan je de burger toch niet over alles bevragen of raadplegen.	,0%	13,1%	8,2%	55,7%	23,0%	,0%	61
In het algemeen hebben burgers meestal niet de nodige kennis om over complexe problemen te oordelen.	3,3%	39,3%	31,1%	26,2%	,0%	,0%	61

Het is de taak van de politici die door de burgers worden verkozen om zelf de beslissingen te nemen over het beleid.	1,6%	19,7%	41,0%	32,8%	4,9%	,0%	61
De burgers kunnen erop vertrouwen dat de politici die zij verkiezen het algemeen belang verdedigen.	6,6%	26,2%	31,1%	32,8%	1,6%	1,6%	61
De inspraak van burgers in het beleid verloopt het best via allerlei verenigingen die hun belangen vertegenwoordigen.	,0%	11,5%	23,0%	44,3%	21,3%	,0%	61
Verenigingen vertegenwoordigen vandaag niet meer de burger, maar vooral zichzelf.	19,7%	45,9%	24,6%	9,8%	,0%	,0%	61
Het is de taak van de media om de stem van het volk te laten horen in de politiek.	9,8%	23,0%	23,0%	37,7%	6,6%	,0%	61
De media zijn een goede weerspiegeling van de publieke opinie.	18,0%	41,0%	26,2%	14,8%	,0%	,0%	61
De media zorgen ervoor dat burgers correct op de hoogte zijn van de belangrijkste informatie over politiek en beleid.	16,4%	34,4%	27,9%	19,7%	1,6%	,0%	61

Tabel 110 Houding t.o.v. de representatieve en participatieve democratie

38% van de middenveldorganisaties vindt het de taak van de politici om, als verkozen vertegenwoordigers, zelf in naam van de burger te beslissen over het beleid, 21% is het hiermee oneens en maar liefst 41% is het eens noch oneens met deze stelling en laat daardoor op zijn minst twijfels blijken over één van de hoekstenen van de getrapte, representatieve democratie. Mogelijk wijst dit op ongenoegen binnen het middenveld dat hun inbreng en adviezen onvoldoende door de politiek worden vertaald in concreet beleid; of misschien is het beleid volgens vele organisaties uit het middenveld gewoonweg te belangrijk om er alleen door politici over te laten beslissen. In elk geval spreekt slechts 34% van de middenveldorganisaties zijn vertrouwen uit dat de politieke vertegenwoordigers van het volk het algemene belang verdedigen. De clusters van grote, klassieke middenveldorganisaties respectievelijk kleinere en nieuwere organisaties verschillen weinig in opvatting over de taak van politici, maar het klassieke middenveld heeft meer vertrouwen in de algemene belangenbehartiging door politici. Het vertrouwen neemt sterk af naarmate de betrokken organisaties jonger zijn. Minder dan 1 op 5 van de organisaties opgericht voor 1960 spreekt tegen dat burgers erop kunnen vertrouwen dat politici het algemene belang verdedigen. Binnen de groep van organisaties opgericht na 1995 vindt meer dan de helft dat burgers hierop kunnen bestouwen. De overige organisaties situeren zich tussenin: 31% van hen vindt dat burgers er niet op kunnen vertrouwen dat de verkozenen het algemeen belang verdedigen.

Ook over de rol van de media bestaat weinig eensgezindheid: 44% van de organisaties vindt het de taak van de media om de stem van het volk te laten horen in de politiek, maar 1 op 3 spreekt dit uitdrukkelijk tegen. Er is daartegenover veel meer eensluidendheid in de kritiek op de vierde macht. 60% meent dat de media geen goede weerspiegeling zijn van de publieke opinie, en dat de media bijgevolg hun democratische rol absoluut niet waarmaken (slechts 15% houdt er een andere mening op na). Opvallend is bovendien dat de media volgens 50% van de middenveldorganisaties de burgers niet correct informeren over politiek en beleid (slechts 20% vindt van wel). Vooral kleinere en/of recentelijk opgerichte organisaties laten zich zeer negatief uit over de media als megafoon van de publieke opinie(s) en als platform voor correcte informatieverspreiding. De grotere, traditionele middenveldorganisaties zijn doorgaans gematigder in hun oordeel over de rol van de media.

Samengevat kan men stellen dat, ondanks een redelijke portie zelfkritiek over de eigen vertegenwoordigende rol, de meeste middenveldorganisaties zichzelf toch duidelijk naar voren schuiven als onmisbare schakel in het beleidsproces, naast de andere partners in het beleid (o.a. de rechtstreeks participerende, individuele burger). Er is, afgaande op de rollen die men toekent aan de verschillende stakeholders, immers wel een tendens aanwezig om het beleidsproces op te vatten als een partnership tussen de verschillende betrokkenen, d.w.z. de politiek, het middenveld, de media en de burger, zonder dat de beslissingsmacht volledig en alleen in handen wordt gelegd van één bepaalde groep (burgers noch politici). Het vertrouwen in de institutionele “partners” (politiek en media) is echter klein en de invloed van de burger op de beleidsvorming is volgens het gros van de middenveldorganisaties te beperkt.

4.2.2 Gewenste en huidige niveaus van politieke participatie

Net zoals bij de burgers en de politici is de discrepantie tussen de gewenste en de gepercipieerde graad van participatie van de burger aan het beleid van lokale en hogere overheden frappant.

		Gewenst niveau van participatie	Stand. dev.	Huidig niveau van participatie	Stand. dev.
		Gemiddelde score op een schaal 0-10		Gemiddelde score op een schaal 0-10	
Lokaal bestuursniveau	Informereren	9,3	1,045	5,6	1,510
	Consulteren	8,6	1,453	4,3	1,787
	Actief deelnemen	8,4	1,580	3,4	1,830
	Meebeslissen	6,2	2,520	2,2	1,789
Bovenlokaal bestuursniveau	Informereren	9,3	,958	5,4	1,919
	Consulteren	8,1	1,593	3,7	2,103
	Actief deelnemen	7,5	2,295	2,8	2,011
	Meebeslissen	5,4	2,984	1,9	1,933

Tabel 111 Gewenste en huidige niveaus van politieke participatie

De middenveldorganisaties drukken met veel eensgezindheid hoge verwachtingen uit ten aanzien van de participatie van de burger aan het lokaal en bovenlokaal beleid op de eerste drie niveaus van de participatieladder: burgers goed informeren (gemiddelde score 9,3), consulteren (gemiddeld 8,6 op lokaal en 8,1 op bovenlokaal bestuursniveau) en de burger op een meer actieve wijze betrekken bij, laten meedenken en meewerken aan het beleid (gemiddeld 8,4 resp. 7,5). 60% van de middenveldorganisaties geeft een score 10 voor het belang van lokale beleidsinformatie, eveneens 60% geeft een score 9 of 10 voor het belang van consultatie en 50% van de organisaties geeft diezelfde scores voor actieve participatie op het niveau van gemeentelijk beleid. Ten aanzien van de betrokkenheid bij het beleid van de Vlaamse of federale overheid

liggen de scores niet zoveel lager: 55% geeft score 10 voor “informereren”, 40 tot 45% geeft een score 9 of 10 voor actief meewerken aan het beleid respectievelijk de burger raadplegen over het beleid. Slechts zeer uitzonderlijk geeft een organisatie een score lager dan 5 op 10.

Meer uiteenlopende opvattingen bestaan er binnen het middenveld over het belang of de wenselijkheid van het “meebeslissen” door de burger, vooral op het bovenlokale bestuursniveau. Voor het lokale bestuursniveau geeft 55% nog wel een score hoger dan 5, terwijl 20% zich met een score lager dan 5 uitdrukkelijk kant tegen de lokale directe democratie. Voor het bovenlokale bestuursniveau is de verhouding echter 46% pro en 34% contra.

Het middenveld vindt het huidige niveau van participatie in het lokaal en vooral bovenlokaal beleid ondermaats. Het lokale en bovenlokale informatiebeleid krijgt nog net een positieve gemiddelde score (5,6 respectievelijk 5,4). 3 op 4 middenveldorganisaties geeft een score tussen 5 en 7 voor de mate waarin lokale overheden burgers informeren over het beleid, 65% komt tot een gelijkaardige evaluatie van de informatie over het beleid van de provinciale, regionale en federale overheden.

Een vierde van de middenveldorganisaties geeft een positieve score (6 of 7) voor de consultatie door lokale besturen (gemiddelde 4,3), 13% doet dit ook nog voor actievere vormen van participatie aan het lokale beleid (gemiddelde 3,4). De cijfers voor het bovenlokale bestuursniveau liggen in die buurt, maar de gemiddelde scores (3,7 resp. 2,8) worden naar beneden getrokken door meer uitgesproken negatieve evaluaties. Zo geeft 1 op 3 van de middenveldorganisaties een score 0 of 1 voor de graad waarin burgers momenteel actief kunnen meewerken aan het beleid van de hogere overheden. 65% respectievelijk 75% van de middenveldorganisaties geeft maximaal de score 2 op 10 voor de actuele, rechtstreekse beslissingsmacht van de burger op lokaal resp. bovenlokaal bestuursniveau.

De verschillen tussen de middenveldorganisaties naargelang hun grootte en/of ouderdom zijn klein – rekening houdend met de beperkte grootte van de onderscheiden groepen – maar toch vaak merkwaardig. Zo is het de cluster van grote, klassieke organisaties die in sterkere mate het belang onderstreept van participatie van de burger aan het beleid op lokaal vlak en die vooral een groter gewicht koppelt aan het actief meedenken/meewerken van de burger. Opvallend genoeg zijn het de kleinste middenveldorganisaties (ledenaantal < 100 en/of personeelsleden < 5) die systematisch de laagste gemiddelde scores laten optekenen voor elke participatievorm op het lokale niveau. Minder onverwacht is dat het de jongste organisaties (actief sinds max. 10 jaar) zijn, die systematisch het grootste belang toekennen aan de verschillende vormen van beleidsparticipatie, en dit op zowel lokaal als bovenlokaal bestuursniveau.

Ook de evaluatie van de huidige participatiegraad blijkt positiever uit te vallen binnen de cluster van grote, klassieke middenveldorganisaties, althans op lokaal vlak (voor het bovenlokaal bestuursniveau zijn de verschillen zeer miniem). Opnieuw zijn het de kleinste middenveldorganisaties (ledenaantal < 100 en/of personeelsleden < 5) die systematisch de laagste gemiddelde scores laten optekenen op het lokale niveau. De huidige participatie van de burger aan het lokale beleid wordt gemiddeld genomen het hoogst ingeschat door de reeds sinds lang actieve organisaties (voor 1960). Op het bovenlokale niveau zijn de verschillen naargelang de grootte en/of de ouderdom van de organisaties minder eenduidig.

			Clusters van middenveldorganisaties		Organisaties actief op het vlak van burgerschap en participatie	
			Grote, klassieke organisaties (N = 20)	Kleinere en nieuwere organisaties (N = 64)	Nee (N = 60)	Ja (N = 24)
Gewenst niveau van participatie	Lokaal bestuursniveau	Informereren	9,6	9,3	9,2	9,6
		Consulteren	8,7	8,6	8,5	9,1
		Adviseren en coproduceren	8,9	8,2	8,2	8,8
		Meebeslissen	6,7	6,1	6,2	6,4
	Bovenlokaal bestuursniveau	Informereren	9,2	9,3	9,2	9,4
		Consulteren	8,2	8,0	7,9	8,4
		Adviseren en coproduceren	7,9	7,4	7,4	7,9
		Meebeslissen	5,3	5,4	5,3	5,5
Huidig niveau van participatie	Lokaal bestuursniveau	Informereren	5,8	5,6	5,7	5,5
		Consulteren	4,7	4,2	4,1	4,6
		Adviseren en coproduceren	3,9	3,2	3,3	3,6
		Meebeslissen	2,9	2,0	2,1	2,5
	Bovenlokaal bestuursniveau	Informereren	5,2	5,5	5,6	5,0
		Consulteren	3,9	3,6	3,6	3,8
		Adviseren en coproduceren	3,1	2,8	2,8	3,0
		Meebeslissen	2,0	1,8	1,8	2,1

Tabel 112 Gewenste en huidige niveaus van politieke participatie naar type middenveldorganisaties

Organisaties die actief zijn op het vlak van burgerschap en participatie kennen, logischerwijze, een groter gewicht toe aan processen van burgerparticipatie, zeker inzake consultatie en actieve participatie. Ze schatten evenwel ook de huidige graad van participatie lichtjes hoger in, behalve op het vlak van lokale en bovenlokale beleidsinformatie.

4.3 Interesse, gebruik en tevredenheid t.o.v. instrumenten voor beleidsparticipatie

4.3.1 Interesse voor participatieve instrumenten

4.3.1.1 Klassieke, niet-elektronische instrumenten

De concrete interesse van middenveldorganisaties voor specifieke niet-elektronische instrumenten om de participatie van de burger aan het beleid te (laten) organiseren, is niet groot. 50% van de organisaties is sterk geïnteresseerd in de organisatie van informatievergaderingen over het beleid, 36,4% ook in inspraak- en overlegvergaderingen met burgers. Voor het organiseren van wijk- of buurtcomités is zeer weinig belangstelling, maar dit behoort ook niet tot de geplogenheden van vele middenveldorganisaties. Voor gespecialiseerde inspraakmogelijkheden zoals burgerpanels bestaat wel enige interesse (28,8% sterke interesse), maar mogelijk heeft de zinsnede “waarbij het beleid terdege rekening houdt met de door deze inspraak geformuleerde voorstellen” hierin een rol gespeeld. Erg opvallend is dat slechts 10,5% sterk geïnteresseerd is in niet-elektronische opiniepeilingen of enquêtes, 1 op 3 van de organisaties zegt hierin helemaal niet geïnteresseerd te zijn als middel om de deelname van de burger gestalte te geven. Iets meer dan de helft van de middenveldorganisaties (54,5%) wijst de organisatie van referenda “op papier”, waarbij burgers kunnen stemmen en meebeslissen over het beleid, van de hand. Een kleine 20% is redelijk tot sterk geïnteresseerd.

Deze globale resultaten moeten wel enigszins worden genuanceerd. Bij de grote, klassieke middenveldorganisaties (N = 16) komt non-interesse weinig voor, tenzij voor referenda “op papier”, waarvoor de helft van deze organisaties geen belangstelling heeft. Binnen deze cluster spreken relatief veel organisaties van een “redelijke” interesse voor de opgesomde, offline participatie-instrumenten; qua sterke tot zeer sterke interesse zijn er geen spectaculaire verschillen met de cluster van de kleinere middenveldorganisaties. Bijna twee derde van de grote organisaties heeft wel sterke tot zeer sterke interesse voor informatievergaderingen over het beleid, maar slechts 1 op 5 heeft sterke interesse voor “papieren” enquêtes over het beleid van de overheid. Binnen de meer heterogene cluster van kleinere en nieuwere middenveldorganisaties liggen de interesses meer uit elkaar. Enerzijds blijkt er een vrij grote kern te bestaan van organisaties die eigenlijk geen enkele interesse hebben voor de genoemde instrumenten om de participatie van de burger te organiseren, tenzij misschien het beleggen van informatievergaderingen. Gemiddeld gaat het om bijna 40% binnen de cluster van de kleinere en nieuwere middenveldorganisaties. De helft tot drie vierde van de kleine organisaties (met maximaal 5 personeelsleden, N = 24) behoort tot deze kern. Anderzijds zijn er uiteraard ook kleine en middelgrote organisaties die belangstelling hebben om deze offline participatie-instrumenten te gebruiken. Zo is 30% van de kleine/middelgrote middenveldorganisaties geïnteresseerd in gespecialiseerde inspraakmogelijkheden zoals een burgerjury of publiekspanel. Bij een kleine kern van organisaties die in de afgelopen 10 jaar actief zijn geworden, is de belangstelling zelfs stelselmatig groot. De mate van interesse voor (niet-elektronische) participatie-instrumenten hangt zeker samen met het al of niet actief zijn van organisaties op het vlak van burgerschap en participatie. Toch is het verschil enkel echt opvallend te noemen met betrekking tot de interesse voor inspraakvergaderingen en overlegmomenten met de burger (actievare vormen van medewerking aan het beleid). De interesse voor referenda “op papier” kan niet worden geduid vanuit de grootte, de ouderdom of burgerschap/participatie als actiedomein van de organisaties.

In welke mate zou uw organisatie van de volgende mogelijkheden gebruik willen maken om burgers deel te laten nemen aan het beleid?	Niet	In beperkte mate	In redelijke mate	In sterke mate	In zeer sterke mate	Geen mening	N
Organiseren van een informatievergadering over het beleid.	13,6%	16,7%	19,7%	27,3%	22,7%	,0%	66
Organiseren van een opiniepeiling of enquête op papier (per post, via een folder op het stad- of gemeentehuis, ...) over het beleid, waarin b.v. gevraagd wordt naar de mening van de burgers over de plannen voor de vernieuwing van het gemeente- of stadscentrum	33,3%	22,7%	31,8%	4,5%	6,1%	1,5%	66
Organiseren van een wijk- of buurtcomité.	53,0%	18,2%	15,2%	4,5%	6,1%	3,0%	66
Organiseren van een inspraakvergadering, overleg, enz. met burgers over het beleid.	28,8%	18,2%	15,2%	27,3%	9,1%	1,5%	66
Organiseren van gespecialiseerde inspraakmogelijkheden zoals bvb. een burgerjury of een publiekspanel, waarbij het beleid terdege rekening houdt met de door deze inspraak geformuleerde voorstellen.	33,3%	19,7%	16,7%	15,2%	13,6%	1,5%	66
Organiseren van een referendum op papier waarbij burgers kunnen stemmen en meebeslissen over het beleid.	54,5%	21,2%	10,6%	9,1%	3,0%	1,5%	66

Tabel 113 Interesse voor klassieke, niet-elektronische instrumenten voor participatie van de burger aan het beleid

4.3.1.2 Nieuwe, elektronische instrumenten

Meer dan de helft van de middenveldorganisaties zijn zeer geïnteresseerd in het opzetten van websites om burgers te informeren over het overheidsbeleid. Voor het overige is de belangstelling voor elektronische instrumenten voor beleidsparticipatie eerder klein. Ongeveer 1 op 4 van de organisaties is sterk tot zeer sterk geïnteresseerd in het organiseren van consultaties en enquêtes via het internet. Dit is hoger dan het interesseniveau voor niet-elektronische peilingen. Er is omzeggens geen belangstelling voor peilingen via SMS. De belangstelling voor online burgerpanels is niet uitzonderlijk groot (40% redelijk tot sterk), maar ligt in de lijn van gelijkaardige offline initiatieven. Een zelfde mate van belangstelling is er ook voor de mogelijkheid om bij radio- of TV-uitzendingen per e-mail een dossier te versturen om burgers extra informatie te geven over de thema's die in b.v. debatprogramma's aan bod komen. Terwijl de belangstelling voor chatsessies zeer laag is, toont ruim 1 op 3 van de middenveldorganisaties wel redelijke tot sterke interesse voor online discussiefora. 60% wijst elektronische referenda af, de organisatie van referenda "op papier" blijkt al bij al de voorkeur te genieten (voorzover men achter het principe van referenda staat). Ook voor de mogelijkheid om via het internet op afstand te stemmen bij verkiezingen is de belangstelling klein: 70% is niet of slechts in beperkte mate geïnteresseerd.

In welke mate zou uw organisatie van de volgende mogelijkheden gebruik willen maken om burgers deel te laten nemen aan het beleid?	Niet	In beperkte mate	In redelijke mate	In sterke mate	In zeer sterke mate	Geen mening	N
Opzetten van websites met informatie over het beleid, b.v. over het jeugd- of cultuurbeleid, over milieuwetgeving, over verkiezingen, ...	17,5%	14,3%	14,3%	28,6%	25,4%	,0%	63
Organiseren van een opiniepeiling of enquête via het internet over het beleid, waarin b.v. gevraagd wordt naar de mening van de burgers over de plannen voor de vernieuwing van het gemeente- of stadscentrum, het cultuurbeleid of een beleidsmaatregel inzake tewerkstelling ...	23,8%	22,2%	28,6%	12,7%	11,1%	1,6%	63
Organiseren van een opiniepeiling of enquête via SMS over het beleid.	69,8%	20,6%	4,8%	1,6%	,0%	3,2%	63
Organiseren van een elektronische praat sessie ("chat") tussen u en burgers over het beleid.	54,0%	22,2%	12,7%	4,8%	4,8%	1,6%	63
Organiseren van een panel of groep van burgers die regelmatig worden gecontacteerd om via het internet deel te nemen aan een opiniepeiling of enquête over het beleid.	31,7%	25,4%	23,8%	11,1%	6,3%	1,6%	63
Organiseren van programma's en debatten op (regionale) radio of televisie, waarbij burgers kunnen reageren op het beleid via telefoon, SMS, ...	42,9%	27,0%	14,3%	7,9%	4,8%	3,2%	63
Voor dergelijke uitzendingen per e-mail een 'dossier'tje' voorzien en versturen naar burgers waarin extra uitleg gegeven wordt over de thema's die in het programma aan bod komen, zodat ze met meer achtergrond hun mening kunnen voorbereiden.	33,3%	17,5%	23,8%	6,3%	12,7%	6,3%	63
Organiseren van een discussie over het beleid in een forum op het internet (een forum is een onderdeel van een website waar iedereen zijn mening kwijt kan over een bepaald onderwerp).	23,8%	38,1%	20,6%	4,8%	11,1%	1,6%	63
Organiseren van een referendum via het internet of via SMS waarbij burgers kunnen stemmen en meebeslissen over het beleid.	60,3%	27,0%	7,9%	1,6%	1,6%	1,6%	63
Organiseren van stemmen via het internet bij gemeente- of provincieraadsverkiezingen of bij verkiezingen voor het Vlaams of federaal Parlement.	55,6%	15,9%	7,9%	12,7%	6,3%	1,6%	63

Tabel 114 Interesse voor nieuwe, elektronische instrumenten voor participatie van de burger aan het beleid

4.3.2 Gebruik en tevredenheid m.b.t. participatieve instrumenten

4.3.2.1 Klassieke, niet-elektronische instrumenten

Middenveldorganisaties maken frequent gebruik van informatie- en inspraakvergaderingen over het beleid, 50 tot 60% doet dit meerdere keren per jaar. Met een gemiddelde score van 6,2 resp. 6,3 is de tevredenheid over deze participatie-instrument ook redelijk goed te noemen. De meeste middenveldorganisaties hebben geen ervaring met wijk- of buurtcomités, de tevredenheid bij de ca. 25% die dat wel heeft, is ondermaats (gemiddeld 4,8). Ongeveer 40% van de organisaties heeft reeds ervaringen opgedaan met inspraak via een burgerjury of publiekspanel, iets meer dan de helft maakte reeds gebruik van opiniepeilingen of enquêtes “op papier” (met een gemiddelde tevredenheidsscore van 5,5). De praktijkervaring met referenda is quasi nihil.

	Hoe vaak heeft uw organisatie reeds gebruik gemaakt van één van de volgende mogelijkheden om burgers deel te laten nemen aan het beleid?				Wat is, op een schaal van 0 tot 10, de algemene tevredenheidsscore van uw organisatie voor deze mogelijkheden om burgers deel te laten nemen aan het beleid?		
	Nog nooit	Minder dan 1 keer per jaar	1 of enkele keren per jaar	1 of meerdere keren per maand	N	Gemiddelde	N
Organiseren van een informatievergadering over het beleid.	25,0%	15,8%	39,5%	19,7%	76	6,2	47
Organiseren van een opiniepeiling of enquête op papier (per post, via een folder op het stad- of gemeentehuis, ...) over het beleid, waarin b.v. gevraagd wordt naar de mening van de burgers over de plannen voor de vernieuwing van het gemeente- of stadscentrum.	47,4%	31,6%	19,7%	1,3%	76	5,5	31
Organiseren van een wijk- of buurtcomité.	72,4%	15,8%	7,9%	3,9%	76	4,8	19
Organiseren van een inspraakvergadering, overleg, enz. met burgers over het beleid.	36,8%	14,5%	31,6%	17,1%	76	6,3	39
Organiseren van gespecialiseerde inspraakmogelijkheden zoals bvb. een burgerjury of een publiekspanel, waarbij het beleid terdege rekening houdt met de door deze inspraak geformuleerde voorstellen.	61,8%	15,8%	19,7%	2,6%	76	5,7	21

Organiseren van een referendum waarbij burgers kunnen stemmen en meebeslissen over het beleid.	96,1%	2,6%	1,3%	,0%	76	5,5	2
--	-------	------	------	-----	----	-----	---

Tabel 115 Gebruik en tevredenheid m.b.t. klassieke, niet-elektronische instrumenten voor participatie van de burger aan het beleid

4.3.2.2 Nieuwe, elektronische instrumenten

	Hoe vaak heeft uw organisatie reeds gebruik gemaakt van één van de volgende mogelijkheden om burgers deel te laten nemen aan het beleid?					Wat is, op een schaal van 0 tot 10, de algemene tevredenheidsscore van uw organisatie voor deze mogelijkheden om burgers deel te laten nemen aan het beleid?	
	Nog nooit	Minder dan 1 keer per jaar	1 of enkele keren per jaar	1 of meerdere keren per maand	N	Gemiddelde	N
Opzetten van websites met informatie over het beleid, b.v. over het jeugd- of cultuurbeleid, over milieuwetgeving, over verkiezingen, ...	36,8%	5,3%	30,3%	27,6%	76	6,8	41
Organiseren van een opiniepeiling of enquête via het internet over het beleid.	65,8%	18,4%	10,5%	5,3%	76	5,1	19
Organiseren van een opiniepeiling of enquête via SMS over het beleid.	98,7%	1,3%	,0%	,0%	76	.	0
Organiseren van een elektronische prattsessie ("chat") tussen u en burgers over het beleid.	89,5%	10,5%	,0%	,0%	76	3,8	5
Organiseren van een panel of groep van burgers die regelmatig worden gecontacteerd om via het internet deel te nemen aan een opiniepeiling of enquête over het beleid.	81,6%	11,8%	3,9%	2,6%	76	5,3	10
Organiseren van programma's en debatten op (regionale) radio of televisie, waarbij burgers kunnen reageren via telefoon, SMS, ...	89,5%	5,3%	5,3%	,0%	76	6,3	6

Organiseren van een discussie over het beleid in een forum op het internet (een forum is een onderdeel van een website waar iedereen zijn mening kwijt kan over een bepaald onderwerp).	67,1%	25,0%	2,6%	5,3%	76	5,0	21
---	-------	-------	------	------	----	-----	----

Tabel 116 Gebruik en tevredenheid m.b.t. nieuwe, elektronische instrumenten voor participatie van de burger aan het beleid

Middenveldorganisaties hechten niet alleen veel belang aan de verspreiding van beleidsinformatie via websites, ze maken er ook veelvuldig gebruik van, met een gemiddeld genomen vrij positieve appreciatie (6,8). Toch zegt 1 op 3 van de organisaties nog nooit websites te hebben gebruikt om burgers deel te laten nemen aan het beleid. Enige praktijkervaring (bij 1 op 3 van de organisaties) is er ook op het vlak van online surveys respectievelijk discussiefora, maar in beide gevallen zijn de gebruikers maar matig tevreden (gemiddelde score 5; zie ook online burgerpanels). De weinige ervaringen met interactieve processen tijdens mediaprogramma's vallen nog redelijk positief uit, wat zeker niet kan gezegd worden van chatsessies. Er is geen belangstelling voor SMS-peilingen, maar blijkbaar ook geen ervaring.

4.3.3 Gebruik en tevredenheid m.b.t. inspraakmogelijkheden van het Vlaams Parlement

De belangrijkste inspraakmogelijkheden bij het Vlaams Parlement zijn politieke lobbying en contacten met individuele volksvertegenwoordigers. Minder dan 1 op 5 van de middenveldorganisaties neemt vaak deel aan hoorzittingen, een kleine 30% van de organisaties dient minstens af en toe verzoekschriften in. De tevredenheid hierover is ondermaats.

	Hoe vaak maakt uw organisatie gebruik van de volgende inspraak van het Vlaams Parlement?						Wat is, op een schaal van 0 tot 10, de algemene tevredenheidsscore van uw organisatie voor deze mogelijkheden om gehoord te worden in het Vlaams Parlement?	
	Zeer vaak	Vaak	Af en toe	Zelden	Nooit	N	Gemiddelde	N
Lobby bij politieke groeperingen	17,0%	18,9%	39,6%	13,2%	11,3%	53	6,0	49
Contact met individuele Vlaamse volksvertegenwoordigers	14,8%	24,1%	42,6%	11,1%	7,4%	54	6,7	53
Deelnemen aan hoorzittingen in parlementaire commissies	1,9%	16,7%	44,4%	18,5%	18,5%	54	5,7	48
Indienen van verzoekschriften	1,9%	,0%	27,8%	27,8%	42,6%	54	4,0	41

Tabel 117 Gebruik en tevredenheid m.b.t. inspraakmogelijkheden van het Vlaams Parlement

4.4 Percepties van e-democratie en de voor- en nadelen van ICT voor beleidsparticipatie

4.4.1 Geschiktheid van ICT voor beleidsparticipatie

Over de meerwaarde van de inschakeling van ICT om burgers te informeren over het beleid, bestaat binnen het middenveld weinig discussie. 2 op 3 van de middenveldorganisaties geeft met een score van minimaal 8 aan sterk te geloven in de geschiktheid van ICT voor informatiedoelinden. Het gros van de middenveldorganisaties vindt het gebruik van ICT ook geschikt binnen processen van consultatie (gemiddelde score 7,3) en actievere, meer deliberatieve vormen van participatie (gemiddelde score 6,8). Slechts een minderheid van 20% resp. 25% ziet het gebruik van ICT hier absoluut niet zitten (score lager dan 5). Opmerkelijk is de lage perceptie (gemiddelde score 4,9) van de geschiktheid van ICT voor vormen van directe democratie. Ongeveer 1 op 4 van de organisaties vindt ICT hier in meer of mindere mate geschikt (score hoger dan 5). 20% vindt het gebruik van ICT absoluut ongeschikt om burgers beslissingsmacht te laten uitoefenen (score 0). Mogelijk slaan deze evaluaties echter niet zozeer op de geschiktheid van ICT op zich, maar wel op het principe van “meebeslissen” door burgers.

	Gemiddelde score op een schaal 0-10	Stand. dev.
Informereren	8,8	1,860
Consulteren	7,3	2,670
Actief deelnemen	6,8	2,498
Meebeslissen	4,9	2,768

Tabel 118 Geschiktheid van ICT voor politieke participatie

Jonge middenveldorganisaties (actief geworden na 1995) geloven het sterkst in het potentieel van ICT voor consultatie, actieve participatie en directe democratie. Uit de verschillen tussen de middenveldorganisaties naargelang hun grootte (aantal leden of personeel) zijn geen eenduidige conclusies te trekken. Uiteindelijk blijkt het oordeel over de geschiktheid van ICT voor participatieprocessen niet of nauwelijks te verschillen voor de cluster van de grote, klassieke middenveldorganisaties en de cluster van kleinere en nieuwere organisaties, met uitzondering misschien van een klein verschil op het niveau van het actief betrekken van de burger bij het beleid. Op dit laatste vlak blijkt het geloof in de meerwaarde van ICT duidelijk groter te zijn bij organisaties die op het terrein actief werken rond burgerschap en participatie.

		Clusters van middenveldorganisaties		Organisaties actief op het vlak van burgerschap en participatie	
		Grote, klassieke organisaties (N = 15)	Kleinere en nieuwere organisaties (N = 46)	Nee (N = 40)	Ja (N = 21)
Geschiktheid van ICT voor participatie	Informereren	8,8	8,8	8,8	8,9
	Consulteren	7,3	7,2	7,2	7,4
	Adviseren en coproduceren	7,3	6,7	6,5	7,4
	Meebeslissen	4,9	4,8	5,0	4,7

Tabel 119 Geschiktheid van ICT voor politieke participatie naar type van middenveldorganisatie

4.4.2 Voor- en nadelen van ICT voor beleidsparticipatie

Over de meerwaarde van nieuwe technologieën om burgers te informeren over politiek en beleid bestaat weinig discussie. De overgrote meerderheid van de middenveldorganisaties is ervan overtuigd dat door het gebruik van het internet en andere ICT de hoeveelheid en de snelheid van de informatieverspreiding over het beleid zullen toenemen. Of die informatie ook beter beschikbaar en gemakkelijker vindbaar zal zijn, is niet voor iedereen een evidentie: 1 op 4 is het eens noch oneens over deze aspecten. De betrouwbaarheid van de informatie zal volgens de meerderheid (56,6%) niet lijden onder de inzet van nieuwe technologieën., 36,7% ziet hier eigenlijk geen impact. Veruit de meeste middenveldorganisaties menen verder dat het door ICT gemakkelijker wordt om anoniem deel te nemen aan het beleid. Dit kan drempelverlagend werken, maar de participatie ook onpersoonlijker maken. Ondanks het feit dat de meerderheid van de middenveldorganisaties alle vorige “voordelen” van ICT beaamt, is men het totaal oneens over de vraag of het door ICT uiteindelijk minder tijd en moeite zal kosten voor burgers om actief deel te nemen aan het beleid.

	Meer en meer zou de overheid GSM, computers, het internet of digitale televisie kunnen gebruiken om burgers te laten deelnemen of meewerken aan het beleid. Hieraan zijn echter allerlei voordelen en / of nadelen verbonden. Kan u aangeven in welke mate u het eens of oneens bent met de volgende uitspraken in dit verband? Door het gebruik van deze nieuwe technologieën door de overheid ...						
	Helemaal oneens	Oneens	Eens noch oneens	Eens	Helemaal eens	Weet niet	N
zal meer informatie over het beleid beschikbaar worden.	,0%	3,3%	8,3%	66,7%	21,7%	,0%	60
zal informatie over het beleid beter beschikbaar worden.	,0%	6,7%	25,0%	46,7%	21,7%	,0%	60
zal informatie over het beleid sneller beschikbaar worden.	,0%	1,7%	5,0%	70,0%	23,3%	,0%	60
zal informatie over het beleid gemakkelijker te vinden zijn.	,0%	11,7%	26,7%	51,7%	10,0%	,0%	60
zal informatie over het beleid minder betrouwbaar worden.	3,3%	53,3%	36,7%	5,0%	,0%	1,7%	60
zal het minder tijd en inspanning vragen om deel te nemen aan het beleid.	5,0%	28,3%	30,0%	30,0%	5,0%	1,7%	60
wordt het gemakkelijker om anoniem deel te nemen aan het beleid.	3,3%	1,7%	21,7%	68,3%	3,3%	1,7%	60
zullen burgers actiever kunnen deelnemen aan het beleid.	3,3%	15,0%	28,3%	45,0%	6,7%	1,7%	60
zullen meer mensen betrokken worden bij het beleid.	8,3%	18,3%	30,0%	35,0%	5,0%	3,3%	60
zullen vooral de ouderen worden uitgesloten van inspraak in het beleid.	3,3%	20,0%	31,7%	35,0%	8,3%	1,7%	60

zullen enkel een gering aantal bevoorrechten deelnemen aan het beleid, maar zeker niet de gewone man in de straat.	6,7%	13,3%	33,3%	33,3%	11,7%	1,7%	60
zal de kloof tussen de burgers die reeds politiek actief zijn en de andere burgers kleiner worden.	5,0%	33,3%	38,3%	11,7%	5,0%	6,7%	60

Tabel 120 Percepties van de voor- en nadelen van ICT voor beleidsparticipatie (deel 1)

Net iets meer dan de helft van de middenveldorganisaties gelooft dat e-democratie zal leiden tot een meer actieve deelname van burgers aan het beleid, slechts 18,3% deelt die mening niet. Dat e-democratie er ook toe zal leiden dat meer mensen zullen worden betrokken bij het beleid is minder zeker: 40% denkt van wel, 27% denkt van niet, en nog eens 33% veronderstelt een status-quo of weet het niet. Ongeveer 45% van de

	Meer en meer zou de overheid GSM, computers, het internet of digitale televisie kunnen gebruiken om burgers te laten deelnemen of meewerken aan het beleid. Hieraan zijn echter allerlei voordelen en / of nadelen verbonden. Kan u aangeven in welke mate u het eens of oneens bent met de volgende uitspraken in dit verband?						Totaal
	Helemaal oneens	Oneens	Eens noch oneens	Eens	Helemaal eens	Weet niet	
De informatie van de overheid op het internet is gemakkelijk te vinden.	3,3%	36,7%	21,7%	36,7%	,0%	1,7%	60
Bij bevragingen van burgers via het internet of via SMS is de kans op fraude klein.	3,3%	38,3%	25,0%	11,7%	,0%	21,7%	60
Bij bevragingen van burgers via het internet of via SMS worden de resultaten vaak gemanipuleerd door specifieke groepen.	,0%	8,3%	41,7%	26,7%	6,7%	16,7%	60
Politieke debatten op het internet worden door sommige groepen gemonopoliseerd.	,0%	6,7%	15,0%	58,3%	8,3%	11,7%	60
Een debat voeren via het internet leidt in de praktijk tot scheldpartijen.	1,7%	25,0%	38,3%	20,0%	,0%	15,0%	60
Een debat voeren via het internet vormt een interessante manier om te zien wat en hoe andere mensen denken.	1,7%	6,7%	35,0%	46,7%	5,0%	5,0%	60
Politieke discussies via het internet leveren zelden iets zinnigs op.	,0%	16,7%	41,7%	25,0%	1,7%	15,0%	60
Meningen geuit via het internet worden door de politiek minder ernstig genomen.	,0%	5,0%	46,7%	25,0%	1,7%	21,7%	60
Deelnemen aan het beleid via het internet, SMS, ... is bedreigend voor de privacy.	5,0%	38,3%	35,0%	15,0%	,0%	6,7%	60
Het internet is onvoldoende veilig om via websites persoonlijke meningen te uiten.	3,3%	31,7%	30,0%	21,7%	1,7%	11,7%	60

De drempel voor burgers om ongeremd hun mening te uiten en te participeren, is op het internet minder hoog.	,0%	7,0%	14,0%	66,7%	10,5%	1,8%	57
De deelnemers van online peilingen, online discussiefora enz. vormen een specifiek publiek met gelijklopende voorkeuren.	3,5%	17,5%	42,1%	19,3%	3,5%	14,0%	57
De politieke discussies gevoerd op het internet zijn louter discussies onder gelijkgestemden.	3,5%	36,8%	28,1%	12,3%	,0%	19,3%	57

Tabel 121 Percepties van de voor- en nadelen van ICT voor beleidsparticipatie (deel 2)

middenveldorganisaties vermoedt dat het gebruik van nieuwe technologieën vooral ouderen zal uitsluiten en dat e-democratie niet ten goede zal komen van de participatie van de gewone man in de straat. Uiteindelijk is nauwelijks 1 op 5 van de middenveldorganisaties optimistisch over de rol van nieuwe technologieën en e-democratie in het dichten van de bestaande participatiekloof. 38% ziet de kloof tussen mensen die reeds actief betrokken zijn bij beleidsprocessen en de anderen alleen nog maar toenemen, 38% ziet e-democratie hierin geen verandering ten goed of ten kwade brengen

De helft van de middenveldorganisaties beschouwt een debat voeren via het internet als “een interessante manier om te zien wat en hoe andere mensen denken”, maar 35% is hiervan niet overtuigd (eens noch oneens). De twijfels van deze laatste groep kunnen verschillende oorzaken hebben. Toch denkt slechts 12% effectief dat politieke discussies op het internet louter discussies onder gelijkgestemden zijn, terwijl 20% ervaart of verwacht dat dergelijke discussies in regel ontaarden in scheldpartijen. Het voorbehoud bij uitstek dat wordt gemaakt ten aanzien van de meerwaarde van elektronische dialogen is echter zonder twijfel de idee, gedeeld door maar liefst 2 op 3 van de organisaties, dat politieke debatten op het internet door sommige groepen worden gemonopoliseerd. Slechts 6,7% ziet dit anders. Mede daardoor moeten we tot de conclusie komen dat 1 op 4 van de middenveldorganisaties de idee bevestigt dat internetdiscussies zelden iets zinnigs opleveren, en slechts 16,7% dit ontkent.

De middenveldorganisaties maken doorgaans nog een veel groter voorbehoud bij bevestigingen via het internet of SMS. Zowel de kans op fraude (11,7%) als het voorkomen van manipulatie (8,3%) worden slechts door een zeer kleine minderheid van de organisaties laag ingeschat. 40% ziet veel kans op fraude, bijna 1 op 4 meent dat de resultaten van dergelijke bevestigingen vaak worden gemanipuleerd. Dat de deelnemers van online enquêtes, discussiefora, enz. een heel eigen culturele ruimte zouden vormen, blijft volledig open voor discussie.

De middenveldorganisaties menen dat de drempel voor burgers om ongeremd hun mening te uiten en te participeren, minder hoog is op het internet, maar slechts 5% houdt zich voor dat de politiek deze meningen dezelfde waarde toekent dan meningen geuit via klassieke kanalen. Men stelt zich dus zeer veel vragen bij de mate waarin politici de meningsuiting en dialoog van en met burgers via het internet ernstig nemen. Erg bedreigend voor de privacy van de burger vindt het gros van de middenveldorganisaties de online beleidsparticipatie niet, maar 1 op 5 vindt het internet toch onvoldoende veilig om persoonlijke meningen te uiten.

4.4.3 Percepties van de rol en de effecten van e-democratie

De meerderheid van de middenveldorganisaties meent dat e-democratie zal zorgen voor een verrijking van het maatschappelijke debat en de publieke meningsvorming, en dat er een sociaal verrijkend “leerproces” mee gepaard gaat. Dat politici en beleidsmakers ook meer voeling zullen krijgen met wat er bij de bevolking leeft, is echter geen evidentie. Het gros van de middenveldorganisaties vreest een toename van het populisme in de politiek.

Er is volgens het middenveld weinig risico dat de beleidsvorming door de inzet van ICT vertraagt of minder controleerbaar wordt. Tijdens interviews met vertegenwoordigers van middenveldorganisaties werd gezegd dat het gegeven dat actieve participatie van de burger het beleidsvormingsproces zou vertragen, een verkeerde perceptie is van de politiek. Men vond wel dat het de controleerbaarheid van dat proces kan verminderen, wat als een mogelijke verklaring werd gegeven voor de weerstand van een deel van de politici tegen actieve vormen van burgerparticipatie. Uit het kwantitatief onderzoek blijkt het gebruik van ICT geen remmende factor te zijn op dit vlak, snelheid is trouwens het handelsmerk van nieuwe technologieën.

In welke mate bent u het eens of oneens met de volgende uitspraken over e-democratie?	Helemaal oneens	Oneens	Eens noch oneens	Eens	Helemaal eens	Weet niet	Totaal
Door e-democratie gaat de burger een grotere rol spelen in de beleidsvorming.	1,8%	19,3%	40,4%	29,8%	3,5%	5,3%	57
E-democratie zorgt voor een verrijking van het maatschappelijke debat en de publieke meningsvorming.	,0%	10,5%	36,8%	45,6%	5,3%	1,8%	57
Door e-democratie krijgen politici en beleidsmakers meer voeling met de leefwereld, ervaringen en opvattingen in de samenleving.	5,3%	24,6%	35,1%	26,3%	3,5%	5,3%	57
Door e-democratie krijgen middenveldorganisaties en belangengroepen meer mogelijkheden om mensen te mobiliseren en druk uit te oefenen op de politieke besluitvorming.	1,8%	10,5%	15,8%	54,4%	10,5%	7,0%	57
Door e-democratie zal de politieke rol van het maatschappelijk middenveld worden uitgehoud.	3,5%	49,1%	28,1%	7,0%	1,8%	10,5%	57
Door e-democratie zal het populisme in de politiek nog toenemen.	1,8%	10,5%	35,1%	31,6%	12,3%	8,8%	57
E-democratie zal het politieke besluitvormingsproces vertragen.	5,3%	38,6%	42,1%	5,3%	,0%	8,8%	57
E-democratie zal de beleidsvorming minder controleerbaar maken.	1,8%	31,6%	43,9%	5,3%	3,5%	14,0%	57
Door e-democratie krijgt de burger meer beslissingsmacht.	5,3%	45,6%	26,3%	8,8%	3,5%	10,5%	57
Door e-democratie gaat de burger meer invloed hebben op de politieke beleidsagenda.	5,3%	29,8%	35,1%	21,1%	1,8%	7,0%	57
E-democratie draagt ertoe bij dat mensen in contact komen met andere inzichten en ervaringen (van andere burgers, beleidsverantwoordelijken en experts) en 'leren' dat er in de samenleving verschillende visies bestaan.	,0%	10,5%	17,5%	63,2%	3,5%	5,3%	57

E-democratie draagt ertoe bij dat mensen 'leren' dat het beleid complex is en dat de politiek vaak moeilijke keuzes moet maken en compromissen moet sluiten.	3,5%	21,1%	33,3%	31,6%	1,8%	8,8%	57
E-democratie kan door het genereren, toetsen en uitwisselen van ideeën het beleidsvormingsproces voeden, maar het mag beleidsmakers tot niets verplichten.	3,5%	8,8%	33,3%	36,8%	10,5%	7,0%	57
E-democratie kan een platform zijn om samen met de burger beleid te creëren, waarbij politieke vertegenwoordigers het resultaat ervan moeten respecteren.	7,0%	29,8%	29,8%	26,3%	3,5%	3,5%	57
Politieke peilingen organiseren via het internet of via SMS behoort tot de democratische rol van de media.	8,8%	28,1%	33,3%	19,3%	1,8%	8,8%	57
De resultaten van online peilingen in de media zijn een valabel instrument om de beleidsvorming te ondersteunen.	14,0%	26,3%	36,8%	14,0%	1,8%	7,0%	57

Tabel 122 Percepties van de rol en de effecten van e-democratie

Slechts een minderheid van de middenveldorganisaties (15 tot 20%) vindt dat online peilingen organiseren tot de democratische rol van de media behoort, en dat de resultaten ervan een valabel instrument zijn om de beleidsvorming te ondersteunen.

Iets meer dan de helft van de middenveldorganisaties spreekt uitdrukkelijk de stelling tegen dat hun politieke rol zal worden uitgehold door e-democratie processen, minder dan 10% leeft wel met die vrees. Het middenveld is er integendeel van overtuigd dat ICT hen zelf meer mogelijkheden zal bieden om mensen te mobiliseren en druk uit te oefenen op het beleid.

Iets minder dan 1 op 3 van de middenveldorganisaties verwacht dat door e-democratie de burger een grotere rol gaat spelen in de beleidsvorming, 23% verwacht een groter invloed van de burger op de politieke agenda. Slechts 12% meent dat de burger door e-democratie meer beslissingsmacht zal krijgen.

Eenzijds ondersteunen de meeste middenveldorganisaties de visie dat e-democratie het beleidsproces kan voeden, maar dat het beleidsmakers tot niets mag verplichten. Slechts 12% is het hiermee niet eens. Anderzijds is er geen eensgezindheid over de stelling dat e-democratie een platform kan zijn om samen met de burger beleid te creëren, “waarbij politieke vertegenwoordigers het resultaat ervan moeten respecteren”.

Onderstaand is een kritische visie weergegeven over de bestaande representatieve en participatieve democratie, zoals deze naar boven kwam uit enkele interviews met vertegenwoordigers van kleine, alternatieve én grote, traditionele middenveldorganisaties. Deze visie is niet dé visie van het middenveld over deze problematiek - getuige ook de resultaten weergegeven in de vorige paragraaf - maar een bepaalde kijk op de situatie die op z'n minst door een deel van mensen uit het middenveld wordt gedeeld en een aanzet kan vormen voor een interessante discussie.

Kwalitatief onderzoek: kritische visie op de bestaande representatieve en participatieve democratie

Een tweede gevolg is dat e-government en e-democratie teveel uitgaan van een archaïsche visie op openbaar bestuur als een zuiver hiërarchische, verticale relatie tussen de overheid en de burger. Ook partijen, traditionele middenveldorganisaties en adviesraden gaan te veel uit van deze hiërarchische visie op overheid en bestuur. Bovendien zijn ook deze organisaties hiërarchisch gestructureerd en zien ze zichzelf nog steeds als 'representerende' organen, ook al is dat in de praktijk niet meer zo. Net als de overheid zou ook het klassieke middenveld zich moeten omvormen en meer investeren in de actieve participatie van (groepen van) burgers in het politieke debat en de constructie van het beleid. De overheid, de politiek en het klassieke middenveld doen dit niet of nauwelijks, grotendeels uit angst voor verandering en verlies van verworvenheden. Actieve participatie van en discussie met burgers en groepen in de samenleving wordt niet gestimuleerd, omdat het niet past binnen het geïnstitutionaliseerde systeem van representatie, overleg en advies of binnen het kader van het meerderheidsdenken. Overigens bekleden ook andere machten in de samenleving zoals de media een te hiërarchische positie, waardoor hun standpunten nauwelijks ter discussie staan en ze weinig of geen verantwoording hoeven af te leggen. De media zijn te eigengereid begaan met het bepalen van de beleidsagenda en te weinig met het voeren van het maatschappelijke debat.

In de realiteit maken overheden, media, middenveldorganisaties en alle mogelijke groepen van burgers echter deel uit van complexe netwerken, gekenmerkt door horizontale relaties, interacties en potentiële partnerships. Het potentieel van e-democratie bestaat erin om, met het Internet en andere ICT als ondersteunende middelen, deze actoren en groepen (waarvan sommige zich dankzij het Internet weten te organiseren) samen te brengen en met elkaar in dialoog te laten treden, eerder dan, zoals nu overwegend het geval is, de beleids- en besluitvorming te kanaliseren volgens een getrapte/piramidaal systeem van representatie. De overheid moet hierin een ondersteunende rol spelen, niet zozeer door te investeren in technologische middelen, maar door te investeren in de randvoorwaarden die mensen ertoe aanzet groepen te vormen en van daaruit actief te participeren in het publieke debat. Deze randvoorwaarden hebben niet alleen betrekking op vorming en informatievoorziening (openheid van bestuur), maar ook op het stimuleren en opzetten van (experimentele) structuren voor actieve participatie zoals wijkraden, bewonersplatforms en virtuele communities. De basisvoorwaarde is echter dat de overheid de burger en de groepen en structuren waarin hij zich engageert, erkent als volwaardige beleidspartner i.p.v. louter beleidssubject.

In de praktijk zijn er heel wat tekenen dat er, mede onder impuls van het Internet, een transitieproces bezig is, waarbij klassieke hiërarchieën wegvallen en andere (ad hoc) initiatieven van participatie groeien (vnl. op het lokale vlak, in buurt- en straatwerk). Vroeger werden inspraakprocessen enkel geïnitieerd door de overheid en gekanaliseerd via de middenveldorganisaties die samengebracht werden in overleg- en adviesraden. Nu is er meer agendering en input vanuit diverse hoeken in de samenleving en is de besluitvorming veel meer het resultaat van zichtbare en onzichtbare processen en netwerken.

De klassieke weg van beleidsparticipatie via het middenveld en de meer rechtstreekse weg van politieke burgerparticipatie via al dan niet elektronische kanalen sluiten elkaar niet uit, maar vullen elkaar aan. Er is nood aan een mix van beide kanalen. Enerzijds zitten de sociaal-economische en -culturele middenveldorganisaties immers rond de politieke tafel op basis van hun numeriek ledenaantal, maar zij dekken/representeren niet het gehele maatschappelijke veld. E-democratie kan hier een complementaire rol

vervullen, ter 'finetuning' van klassieke participatiekanalen, zij het dat het gebruik van nieuwe technologieën in de politiek nog te veel een doel op zich is in plaats van een middel voor democratische doeleinden.

Anderzijds geven elektronische vormen van consultatie en participatie van de burger wel input, maar is het vaak onduidelijk wat men daar beleidsmatig mee aan moet vangen: wat is de waarde, de representativiteit, enz.? Heel vaak richten besturen zich dan toch nog tot het middenveld om deze input te kaderen. Het maatschappelijke middenveld blijft nodig als 'draagvlak-element' waarop de politiek steeds terugvalt.

Een kritische factor m.b.t. elke vorm van participatie is responsiviteit: de burger duidelijk maken wat er met zijn inbreng en advies gebeurt, en waar mogelijk er ook gevolg aan geven in het uiteindelijke beleid (dit is makkelijker en zichtbaarder bij beleidsevaluatie en instrumenten als Kafka). Zoniet loopt men het risico dat de burger zich (nog meer) gedemotiveerd of gefrustreerd afkeert van de politiek.

4.5 Besluit

Men kan zich bij dit onderdeel van het onderzoek de vraag stellen of de organisaties die aan het onderzoek hebben deelgenomen representatief zijn voor het “maatschappelijke middenveld” in Vlaanderen. Vooreerst is het al zeer moeilijk het middenveld exact te begrenzen, nergens in Vlaanderen bestaat een exhaustieve lijst van “alle” middenveldorganisaties. Wat dat betreft werden door de onderzoekers toch de nodige inspanningen geleverd om het middenveld in Vlaanderen zo volledig mogelijk in kaart te brengen en de vragenlijst zo ruim mogelijk te verspreiden (zie bijlage 1). Uiteindelijk blijken de 84 organisaties waarop de resultaten zijn gebaseerd, een zeer divers en ruim dekkend beeld te geven van de beoogde populatie. Samen bieden ze een mooie doorsnede van het middenveld, met sterke variatie naar grootte (aantal leden en aantal personeelsleden), jaren van activiteit en de domeinen of sectoren waarin ze actief zijn. Zowel de “klassieke” middenveldorganisaties uit de sociaaleconomische of –culturele sector (b.v. de grote vakbondsorganisaties) als jonge, vaak kleine sociale groeperingen zijn vertegenwoordigd. De tweeledige clustering in enerzijds de grote traditionele middenveldorganisaties en anderzijds de “jongere” kleine en middelgrote organisaties resulteert ook in de onderzoeksresultaten meermaals in tweeledigheid.

De grote groep van middenveldorganisaties vindt dat de burger te weinig invloed heeft op het beleid, maar ontkent dat het nu slechter zou zijn dan vroeger. Ze zijn ervan overtuigd dat het wel degelijk zin heeft te ijveren voor de versterking van de beleidsparticipatie van de burger. De helft van de grote, traditionele organisaties kant zich tegen rechtstreekse inspraak van de burger, tegenover slechts een kwart van de andere organisaties. Bij de kleinere organisaties vindt 1 op 2 overigens dat het de burger niet aan de nodige kennis en achtergrond ontbreekt om op een zinvolle en constructieve manier rechtstreeks te participeren en zelf direct over maatschappelijke problemen te oordelen. Bij de grote organisaties is maar 1 op 4 deze mening toegedaan. De grote meerderheid van alle organisaties (80%) ziet in elk geval praktische bezwaren om de burger te pas en te onpas te consulteren.

Belangrijker nog is dat het middenveld voluit kiest voor de consensusdemocratie. Ze bevestigen hun natuurlijke, intermediaire rol door zich te verzetten tegen een besluitvorming die puur op de macht van het getal is gestoeld. Ook (zelfs?) de traditionele middenveldorganisaties, die numeriek grote groepen van burgers vertegenwoordigen, zijn deze mening toegedaan. Iedereen onderstreept de eigen intermediaire positie en rol als noodzakelijke partner in het beleidsproces, dat steunt op overleg, dialoog en groepsvorming. Sommige nieuwe en kleine sociale verenigingen schuiven de rechtstreekse participatie van de burger echter meer naar voren dan de vertegenwoordigende rol van het middenveld. Zelfkritiek is eigenlijk alleen vanuit die hoek hoorbaar.

Er is duidelijk een tendens aanwezig om het beleidsproces op te vatten als een “partnership” tussen de verschillende betrokkenen, d.w.z. de politiek, het middenveld, de media en de burger, zonder dat de beslissingsmacht volledig en alleen in handen wordt gelegd van één bepaalde groep (burgers noch politici). Het vertrouwen in de institutionele “partners” – de politiek en de media - is echter klein. Zo blijkt uit het onderzoek dat het middenveld twijfels heeft m.b.t. de vraag of de politici de burgers en hun belangen goed vertegenwoordigen in het beleidsvormingsproces. Het klassieke middenveld heeft het meest vertrouwen, maar voor vele organisaties is het beleid te belangrijk om er alleen door politici over te laten beslissen. De inbreng van de andere “partners” in het beleid, d.i. het middenveld en tot op zekere hoogte de rechtstreeks participerende burger, is noodzakelijk. Over de rol van de media bestaat weinig eensgezindheid, maar het

middenveld is wel eensluidend in zijn kritiek op de media. 60% meent dat de media geen goede weerspiegeling zijn van de publieke opinie, 50% vindt dat de media de burger niet correct informeren over het beleid. Slechts een kleine minderheid van de middenveldorganisaties vindt overigens dat online peilingen organiseren tot de democratische rol van de media behoort, en dat de resultaten ervan een valabel instrument zijn om de beleidsvorming te ondersteunen.

Net zoals bij de burgers en de politici is de discrepantie tussen de gewenste en de gepercipieerde graad van participatie van de burger aan het beleid frappant. De middenveldorganisaties drukken met veel eensgezindheid hoge verwachtingen uit ten aanzien van de participatie van de burger aan het lokaal en het bovenlokaal beleid. Gemiddeld genomen zijn deze verwachtingen sterker dan die van de politici en van de burgers zelf. Ook binnen het middenveld bestaan er wel meer uiteenlopende opvattingen over het belang of de wenselijkheid van het “meebeslissen” door burgers. De middenveldorganisaties beoordelen het huidige niveau van participatie duidelijk als ondermaats (ook wat “informereren” betreft) en zeker op het bovenlokale niveau.

De interesse voor concrete, niet-elektronische én elektronische instrumenten voor participatie blijkt ondanks alles niet erg groot, al heeft dit wellicht veel te maken met de specifieke behoeften van elke middenveldorganisatie op zich. Er is redelijk wat belangstelling voor informatie- en inspraakvergaderingen, maar opvallend weinig voor peilingen en enquêtes. Meer dan de helft van de middenveldorganisaties wijst de organisatie van referenda van de hand.

Wat de elektronische instrumenten voor participatie betreft, bestaat er een sterke interesse voor de reeds “gevestigde” informatieve instrumenten (websites), en is er ook een sterkere interesse voor “online” dan voor “offline” consultaties. Meer “gewaagde” vormen van participatie zoals chatsessies, peilingen via SMS enz. gaan vooralsnog voorbij aan de interesses van het middenveld, maar de interesse voor online discussiefora is groter dan bij burgers of politici.

Inzake gebruik en tevredenheid komt hetzelfde patroon tot uiting. Men maakt traditioneel veel gebruik van informatie- en inspraakvergaderingen, en onthaalt dit vrij positief. Op ICT-vlak blijft de ervaring beperkt tot informatieve websites, eveneens met behoorlijk positief gevolg. Eén op drie middenveldorganisaties heeft nooit websites gebruikt om burgers te laten deel nemen aan het beleid. Er is bij ongeveer 1 op 3 van de organisaties enige praktijkervaring met online peilingen en discussiefora, maar de gebruikers zijn maar matig tevreden.

De meerwaarde van de inschakeling van ICT om burgers te informeren over het beleid staat ook bij het middenveld buiten kijf. Net als bij de andere stakeholders ziet men zeker ook meerwaarden voor consultatie, maar minder voor actievere processen waarbij burgers meedenken en –werken rond het beleid. Vooral nieuwere sociale organisaties en groepen die actief werken rond burgerschap en participatie geloven in het potentieel van ICT voor burgerparticipatie.

Desondanks wordt het risico op fraude en manipulatie bij elektronische consultaties hoog ingeschat. De meeste middenveldorganisaties hebben ook twijfels of over het internet wel een “sereen” debat kan gevoerd worden over beleidsaangelegenheden. De monopolisering van debatten op het web door specifieke groepen zijn een belangrijke remmende factor. De “anonimiteit” van het internet kan enerzijds de drempel en de schroom voor meningsuiting verlagen, maar anderzijds gaat het onpersoonlijk en individueel karakter van

ICT-gebruik in tegen wat voor het middenveld toch in de eerste plaats een “sociaal” proces (debat, overleg, groepsvorming, enz.).

De meerderheid van de middenveldorganisaties meent dat e-democratie zal zorgen voor een verrijking van het maatschappelijke debat en de publieke meningsvorming. Iets meer dan de helft van de middenveldorganisaties is ook van mening dat e-democratie zal leiden tot een meer actieve deelname van burgers aan het beleid, maar dat ook meer mensen zullen worden betrokken is onzeker. Ook het middenveld is bijzonder sceptisch wat betreft de uitsluiting van diegenen die nu reeds in beperkte mate of helemaal niet deelnemen aan het beleidsvormingsproces. Meer nog dan de andere stakeholders vrezen zij dat de “participatiekloof” alleen maar zal toenemen. “E-inclusion” komt ook hier weer naar voor als hét breekpunt.

Het middenveld ziet niet echt met de vrees dat hun politieke rol zal worden uitgehold door e-democratie processen, het is er integendeel van overtuigd dat ICT hen zelf meer mogelijkheden zal bieden om mensen te mobiliseren en druk uit te oefenen op het beleid. Het geloof dat uiteindelijk ook de burger een grotere rol gaat spelen in het beleidsproces dankzij e-democratie is eerder klein.

5 Media

Gezien de beperkte respons van deze doelgroep op het online onderzoek (slechts 15 volledig ingevulde enquêtes) zal in dit hoofdstuk in de eerste plaats dieper ingegaan worden op de weerslag van de 6 interviews die hebben plaatsgevonden.

Hoewel ze de participatie van de burger een noodzakelijke aanvulling en correctie vinden op de beperkingen van de representatieve democratie, blijkt er bij de politieke journalisten heel wat scepticisme te bestaan omtrent het feit of de participatieve democratie wel werkt. Enerzijds achten ze de bereidheid van politici om de burger te betrekken in de besluitvorming niet bijster groot (politieke weerstand). Anderzijds vragen ze zich af of de modale burger wel vragende partij is om meer actief betrokken te worden (een kwestie van politieke vorming en bewustwording). Onrechtstreekse betrokkenheid via het middenveld, 'dat vindt de burger wel goed zo', tenzij hij een direct eigen belang ervaart en niet louter een abstract algemeen belang.

5.1 Informatie

Met ICT wordt een grote stap vooruit gezet in het informeren van de burger. Wie dat wil of geïnteresseerd is, heeft de mogelijkheid om sneller dan ooit een grote hoeveelheid informatie van de overheid te bekomen.

Het probleem is de toegankelijkheid en begrijpelijkheid van die informatie. De overheid ontdoet zich te gemakkelijk van haar informatieplicht: wetgeving toegankelijk maken, is meer dan wetteksten op een website zetten.

5.2 Consultatie

Elektronische consultaties van de burger kunnen een verkennende, indicatieve waarde hebben en een bijkomend instrument zijn, naast b.v. hoorzittingen, om voeling te krijgen met de publieke opinie. Ze hebben op die manier een plaats in processen van besluitvorming en beleidsevaluatie, maar mogen in parlementaire debatten niet als gezagsargument worden gebruikt.

Tegenover elektronische consultaties en peilingen van de burger wordt sceptisch gereageerd om diverse redenen: zeer select publiek (hoe representatief zijn ze?); gevaren van manipulatie en mobilisatie; te zwart-wit voorstelling van beleidsopties; geen mogelijkheden voor discussie, bijkomende vragen, enz.; de vraag is ook: doen politici er iets mee, en zo ja, koppelen ze terug?

Consultatie moet steeds samen gaan met informatie, om mensen inzicht te geven in het dossier en de problematiek, hen kennis te geven van de achtergrond, enz.

Rechtstreekse consultaties van de burger zijn een aanvullend kanaal, maar doen niets af aan het belang van het middenveld om de beleidsvorming in de maatschappelijk meest wenselijke of aanvaardbare richting te sturen.

5.3 Actieve participatie

Actieve participatie vergt meer inspanning van de burgers, waarvoor een groter deel zal bedanken (in tegenstelling met consultaties geïnitieerd door de overheid). Dit betekent niet dat er niet in geïnvesteerd moet

worden, want door discussie tussen burgers onderling en tussen burgers en de overheid kunnen belangrijke signalen worden uitgezonden of nieuwe ideeën en aspecten van problemen naar boven komen van onderuit, d.i. vanwege de burgers als ervaringsdeskundigen.

Misschien is het beter dat het middenveld deze processen organiseert dan de overheid. Het zou hen helpen legitimiteit op te bouwen naar de overheid toe, gegeven het feit dat ze zich minder dan vroeger als representatieve ledenorganisaties kunnen profileren of opdringen.

5.4 Directe democratie

Directe democratie is in principe niet wenselijk, want ‘op de knop drukken’ is slechts de laatste fase in een lang proces van debat en overleg. Een beslissing nemen, wordt dan beter overgelaten aan mandaathouders, die dit proces hebben gevolgd of geacht worden het te volgen. Veel hangt echter af van het soort referendum dat evt. wordt georganiseerd (adviserend, correctief, bindend).

Als men referenda zou invoeren en verplicht maken, dan is elektronisch deelnemen slechts een faciliteit voor wie daarvan gebruik wil maken. Als men deelname aan een referendum niet verplicht, kan de mogelijkheid tot elektronische deelname (thuis via Internet) drempelverlagend en dus participatieverhogend werken.

Referenda moeten hoe dan ook gepaard gaan met ondersteunende, multimediale informatiecampagnes om alle pro's en con's te communiceren naar de burger toe.

5.5 Besluit

De beperkte resultaten van het kwantitatief onderzoek geven een ongeveer gelijkaardig beeld dat de interviews hebben opgeleverd. Journalisten verdedigen de representatieve democratie en zien “participatie-initiatieven” eerder als een ondersteuning, versteviging van het representatieve proces. In tegenstelling tot wat tot uiting is gekomen bij de andere “stakeholders” hebben de journalisten wel een positief beeld van de taak van de media in het democratische proces en bedelen zichzelf een belangrijke rol toe in het informatieve proces. Ook uit de kwantitatieve gegevens blijkt een gemengd enthousiaste en ook eerder kritische houding t.o.v. de nieuwe elektronische instrumenten voor beleidsparticipatie.

Men neemt een voorzichtige houding aan en ziet deze instrumenten eerder als ondersteuning van het bestaande democratische proces.

Wat uit deze studie niet tot uiting is gekomen en in de toekomst zeker aandacht verdient is hoe de media deze nieuwe vormen van participatie zullen rapporteren en becommentariëren. Hoe zullen de elektronische media bijvoorbeeld inpassen in het eInformatie luik van de overheid en wat is het antwoord van de media op de weinig glorieuze rol die de diverse andere stakeholders de media in deze toedichten?

ALGEMEEN BESLUIT

Voor het algemene besluit bij deze stakeholdersanalyse van e-democratie in Vlaanderen pikken we terug in op de onderzoeksvragen die werden geformuleerd bij de aanvang van het empirische onderzoeksgedeelte van dit rapport. Deze onderzoeksvragen werden scherp gesteld na de literatuurstudie en de kwalitatieve interviewronde met vertegenwoordigers van de verschillende stakeholders.

We onderscheiden twee delen. Een eerste deel heeft betrekking op de algemene discussie over de participatie van de burger aan het beleid, waarbij de visies op de representatieve en participatieve democratie, de rol van de verschillende stakeholders en de niveaus van participatie aan bod komen. Een tweede deel focust op e-democratie (het gebruik van ICT voor participatie aan het beleidsproces) en behandelt achtereenvolgens de geschiktheid van ICT, de drempels en de gepercipieerde effecten van e-democratie, de concrete interesse en gebruikservaring bij de verschillende stakeholders en de gepercipieerde effecten van e-democratie. Dit leidt tot de slotvraag aangaande het draagvlak voor e-democratie dat in Vlaanderen al dan niet aanwezig is bij de verschillende stakeholders.

1. Algemene visie over de representatieve en participatieve democratie en de rol van de verschillende stakeholders

- *Wat is de visie van de stakeholders over de situatie van en de ontwikkelingen in de representatieve democratie en de politieke burgerparticipatie in Vlaanderen?*
- *Hoe zien zij in dit verband de rol van de participatieve democratie en van (al dan niet door ICT ondersteunde) vormen van interactieve beleidsvorming?*
- *Hoe zien de verschillende stakeholders hun eigen rol, de functies van en de verhoudingen met de andere stakeholders in het democratische proces?*

Uit het onderzoek blijkt dat de meerderheid van de burgers, de politici en de middenveldorganisaties in Vlaanderen het klassieke model van de getrapte, representatieve consensusdemocratie, dat voor ons land als typisch wordt beschouwd, ondersteunen. Dat geldt voor het gros van de burgers en zeker voor de politici, maar de grootste pleitbezorger is het middenveld dat, gegeven zijn intermediaire rol, de consensusdemocratie als een fundamentele verworvenheid beschouwt. Een evidentie is dit model echter niet (langer). Zo klinken er stemmen door ten gunste van meerderheidsdemocratie, directe democratie en rechtstreekse beslissingsmacht voor de burger. Uit het onderzoek blijkt duidelijk dat de directe democratie een splijtzwam is. De meningen van zowel burgers als politici zijn hierover sterk verdeeld. Het middenveld verdedigt in deze zijn verworven positie, al ijveren nieuwere sociale groepen vaak voor meer rechtstreekse participatie van de individuele burger.

Het representatieve consensusmodel is echter vooral geen evidentie, omdat het wederzijdse vertrouwen van de verschillende “stakeholders” of institutionele “partners” die het democratische politieke systeem schragen, niet absoluut en onbegrensd is. Burgers stellen hoge verwachtingen in het mandaat dat ze geven aan politici, in de vertegenwoordiging van hun belangen door het middenveld en in de vertolking van de publieke opinie door de media. De vertrouwensbasis is echter beperkt, de representatieve rol van zowel de politici, het middenveld als de media is niet zonder meer evident voor de burger en wordt vanuit zijn optiek in de praktijk ook niet altijd naar goed behoren vervuld. Voor politici levert burgerparticipatie belangrijke signalen,

feedback en ideeën op (de burger als klankbord), maar het middenveld blijft een belangrijke, zometer de belangrijkste partner, o.a. ter aftoetsing van het draagvlak voor beleidsmaatregelen. Maar hoezeer politici en het klassieke middenveld ook op elkaar terugvallen in het beleidsvormingsproces, toch hebben ze wederzijds bedenkingen bij hun respectieve vertegenwoordiging van de belangen van de burger en blijkt er een zekere graad van institutioneel wantrouwen bestaan. De media tot slot krijgen in feite vanuit alle hoeken zware kritiek te verduren op de uitvoering van hun essentiële democratische rol.

Het vertrouwen in de bestaande representatieve consensusedemocratie is echter vooral niet absoluut, omdat de burger al te zeer ontbreekt in het plaatje. Eén van de hoofdconclusies van dit onderzoek is dat 63,7% van de burgers, 52,7% van de politici en 47,5% van de middenveldorganisaties vindt dat de burger te weinig invloed heeft op het beleid. Onderhuids brengt het onderzoek de bevestiging dat de participatieve democratie een noodzakelijke aanvulling is voor de representatieve democratie. Afgaande op de rollen die men toekent aan de verschillende stakeholders, is de tendens aanwezig om het beleidsproces op te vatten als een partnership tussen de verschillende betrokkenen of “stakeholders”, d.w.z. de politiek, het middenveld, de media en de burger, zonder dat de beslissingsmacht volledig en alleen in handen wordt gelegd van één bepaalde groep (d.w.z. de politieke vertegenwoordigers noch de rechtstreeks beslissende burger). Er bestaat zeker geen eensgezindheid over de vraag of meer rechtstreekse inspraak van de burger in het beleid noodzakelijk is en men erkent dat dit alleen al om praktische redenen moeilijk overal en altijd te realiseren is. De overtuiging leeft echter wel dat de burger niet alleen meer betrokken moet worden in het politieke beleidsproces, maar dat hij ook een echte actor moet worden in dit proces, een actieve “beleidspartner” in plaats van louter een passief “beleidssubject”. Dit vraagt ook een zeer grote mate van responsiviteit vanwege politici, want we kunnen absoluut niet om de vaststelling heen dat meer dan de helft van de burgers (55%) vindt dat meer aandacht schenken aan participatie geen zin heeft, omdat er toch geen rekening wordt gehouden met de mening van de burger.

ICT wordt door alle betrokkenen beschouwd als een geschikt bijkomend middel (geen doel op zich) om deze transitie mee te helpen bewerkstelligen. In dat opzicht is er in Vlaanderen een draagvlak aanwezig voor bepaalde vormen van e-democratie. Er is in het huidige bestuursmodel echter geen institutioneel noch operationeel kader voor de participatieve burger als beleidspartner, laat staan voor de stapsgewijze maar doelgerichte ontwikkeling van een elektronische participatieve democratie.

2. Nood aan participatie?: gewenste en huidige niveaus van participatie van de burger aan het beleid van de overheid

- *Tot op welk niveau van betrokkenheid en engagement moet volgens de diverse stakeholders de - al dan niet ICT-ondersteunde - participatie van burgers in de politieke besluitvorming worden doorgetrokken?*

Onderstaande grafieken leren ons meteen drie hoofdzaken. Er is een zeer grote kloof of discrepantie tussen het gewenste en het huidige niveau van participatie in al zijn vormen (informerende, consulterende, actief deelnemen, meebeslissen). Participatie is belangrijker op lokaal dan op bovenlokaal bestuursniveau, met name als de persoonlijke betrokkenheid van de burger groot is (directe leefwereld en -omgeving). En de wens om te participeren wordt kleiner naarmate de participatieladder beklommen wordt van informeren, over consulteren en actief deelnemen tot meebeslissen.

Iedereen is ervan overtuigd dat het informatieniveau een basisconditie is voor participatie. De burger informeren staat dan ook bij alle stakeholders buiten kijf als topprioriteit. De burger moet goed geïnformeerd worden over het beleid, maar er is nog veel werk aan de winkel om dit op een voor iedereen toegankelijke, gebruiksvriendelijke en begrijpelijke manier te organiseren. Daarnaast krijgt consultatie veel bijval op lokaal bestuursniveau, maar meer en meer burgers haken af als het gaat om actievere vormen van participatie die meer inspanning en/of verantwoordelijkheid vergen. Ook meer en meer politici en in mindere mate middenveldorganisaties houden de boot af als het erop aankomt daadwerkelijk met de burger in dialoog en discussie te treden en hem te laten meedenken en -werken rond beleidsproblemen en -oplossingen.

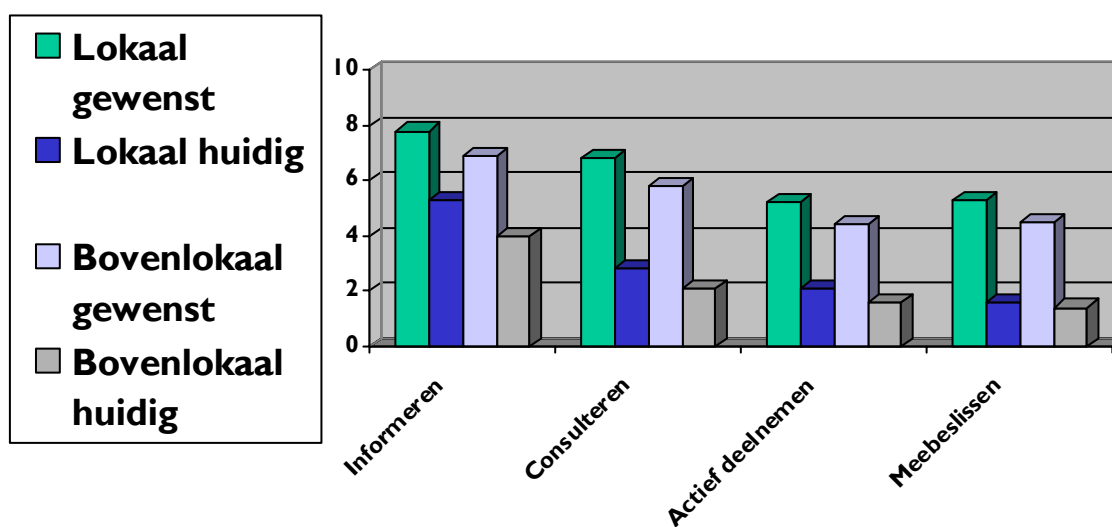
De verwachtingen t.a.v. burgerparticipatie zijn het grootst bij het middenveld. Politici stellen als groep blijkbaar ook hogere verwachtingen dan de burgers zelf. Hierbij moet wel rekening worden gehouden met vrij sterke differentiaties bij de burgers tussen de doorsnee hoger opgeleide en sociaal actieve ICT/internetgebruiker en de lager opgeleide en minder sociaal actieve niet-internetgebruiker, alsook met verschillende groepen of clustertypes binnen elke stakeholdersgroep (zie verder). Zo mag opgemerkt worden dat vrouwelijke politici zich vaak meer openstellen voor inspraak en participatie van de burger dan hun mannelijke collega's

De burgers zijn het meest kritisch of negatief over de huidige niveaus en mogelijkheden voor beleidsparticipatie, maar in feite is de discrepantie tussen wens en realiteit het grootst bij de middenveldorganisaties. Politici schatten de huidige burgerparticipatie hoger in dan de andere stakeholders. De percepties van de politici blijken echter gedeeltelijk opportunistisch gekleurd. Politici met een lokaal bestuursmandaat als burgemeester of schepenen stellen hun ambities om de burger te laten participeren bij en beoordelen de bestaande graad van participatie doorgaans rooskleuriger dan gemeenteraadsleden zonder bestuursmandaat. De vaststelling dat 2 op 3 van de burgemeesters en schepenen het belang van de participatie van de burger voor democratische doeleinden terugschroeven, is zeer opmerkelijk. Overigens ervaart geen enkele burgemeester of schepenen een diepe kloof tussen gewenste burgerinspraak en concrete bestuurspraktijk.

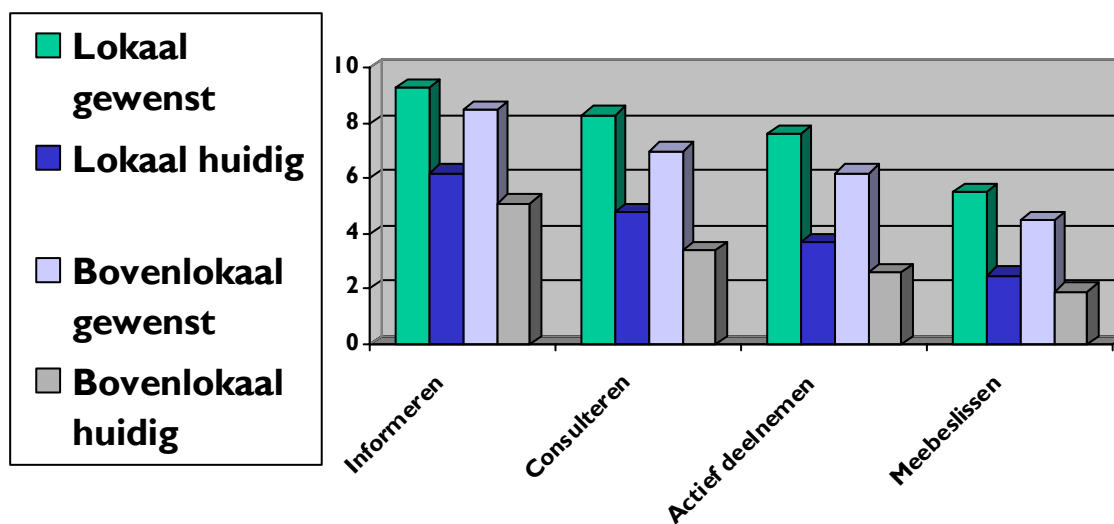
Uit de “knik” die de gewenste participatieladder vertoont bij de overgang naar het niveau van “meebeslissen” blijkt dat zowel de politiek als het middenveld op de rem gaan staan als participatie wordt doorgetrokken tot rechtstreekse beslissingsmacht voor de burger. Dit neemt niet weg dat zowel bij de politici als in het middenveld minder traditionele groepen bestaan die resoluut ijveren voor rechtstreekse participatie en de toepassing van directe democratie waar dit mogelijk en opportuun is.

Een gelijkaardige “knik” m.b.t. meebeslissen vinden we niet terug bij de burgers, die als groep in hun geheel “actief deelnemen” en “meebeslissen” gelijkwaardige participatiepistes vinden. Toch speelt hier het paradoxale gegeven dat hoog opgeleide, sociaal actieve burgers, die in regel het sterkst achter de idee van burgerparticipatie staan, het meeste voorbehoud maken bij rechtstreekse beslissingsmacht voor de burger vanwege de drempels en gevaren die ze hieraan verbonden achten (in casu de tegenstelling tussen de dwingende “macht van het getal” en de zoektocht om via dialoog en groepsvorming tot een consensus te komen die rekening houdt met minderheidsbelangen).

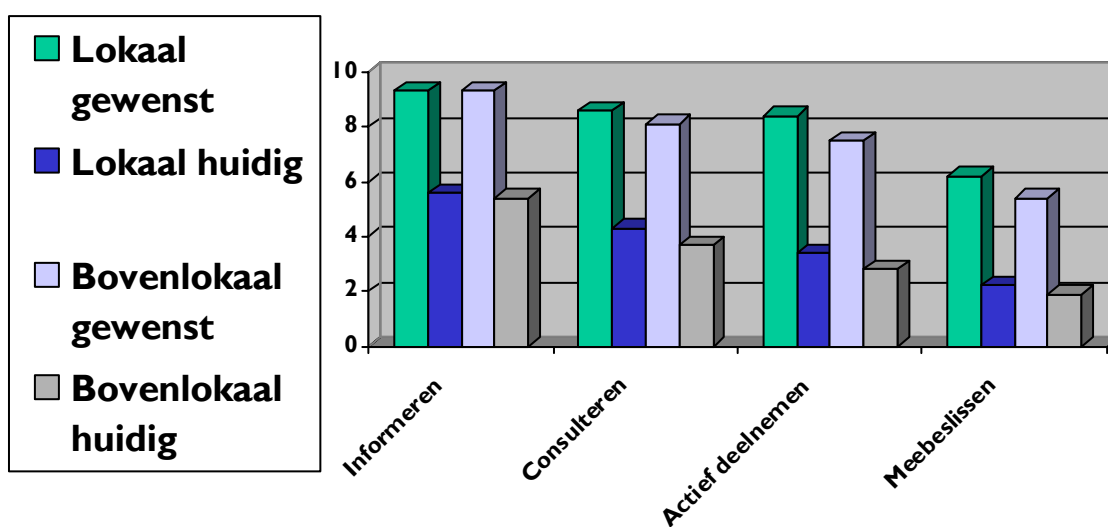
BURGERS EN PARTICIPATIE

POLITICI EN PARTICIPATIE

MIDDENVELD EN PARTICIPATIE

Bovenstaande conclusies en grafieken geven een synthese van de onderzoeksresultaten voor de verschillende stakeholdersgroepen in hun globaliteit. Binnen elke stakeholdersgroep zelf bestaan er echter belangrijke verschillen op het vlak van gewenste en gepercipieerde niveaus van participatie, die in het onderzoek werden gesystematiseerd tot specifieke clustertypes (zie verder).

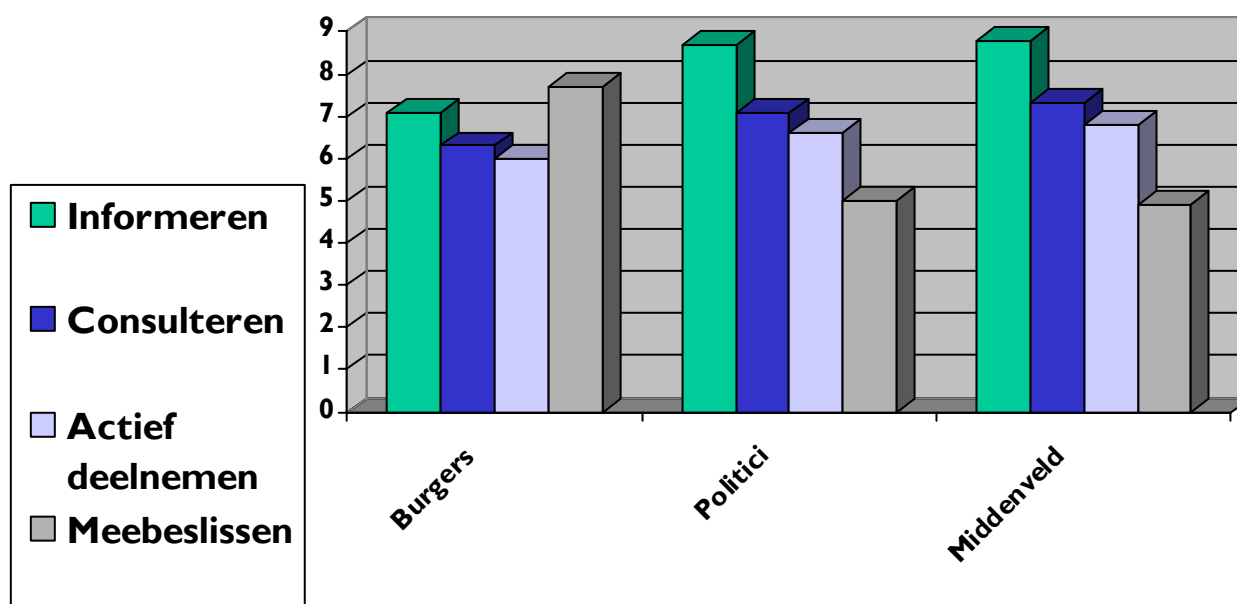
3. Geschiktheid van ICT: mogelijkheden, beperkingen en drempels van e-democratie

- *Wat zijn de percepties, attitudes en verwachtingen van de verschillende stakeholders t.a.v. e-democratie, d.w.z. wat zijn volgens hen de mogelijkheden, de grenzen en weerstanden, de drempels en aansporingen, en de gevolgen die aan e-democratie processen kunnen worden verbonden?*
- *Welke verschuivingen zien de stakeholders optreden als gevolg van het gebruik van ICT voor participatieve beleidsvorming?*

Algemeen gesproken overheerst de visie dat ICT zeer geschikt zijn om de participatie van de burger aan het beleid te ondersteunen. In wezen wijzen alleen de niet-internetgebruikers - omdat ze geen ICT kunnen of wensen te bezitten, of eenvoudig stellen geen internet nodig te hebben - met een negatieve, afwijzende houding t.o.v. het gebruik van nieuwe technologieën e-democratie volledig af.

De ICT-gebruikers onder de burgers, en zeker de politici en het middenveld zijn van oordeel dat in de eerste plaats het informatieaspect in het e-participatieproces aandacht moet krijgen. Er is een sterk utilitair geloof in ICT als informatiekanaal en uitgaande daarvan is e-government en elektronische informatievoorziening door de overheid een prioriteit. De beschikbare overheids- en beleidsinformatie op een toegankelijke en gebruiksvriendelijke manier ontsluiten, vereist een grondige aanpak en blijft een grote uitdaging voor de nabije toekomst.

GESCHIKTHEID VAN ICT

Tegenover verdere stappen in het e-participatieproces bestaat, vooral bij politici en middenveld, meer terughoudendheid. Dit kan o.a. te maken hebben met de houding t.o.v. de participatievorm zelf (b.v. actieve

deelname van de burger), een zekere vrees voor de effecten en de eigen rol in het beleidsproces, beperkte en/of negatieve gebruikservaringen (zie verder), en onvoldoende kennis van de mogelijkheden.

Toch wordt het gebruik van ICT, mede door de snelheid en directheid van digitale media, geschikt geacht om consultatieprocessen efficiënt(er) te organiseren. Voor actieve, dialoog- en overleggerichte processen boeten ICT - mede door het individuele, anonieme gebruikskarakter - in aan aantrekkelijkheid. Wat “meebeslissen” betreft wordt de perceptie van de meerwaarde van ICT om dergelijke processen te organiseren, doorkruist door de visies op het principe zelf. Dit is veel minder het geval bij de burgers, bij wie e-voting meer blijkt aan te slaan dan bij de politici.

Globaal genomen is dus het geloof aanwezig in het potentieel en de meerwaarde van ICT als middel ter ondersteuning van het democratisch participatieproces. Toch zijn er op dit vlak verschillen tussen de stakeholders. Politici percipiëren ICT en e-democratie meer als een bijkomend middel, met een in eerste instantie functionele meerwaarde (informatievoorziening, snelle en directe feedback krijgen, een nieuwe antenne om signalen van de burgers te ontvangen, ...). Hoewel deels vertroebeld door negatieve ervaringen (zie verder), getuigen hun percepties van de voor- en nadelen van het gebruik van ICT-instrumenten niet van een doorwrochten geloof in de democratische capaciteiten van ICT en het elektronisch gevoerde publieke debat. Zo is het veelbetekenend dat slechts 46% van de politici vindt dat internetdiscussies een interessante manier zijn om te zien wat en hoe andere mensen denken en dat amper 17% het niet eens is met de stelling dat internetdiscussies zelden iets zinnigs opleveren. Ook t.o.v. e-polls, bijvoorbeeld, hebben politici een op z'n zachtst gezegd ambivalente houding.

Ook het middenveld heeft m.b.t. het gebruik van ICT in participatieprocessen deze koele, ietwat angstige benadering. Het middenveld is meer dan de politici geneigd de positieve zijden van e-democratie te zien, als een frisse wind die het maatschappelijke debat kan verrijken en sociale leereffecten kan hebben (b.v. meer kennis van en respect voor andere visies), en die trouwens voor henzelf ook nieuwe kansen biedt voor politieke mobilisatie. Desondanks geeft het middenveld duidelijk uiting aan zijn twijfels over o.a. het risico op fraude en manipulatie bij elektronische consultaties, de vraag of via het internet wel een “screen” debat kan gevoerd worden over beleidsaangelegenheden, de monopolisering van debatten op het web door specifieke groepen, of het gegeven dat het vaak slechts discussies zijn onder gelijkgestemden, enz. En misschien nog het meest van al: het onpersoonlijke en individuele karakter van elektronisch mediagebruik gaat in tegen wat voor het middenveld toch in eerste instantie een “sociaal” proces (debat, overleg, enz.) is.

In vergelijking hiermee lijkt het sterkste geloof - of is het hoop - in het democratische potentieel van ICT uiteindelijk toch bij de burgers te liggen, ook al moet dit meteen genuanceerd worden omwille van de duidelijke breuklijn tussen de ICT-gebruikers en de niet-gebruikers of beter nog diegenen die afwijzend staan t.o.v. het gebruik van nieuwe technologieën. Feit is dat de digitale kloof de grootste drempel voor e-democratie vormt.

Los van de algemene conclusies per stakeholdersgroep bestaan er, zoals gezegd, immers belangrijke differentiaties binnen de stakeholdersgroepen, die empirisch tot volgende clustertypes hebben geleid.

BURGERS EN PARTICIPATIE

Type 1 (42%)

- Sociaal actief en politiek betrokken. Relatief gezien iets meer vrouwen, jongere (30 – 50) en hoger opgeleide mensen, die meer dan gemiddeld actief zijn in maatschappelijke en politiek gerichte verenigingen.
- Pragmatische ICT-adaptor en -gebruiker met een kritische, maar gematigd positieve instelling t.a.v. het potentieel van nieuwe technologieën.
- Is in vergelijking met andere types relatief tevreden over de huidige graad van burgerparticipatie, maar staat open voor al dan niet ICT-ondersteunde projecten die de deelname van de burger aan het beleid versterken.
- Ziet ICT hierbij als een bijkomend of complementair kanaal, maar is niet experimenteel of innoverend ingesteld.
- Kan bereikt worden met e-participatieve projecten, maar zal e-democratie pas echt adopteren als het gaat om beproefde recepten met een meerwaarde voor het beleid.

Type 2 (39%)

- Minder sociaal actief en weinig politiek geïnteresseerd. Relatief meer lager opgeleiden, met een lagere graad van verenigingsparticipatie.
- Terughoudende tot afwijzende houding t.o.v. ICT. Relatief vaak niet-internetgebruiker.
- Is weinig geïnteresseerd in beleidsparticipatie, via klassieke noch elektronische instrumenten.
- Heeft niettemin verwachtingen om geïnformeerd te worden over het beleid en om gehoord te worden over lokale problemen die hem direct aanbelangen, maar vindt dat deze verwachtingen niet worden ingelost.
- Actieve participatie noch elektronische democratie staan op zijn agenda, maar zijn betrokkenheid kan worden gestimuleerd door inspanningen om hem te informeren en naar hem te luisteren.

Type 3 (19%)

- Sterk politiek geïnteresseerd. Eerder mensen (mannen) ouder dan 40 jaar, met een gemiddelde tot hogere opleiding, niet uitgesproken sociaal actief, maar toch meer dan gemiddeld (actief) lid van politieke verenigingen, adviesraden of lokale buurtwerkgroepen.
- ICT-minded: innovatieve instelling en krachtig zelfbeeld als ICT-kenner en -adaptor.
- Hecht groot belang aan burgerparticipatie in al zijn vormen (lokaal en bovenlokaal, ICT- en niet ICT-ondersteund, van informeren tot meebeslissen), maar is gefrustreerd over de concrete beleidspraktijk.
- Heeft geloof in de mogelijkheden van ICT voor democratische doeleinden.
- Behoort door zijn participatiebereidheid én “ICT-mindedness” tot de meest direct bereikbare doelgroep van e-democratie.

POLITICI EN PARTICIPATIE

Type 1 (47%)

- Doorgaans lid van een traditionele partij, frequent ook met een lokaal bestuursmandaat.
- Hecht minder belang aan burgerparticipatie, tenzij op het vlak van het informeren van de burger. Loopt zeker niet warm voor participatie op bovenlokaal niveau en helemaal niet voor directe democratie.
- Vindt ICT functioneel als informatiekanaal, maar ziet minder heil in het democratische potentieel ervan.

Type 2 (36%)

- Is zowat in alle partijen terug te vinden, inclusief 1 op 3 van de politici uit de traditionele partijen.
- Vindt de deelname van de burger aan het beleid zeer belangrijk, op alle participatie- en bestuursniveaus, en erkent dat er op dit vlak nog veel verbetering wenselijk zonet noodzakelijk is.
- Heeft een sterk geloof in de capaciteit van ICT om in deze verbeteringsprocessen een rol te spelen, en staat daardoor het meest open voor e-democratie.

Type 3 (17%)

- Is zelden lid van een traditionele partij, maar is zowel in de links-progressieve als de rechts-conservatieve politieke hoek present.
- Vindt burgerparticipatie in al zijn vormen zeer belangrijk, zeker op lokaal bestuursniveau, maar ervaart een zeer grote kloof met de feitelijke betrokkenheid en deelname van de burger op dit moment.
- Ziet ICT als een bijkomend middel dat moet ingezet worden om de politieke participatie van de burger te versterken.

Samengevat vindt bijna de helft van de politici (type 1) burgerparticipatie geen prioriteit en directe vormen van democratie quasi uitgesloten. Deze groep heeft ook geen groot geloof in ICT. De andere helft (type 2 en 3) gaat voor meer participatie tot op het niveau van actief deelnemen, maar is terughoudend over het meebeslissen door de burger. Type 3 is veel negatiever over de huidige participatie van de burger in het politieke proces. Deze groep is positief ingesteld, maar ook kritischer t.o.v. ICT dan type 2. Los van dit alles vinden alle politici dat er beter werk moet worden gemaakt van het informeren van de burger.

MIDDENVELD EN PARTICIPATIE

Nieuwere en kleinere sociale organisaties stellen zich doorgaans radicaler op dan grote, traditionele middenveldorganisaties. De helft van de grote, traditionele organisaties kant zich tegen rechtstreekse inspraak en participatie van de burger, tegenover slechts een kwart van de nieuwere sociale groepen, waarvan sommigen de participatieve burger meer naar voren schuift dan de vertegenwoordigende rol van het middenveld. Toch zitten de middenveldorganisaties grotendeels op één lijn in het benadrukken van partnership, dialoog, groeps- en consensusvorming, horizontaal overleg en actieve betrokkenheid van de burger als bouwstenen van het beleidsproces.

Men verwacht uiteindelijk meer actieve participatie van de burger door het gebruik van ICT, maar niet noodzakelijk ook het betrekken van meer mensen bij het beleid. Er blijft steeds de sterke vrees voor uitsluiting van achtergestelde groepen. Uiteindelijk zijn de meningen van alle stakeholders verdeeld over de vraag of e-democratie de participatiekloof zal verkleinen dan wel, mede door toedoen van de digitale kloof, nog zal vergroten. Men ziet e-democratie niet bepaald leiden tot een grotere rol en meer invloed voor de burger in het beleidsproces. Men verwacht geen uitholling van de rol van het middenveld: voor politici blijft het een onmisbare partner, voor burgers een belangrijke intermediair kanaal voor inspraak en participatie. Men ziet door het gebruik van ICT wel mogelijkheden voor het middenveld om te mobiliseren en druk uit te oefenen op het beleid.

4. Concrete interesse, gebruikservaring en tevredenheid over klassieke en elektronische participatie-instrumenten

- *Wat is het gebruik van e-democratie instrumenten bij de diverse stakeholders en wat zijn hun praktijkervaringen met e-consultatie en e-participatie?4 Gebruikservaring en interesse*

Er is geen institutioneel kader voorhanden voor e-democratische processen. Bij de verschillende stakeholders is er dan ook bijna geen kennis en gebruikservaring op dit terrein aanwezig.

Politici hebben een vrij sterke ervaring met en interesse voor klassieke participatie instrumenten (en vooral deze gericht op informatieverstrekking), met gematigde tevredenheid. Er is minder ervaring en interesse voor de elektronische varianten. De tevredenheid bij het gebruik hiervan is laag en e-democratie heeft dan ook een beetje de perceptie tegen. Dit maakt dat vooral bij politici er eerder negatieve ervaringen zijn met bestaande experimenten met fora, polls, e.d.

Toch is er bij de burgers bijvoorbeeld een sterke interesse aanwezig bij wie ICT gebruikt en wil participeren (cf. even grote interesse voor equivalenten van gekende klassieke instrumenten). Eveneens moeten we echter opmerken dat de tevredenheid met zowel de klassieke als de elektronische instrumenten bij burgers ook eerder laag is.

Bij het middenveld is een zelfde beeld aanwezig als bij de politici, al blijven de negatieve ervaringen hen blijkbaar meer bespaard.

5. Draagvlak voor e-democratie in Vlaanderen?

- *Is er in Vlaanderen een draagvlak aanwezig voor e-democratie en is dit draagvlak voldoende groot bij elke van de verschillende stakeholders? Wat is het gebruik van e-democratie instrumenten bij de diverse stakeholders en wat zijn hun praktijkervaringen met e-consultatie en e-participatie?*

Uit het onderzoek blijkt dat in Vlaanderen zeker een voldoende omvangrijk draagvlak aanwezig is voor e-democratie bij de verschillende stakeholders, maar dat dit enkel aanwezig is bij specifieke groepen bij deze verschillende stakeholders. Er kan dus niet gesteld worden dat in alle lagen van de bevolking en in alle bevolkingsgroepen er een draagvlak voor e-democratie aanwezig is alsook niet bij alle politici of middenveldorganisaties.

De Vlaamse burger als geheel ligt niet wakker van e-democratie. Met die conclusie bevestigt dit onderzoek wat eerdere studies al uitwezen. Maar dat dé Vlaamse burger niet bestaat is ook hier weer gebleken. Uit de resultaten van voorliggend onderzoek blijken drie types van participatie/ICT gecorreleerde burgers zich af te tekenen. Op korte termijn is type 3 het interessantste voor e-democratische initiatieven. Dit type vertegenwoordigt 19% van de Vlaamse bevolking. Hier is een sterk draagvlak aanwezig: participatie krijgt een zeer hoog belang, ICT wordt gezien als zeer geschikt om het te organiseren en er is bij deze groep een ontevredenheid over de huidige participatieniveaus. Type 1 (42%) zal volgen indien er een kader is, ervaring en bewijzen van succes. Participatie wordt door hen als belangrijk geïdentificeerd, maar deze groep ligt er niet echt wakker van. Type 2 (39%) kent een terughoudende tot afwijzende houding t.o.v. ICT en bestaat relatief vaak uit niet-internetgebruiker. Dit type is weinig geïnteresseerd in beleidsparticipatie, via klassieke noch via elektronische instrumenten.

De Vlaamse burger wil in de eerste plaats geïnformeerd worden. Burgers, politici, middenveld en media zitten op dezelfde lijn wat dit betreft. Informatie over het beleid voor iedereen toegankelijk, gemakkelijk vindbaar en begrijpelijk beschikbaar stellen is dé basisvoorwaarde voor (elektronische) participatie. Iedereen is het er ook over eens dat – los van de problematiek van de digitale kloof – ICT hierin een zeer belangrijke bijdrage kan

leveren. Maar iedereen vindt ook dat de elektronische informatievoorziening door de overheid nog gevoelig verbeterd moet worden. De aandacht moet in die zin in de eerste plaats gaan naar de ontwikkeling en het op punt stellen van e-government (informatie en dienstverlening) – zoals gezegd ook de prioritaire behoefte van de burger – alvorens e-democratie uit te bouwen.

De meeste politici hebben een eerder ambivalente houding t.o.v. e-democratie. Een meerderheid van de politici spreekt zich onomwonden uit voor de “representatieve democratie” waarin de politicus centraal staat. Meer dan de helft van de politici vindt dat de burgers voldoende invloed hebben op de politiek. Deze gevoelens zijn opvallend sterkt aanwezig bij Burgemeesters en Schepenen.

Dit neemt niet weg dat de politici wel behoorlijk kritisch zijn wat betreft het huidige niveau van participatie-instrumenten. Men vindt dat informatie over het beleid beter en efficiënter kan/moet en politici vinden het niveau van consultatie en participatie ondermaats.

Ondanks dat, gelooft men wel in het belang van deze e-instrumenten voor de toekomst, maar ondertussen zweert men eerder bij de klassieke “participatie instrumenten” zoals informatie- en inspraakvergaderingen en schriftelijke peilingen waar de meeste politici toch ervaring mee blijken te hebben.

Verder blijkt dat indien de verschillende stappen in de participatieladder meer in detail worden bekeken (nl. informeren, consulteren, actief meedenken en meebeslissen) dat het draagvlak voor deze vier stappen ook sterk differentieert bij de verschillende stakeholders. Toch is er één constante: het draagvlak voor de inschakeling van ICT in deze stappen neemt af naarmate men de participatieladder beklimt.

Verder blijkt eveneens dat er bij de verschillende stakeholders een gebrek aan ervaring aanwezig is inzake e-participatie in het algemeen en e-democratie in het bijzonder. Duidelijk heeft de politiek ook het vertrouwen verloren in de magie van elektronische participatietools, door een reeks van minder geslaagde experimenten: discussie fora die uitmonden in scheldpartijen etc...

Dit gebrek aan ervaring is het gevolg van een grote afwezigheid van e-participatieve toepassingen enerzijds en anderzijds evenzeer het ontbreken van een e-democratie model. Bij de verschillende stakeholders is immers een goed idee aanwezig van de werking (en ook de gepercipieerde disfuncties) van het huidige stelsel van de representatieve consensus democratie, maar is er geen duidelijk zicht en begrip van een e-democratische aanvulling op dit stelsel. De combinatie van deze beide onderdelen (nl. e-democratie toepassingen die een duidelijke rol spelen in een e-democratisch model) is helemaal afwezig.

Uit het onderzoek blijkt eveneens dat er een grote steun is bij de huidige stakeholders voor het huidige stelsel van representatieve consensusdemocratie, maar dat er bij alle stakeholders toch wordt gewezen op een aantal disfuncties op het stelsel die vooral gerelateerd kunnen worden aan de gewijzigde positie van de burgers (van voorwerp naar actor). In relatie tot e-democratie blijkt uit het onderzoek dat er bij de stakeholders eigenlijk geen wens aanwezig is om naar een nieuw democratie-model over te stappen, waarbij we zouden uitgaan van een meer directe vorm van (e-)democratie, maar eerder dat er een bereidheid is om de rol van vooral de burger in het beleidsproces te vergroten en verruimen door gebruik te maken van ICT. Dit wordt dan door iedereen e-democratie genoemd. Eerder dus dat er nu reeds een idee aanwezig is over wat een e-democratisch model inhoudt, is er een besef en een geloof aanwezig dat het gebruik van ICT een mogelijke en geloofwaardige oplossing kan zijn voor de disfuncties van de huidige werkwijze.

BELEIDSAANBEVELINGEN

Op basis van dit onderzoek en deze conclusies wensen wij dan ook de volgende beleidsaanbevelingen doen:

Algemeen

1. In de eerste plaats is er nood aan het scheppen van een e-democratisch kader, dat duidelijk maakt hoe e-democratische processen realistisch kunnen worden ingeschakeld in het huidige democratische stelsel zoals in Vlaanderen van toepassing is. Er is geen nood aan een theoretisch model dat aangeeft wat de theoretische mogelijkheden en de beperkingen zijn van e-democratie en van zijn technologische implicaties, maar aan een realistisch traject voor de inbedding van e-democratische processen in de huidige beleidsvoering. Deze aanpak wordt best geconcretiseerd in een “e-democratie handboek” dat tracht inhoudelijke en methodologische ondersteuning te geven aan die stakeholders die dit e-democratische model vorm willen geven de eerstvolgende jaren.
2. Ten tweede is er nood aan een technologische vertaling van dit handboek. Er is nood aan een, inhoudelijk en methodologisch goed onderbouwde, platform voor e-democratie. Met dit platform bedoelen we een geheel van beproefde (web)applicaties en project-draaiboeken, waarmee het mogelijke is realistische e-democratische experimenten op te zetten. Er dient m.a.w. werk gemaakt te worden van de realisatie van efficiënte en geloofwaardige instrumenten van e-participatie. Anderzijds is er voor de huidige “niet-internetgebruikers” een duidelijk “e-inclusion” probleem dat dient aangepakt te worden door het beleid. Dit wil ook zeggen dat idealiter alle e-participatie processen ook altijd nog een “off-line” alternatief moeten aanbieden dat aansluit op het e-democratisch initiatief..
3. Ten derde is er nood aan cases binnen een Vlaamse context om aan te tonen hoe e-democratische processen kunnen worden ingeschakeld binnen het huidige democratisch stelsel en welke de meerwaarde, kansen en beperkingen zijn. Deze cases kunnen pas uitgewerkt worden als er reële werktuigen ter beschikking zijn, waardoor ons pleidooi voor een e-democratie platform.

Niveaus van participatie

4. Hoewel het draagvlak voor de eerste stap (informereren) het grootst is bij alle doelgroepen, menen wij toch te moeten stellen dat op dit terrein geen nood is aan nieuwe initiatieven specifiek binnen de context van e-democratie. Wel maakt dit onderzoek – eens te meer - duidelijk dat informatie één van de sterkste basisbehoeften is van de burgers in relatie tot het beleid en ten tweede dat op dit terrein nog veel ruimte is voor verbetering. Als dusdanig maakt ook dit onderzoek duidelijk dat hieraan, door de overheid nog steeds onvoldoende is tegemoetgekomen.
5. Toch dient de focus van toekomstige initiatieven inzake e-democratie zich in de eerste plaats te richten op het beter organiseren van processen van consultatie en van het actief meedenken aan en met het beleid. Dit impliceert initiatieven op het terrein van de burgerconsultatie via kwantitatieve methoden (te denken valt bijv. aan citizen panels of elektronische petitieplatformen) maar eveneens initiatieven die uitgaan van meer kwalitatieve participatieve benaderingen. Er dient vanuit het beleid dan ook meer aandacht te gaan naar het ontwikkelen van cases op dit terrein.

6. Het is duidelijk dat binnen het huidige denkkader over democratie bij de verschillende stakeholders dat er eigenlijk geen of slechts een beperkt draagvlak is voor elektronische vormen van meebeslissen. Initiatieven op dit terrein zijn in de eerstkomende periode dan ook niet als wenselijk te beschouwen, tenzij ze zich situeren op het instrumentele vlak (bijv. elektronisch stemmen via afstand mogelijk maken voor ouderen, zieken, andersvaliden, Belgen in het buitenland en andere specifieke doelgroepen).

Actoren

7. De administraties moeten verder werken via hun eGovernment beleid om te streven naar een perfecte informatievoorziening dat de basis vormt van elk democratisch proces. Maar het zijn de politieke mandatarissen die het voortouw dienen te nemen in de uitbouw van een modern “participatieproces” dat de democratie moderniseert. Zoals eGovernment de katalysator was die de administratie moderniseerde, zo dient e-democratie de ambitie te hebben de democratie te moderniseren.
8. Het sociale weefsel dient te worden gestimuleerd, 60% van de populatie in dit onderzoek was op één of andere manier verbonden met het verenigingsleven. Groepsvorming en netwerking tussen mensen en verenigingsparticipatie zijn geen wondermiddelen, maar stimuleren de integratie in de samenleving en scherpen de burgerzin en politieke betrokkenheid aan (bv. op lokaal niveau in buurt- en wijkcomités). Men dient selectief en bedachtzaam om te springen met e-democratie instrumenten en projecten die de overheid zelf van bovenaf lanceert. Het is aangewezen het middenveld zoveel mogelijk te betrekken d.m.v. van partnerships. De overheid moet elektronische basisdemocratie die spontaan van onderuit in de samenleving groeit, blijvend stimuleren.

Representativiteit

9. E-democratie staat in sterke relatie met representativiteit en dit zowel in de bijna statistische betekenis van het woord (nl. dat een bepaalde groep representatief is voor of m.a.w. in staat is om een betrouwbare weerspiegeling te zijn van een bepaalde populatie) als in de politicologische betekenis van het woord (nl. vanuit het concept dat bepaalde groepen, zoals politici of het middenveld, geselecteerd zijn om of als taak hebben om andere groepen te vertegenwoordigen, hun belangen te behartigen). Toekomstige initiatieven inzake e-democratie zouden o.i. niet als hoofddoelstelling de statistische representativiteit mogen hebben (in de zin van iedereen moet deelnemen). Het concept dat e-democratische processen enkel zinvol zijn als “alle” mensen kunnen deelnemen is o.i. eerder utopisch en niet noodzakelijk relevant. E-democratie is m.a.w. geen equivalent van e-inclusie. Uit het onderzoek blijkt immers duidelijk dat er niet bij alle bevolkingsgroepen een draagvlak is voor deelname. Statistische representativiteit nemen als maatstaf voor het succes of falen van e-democratische processen kan dan ook enkel en alleen tot falen leiden. Het beleid zou in de nabije toekomst eerder e-democratische initiatieven moeten ondersteunen die trachten een zo rijk mogelijk verscheidenheid van mensen te laten deelnemen met een zo hoog mogelijke inhoudelijk toegevoegde waarde waarbij representativiteit maximaal dient gewaarborgd te worden in de politicologische betekenis van het woord.

10. De Britse overheid maakte recent bijna 200 miljoen euro vrij voor de oprichting van ICELE (International Centre of Excellence for Local eDemocracy) dat in de herfst van 2006 wordt gelanceerd en een avant-première beleefde einde juli 2006 in Budapest. En Baltimore Dit internationaal symposium bracht 450 politici, ambtenaren en experts samen om na te denken over de uitdagingen van e-democratie en e-participatie. De vertegenwoordigers van de Raad van Europa en UNDESA presenteerden op dit forum hun omvangrijke programma's ter ondersteuning van e-participatie en e-democratie. Men kan hieruit afleiden dat e-democratie internationaal hoog op de agenda staat en studies als deze door viWTA gemandateerde opdracht op ruime internationale belangstelling kunnen rekenen. Voor verdere ontwikkeling van e-democratie in Vlaanderen, om er zorg voor te dragen dat de huidige verzamelde kennis bij allerlei betrokken actoren niet verloren gaat en om Vlaanderen op de kaart te zetten inzake e-democratie lijkt het ons dan ook noodzakelijk dat er vanuit Vlaanderen structureel aansluiting wordt gezocht met deze internationale trends en organisaties en dat vanuit viWTA en andere organisaties actief wordt gewerkt aan het lanceren van nationale en internationale onderzoeks- en praktijkprojecten inzake e-democratie.

OVERZICHT VAN GERAADPLEEGDE LITERATUUR

- Almond, Gabriel, and Sidney Verba. 1963. *The Civic Culture, Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. New Jersey: Princeton University Press.
- Arnstein, S.R. 1969. A Ladder of Citizen Participation. *Journal of the American Planning Association* 35 (4):216-224.
- Baetens, Marleen, and Marc Hooghe. 2004. Alternatieve consumptie als vorm van politieke participatie? Een onderzoek naar de politieke motivatie voor het lidmaatschap van Voedselteams in Vlaanderen. *Res Publica* (1):33-55.
- Baumgartner, Frank R., and Bryan D. Jones. 1993. *Agendas and instability in American politics*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bergman, Torbjörn, Wolfgang C. Müller, and Kaare Strøm, eds. 2003. *Delegation and Accountability in West European Parliamentary Democracies*. Oxford: Oxford University Press.
- Billiet, J. (2004) 'Van verwerpelijke verzuiling naar geprezen middenveld: bilan van 30 jaar onderzoek', *Tijdschrift voor Sociologie*, 25 (1): 131-157
- Billiet J. & Waeghe H. (2003) *Een samenleving onderzocht. Methoden van sociaal-wetenschappelijk onderzoek*, Antwerpen: De Boeck
- Castells, M. (1997) *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell.
- Clift, S. (2003) *E-democracy, E-Governance and Public Net-Work*. www.publicus.net
- Cotti, L. & Finger, M. (2002) *e-Voting: entre bureaucratie et démocratie*. Working paper de l'Idheap 1/2002. UER: Management des entreprises publiques.
- *Crossing Boundaries National Council Working Group on Democratic Renewal, Democratic Renewal in Canada: Survey and Analysis*.
- Dahl, Robert A. 1971. *Polyarchy. Participation and opposition*. New Haven: Yale University Press.
- Dahl, Robert A. 1998. *On Democracy*. New Haven: Yale University Press.
- Dahlberg, L. (2001) 'Extending the Public Sphere through Cyberspace: The Case of Minnesota E-democracy', *First Monday*, 6 (3). firstmonday.org/issues/issue6_3/dahlberg/index.html
- Dalton, J. Russel, and Martin Wattenberg. 2000. *Parties without partisans. Political change in advanced industrial democracies*. Oxford: Oxford University Press.
- Dekker, P. & Uslaner, E. (eds.) (2001) *Politics in Everyday Life: Social Capital and Participation*. London: Routledge.
- Digital 4Sight (2000) *Digital-era policy-making. Governance in the Digital Economy*.
- Digital 4Sight (2000) *Digital-era policy-making. Governance in the Digital Economy*.
- Elchardus, Mark, and Wendy Smits. 2002. *Anatomie en oorzaken van het wantrouwen*. Brussel: VUBPress.
- Gibson, R., Lusoli, W. & Ward, S. *UK Political Participation Online – The Public Response. A survey of citizens' political activity via the Internet*. European Studies Research Institute, University of Salford. www.ipop.org.uk
- Hooghe, M. (1999) 'Inleiding: Verenigingen, democratie en sociaal kapitaal', *Tijdschrift voor Sociologie*, 20 (3/4): 233-246.
- Hooghe, M. (1999b) 'Culturele en maatschappelijke kenmerken en het participatieniveau van de Vlaamse bevolking. Een analyse van cross-sectionele data', 333-366.
- Hooghe, M. (ed.) (2000) *Sociaal kapitaal en democratie*. Leuven: Acco.

- Hooghe, M. (2003) *Sociaal kapitaal in Vlaanderen*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Hooghe, M. & Stolle, D. (eds.) (2003) *Generating Social Capital: Civil Society and Institutions in Comparative Perspective*. New York: Palgrave.
- Hooghe, M. (2003) 'Why Should We Be Bowling Alone? Cross-Sectional Results from a Belgian Survey on Civic Participation', *Voluntas*, 14: 41-59.
- Hooghe, M. (2004) 'Het onderzoek naar participatie en collectieve actie', *Tijdschrift voor Sociologie*, 25 (1): 159-169.
- Inglehart, R. (1997) *Modernization and Postmodernization*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1999) 'Postmodernization Erodes Respect for Authority, but Increases Support for Democracy', pp. 236-56 in P. Norris (ed.), *Critical Citizens*. Oxford: Oxford University Press.
- Jagers, Jan. 2006. *De Stem van het Volk. Een onderzoek naar populisme bij Vlaamse politieke partijen*. PhD., Faculteit PSW, University of Antwerp, Antwerpen.
- Kubicek, H., Westholm, H. & Winkler, R. (2003) *Prisma Strategic Guideline 9. eDemocracy*. Information Society Technologies Programme.
- Lijphart, A. 1999. *Patterns of democracy*. New Haven: Yale University Press.
- Mair, Peter. 1994. *Party Organizations: From Civil Society to the State*. In *How parties organize. Change and adaptation in parties in Western democracies*, edited by R. S. Katz and P. Mair. London: Sage.
- Manin, Bernard. 1997. *The principles of representative government*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Meny, Yves, and Yves Surel. 2002. *Democracies and the populist challenge*. Houndmills: Palgrave.
- Micheletti, M., Fodesdal, A & Stolle, D. (eds.) (2004) *Politics, Products and Markets*. New Brunswick, N.J.: Transaction Press.
- Noppe, Jo. 2005. *Morfologie van de Vlaamse politieke partijen 2003-2004*. *Res Publica* (2-3).
- Norris, P. (ed.) (1999) *Critical Citizens: Global Support for Democratic Government*. Oxford: Oxford University Press.
- Norris, P. (2002) *Democratic Phoenix: Reinventing Political Activism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- OECD (2001) *Engaging Citizens in Policy making: Information, Consultation, and the Public Participation*, Paris: OECD-Methods for public engagement.
- Pratchett, L. *New fashions in Public Participation: Towards Greater Democracy?*
- Przeworski, Adam. 1999. *Minimalist conception of Democracy: A Defense*. In *Democracy's value*, edited by I. Shapiro and H. Hacker-Cordon. New York: Cambridge University Press.
- Putnam, R. (1993) *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Putnam, R. (1995) 'Bowling Alone: America's Declining Social Capital', *Journal of Democracy*, 6 (1): 65-78.
- Putnam, R. (2000) *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster.
- Putnam, R. (ed.) (2002) *Democracies in Flux: The Evolution of Social Capital in Contemporary Society*. Oxford: Oxford University Press.
- Queensland Government Department of Communities (2004) *Engaging Queenslanders: A guide to community engagement methods and techniques*. www.getinvolved.qld.gov.au
- Riker, William H. 1982. *Liberalism against populism: a confrontation between the theory of democracy and the theory of social choice*. San Francisco: Freeman.
- Schattschneider, Elmer Eric. 1960. *The Semi-Sovereign People*. New York: Holt.

- Schmitter, Philippe C., and Terry Lynn Karl. 1991. What democracy is... and is not. *Journal of Democracy* 2 (3):75-88.
- Schumpeter, Joseph. 1950. *Capitalism, Socialism and Democracy*. New York: Harper & Row.
- Slocum, N. (2003) *Participatory Methods Toolkit. A practitioner's manual*. viWTA, Koning Boudewijn Stichting, Brussel.
- Steyaert, J. & de Haan, J. (2001) *Geleidelijk digitaal. Een nuchtere kijk op de sociale gevolgen van ict*. Den Haag, Sociaal en Cultureel Planbureau. SCP-onderzoeksrapport 2001/7.
- Steyaert, J & Van Gompel, R. (2005) *10 jaar later: lokaal e-government nog steeds onderbenut*. Leuven: Indigov
- Stolle, D. & Hooghe, M. (2003) 'Conflicting Approaches to the Study of Social Capital: Competing Explanations for Causes and Effects of Social Capital', *Ethical Perspectives*, 10: 22-45.
- Stolle, D. & Hooghe, M. (2004) 'Review Article: Inaccurate, Exceptional, One-Sided or Irrelevant? The Debate about the Alleged Decline of Social Capital and Civic Engagement in Western Societies', *British Journal of Political Science*, 35: 149-167.
- Stolle, D. (1999) 'Onderzoek naar sociaal kapitaal. Naar een attitudinale benadering', 247-282
- Strøm, Kaare. 2000. Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies. *European Journal of Political Research* 37:261-289.
- Taguieff, P.A. 2002. *L'illusion populiste. De l'archaïque au médiatique*. Paris: Berg International.
- Tijdschrift voor Sociologie (1999) Themanummer: Sociaal kapitaal. Theorie, bronnen, onderzoek, effecten. 20 (3/4).
- Tommy Rosén/Swedish Association of Local Authorities and Swedish Federation of County Councils and Regions Joint Department of democracy and Self-government (2001) *E-democracy in practice. Swedish experiences of a new political tool*. www.svekom.se/skvad/indexeng.htm
- Tsebelis, George. 2002. *Veto Players: How Political Institutions Work*: Princeton University Press.
- Van Audenhove, L., Lievens, B. & Cammaerts, B. (2005) *E-democratie voor Vlaanderen. Stand van zaken*. Studie in opdracht van het viWTA – Samenleving en technologie, Vlaams Parlement, Brussel.
- Van Gompel, R. & Steyaert, J. (2005) *Het internet: klikt het met de Belgische politiek?* Leuven: Indigov
- Verba, S, K. Schlozman, and H Brady. 1995. *Voice and Equality. Civic Voluntarism in American Politics*. Cambridge: Harvard University Press.
- Walgrave, Stefaan. 1995. *Tussen loyaliteit en selectiviteit. Over de ambivalente relatie tussen nieuwe sociale bewegingen en groene partij in Vlaanderen*. Leuven: Garant.
- Walgrave, Stefaan, and Joris Verhulst. 2006. *Towards 'new emotional movements'? A comparative exploration into a specific movement type*. *Social Movement Studies* Forthcoming.
- Ward, S., Gibson, R. & Lusoli, W. (2003) 'Online Participation and Mobilisation in Britain: Hype, Hope and Reality', *Parliamentary Affairs*, 56: 652-668.
- Wilson, D. *Exploring the Limits of Public Participation in Local Government*. Oxford University Press.
- Elchardus, M., Huysse, L. en Hooghe, M. (2000) *Het maatschappelijk middenveld in Vlaanderen*. Brussel: VUBPress.
- Koning Boudewijnstichting (2005), *Het verenigingsleven in België: Een kwantitatieve en kwalitatieve analyse*. Brussel, Koning Boudewijnstichting.
- FOD Economie, K.M.O., Middenstand en Energie, Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie (2004) *NACE-BEL Activiteitenomenclatuur*.

OVERZICHT VAN DE TABELLEN

Tabel 1	Vergelijking tussen de steekproefgegevens en de populatiegegevens	70
Tabel 2	Verdeling volgens geslacht en leeftijd.....	71
Tabel 3	Verdeling volgens opleiding.....	72
Tabel 4	Opleiding volgens leeftijd.....	72
Tabel 5	Verdeling volgens beroep/activiteit.....	73
Tabel 6	Verdeling volgens huishoudsituatie	73
Tabel 7	Lidmaatschap verenigingen (samenvatting)	74
Tabel 8	Lidmaatschap verenigingen (detailoverzicht)	75
Tabel 9	Lidmaatschap verenigingen naar geslacht, leeftijd, opleiding en internetgebruik	76
Tabel 10	Bezit ICT	77
Tabel 11	Bezit ICT naar geslacht, leeftijd en opleiding	77
Tabel 12	Bezit ICT naar geslacht en leeftijd	78
Tabel 13	Bezit internet naar huishoudsituatie	79
Tabel 14	Adoptie interesse ICT	79
Tabel 15	Adoptie interesse ICT naar geslacht, leeftijd en opleiding	80
Tabel 16	Gebruik ICT.....	80
Tabel 17	Gebruik ICT naar geslacht, leeftijd en opleiding.....	81
Tabel 18	Gebruik ICT naar geslacht en leeftijd.....	82
Tabel 19	Gebruik internet naar beroep	82
Tabel 20	Gebruiksfrequentie internet naar soort gebruik	83
Tabel 21	Houding t.o.v. nieuwe technologieën	84
Tabel 22	Houding tegenover representatieve en participatieve democratie.....	87
Tabel 23	Gewenste en huidige niveaus van politieke participatie	90
Tabel 24	Gewenste niveaus van lokale politieke participatie naar geslacht, leeftijd en opleiding	94
Tabel 25	Gewenste niveaus van lokale politieke participatie naar internetgebruik en lidmaatschap verenigingen	95
Tabel 26	Pearson correlaties tussen gewenste niveaus van lokale politieke participatie, houding t.o.v. ICT en lidmaatschap politieke verenigingen, adviesraden of lokale buurtwerking.....	95
Tabel 27	Gewenste niveaus van bovenlokale politieke participatie naar geslacht, leeftijd en opleiding	96
Tabel 28	Gewenste niveaus van bovenlokale politieke participatie naar internetgebruik en lidmaatschap verenigingen	96
Tabel 29	Pearson correlaties tussen gewenste niveaus van bovenlokale politieke participatie, houding t.o.v. ICT en lidmaatschap politieke verenigingen, adviesraden of lokale buurtwerking.....	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
Tabel 30	Huidige niveaus van lokale politieke participatie naar geslacht, leeftijd en opleiding.....	98
Tabel 31	Huidige niveaus van lokale politieke participatie naar internetgebruik en lidmaatschap verenigingen	98
Tabel 32	Pearson correlaties tussen huidige niveaus van lokale politieke participatie, houding t.o.v. ICT en lidmaatschap politieke verenigingen, adviesraden of lokale buurtwerking.....	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
Tabel 33	Huidige niveaus van bovenlokale politieke participatie naar geslacht, leeftijd en opleiding	99
Tabel 34	Huidige niveaus van bovenlokale politieke participatie naar internetgebruik en lidmaatschap verenigingen	99
Tabel 35	Pearson correlaties tussen huidige niveaus van bovenlokale politieke participatie, houding t.o.v. ICT en lidmaatschap politieke verenigingen, adviesraden of lokale buurtwerking.....	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
Tabel 36	Interesse voor klassieke, niet-elektronische instrumenten voor participatie aan het beleid.....	104
Tabel 37	Interesse voor nieuwe, elektronische instrumenten voor participatie aan het beleid	108
Tabel 38	Interesse van INTERNETGEBRUIKERS voor nieuwe, elektronische instrumenten voor participatie aan het beleid	111
Tabel 39	Interesse van NIET-INTERNETGEBRUIKERS voor nieuwe, elektronische instrumenten voor participatie aan het beleid	113
Tabel 40	Gebruik en tevredenheid m.b.t. klassieke, niet-elektronische instrumenten voor participatie.....	114
Tabel 41	Gebruik en tevredenheid bij INTERNETGEBRUIKERS m.b.t. nieuwe, elektronische instrumenten voor participatie.....	116
Tabel 42	Geschiktheid van ICT voor politieke participatie.....	118
Tabel 43	Pearson correlaties tussen geschiktheid van ICT voor politieke participatie en geslacht, leeftijd, opleiding, internetgebruik en houding t.o.v. ICT.....	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
Tabel 44	Geschiktheid van ICT voor politieke participatie naar geslacht, leeftijd en opleiding.....	121
Tabel 45	Geschiktheid van ICT voor politieke participatie internetgebruik en lidmaatschap verenigingen	121
Tabel 46	Percepties van de effecten van ICT	122
Tabel 47	Percepties van ICT als informatiekanaal.....	123
Tabel 48	Percepties van voor- en nadelen van ICT.....	125
Tabel 49	Percepties van andere voordelen van ICT.....	126
Tabel 50	Percepties van andere nadelen van ICT.....	127
Tabel 51	K-Maens clusteranalyse voor participatie en ICT gebruik.....	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
Tabel 52	Politiek functie	137

Tabel 53 Lokaal of bovenlokaal actief.....	138
Tabel 54 Historiek Politieke functie	138
Tabel 55 Politieke functie	138
Tabel 56 Fractie.....	139
Tabel 57 Fractie (2)	139
Tabel 58 Verdeling geslacht – leeftijd	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
Tabel 59 Verdeling naar opleiding (hoogst behaalde diploma) - detaillering	142
Tabel 60 Gebruik internet (1).....	144
Tabel 61 Gebruik internet ((2).....	144
Tabel 62 Tijdsbesteding internet (1).....	145
Tabel 63 Tijdsbesteding Internet (2).....	145
Tabel 64 Houding tov ICT	146
Tabel 65 Houding t.o.v. de representatieve en participatieve democratie	148
Tabel 66 Gewenste en huidige niveaus van politieke participatie	150
Tabel 67 Gewenste niveaus van lokale politieke participatie naar bestuursinstellingen en -functies	153
Tabel 68 Gewenste niveaus van bovenlokale politieke participatie naar bestuursinstellingen en -functies.....	153
Tabel 69 Huidige niveaus van lokale politieke participatie naar bestuursinstellingen en -functies	153
Tabel 70 Huidige niveaus van bovenlokale politieke participatie naar bestuursinstellingen en -functies	154
Tabel 71 Interesse voor klassieke, niet-elektronische instrumenten voor participatie van de burger aan het beleid....	156
Tabel 72 Interesse voor nieuwe, elektronische instrumenten voor participatie van de burger aan het beleid	159
Tabel 73 Gebruik en tevredenheid m.b.t. klassieke, niet-elektronische instrumenten voor participatie van de burger aan het beleid.....	160
Tabel 74 Gebruik en tevredenheid m.b.t. nieuwe, elektronische instrumenten voor participatie van de burger aan het beleid	161
Tabel 75 Geschiktheid van ICT voor politieke participatie.....	163
Tabel 76 Geschiktheid van ICT voor politieke participatie naar geslacht, leeftijd en opleiding	165
Tabel 77 Geschiktheid van ICT voor politieke participatie naar bestuursinstellingen en -functies	165
Tabel 78 Geschiktheid van ICT voor politieke participatie naar internetgebruik.....	165
Tabel 79 Percepties van de effecten van ICT	168
Tabel 80 Percepties van ICT als informatiekanaal.....	169
Tabel 81 Percepties van voor- en nadelen van ICT.....	170
Tabel 82 Percepties van de rol en de effecten van e-democratie	175
Tabel 83 Middenveldorganisaties in het onderzoek.....	191
Tabel 84 Profiel organisatie.....	192
Tabel 85 Verdeling naar ledenaantal, aantal personeelsleden en stichtingsjaar	192
Tabel 86 Clusters van middenveldorganisaties in het onderzoek	193
Tabel 87 Grote, klassieke middenveldorganisaties in het onderzoek	194
Tabel 88 Activiteitsdomeinen van de middenveldorganisaties in het onderzoek (N = 84)	194
Tabel 89 Houding t.o.v. de representatieve en participatieve democratie.....	197
Tabel 90 Gewenste en huidige niveaus van politieke participatie	198
Tabel 91 Gewenste en huidige niveaus van politieke participatie naar type middenveldorganisaties	200
Tabel 92 Interesse voor klassieke, niet-elektronische instrumenten voor participatie van de burger aan het beleid	202
Tabel 93 Interesse voor nieuwe, elektronische instrumenten voor participatie van de burger aan het beleid	203
Tabel 94 Gebruik en tevredenheid m.b.t. klassieke, niet-elektronische instrumenten voor participatie van de burger aan het beleid	205
Tabel 95 Gebruik en tevredenheid m.b.t. nieuwe, elektronische instrumenten voor participatie van de burger aan het beleid	206
Tabel 96 Gebruik en tevredenheid m.b.t. inspraakmogelijkheden van het Vlaams Parlement.....	206
Tabel 97 Geschiktheid van ICT voor politieke participatie.....	207
Tabel 98 Geschiktheid van ICT voor politieke participatie naar type van middenveldorganisatie	207
Tabel 99 Percepties van de voor- en nadelen van ICT voor beleidsparticipatie (deel 1)	209
Tabel 100 Percepties van de voor- en nadelen van ICT voor beleidsparticipatie (deel 2)	210
Tabel 101 Percepties van de rol en de effecten van e-democratie	212

OVERZICHT VAN DE FIGUREN

Figuur 1 Participatieladder (Edelenbos en Monnikhof)	33
Figuur 2 Instrumenten voor ICT-ondersteunde beleidsparticipatie (Van Audenhove et al., 2005).....	35
Figuur 3 e-Methods for public engagement (Macintosh et al., 2005)	36
Figuur 4 Instrumenten voor ICT-ondersteunde beleidsparticipatie volgens participatieniveau en beleidsfase (Van Audenhove et al., 2005)	37
Figuur 5 Welke online diensten, andere dan e-mail en websites, gebruikt u regelmatig (d.i. minstens 1 keer per maand) in het kader van uw functie als raadslid?.....	46
Figuur 6 Neemt u wel eens deel aan de discussies die op de websites van (collega's uit) andere partijen worden georganiseerd?.....	47
Figuur 7 Lijst van interviews	60
Figuur 8 Gewenste participatie op lokaal bestuursniveau	92
Figuur 9 Huidige participatie op lokaal bestuursniveau	92
Figuur 10 Gewenste participatie op bovenlokaal bestuursniveau	93
Figuur 11 Huidige participatie op bovenlokaal bestuursniveau	93
Figuur 12 Geschiktheid van ICT voor participatie	118
Figuur 13 Geschiktheid van ICT voor participatie volgens internetgebruikers	119
Figuur 14 Geschiktheid van ICT voor participatie volgens niet-internetgebruikers	119
Figuur 15 Gewenste participatie op lokaal bestuursniveau	150
Figuur 16 Huidige participatie op lokaal bestuursniveau	151
Figuur 17 Gewenste participatie op bovenlokaal bestuursniveau	151
Figuur 18 Huidige participatie op bovenlokaal bestuursniveau	152
Figuur 19 Geschiktheid van ICT voor participatie	163

BIJLAGEN

Bijlage I : Sociale kaart

1 Inleiding

Het opstellen van een sociale kaart van stakeholders inzake e-democratie in Vlaanderen houdt in dat een inventaris wordt opgemaakt van de maatschappelijke organisaties in Vlaanderen (gegroepeerd per sector), die in hun functies en werking naar de leden/de burger toe reëel of potentieel te maken hebben met e-democratie processen.

Er moet worden benadrukt dat het hele onderzoek en de sociale kaart gericht zijn op 'stakeholders', d.i. organisaties die vanuit hun maatschappelijke rol te maken hebben met offline en/of online processen van democratische participatie en consultatie. Het gaat hierbij ook om potentiële stakeholders, en dus niet enkel organisaties die reeds concrete ervaring hebben met e-democratie processen en instrumenten.

2 Afbakening

Als uitgangspunt voor het opstellen van een sociale kaart van de (potentieel) bij e-democratie betrokken middenveldorganisaties werd de nomenclatuur gebruikt van de 'instellingen zonder winstoogmerk' (N-IZW-nomenclatuur), zoals deze kan afgeleid worden uit de NACE-BEL Activiteitennomenclatuur. Deze N-IZW-nomenclatuur werd gepubliceerd binnen het bestek van de studie 'Het verenigingsleven in België: Een kwantitatieve en kwalitatieve analyse', die in 2005 in opdracht van de Koning Boudewijnstichting werd uitgevoerd door het Centre d'Economie Sociale van de Université de Liège en het HIVA (K.U.Leuven).

In deze studie wordt in het kader van een terminologisch vademecum ingegaan op de afbakening van het 'verenigingsleven' en het 'middenveld' en op de conceptuele verwarring terzake. De verenigingen of 'instellingen zonder winstoogmerk' (IZW) omvatten verschillende rechtsvormen: vzw's, internationale vzw's, stichtingen van openbaar nut, en feitelijke verenigingen zonder rechtspersoonlijkheid. In hun totaliteit situeren ze zich vanuit (sociaal-)economisch standpunt op het kruispunt van de non-profit of social-profit sector en de sociale economie: "Afgezien van de ziekenfondsen, vormt het verenigingsleven tegelijk een deel van de non-profit of social-profit sector (die eveneens de publieke sector omvat) en van de sociale economie (waar ook de erkende coöperaties en de vennootschappen met sociaal oogmerk bij horen)." (Koning Boudewijnstichting, 2005, p. 18)

Om binnen dit brede verenigingsleven - waartoe o.a. zeer veel feitelijke verenigingen van burgers behoren (b.v. in de lokale, recreatieve sfeer) en ook vele maatschappelijke dienstverleners pur sang (b.v. in de welzijns- en gezondheidssector) - de stakeholders van politiek-democratische (e-)participatie verder af te bakenen, is het aangewezen om terug te vallen op het normatieve concept "(georganiseerde) burgersamenleving" (of: "civil society") enerzijds en op het meer empirische begrip "maatschappelijk middenveld" anderzijds. De "burgersamenleving" steunt op alle verenigingen, organisaties en bewegingen, die autonoom van zowel de staat als de markt en de privésfeer, bepaalde meningen en specifieke of algemene belangen aggregeren en vertegenwoordigen in de publieke/politieke sfeer (ibid., p. 13).

De term "maatschappelijk middenveld" sluit hier bij aan als "een vorm van bemiddeling tussen de burger en de politieke sfeer. (...) Het middenveld verzamelt de verspreide ideeën van de bevolking en kanaliseert die naar de overheid. Het gaat hier dus niet om directe bemiddeling tussen burger en politiek." (ibid., p. 14) In hun studie over het maatschappelijke middenveld in Vlaanderen benadrukken Elchardus, Huyse en Hooghe (2000) de organisatorische autonomie t.o.v. de politieke en de economische sfeer als een fundamenteel kenmerk van het middenveld die hen toelaat om deze bemiddelingsrol te vervullen. Het middenveld wordt bijgevolg opgevat als een "structurele, bemiddelde en autonome interactie tussen burger en overheid" (ibid., p. 14). Hiertoe behoren zowel de klassieke, verzuilde middenveldorganisaties zoals vakbonden en werkgeversorganisaties als andere niet of minder ideologisch of structureel gebonden organisaties.

Gegeven deze definities en de focus van de studie op "stakeholders" die effectief een onafhankelijke, bemiddelende rol spelen tussen de burgers en de politiek/overheid en die een belang hebben bij processen van consultatie, advisering en actieve participatie van burgers in de beleidsvorming (desgevallend via elektronische weg), richten we in de eerder vermelde N-IZW-nomenclatuur de aandacht in het bijzonder op organisaties die de "verdediging van rechten, belangen en overtuigingen" als activiteit hebben. Deze organisaties worden binnen de NACE-BEL en N-IZW nomenclatuur verder opgedeeld in de volgende groepen (FOD Economie, K.M.O., Middenstand en Energie, Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie, 2004):

- Bedrijfs- en werkgeversorganisaties

De organisaties waarvan de leden vooral geïnteresseerd zijn in de belangen van bedrijven in een bepaalde bedrijfstak, inclusief de landbouw, of in de economische groei van en het economische klimaat in een bepaald gebied (geografisch of staatkundig), zonder speciale aandacht voor een bepaalde bedrijfstak. Het gaat om verbonden, federaties, gildes, kamers van koophandel, corporaties en dergelijke organisaties.

- Beroepsorganisaties

De verenigingen van specialisten die activiteiten uitoefenen van wetenschappelijke, academische of culturele aard (schrijvers, schilders, allerlei artiesten, kunstenaars, journalisten, enz.); de wetenschappelijke academies en verenigingen; de activiteiten van organisaties waarvan de leden vooral geïnteresseerd zijn in de uitoefening van een bepaald beroep of discipline (Orde van Geneesheren, Orde van advocaten en notarissen, enz.).

- Vakbonden

De organisaties waarvan de leden werknemers zijn die vooral geïnteresseerd zijn in de vertegenwoordiging van hun standpunten i.v.m. lonen en arbeidsvoorwaarden en in georganiseerde gezamenlijke acties. Het gaat om nationale, regionale en lokale syndicaten en centrales, en bonden voor een enkel bedrijf, een bedrijfstak of voor een aantal verwante bedrijfstakken.

- Religieuze of filosofische verenigingen

De activiteiten van religieuze of filosofische organisaties.

- Politieke verenigingen

De politieke partijen en organisaties; de jongerenorganisaties, zendgemachtigde verenigingen en andere nevenorganisaties die rechtstreeks gelieerd zijn aan de politieke partijen.

Politieke partijen en mandatarissen worden - net als de media - in dit onderzoek benaderd als een aparte stakeholdersgroep. Door hun publieke financiering, hun feitelijke politieke macht (of althans deze van de partijvoorzitters) en doordat ze veel minder dan vroeger als "ledenorganisaties" functioneren, kan men overigens stellen dat politieke partijen meer en meer zijn verschoven van een middenveldpositie naar een onderdeel van de staat/overheid zelf (Carl Devos (Universiteit Gent), interview te Gent, 10 januari 2006).

- Overige verenigingen

In de NACE-BEL Activiteitenomenclatuur wordt voornamelijk verwezen naar niet rechtstreeks aan een politieke partij verwante belangengroeperingen en verenigingen ter bevordering van een publieke zaak of kwestie door voorlichting van het publiek, beïnvloeding van de politiek, het opzetten van steunacties, enz. Burgerinitiatieven en protestbewegingen, milieubewegingen, verenigingen voor veilig verkeer, verenigingen ter ondersteuning van gemeenschaps- en onderwijsvoorzieningen, verenigingen voor het beschermen van en het zorgen voor betere leefomstandigheden voor bepaalde groepen (b.v. etnische of minderheidsgroepen), jongerenbelangenorganisaties en consumentenverenigingen zijn voorbeelden die in dit verband worden gegeven.

De omvangrijke groep van de "overige verenigingen" die zowel algemene publieke belangen als belangen van specifieke groepen vertegenwoordigen, beslaat dus zeer diverse maatschappelijke sectoren.

3 Uitwerking Sociale Kaart Vlaanderen e-democratie

Een volledige sociale kaart van het maatschappelijke middenveld in Vlaanderen bestaat niet, in tegenstelling tot overzichten van de politieke organisaties enerzijds en de media in Vlaanderen anderzijds (o.a. Politiek Zakboekje en Mediazakboekje van Kluwer). Voor de inventarisatie van de e-democratie stakeholders uit het middenveld werd toch vertrokken van bestaande bronnen, lijsten en overzichten. Deze zijn verspreid aanwezig binnen de diverse overkoepelende adviesraden (SERV, MINA, ...), koepelorganisaties en steunpunten (ACW, BBL, Coprogram, Vlaams Steunpunt Vrijwilligerswerk, ...) die Vlaanderen rijk is (en in meerdere gevallen direct beschikbaar zijn op hun websites). De beschikbare informatie is echter diffuus, gaande van louter hyperlinks en/of algemene contactgegevens tot uitgebreidere fiches met beschrijvingen van de missie, doelgroep en werking van de betrokken organisaties.

Met het oog op een sociale kaart van e-democratie stakeholders uit het middenveld, die als input is gebruikt voor de kwalitatieve en kwantitatieve fasen in het onderzoek, komt de Staten-Generaal van het Middenveld echter duidelijk naar voren als volledigste overzicht, en dit om twee redenen.

Ten eerste omvat de misse van de Staten-Generaal van het Middenveld "een verdieping en een verbreding van de democratie" door het bevorderen van de "drie belangrijke maatschappelijke taken van het middenveld" (<http://www.middenveld.org>):

1. Middenveldorganisaties verenigen mensen, bieden emancipatiekansen en dragen op die manier bij tot maatschappelijke betrokkenheid en sociale cohesie. Dat is hun sociale opdracht.
2. Middenveldorganisaties geven mensen een geïnformeerde stem en laten de burgers wegen op het beleid van de overheid en van andere maatschappelijke actoren bedrijvig in de economie, de media, justitie, wetenschap, ... Dat is de democratische opdracht van het middenveld.
3. Middenveldorganisaties geven de burger ook effectief invloed op het beleid en willen dat beleid inspireren, doeltreffend en efficiënt maken. Dat is hun politieke opdracht.

Op basis van deze opdrachtverklaring behoren onder meer inspraak en participatie van de (georganiseerde) burger in het beleid en het verhogen van het democratische bereik van het middenveld richting achtergestelde groepen tot de hoofddoelstellingen van de Staten-Generaal. De organisaties die lid zijn van de Staten-Generaal onderschrijven deze beginselverklaring en doelstellingen en kunnen van daaruit ook bij uitstek worden gezien als “stakeholders” bij (elektronische) processen van democratische participatie.

Ten tweede vormt de Staten-Generaal als netwerk van ca. 80 middenveldorganisaties in Vlaanderen op zich reeds een zeer goede dwarsdoorsnede van dat middenveld. Naast en samen met verschillende specifieke verenigingen uit diverse sectoren van het middenveld maken de meeste koepelorganisaties deel uit van de Staten-Generaal. Bijgevoegde lijst van middenveldorganisaties (zie Bijlage 1), die typische sectoren omvat zoals vakbonden, mutualiteiten, sociaal-culturele verenigingen, milieuverenigingen, sport- en cultuurorganisaties, amateurkunstenorganisaties, erfgoed- en volkscultuurverenigingen, ngo's voor ontwikkelingssamenwerking (Noord-Zuidbewegingen), jeugdverenigingen, vrouwenbewegingen en organisaties voor minderheden (holebi, allochtonen, ...), kan dan ook worden opgevat als een waardevolle basis.

Aan de ledenlijst van de Staten-Generaal (Bijlage 1) dienen evenwel nog een aantal belangrijke ontbrekende organisaties en sectoren te worden toegevoegd, met name:

- de werkgeversorganisaties (Unizo, Boerenbond, VOKA, de Vlaamse Confederatie van Social Profit Ondernemingen VCSPO vzw);
- de overkoepelende organisaties van de onderwijsnetten in Vlaanderen (Vlaams Secretariaat van het Katholiek Onderwijs (VSKO), Het Gemeenschapsonderwijs, het Provinciaal Onderwijs Vlaanderen, het stedelijk/gemeentelijk onderwijs in Vlaanderen (OVSG) en het Overleg Kleine Onderwijsverstrekkers (OKO)) en andere belangengroepen binnen het onderwijs (Vlaamse Confederatie van Ouders en Ouderverenigingen (VCOV));
- kleinere, vaak lokaal actieve burgerinitiatieven en organisaties die werken rond participatie en democratie: De Wakkere Burger vzw, Toemeka, W.I.T. vzw / Democratie.nu, BRAL, StRaten-Generaal, JEMP, Jep!, Globelink, Prodemo, Tandem, Kind en Samenleving, Stichting Lodewijk de Raet

Met aanvulling van de ledenlijst van de Staten-Generaal van het Middenveld door deze groepen van organisaties ontstaat een soort “sociale basiskaart” van de e-democratie stakeholders uit het Vlaamse middenveld.

Vanuit de in deze lijst opgenomen koepelorganisaties is verfijning van de sociale kaart van het middenveld mogelijk tot op detailniveau. Voor het opstellen van het steekproefkader (zie verder) voor het middenveld is deze oefening uitgevoerd door middel van een doorgedreven deskresearch. In het overzicht in Bijlage 2 zijn de belangrijkste, bruikbare bronnen en structurele overzichten van verenigingen uit het middenveld in Vlaanderen opgenomen, met indicaties van de soorten organisaties of maatschappelijke sectoren die erin zijn opgenomen en van de informatie die over de betrokken organisaties ter beschikking wordt gesteld.

Bijlage 2 : Technische bijlage: schaalconstructies

Vragenlijst burgers

Houding t.o.v. ICT

De houding van burgers t.o.v. nieuwe technologieën werd in de vragenlijst gemeten aan de hand van een reeks stellingen. De respondenten konden telkens op een Likert-schaal aangeven of ze het helemaal oneens (1), oneens (2), eens noch oneens (3), eens (4) of helemaal eens (5) waren met deze uitspraken, of desgevallend geen mening hierover hadden. Aan de hand van een exploratieve factoranalyse (op basis van de Principal Axis Factoring methode met oblique (nonorthogonale) rotatie) werden twee factoren weerhouden. Via de berekening van factorscores (de score die iedere respondent behaalt op elke factor) werden twee nieuwe schaalvariabelen gecreëerd, die in het vervolg van de analyse werden opgenomen: Negatieve houding t.o.v. gebruik van computer en internet enerzijds en Zelfbeeld als ICT-kenner en -adaptor anderzijds.

	Factorlading	% verklaarde variantie	Cronbach's alpha
Factor 1: Negatieve houding t.o.v. gebruik van computer en internet (N = 600)		44,71%	0,883
Internet is voor mij te moeilijk, ik kan er niet mee omgaan.	,880		
Ik werk liever niet met een computer.	,798		
Ik vind met een computer leren omgaan erg frustrerend omdat het zo moeilijk is.	,794		
Ik heb geen internet nodig.	,770		
Factor 2: Zelfbeeld als ICT-kenner en -adaptor (N = 605)		12,21%	0,557
Ik heb er een goed idee van wat je met het internet allemaal kan doen.	,623		
Ik beschouw mezelf als een persoon die graag up-to-date is met nieuwe technologieën.	,620		

Extraction Method: Principal Axis Factoring. Rotation Method: Oblimin with Kaiser Normalization.

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy = 0,790; cumulatieve proportie verklaarde variantie = 56,92%.

Interesse voor participatieve instrumenten

In de vragenlijst werd een lijst voorgelegd van concrete, elektronische en niet-elektronische instrumenten om deel te kunnen nemen aan het beleid van de overheid. De respondenten konden via een Likert-schaal aangeven in welke mate ze geïnteresseerd zouden zijn om gebruik te maken van deze instrumenten: niet (1), in beperkte mate (2), in redelijke mate (3), in sterke mate (4) of in zeer sterke mate (5), naast de mogelijkheid om aan te geven dat ze geen mening hierover hadden. Aan de hand van een exploratieve factoranalyse (op basis van de Principal Axis Factoring methode met oblique (nonorthogonale) rotatie) werden twee concepten gedetecteerd, die beantwoorden aan het in theoretisch opzicht cruciale onderscheid tussen Interesse in klassieke, niet-elektronische participatie-instrumenten voor participatie en Interesse in nieuwe, elektronische

participatie-instrumenten. Voor beide concepten werd een nieuwe schaalvariabele aangemaakt in functie van verdere analyse.

	Factorlading	% verklarde variantie	Cronbach's alpha
Factor 1: Interesse in nieuwe, elektronische participatie-instrumenten (N = 503)		43,76%	0,924
Deelnemen aan een discussie in een politiek forum op het internet (een politiek forum is een onderdeel van een website waar iedereen zijn mening kwijt kan over een bepaald politiek onderwerp).	,828		
Via het internet indienen van een verzoekschrift bij het Vlaams Parlement.	,802		
Voor dergelijke uitzending per e-mail een 'dossier' ontvangen waarin extra uitleg gegeven wordt over de thema's die in het programma aan bod komen, zodat je meer achtergrond hebt en je je mening kan voorbereiden.	,793		
Via het internet deelnemen aan een opiniepeiling of enquête over politiek en beleid, waarin u b.v. gevraagd wordt of u akkoord gaat met de plannen voor vernieuwing van het gemeente- of stadscentrum, wat u denkt over het cultuurbeleid, over een beleidsmaat	,752		
Op websites van de overheid zoeken naar informatie over politiek en beleid, b.v. over het jeugd- of cultuurbeleid, over milieuwetgeving, over verkiezingen, ...	,725		
Voor een vraag of probleem via e-mail contact opnemen met een minister, een volksvertegenwoordiger, de burgemeester of een schepen, een gemeenteraadslid, ...	,720		
Deelnemen aan een elektronische praatessie (chatsessie) met iemand die in de politiek zit.	,712		
Als luisteraar of kijker actief deelnemen aan politieke programma's en debatten op (regionale) radio of televisie door te reageren via telefoon, SMS, ...	,658		
Factor 2: Interesse in klassieke, niet-elektronische participatie-instrumenten (N = 530)		9,69%	0,873
Op papier indienen van een verzoekschrift bij het Vlaams Parlement.	,774		
Deelnemen aan een opiniepeiling of enquête op papier over politiek en beleid, waarin u b.v. gevraagd wordt of u akkoord gaat met de plannen voor de vernieuwing van het gemeente- of stadscentrum, wat u denkt over het cultuurbeleid, over een beleidsmaatregel	,736		
Deelnemen aan een politiek actiecomité, b.v. inzake verkeersveiligheid, natuurbescherming, vrouwenrechten, middenstandsbelangen,...	,726		
Meedoen aan een petitie op papier over een politieke kwestie om druk uit te oefenen op de overheid.	,719		
Deelnemen aan een inspraakvergadering, een politieke debatavond,...	,715		
Een informatievergadering bijwonen, die door de overheid wordt georganiseerd, b.v. over de heraanleg van uw straat of buurt.	,688		
Voor een vraag of probleem via brief of telefoon contact opnemen met een minister, een volksvertegenwoordiger, de burgemeester of een schepen, een gemeenteraadslid, ...	,553		

Extraction Method: Principal Axis Factoring. Rotation Method: Oblimin with Kaiser Normalization.

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy = 0,897; cumulatieve proportie verklaarde variantie = 53,45%.

Voor- en nadelen van ICT voor beleidsparticipatie

Aan de respondenten werden in de vragenlijst een aantal mogelijke voor- en nadelen van de toepassing van nieuwe technologieën voor de deelname van de burger aan het beleid voorgelegd in de vorm van een reeks stellingen, waarop volgens een Likert-schaal kon geantwoord worden met helemaal oneens (1), oneens (2), eens noch oneens (3), eens (4), helemaal eens (5) of geen mening. Aan de hand van een factoranalyse (Principal Axis Factoring) werd vastgesteld dat 5 stellingen over de min- of meerwaarde van ICT indicatoren vormen voor de meting van één achterliggend concept. Via de berekening van factorscores (de score die iedere respondent behaalt op dit concept) werd een nieuwe schaalvariabele gecreëerd die Utilitair geloof in ICT als informatiekanaal werd gedoopt (N = 457).

	Factorlading	% verklaarde variantie	Cronbach's alpha
		60,66%	0,879
zal informatie over het beleid beter beschikbaar worden.	,856		
zal informatie over het beleid sneller beschikbaar worden.	,837		
zal informatie over het beleid gemakkelijker te vinden zijn.	,770		
zal meer informatie over het beleid beschikbaar worden.	,748		
zal het minder tijd en inspanning vragen om deel te nemen aan het beleid.	,668		

Extraction Method: Principal Axis Factoring.

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy = 0,849.

Aan de hand van een exploratieve factoranalyse (op basis van de Principal Axis Factoring methode met oblique (nonorthogonale) rotatie), uitgevoerd op de hele reeks van andere mogelijke voor- en nadelen voorgelegd in de vragenlijst, werden verder drie factoren weerhouden. Voor de verdere analyse werden als overeenkomstige schaalvariabelen gedefinieerd: Negatieve houding t.o.v. de inhoudelijke meerwaarde van ICT; Geloof in verbreding en verdieping van participatie; en Overtuiging dat ICT specifieke groepen uitsluit van participatie.

	Factorlading	% verklaarde variantie	Cronbach's alpha
Factor 1: Negatieve houding t.o.v. de inhoudelijke meerwaarde van ICT (N = 244)		30,65%	0,808
Politieke debatten op het internet worden door sommige groepen gemonopoliseerd.	,833		
Bij bevestigingen van burgers via het internet of via SMS worden de resultaten vaak gemanipuleerd door specifieke groepen.	,769		
Politieke discussies via het internet leveren zelden iets zinnigs op.	,623		
Een debat voeren via het internet leidt in de praktijk tot scheldpartijen.	,535		
Meningen geuit via het internet worden door de politiek minder ernstig genomen.	,526		

Factor 2: Geloof in verbreding en verdieping van participatie (N = 472)		16,46%	0,841
zullen meer mensen betrokken worden bij het beleid.	,869		
zullen burgers actiever kunnen deelnemen aan het beleid.	,817		
Factor3: Overtuiging dat ICT specifieke groepen uitsluit van participatie (N = 503)		7,76%	0,678
zullen vooral de ouderen worden uitgesloten van inspraak in het beleid.	,725		
zullen enkel een gering aantal bevoorrechten deelnemen aan het beleid, maar zeker niet de gewone man in de straat.	,708		

Extraction Method: Principal Axis Factoring. Rotation Method: Oblimin with Kaiser Normalization.

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy = 0,739; cumulatieve proportie verklaarde variantie = 54,87%.

Vragenlijst politici

Interesse voor participatieve instrumenten

In de vragenlijst werd een lijst voorgelegd van concrete, elektronische en niet-elektronische instrumenten om deel te kunnen nemen aan het beleid van de overheid. De politici konden via een Likert-schaal aangeven in welke mate ze geïnteresseerd zouden zijn om gebruik te (laten) maken van deze instrumenten: niet (1), in beperkte mate (2), in redelijke mate (3), in sterke mate (4) of in zeer sterke mate (5), naast de mogelijkheid om aan te geven dat ze geen mening hierover hadden. Aan de hand van een exploratieve factoranalyse (op basis van de Principal Axis Factoring methode met oblique (nonorthogonale) rotatie) werden twee concepten gedetecteerd, die beantwoorden aan het in theoretisch opzicht cruciale onderscheid tussen Interesse in klassieke, niet-elektronische participatie-instrumenten voor participatie en Interesse in nieuwe, elektronische participatie-instrumenten. Voor beide concepten werd een nieuwe schaalvariabele aangemaakt in functie van verdere analyse.

	Factorlading	% verklaarde variantie	Cronbach's alpha
Factor 1: Interesse in nieuwe, elektronische participatie-instrumenten (N = 297)		40,18%	0,887
Organiseren van een panel of groep van burgers die regelmatig worden gecontacteerd om via het internet deel te nemen aan een opiniepeiling of enquête over het beleid.	,823		
Organiseren van een discussie over het beleid in een forum op het internet (een forum is een onderdeel van een website waar iedereen zijn mening kwijt kan over een bepaald onderwerp).	,809		
Organiseren van een elektronische praat sessie ("chat") tussen u en burgers over het beleid.	,788		
Organiseren van programma's en debatten op (regionale) radio of televisie, waarbij burgers kunnen reageren op het beleid via telefoon, SMS, ...	,744		

Voor dergelijke uitzendingen per e-mail een 'dossier-tje' voorzien en versturen naar burgers waarin extra uitleg gegeven wordt over de thema's die in het programma aan bod komen, zodat ze met meer achtergrond hun mening kunnen voorbereiden.	,675		
Organiseren van een opiniepeiling of enquête via het internet over het beleid, waarin b.v. gevraagd wordt naar de mening van de burgers over de plannen voor de vernieuwing van het gemeente- of stadscentrum, het cultuurbeleid of een beleidsmaatregel inzake	,651		
Organiseren van een opiniepeiling of enquête via SMS over het beleid.	,630		
Factor 2: Interesse in klassieke, niet-elektronische participatie-instrumenten (N = 305)		10,56%	0,782
Organiseren van een inspraakvergadering, overleg, enz. met burgers over het beleid.	,816		
Organiseren van een wijk- of buurtcomité.	,715		
Organiseren van een informatievergadering over het beleid.	,672		
Organiseren van gespecialiseerde inspraakmogelijkheden zoals bvb. een burgerjury of een publiekspanel, waarbij het beleid terdege rekening houdt met de door deze inspraak geformuleerde voorstellen.	,542		
Organiseren van een opiniepeiling of enquête op papier (per post, via een folder op het stad- of gemeentehuis, ...) over het beleid, waarin b.v. gevraagd wordt naar de mening van de burgers over de plannen voor de vernieuwing van het gemeente- of stadscentrum.	,537		

Extraction Method: Principal Axis Factoring. Rotation Method: Oblimin with Kaiser Normalization.

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy = 0,879; cumulatieve proportie verklaarde variantie = 50,74%.

Voor- en nadelen van ICT voor beleidsparticipatie

Aan de politici werden in de vragenlijst een aantal mogelijke voor- en nadelen van de toepassing van nieuwe technologieën voor de deelname van de burger aan het beleid voorgelegd in de vorm van een reeks stellingen, waarop volgens een Likert-schaal kon geantwoord worden met helemaal oneens (1), oneens (2), eens noch oneens (3), eens (4), helemaal eens (5) of geen mening. Aan de hand van een factoranalyse (Principal Axis Factoring) werd vastgesteld dat 4 paren van stellingen over de min- of meerwaarde van ICT indicatoren vormen voor de meting van vier achterliggende concepten. Via de berekening van factorscores werden voor de verdere analyse de volgende nieuwe schaalvariabelen gecreëerd: Voordelen van ICT als informatiekanal (N = 291), Verbreding en verdieping van participatie (N = 290), Uitsluiting van bepaalde groepen door ICT (N = 291) en Gevaar voor manipulatie en monopolisering (N = 257).

	Factorlading	% verklaarde variantie	Cronbach's alpha
		60,32%	0,798
zal informatie over het beleid beter beschikbaar worden.	,814		
zal meer informatie over het beleid beschikbaar worden.	,814		

Extraction Method: Principal Axis Factoring.

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy = 0,500.

	Factorlading	% verklaarde variantie	Cronbach's alpha
		62,29%	0,768
zullen meer mensen betrokken worden bij het beleid.	,789		
zullen burgers actiever kunnen deelnemen aan het beleid.	,789		

Extraction Method: Principal Axis Factoring.

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy = 0,500.

	Factorlading	% verklaarde variantie	Cronbach's alpha
		55,69%	0,716
zullen enkel een gering aantal bevoorrechten deelnemen aan het beleid, maar zeker niet de gewone man in de straat.	,746		
zullen vooral de ouderen worden uitgesloten van inspraak in het beleid.	,746		

Extraction Method: Principal Axis Factoring.

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy = 0,500.

	Factorlading	% verklaarde variantie	Cronbach's alpha
		51,55%	0,678
Politieke debatten op het internet worden door sommige groepen gemonopoliseerd.	,718		
Bij bevragingen van burgers via het internet of via SMS worden de resultaten vaak gemanipuleerd door specifieke groepen.	,718		

Extraction Method: Principal Axis Factoring.

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy = 0,500.

Percepties van de rol en de effecten van e-democratie

Er werd in de vragenlijst bij de politici gepeild naar hun visies op de rol en de gevolgen van e-democratie. Dit gebeurde aan de hand van een Likert-schaal waarbij ze konden antwoorden met helemaal oneens (1), oneens (2), eens noch oneens (3), eens (4), helemaal eens (5) of geen mening. Een exploratieve factoranalyse (Principaal Axis Factoring) werd uitgevoerd en vervolgens werden, na visuele controle van groepen van items die theoretisch samenhangen, volgende vier factoren weerhouden: E-democratie versterkt de rol van de burger in het beleidsproces (N = 265), E-democratie verrijkt het publieke debat en het inzicht van de deelnemers (N = 262), E-democratie werkt remmend voor het beleidsproces (N = 260) en Met e-polls dragen de media constructief bij tot de beleidsvorming (N = 264). De relatie tussen de stelling "E-democratie kan door het genereren, toetsen en uitwisselen van ideeën het beleidsvormingsproces voeden, maar het mag beleidsmakers tot niets verplichten." en (het invers gecodeerde) item "E-democratie kan een platform zijn om samen met de

burger beleid te creëren, waarbij politieke vertegenwoordigers het resultaat ervan moeten respecteren” werd te zwak bevonden (Cronbach’s alpha = 0,481, proportie verklaarde variantie = 31,55%).

	Factorlading	% verklaarde variantie	Cronbach’s alpha
		60,67%	0,820
Door e-democratie krijgt de burger meer beslissingsmacht.	,830		
Door e-democratie gaat de burger meer invloed hebben op de politieke beleidsagenda.	,781		
Door e-democratie gaat de burger een grotere rol spelen in de beleidsvorming.	,722		

Extraction Method: Principal Axis Factoring.

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy = 0,713.

	Factorlading	% verklaarde variantie	Cronbach’s alpha
		52,10%	0,811
E-democratie zorgt voor een verrijking van het maatschappelijke debat en de publieke meningsvorming.	,762		
Door e-democratie krijgen politici en beleidsmakers meer voeling met de leefwereld, ervaringen en opvattingen in de samenleving.	,759		
E-democratie draagt ertoe bij dat mensen in contact komen met andere inzichten en ervaringen (van andere burgers, beleidsverantwoordelijken en experts) en 'leren' dat er in de samenleving verschillende visies bestaan.	,707		
E-democratie draagt ertoe bij dat mensen 'leren' dat het beleid complex is en dat de politiek vaak moeilijke keuzes moet maken en compromissen moet sluiten.	,654		

Extraction Method: Principal Axis Factoring.

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy = 0,757.

	Factorlading	% verklaarde variantie	Cronbach’s alpha
		59,13%	0,743
E-democratie zal de beleidsvorming minder controleerbaar maken.	,769		
E-democratie zal het politieke besluitvormingsproces vertragen.	,769		

Extraction Method: Principal Axis Factoring.

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy = 0,500.

	Factorlading	% verklaarde variantie	Cronbach’s alpha
		55,07%	0,711
Politieke peilingen organiseren via het internet of via SMS behoort tot de democratische rol van de media.	,742		
De resultaten van online peilingen in de media zijn een valabel instrument om de beleidsvorming te ondersteunen.	,742		

Extraction Method: Principal Axis Factoring.

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy = 0,500.

Colofon**Auteurs**

Roland Van Gompel – Indigov

Jo Steyaert – Indigov

Hugo Kerschot – Indigov

Als spin-off van de K.U.Leuven legt Indigov zich toe op wetenschappelijk onderbouwd advies en onderzoek met betrekking tot de informatiemaatschappij, adoptie en gebruik van ICT, eGovernment strategie en beleid, eInclusion en eDemocracy.

Projectmanagement en eindredactie

Robby Deboelpaep en Stef Steyaert (viWTA)

Drukwerk

Vlaams Parlement

Verantwoordelijke uitgever

Robby Berloznik – viWTA – Vlaams Parlement – 1011 Brussel

Vlaams Instituut voor Wetenschappelijk en Technologisch Aspectenonderzoek

Het Vlaams Instituut voor Wetenschappelijk en Technologisch Aspectenonderzoek is een onafhankelijke en autonome instelling verbonden aan het Vlaams Parlement, die de maatschappelijke aspecten van wetenschappelijke en technologische ontwikkelingen onderzoekt. Dit gebeurt op basis van studie, analyse en het structureren en stimuleren van het maatschappelijk debat. Het viWTA observeert wetenschappelijke en technologische ontwikkelingen in binnen- en buitenland en verricht prospectief onderzoek over deze ontwikkelingen. Op basis van deze activiteiten informeert het viWTA doelgroepen en verleent het advies aan het Vlaams Parlement. Op die manier wil het viWTA bijdragen tot het verhogen van de kwaliteit van het maatschappelijk debat en tot een beter onderbouwd besluitvormingsproces.

De heer Robert Voorhamme is voorzitter van de Raad van Bestuur van het viWTA. Mevrouw Trees Merckx-Van Goey en de heer Jean-Jacques Cassiman zijn de ondervoorzitters. De Raad van Bestuur van het viWTA bestaat uit:

Mevrouw Patricia Ceysens;
De heer Eloi Glorieux;
Mevrouw Kathleen Helsen;
Mevrouw Trees Merckx-Van Goey;
De heer Jan Peumans;
De heer Erik Tack;
Mevrouw Marleen Van den Eynde;
De heer Robert Voorhamme

als Vlaams Volksvertegenwoordigers;

De heer Paul Berckmans;
De heer Jean-Jacques Cassiman;
De heer Stefan Gijssels;
Mevrouw Ilse Loots;
De heer Harry Martens;
De heer Freddy Mortier;
De heer Nicolas van Larebeke-Arschodt;
Mevrouw Irèna Veretennicoff

als vertegenwoordigers van de Vlaamse wetenschappelijke en technologische wereld.

Vlaams Instituut voor Wetenschappelijk en Technologisch Aspectenonderzoek – viWTA

Directeur: Robby Berloznik.

Vlaams Parlement

1011 Brussel

Belgium

Tel: 32 2 552 40 50

Fax: 32 2 552 44 50

viwta@vlaamsparlement.be

website: www.viwta.be